

POLITIKA NIJE KURVA

Skup »O podijeljenim društvima«

Pišu i govore:

Lada Čale-Feldman, Saša Božić, Nataša Govedić, Ivana Vukelić, Svanibor Pettan

stranice 21-29

zaRez



Aleš Debeljak
Žarana Papić

ISSN 1331-7970

dvojnednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 11. svibnja 2000., godište II, broj 31 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovori



**Josip Šentija,
Mario Strecha,
Toni
Viđan**

stranice 8-9, 11, 16



Marin Blažević, Nataša Govedić

**Čuvaj se
kazališnih kritičara**

stranice 34-35

Tihomir Milovac,
Nada Vrklian-Križić

**Muzej
razdora**

stranica 33



Srđan Vrcan

**Navijači
izlaze na
teren**

stranice 14-15

Populizam i komunizam

**Dejan Kršić, Dušanka
Profeta, Katarina
Luketić, Boris Beck,
Pavle Kalinić**

stranice 3, 10



KNJIŽEVNA KRITIKA

Daša Drndić, Filip Krenus, Jurica Pavičić, Rade Jarak
stranice 41-43



zarez

gdje je što

Zarezi

Info: svibanj 2000. • Dušanka Profeta, Grozdana Cvitan 4

Najave: svibanj 2000. • Agata Juniku 4-5

Multimedijalni centar Rijeka 17

U žarištu

Bitka za čisti Zagreb • Katarina Luketić 3

Moj nos, moj ponos • Boris Beck 3

Opći gubitak pamćenja • Dejan Kršić 6

Sto dana zamjenice ministra kulture • Biserka Cvjetičanin 7

Razgovor s Josipom Šentijom: Sudbina zanimljiva sugovornika • Grozdana Cvitan 8-9

Tito i pioniri • Dušanka Profeta 10

Balkan — Europa i natrag • Pavle Kalinić 10

Razgovor s Mariom Strechom: Umnožavanje fakulteta • Grozdana Cvitan 11

Razgovori: Ivan Zvonimir Čičak i Mladen Lazić: Ispriče i povijesne istine • Omer Karabeg 12-13

Hajka na svoje igrače • Srđan Vrcan 14-15

Razgovor s Tonijem Vidanom: Zeleno, volim zeleno • Hrvoje Juric 16

Putopis

Šmrc-turizam po Baltiku • Gordana Nuanović 18-19

Likovnost

Grad kao korporacija • Davorka Vukov Colić 20

Osobno je političko • Rosana Ratkovčić 30

BIG je velik • Janka Vukmir 31

Razgovor muhe i skarabeja • Rade Jarak 32

Ljepota sada • Silva Kalčić 32

Kazalište

Kritičar je literarni stručnjak • Marin Blažević 34

Glosa o kriterijima • Nataša Govedić 35

Glazba

U vrtlogu simfonijskog monumentalizma • Trpimir Matasović 36

Pod šatorom i oko njega • Tanja Kovačević 36

Cedetaka • Iva Šrot 36

Film

Romantična zabava • Nikica Gilić 38

Od Delona do Damona • Bruno Kragić 39

Književnost

Preludij tištine • Krešimir Brlobuš 37

Stanica dviju Sanja • Darko Macan 40

Kritika

Knjiga koja zavodi • Daša Drndić 41

Malo dobrih žena • Filip Krenus 42

Daleko od žanrovske perfekcije • Jurica Pavičić 42-43

O životu u velegradu i drugim sporednim stvarima • Rade Jarak 43

Zarezi

Ukratko: knjige i časopisi • Dragan Koruga, Sanja Jukić, Filip Krenus, Grozdana Cvitan, Barbara Kelčec-Subovec, Boris Beck 44-45

Eurozarezi • Srđan Rabelić, Gioia-Ana Ulrich 47

Reagiranja

Što zapravo tišti gospodina Šmita • Tibor Milovac, Nada Vrkljan Križić 33

Islam i bošnjaštvo • Anto Batinić 43

Falsifikati i laži • Damir Radić 46

TEMA BROJA
POLITIKA NIJE KURVA
Priredila: Nataša Govedić

Društvo, granice i kako ih prijeći • Lada Čale Feldman 21

Haider bez granica • Saša Božić 22

Dugo putovanje do samorefleksije • Nataša Govedić 23

Razgovor sa Žaranom Papić: Kako se kalila shizofrenija • Nataša Govedić 24-25

Potraga za nesrećom, globalizacija i nacionalni identitet • Aleš Debeljak 26-27

Razgovor sa Svaniborom Pettanom: Romska glazba — glazba svih naroda • Ivana Vukelić 28-29

DEVIN
d.o.o. 10000 ZAGREB
A. HEBRANGA 23
TEL (01) 4856-252
Pršut cijeli i rezani
Sirevi paški i livanjski



NOVO ! USKORO IZLAZI IZ TISKA ! NOVO

dr. H. C. Zabludovsky
Fantastični bestijarij Hrvatske
i na vašem peronu

Za žene koje hoće više

TEMA
Roditeljstvo

ZAPOSLENA
PROJ. 54 • TRAVNAC 2000 • 120 KN • 7 DM • 7 KM

MODA
Ralph Lauren
Stefanel

FILM
Rachel Griffiths

INTERVJU
Ksenija Pajic
Sanja Kapetanovic
Dunja Vejzovic

NOVI BROJ U PRODAJI

Prije stotinu godina Zagrepčani su bili sretni jer je njihov grad tada bio prava evropska metropolija, a njihovi političari, predvođeni Stjepanom Radićem, pošteni i kulturni ljudi. Tako je manje-više bilo sve do 1990. godine, točnije do kada se nisu probudili uspavani čobani s Dinare i odlučili doći u grad. Godine 1994. oni su se iskrcali na zagrebačkom Glavnom kolodvoru i krenuli, onako u bijelim čarapama i koledžicama, u svoje barbarsko osvajanje metropole. Za nekoliko godina ti su isti prljavi, loši i zli mormci sasvim preplavili bijeli Zagreb grad i zaposjeli čak i samu Gradsku skupštinu. I što je nakon svega preostalo pravim Zagrepčanima, precima onih sretnih ljudi i nasljednicima onih poštenih političara s početka stoljeća? Jasno, preostalo im je jedino da napokon očiste grad od mrskih im došljaka.

Cista rasa — ekološka alternativa

To je ukratko sadržaj i poruka predizbornog spota Hrvatske seljačke stranke za zagrebačke izbore, stranke koja sebe vidi upravo kao čuvare svetog Radićeva nasljeđa i zaštitnike nekog »pravog zagrebačkog identiteta«. Odmah po emitiranju na zagrebačkom OTV-u Gradske izborne povjerenstvo osudilo je spot zbog »evidentnog kršenja etičkog kodeksa«, a njegov rasistički sadržaj kritizirale su gotovo sve veće političke stranke. Iz HSS-ova izbornog stožera stizala su pak objašnjenja kako se slogan *Očistimo Zagreb*, koji se spominje na kraju spota, odnosi na ekološke probleme, a da su tehničkom greškom iz konačne verzije ispalili kadrovi koji govorile o zaštiti okoliša. Uz to oni nemaju, kako su kazali, »ništa protiv da ljudi dolaze živjeti u Zagreb«, ali smatraju da je njihovo »legitimno pravo da iz Gradske skupštine izbace one koji su došli prije dvije-tri godine i uvedu u nju prave Zagrepčane« (Vladimir Novotny, prema *Jutarnjem listu*, 3. svibnja).

Budući HSS-ovim vijećnicima tako nije bilo dovoljno što su u svojoj predizbirnoj kampanji, ozivljavajući tuđmanovsku nacionalističku logiku, nakon lova na Srbe, otvorili i sezonu lova na Hercegovce, već su, s vrhunskim cinizmom, svoj stranački program *čiste zagrebačke rase* predstavili i kao program prave *ekološke alternative*. Jer, za njih su, čini se, Hercegovci i uopće svi ostali došljaci u Zagrebu samo elementarna nepogoda, prirodna katastrofa, koja uništava sav zagrebački stoljetni uljedbeni trud i sve njegove napore da se jednom zasvagda otisne s divljeg Balkana. No, bezobrazluk s kojim

su Vladimir Novotny (glasnogovornik stranke i autor spota), Ante Čović i ostali *radićevci* komentirali svoj propagandni spot, vrhnac je ipak doživio u izjavi Zlatka Tomića. Naime, kao HSS-ov lider i predsjednik Hrvatskog sabora Tomić se, istina bog, ispričao što je uvrijedio jednu etničku skupinu, ali je i dodata kako bi trebalo provesti anketu među građanima, pa da se napokon vidi koliko ih podržava ne-Zagrepčane u Skupštini, te kako tu cijelu stvar s Hercegovcima treba »proučiti kao poseban sociološki problem«.

onda spustila u grad, obogatila na švercu video-rekorderima i zaposjela Gradsku skupštinu. Ne zanima njega činjenica da je za dio hrvatskih građana trenutno puno veći *sociološki problem* — što više da je to postao upravo hrvatski potstriborni i prevratnički fenomen — to što je njegov saborski potpredsjednik hadezevac koji je, što je najvažnije, upleten u sve moguće afere s tajnim službama, pretvorbom i kradama i koji je uz to, što je manje važno, po rođenju Hercegovac. I to, ako baš hoćete, Hercegovac koji ne nosi bijele čarape, koji nije mitska preslika nepi-

osmijeh. Zapravo, cijela se zagrebačka kampanja na kraju sramotna svela na pitanje tko je pravi, a tko krivi Zagrepčanin? I dalje, koliko je generacija života u Zagrebu dovoljno da se postane pravim Zagrepčaninom? Ili pak, koje su to *duhovne karakteristike* koje krase pravog Zagrepčanina? Čitava priča o *zagrebačkoj krizi*, navodnom urbanom otporu hadezevu primitivizmu, simbolu *Dinamova* imena itd., svela se tako na brojanje nečijih krvnih zrnaca, na brojanje centimetrima tko se radio bliže repu konja Jelačića. Jer, kako drukčije objasniti činje-

sjeća ima dva života. A mi Zagrepčani imamo sto života« (emisija *Izbori Zagreb 2000*, HTV, 5. svibnja).

Raspovje o porijeklu, »duhu naroda« i »nasima i vašima« ponukale su i ministra Hrvoja Kraljevića da pet puta u dva dana kaže kako je, eto, ponosan što je po majci 150 godina Zagrepčanin, a po ocu pravi Hercegovac. Milan Bandić je pak rekao (u emisiji *Dva u devet*, OTV, 5. svibnja) kako je po pitanju pravil i krivih Zagrepčana savršeno miran, jer, iako nije rođen u Zagrebu, on »taj grad voli na jednak način kao što voli svoju malu kćerkicu, jedinicu«. Podseća li vas možda logika Bandićeva razmišljanja na logiku sadržana u poznatom pitanju — *koga više voliš domovinu ili mamu i tatu*, ili pak, u originalnijoj verziji, *voliš li više druga Tita ili mamu i tatu?*

I na koncu, tom nacionalnom etiketiranju pridružio se i sam premijer Račan komentirajući rezultate izbora u neformalnom razgovoru s novinarima *Jutarnjeg lista* riječima *Dobro smo i prošli budući da nam je nositelj liste Hercegovac*. Je li Račan to rekao svjestan sveprožimajuće antihercegovačke atmosfere u Hrvatskoj ili je pak tim riječima izrazio i vlastitu sumnjivacost u Bandićevu nacionalnu podobnost (što bi značilo da smo vjerojatno ponovno u vlasti još jedne stranke opasnih namjera) do zaključenja ovog broja nismo saznali.

Palanački mentalitet

Od *ekološkog čišćenja Hercegovaca* do natjecanja za titulu *najzagrebačkijeg zagrebačkog vijećnika*, tako bi se ukratko mogla opisati narav predizbirne kampanje za gradske izbore. Treba li uopće naglašavati koliko se takve »metode« nacionalnog razvrstavanja i netrpeljivosti prema drugima malo razlikuju od »metoda« na kojima se temeljila hadezeova vlast? Treba li uopće spominjati kako je riječ o provincijskom, *palanačkom* mentalitetu i kako je sve to potpuno suprotno osnovnim principima modernoga grada, principima otvorenosti, asimiliranja različitosti, multietničnosti...? Uostalom, treba li govoriti kako je ta rigidna predizbirna retorika dobrim dijelom tek bijedan pokušaj da se prikrije nesposobnost za pronašenjem konkretnih rješenja gradskih problema? Ako je suditi po odazivu na izbore, velikom broju građana Zagreba sve je to već prilično jasno, neusporedivo jasnije, čini se, nego što bi budući gradski vijećnici željeli. □

Izbori

Bitka za čisti Zagreb

Od ekološkog čišćenja Hercegovaca do natjecanja za titulu najzagrebačkijeg zagrebačkog vijećnika



Katarina Luketić

Hercegovac koji ne nosi bijele čarape

S jedne strane, Tomić se tako pozvao na neko imaginarno glasačko tijelo koje bi navodno odobrilo takve ekstremne stavove prema Hercegovcima, što je, s obzirom na njihovu rastuću demonizaciju posljednjih godina u hrvatskom društvu, čak i prilično moguće. S druge strane, on bi evidentno istrebljivačku retoriku iz spota svoje stranke te uopće cijelo *Hercegočko pitanje*, onako kako ga on vidi, tumačio znansvenim, sociološkim razlozima. Zaboravio je pri tome Tomić da su hrvatski građani *nabruseni* isključivo na pojedine Hercegovce, na točno određene ljude s imenom i prezimenom, iste one ljude kojima je upravo njegova stranka na zagrebačkim izborima prije tri godine — bilo počeo stranačkih prebjega bilo napuštanjem tada oporbenog bloka — umnogome omogućila da u Zagrebu rade što hoće. Ne želi tako Tomić konkretno govoriti o kriminalu, profiterstvu i mafijaštvu *hercegočkog lobbyja*, ne želi taknuti u to osinje gnijezdo; on radije podržava mit o *spretnoj sirotinji* koja je do jučer na kamenjaru motala škiju i pjevala gange da bi se

mena čobana i koji nije došao *Livno-busom* iz neke vrleti, jednako kao što to nije ni većina drugih Hercegovaca, Zagoraca, Slavonaca, Zagrepčana i svih ostalih koji su uzduž i popriječno *poharačili* ovu zemlju. Tomiću ne pada na pamet da bi se, umjesto rasističkim ispadima i najbjednijim načinima političke manipulacije biračima, mogao angažirati oko, primjerice, skinjanja nekih saborskih imunitetu i pronašljenja krivaca u brojnim aferama pretvorbe, kradama, zloupotrebnim položajima i obavještajnim službama itd. Ali, ne, Tomić je »legalist«; on je predsjednik Hrvatskog sabora i kao takav on prije svega — za dobrobit *šestorki* i dugovječnost *svoje Šestorke* — poštuj pravni princip moći, pravila ponašanja među velikim igračima. Za potrebe predizbirnog *šarmiranja birača* prikazat će onog nesretnog *glupaka* u bijelim čarapama kako izlazi iz *Livno-busa* (za njega nema ni veze to što se grad Livno nalazi u Bosni), ali dalje od toga neće ići. Jer, dalje je za Tomića preopasno.

Pravi i krivi Zagrepčani

No, HSS i Zlatko Tomić nisu jedini koji su na ovim izborima pokazali svoj hajderovski

nicu da su gotovo svi kandidati smatrali potrebnim otkriti svoju genetsku sliku, i to čak potrebnjom nego primjerice konkretno iznijeti svoj stranački program. Tako je, u televizijskom učeljavanju dva dana prije izbora, Miroslav Rožić iz HSP-a kazao da je on već pet generacija Zagrepčanin, »i to ne tamo negdje iz Sesveta, nego upravo iz centra, s asfalta«. No, od tih brljotina Đapčićeve svite nisu bili ništa bolji ni kandidati iz navodno *finih*, liberalno i socijaldemokratski usmjerenih stranaka. Silvije Degen prednjačio je tako u dokazivanju vlastita autentična *purgerstva* koje se, kako kaže, ne dokazuje rođenjem, već »radom i poštjenjem«. Uz svoj predizbirni slogan *Volim Drniš, volim Grude — al Zagreb nek naš bude* — koji zapravo sadrži HSS-u identičnu, samo ponešto *mekše* uboženiju poruku o netrpeljivosti prema strancima — Degen nije puno govorio o tome što konkretno misli učiniti kao mogući gradonačelnik Zagreba. U sebi svojstvenoj fulirovskoj poziciji ponavlja je tek kako je »već više puta dokazao da ima toplu zagrebačku dušu«, a superiornost pravih Zagrepčana (među kojima je on jasno *primjerak par excellence*) tumačio, primjerice, riječima »tko se

Holokaust je svoju ručetinu spustio na mnoge obitelji, pa i na moju. Moj je djed tako zajedno sa svojom braćom, što službeno, što neslužbeno, 1941. godine saznao da njihovo prezime nose i Židovi. Budući da nisu imali pojma ni tko su ni odakle su došli, te da nisu imali nikakva rodomoslavlja, čak ni obične krsne listove, mogli su samo tužno gledati u svoje karakteristične nosove. No blizina smrte opasnosti trgnula ih je iz (nacionalne) letargije i odnekud su pribavili liječničku diplomu svojega djeda na kojoj je iz hrpetine latinskih fraza izvirivalo spasonosno kršćansko ime. Tako su udovoljili odredbama Nirnberškog zakona što je propisivao rasnu čistoću do trećeg koljena, i ona ih je jeziva ruka ispustila — prizor koji kao u Andersenovu ogledalu izlivenu u paklu odražava evandeoske ribare kako vraćaju u more nevaljale ribe.

Te sam se zgode, beznačajne u tragediji milijuna, od koje se gotovo isključivo sastoji moja siromašna obiteljska predaja, sjetio dok je predsjednik zagrebačke Zidovske općine Ognjen Kraus, liječnik poput mojeg pravog ili izmišljenog pretka, govorio na Jom hašoa o istrijebljenim potrođicama. Uz malo manje sreće, snalažljivosti ili mita moj je djed, zajedno s tada brojnom rodbinom, mogao lako zaploviti kao oblačić negdje nad Poljskom, a mene ne bi bilo, barem ne u ovom obliku.

Kriva jezična igra

Tako su završila moja mudrovanja o utjecaju pradjedova na naš životni put, a započela su kada me u vojski (hrvatskoj) moj brat po oružju, časnoga prezimena Rukavina, nazvao *Austrijancem*. I doista, iz njegove crno-bijele hrvatsko-srpske (zapravo bijelo-crne) vizure svijet je bio jednostavno mjesto — a u njegovu je središtu bila ona točka, koju je lako mogao pokazati na karti — odakle potječe sve Rukavine. Dapač, bio je siguran da su mu u zadnjih

tisuću godina svi preci Hrvati, a mogao je i navesti značajan broj Rukavina zaslužnih za narod, među kojima nije najneznatniji general Đuro Rukavina, junak napoleonskih ratova, čovjek koji je prvi službeno progovorio hrvatski u Saboru. Međutim, iz te je slike ispala činjenica da je Hrvatska, tijekom tri stoljeća koja su prethodila ovom, bila *imigracijska* zemlja, da se u nju više ljudi useljavalo nego što se iz nje iseljavalo te da je zbog toga teško naći Hrv-

po vanjštimi, nego stranog po nekoj, stvarnoj ili izmišljenoj, biti. Takav način razmišljanja, koji Richard Rorty naziva metafizičkim, ne uzima u obzir mogućnost da bi osoba bila *inicirana u krivo pleme* te stoga *naučena da igra krivu jezičnu igru*. Moj saborac Tomo neće se nikad upitati što bi bilo da se rodio u drugom jeziku i da je zbog toga postao druga vrsta ljudskog bića.

Iako vjerojatno i sam osjeća tjeskobu zato što kao *Ličanin* živi u Zagrebu, pomo-

ni u hrvatskim razmjerima sjećanje na dogadaj, koji je preživio tek svaki peti od 25.000 Židova koliko ih je na području današnje Hrvatske živjelo pred Drugi svjetski rat, zaslužilo je više od nekoliko redaka u unutrašnjim stranicama dnevnih novina od 3. svibnja, a i one su govorile o Jom hašoi u Izraelu. Naravno, nas se to ne tiče. Saborska komisija prošle je godine poborjala tek dvjestotinjak u Drugom svjetskom ratu ubijenih Židova, a kukaste križeve po Židovskoj općini šaraju huligani ili provokatori. S druge strane, predsjednik stranke koji se predstavlja kao Zagrepčanin (a rođen je u Bjelovaru, veoma lijepom i kulturnom gradu) simpatična je pojava, a bijele čarape loš vic. Ja se pak, kad god čujem da se tko ruga *dotepercima*, sjetim da je i moj djed jednom bio doteperac te da je živio u vrijeme u kojem se doteperc smještalo iza bodljikave žice. Lokalpatriotizam je ipak samo prva stepenica na grandioznom nacističkom stubištu, smještan kao i rasna/nacionalna umišljenost: tko može biti siguran da mu prabaka po majčinoj liniji nije imala nosatog i kuštravog ljubavnika koji je odlično svirao violinu i bio neodoljivo duhovit?

A što se onog nosa s početka tiče, ne gledam ga više samo u ogledalu, već, s ljudavlju i gaućem, od nedavno i na licu svoje kćeri (a katkada ga i otirem). Rodena je na kraju stoljeća toliko zaokupljena genima da je pravedno kako je upravo njemu pripala čast da dešifrirala ljudski genom i sačini točan njegov popis. Tako je stoljeće kojim su vladali inženjeri ljudskih duša širom otvorilo vrata programerima ljudskih duša da nas dalje gnjave. Oni će također raditi na eliminiranju nepoželjnih gena, samo suptilnije, bez koncentracijskih logora. No geni će i dalje biti u središtu zanimanja i prijepora. Vodite zato računa o njima, nikad ne znate kada će vam i zašto zatrebati. □

Jom hašoa

Moj nos, moj ponos

Vodite računa o svojim genima



Boris Beck

ta kojemu kad-tad u prokreaciji nije sudjelovalo stranac ili strankinja.

Ne znajući ništa posebno o *svojim* strancima, nisam sve do dvadeset sedme o njima ni razmišljao. Ali počeo sam nakon razgovora sa spomenutim Rukavinom, i završio s jednom jedinom mišljom: upravo to što o njima ništa ne znam najdragocjenija mi je njihova pouka. A ne znam zato što su se jezikom i običajima posve prilagodili novoj okolini. Nisu, dakle, željeli biti ništa drugo do gradani zemlje u kojoj su živjeli i nisu u svojim genima vidjeli za to nikakvu prepreku, a nisu ni oni oko njih, sve do 1941. godine. I zato sam zapamtio onu opasku Tome Rukavine: predstavljala je sitan oblik nerazumijevanja i neprihvatanja stranog, ali ne stranog

glo bi mu kad bi znao da je u Zagrebu oduvijek bio znatan broj doseljenika te da broj domorodaca, rođenih, pravih Zagrepčana, nikada u dvadesetom stoljeću nije u Zagrebu iznosio više od pedeset posto. A pomoglo bi i kad bismo za sugrađanina prihvatali onoga koji sam želi biti našim sugrađaninom. Jednadžba za Tomu i sve nas vrlo je jednostavna: koliko u Zagrebu ima geta toliko ima i fašizma.

Programeri ljudskih duša

Svatko tko ustaje dovoljno rano da gleda na televiziji TV-kalendar, ili prati slične rubrike u dnevnim novinama, zna koliko besmislenih obljetnica ima svakoga dana. Dan sje

Dušanka Profeta/Grozdana Cvitan

Češka književnost — Twelve points

Izgleda da su Hrvati ponovno počeli čitati Čehe. Kažem ponovno, zato što se za vrijeme mnogobrojnih Vieweghovih hodočašća po Hrvatskoj dobivao dojam da prije njega ova zemlja nije znala da češka literatura uopće postoji. Podsjecanje na Hašeka dogodilo se, nedavno, u okvirima top-lista u kojima su se birale knjige stoljeća. U skladu s terminologijom nadolazećeg Eurosonga, reći ćemo da su mu mnogi naši intelektualci »dali glas«. Potom je Renata Kuchar dobila godišnju nagradu Društva hrvatskih književnih prevodilaca za prijevod Šotolina romana *Jesen u vrtnoj restauraciji*. Renata Kuchar potpisuje i prijevod romana Ludvíka Vaculíka *Kako se prave muška djeca* koji je izdala Mozaik knjiga. Vaculík je gostovao u Zagrebu prošlog tjedna u Društvu hrvatskih književnika pa u Češkom narodnom domu. *Kako se prave muška djeca* roman je kojem je kao grada poslužio autorov vlastiti ljubavni trokut i muke koje su iz njega proizašle, a su-

deći prema publici u Češkom narodnom domu, ta je tema vrlo zanimljiva ženama. Vaculíkova biografija, osim ljubavnih trokuta, pokazuje i uspješnu novinarsku i uredničku karijeru, kao i dugogodišnju disidentsku poziciju. »Mnoge su loše češke knjige napisane iz domoljubnih razloga,« — izjavio je autor u razgovoru za Nacional. Možda je to razlog zbog kojeg članovi DHK nisu pokazali velik interes za češkoga kolegu. (D. P.)

Tony Blair: Treći put, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2000. Preveo: Boris Maruna.

Što je *Treći put* odnosno koji je to put nove politike za novo stoljeće? Ono u kojem društvena zajednica kreira put kojim želi ići. Kako je to moguće? Postignute razine socijalne pravde treba poboljšavati, a na putu države blagostanja postavljati obvezujuće ciljeve i vrijednosti. Europski socijaldemokratski napor, uz mir i pravdu, trebaju omogućiti raspravu u društvu na način da politička zajednica kreira društvo u kojem želi živjeti. Srednji put, a on je danas između nove desni-



ce i stare ljevice, onaj je na kojem kroz ideje treba promišljati društvo u njegovim stalnim promjenama. Ne dopuštajući vremenu da zaskoči potrošene, propitane i

nezadovoljavajuće mogućnosti dosadašnjosti, Blair praktičnopolitički najprije lijepe etiketu — Giddensov Treći put smatra sasvim dobrim imenom — a zatim ga analizira kroz nužne promjene, kroz gospodarstvo koje ga mora omogućiti kao i kroz oblike uređenja koji ga nose. Voda Laburističke stranke (Nove laburističke stranke) i najmladi ovostoljetni premijer Velike Britanije Tony Blair *Trećim putom* ponudio je praktični program, koji ujedno vodi i raspravu i to unutar ljevice koja je *nova ozbiljna procjena socijalne demokracije koja zahvaća duboko u vrijednosti ljevice da bi razvila radikalno nove prijstepe*. Napisan da bi bio prihvatljivim širokom krugu čitatelja (izbornoj bazi) esej *Treći put* trebao bi na isti način izazvati pozornost i hrvatske političke publike. Stoga i ne čudi da su knjigu uz direktora *The British Councila* Robina Evansa u HND-u 3. svibnja predstavljale *jake snage* hrvatskog SDP-a, što je tom prigodom bio i dobar promidžbeni predizborni potez. Blairov esej predgovorom je popratio Milan Bandić, a pogоворom Pavle Kalinić. (G. C.)

Razgovor: Alexey Taran

Ista strana Atlantika

Agata Juniku

U povodu premijere Zagrebačkog plesnog ansambla, 26. svibnja

UZKM-u će 26. svibnja premijerno biti izvedena predstava *Krava Licario Sveti Opiano* koju je sa četvoro plesača Zagrebačkog plesnog ansambla radio venecuelanski koreograf Alexey Taran. Tarana, to jest njegov koreografski jezik, zagrebačka publika mogla je vidjeti na prošlogodišnjem Tjednu suvremenog plesa, kada je gostovao s predstavom *Carne en doce escenabolas* svoje matične kompanije *Neodanza* iz Caracasa. Iako mu je ovo prvi put da radi s nekim drugim ansamblom, Taran ima višegodišnje »evropsko iskustvo« koje je započelo nagradom na Koreografskim susretima u Bagnolisu 1996., tj. jednom od najznačajnijih natjecanja takve vrste u svijetu, za koreografiju *18 minutos por 2 1/2 tiempos bolo*. Nakon toga uslijedila su gostovanja i koprodukcije u nekoliko najvećih kazališnih kuća u Njemačkoj te nedavno i s *La mammom* iz New Yorka.

U najnovijoj predstavi plešu Nikolina Bujas, Jelena Vukmirica, Aleksandra Janeva i Pravdan Devlahović koje Taran potpisuje i kao koautore predstave.

— Koncept ovog djela temelji se na stvaranju prostora sa četiri osobe iz zemlje posve različite od one iz koje dolazim, s kojima nikad nisam radio. Radi se dakle o nekoj vrsti istraživanja, otvorenog laboratorija, na podlozi iskustava i zamisli koja donosim iz Caracasa. Konkretno, riječ je o romanu *Oppiano Licario* pokojnog kubanskog pisca Joséa Lezame Lime te o romanu *Sveta krava* čileanske spisateljice Diamelae Eltit. Romani su rabljeni kao predlošci pri stvaranju pojedinih prizora. Koncept je dakle stvaranje laboratorija u kojem se četiri osobe pretvaraju u četiri životinje, četiri svete krave.

Jeste li već donijeli gotov koncept ili su u nekoj mjeri i plesači utjecali na njega?

— Isto to započeo sam raditi sa šest plesača u Caracasu, no te sam zamisli drastično izmijenio kad sam počeo raditi ovde. Na neki se način radi o lomu, o sukobu koncepata koje sam donio sa sobom i onoga što sam ovdje zatekao. Plesači su

jako utjecali na rad, ne samo zato što su to ljudi koji dolaze iz potpuno različite zemlje, drukčijih uvjeta života i rada, već i zbog načina na koji radimo. Plesača uvijek poštujem u okvirima njihovih fizičkih i intelektualnih sposobnosti, stoga je svaki izvodač mojeg djela uvijek nužno i njegov koautor. Zato su oni i navedeni kao koreografi. Riječ je o njihovu preispitivanju mojih zamisli koje sam donio iz Caracasa. Može se reći da su potpuno razbili moj raniji koncept.

Sa svakim izvođačem radili ste posebno, uglavnom na bazi improvizacije. Jeste li na neki način zadavali polazište tib improvizacija?

— Svaki plesač — onđe ili ovdje — razmišlja drugačije, ima drugačije komplekse, probleme... Tu počinje konvergenca zamisli koje sam donio, zamisli o zadanjo strukturi i estetici pokreta koji mene zanimaju. Meni je svaki plesač kontradiktoran, što ide puno dalje od samog pokreta. Strukture od kojih započinje improvizacija zamišljene su poput osnovnih partitura, u ovom slučaju polazi se od slika koje mi padaju na pamet čitajući baš ova dva romana. To je za mene beskonačan niz prizora jer svaka dovršena improvizacija predstavlja novo polazište za daljnje improvizacije. Teško je ukratko objasniti od čega točno polazi improvizacija. Osnovno je polazište improvizacije pokretom uspostaviti određene odnose među određenim slikama, u određenom odnosu s određenim prostorom.

Jeste li zadovoljni obavljenim poslom?

— Kad sam danas video što je napravljeno — u tom sam smislu govorio da su četiri izvodača aktivni koautori djela — činilo mi se da sam samo još jedan gledatelj, potpuno zadovoljan, zaljubljen u rad njih četvoro. Izgledaju kao četiri groteske životinje unutar prostora koji je stvoren tijekom našeg rada. U tom me smislu uopće ne brine što moram otići i što će oni morati još mjesec dana raditi bez mene. Imam puno povjerenje u njih jer sam vidi o njihove izvodačke i interpretativne mogućnosti te stupanj odgovornosti koji po-sjeduju, što me se iznimno dojimo.



SVETA KRAVA...

© NINA ŠOLARI - STUDIO SELSKA

I konačno, možete li usporediti svoja »radna iskustva« u Neodanzi i u ZPA-u?

— Prvi put me neka druga skupina pozvala da nešto napravim, da radim koreografiju u kontekstu posve različitom od onog u kojem sam navikao stvarati. Stoga sam došao s izvjesnim strahom, određenom rezervom ne znajući što me čeka. Shvatio sam da su te dvije skupine različite jer su ljudi u njima različiti. U tom smislu za mene je ZPA nov prostor stvaranja, u kojem sam se međutim mogao u potpunosti izraziti. No, ne osjećam da je riječ o nekom novom procesu. Samo sam prešao Atlantik i našao se u novom okružju. A pritom moram istaknuti da mi je gospoda Snježana Abramović dala priliku da radim u uvjetima možda nešto komotnijim od onih na koje sam navikao u Caracusu. □



“Ugasi televizor.” - mama
<http://mama.mi2.hr>

Razgovor: Marcell Mars

Mama je u gradu

Agata Juniku

U povodu otvaranja kluba net.kulture (mama)

Information wants to be free ideja je čija je materijalizacija nužna društvima i za-jednicama poput Hrvatske — tvrde osnivači kluba *net.kulture (mama)*, koji će biti otvoren 15. svibnja u Zagrebu, u Preradovićevoj 18. Baš kao i net.kultura — koja je, preslikavajući strukturu Interneta, »decentralizirana, komunikacijski višesmjerna, nehijerarhijska, transnacionalna i transkulturnalna« — zamišljena je i *mama*. Ona želi biti »zračna luka, dnevni boravak, cybercafe, čitaonica, radionica i radioprodukcija«, koja će dozvoliti svim gradanima, pa dakle i »alternativnim i manjinskim identitetima«, ravno-pravnu poziciju u korištenju medija. U novootvorenom prostoru, bit će tako smještene redakcije *net.radio (radio.active)*, infoteka, knjižara. (*media.lab.team*) će stvarati Internet-stranice i multimedijalne aplikacije i održavati Web-poslužitelj »specifičan po progresivnim, kulturno-inovativnim i društveno-kritički angažiranim sadržajima«. *Mama* će organizirati izložbe, video i multimedijalne projekcije te tečajeve korištenja »multimedijalnih kompjutorskih alata«.



Mama je jedan od projekata Multimedijalnog instituta koji djeluje već godinu dana. Čime se sve bavi mi?

— Mi2 je multimedijalni institut nastao kao *spin off projekt* Sorošove fondacije, to jest projekt

koji bi se u budućnosti trebalo osamostaliti. Nama je od početka bilo jasno da je to jedino moguće s nekim fizičkim prostorom i njegovim jasnim identitetom. U međuvremenu, od kada nas je pozvao Dražen Čolak kojemu je trebalo kreativnih snaga u Internet-programu, radili smo natječaj *mi2.web.award* iza kojeg sad ide ova izložba. Poslije toga smo u Labinu sa Žanom Poliakov iz Beograda radili *cyber kitchen*, radio-nicu za žene s Kosova, Albanije, BiH... koja je bila podijeljena na teorijski i praktični dio. Osim predavanja o feminismu i *cyber feminismu*, pripremili smo i tečaj Interneta i web dizajna. Pritom je naša ideja da se Internet počne percipirati i koristiti ne nekoj višoj razini, a ne kao čisto oduševljenje tehnologijom, tj. kao još jedan proizvod potrošačkog društva. Znači, htjeli smo im prenijeti neka tehnička znanja, ne u smislu kako treba gurati miša, nego zašto im sve to može služiti.

Upravo s tom idejom mi2 sudjeluje u inicijativi radio.active, koji će također biti dio mame. O čemu je riječ?

— Radio.active je zamišljen kao radiostanica koja eto ima nešto drugačiju komunikacijsku strukturu. To znači da ne postoji zgrada s redakcijama kulture, politike itd., nego postoji puno modula koji će biti raznovrsno raspoređeni po gradu.

koji svojim identitetom garantiraju sadržaj.

Radio.active nije samo radio, a nije ni samo Internet. Već neka kombinacija. Na promjenama u tehnologiji radi neka scena koje smo mi dio, ali u isto vrijeme radi i primjerice Microsoft ili vratiti unazad. Za ljudе poput pop-zvijezda, koji su jednim hitom osigurali egzistenciju za sebe i sljedećih deset generacija, to je, naravno, problematična stvar. Tehnologija u tom smislu stvari vraća puno bliže realnosti, a mnogima to ne odgovara. Ali, drago mi je, ima već dovoljno

DVA BLOKA UMJETNIKA

Usklop promocije *mame*, tj. kao njezin prvi projekt, u Galeriji PM i Salonu HDLU-a 14. svibnja će u 18 sati biti otvorena izložba Internet i kompjutorske umjetnosti '60-ih, naslovljena *I am Still Alive*. Bit će predstavljene tri kategorije radova: radovi članova žirija *mižweb.nagrade* Vuka Čosića (Ljubljana), Alexeia Shulgina (Moskva) i Blaženka Karešina — Kare (Zagreb Amsterdam), potom nagrađeni radovi istog tog natječaja koji je bio otvoren od rujna 1999. do veljače 2000, te radovi kompjutorske umjetnosti iz kolekcije Muzeja suvremene umjetnosti. Kurator izložbe je Darko Fritz.

— Zanimalo me je što je pozicija medijske umjetnosti u Hrvatskoj danas, to jest vidjeti koja je tradicija njezinog prezentiranja i produkcije kod nas. Naime, 1968., 1969. godine u Zagrebu, u sklopu Tendencija 4, tijekom godine dana bila su organizirana četiri simpozija i kolokvija na temu kompjutorske umjetnosti, a pritom je postojao i časopis *Beat International* gdje se objavljivala medijska teorija. Također, u Zagrebu su realizirana i dva rada kompjutorskih instalacija u stalnom postavu Vladimira Bonačića i na fasadi Name na Kvaternikovu trgu. Zanimalo me, dakle, koja je moguća produkcija trideset godina nakon tog internacionalnog konteksta i okupljanja umjetnika u Hrvatskoj te kako je uopće bilo moguće postaviti takav jedan kompjutorski rad, u tadašnjem kontekstu umjetnosti na javnom mjestu, kada su se gradila uglavnom brončana i slična spomen-obilježja.

Na koji način u izložbi referiraš na to vrijeme?

— Pristup je isključivo arhivski. Dakle, izlazem iz Muzeja suvremene umjetnosti ono što se nalazi u kolekciji kompjutorske umjetnosti iz tog doba, s minimalnim filtriranjem te kolekcije, i postavljam je tek uz novu produkciju Internet-radova — zastupljenih što natječajem što radovi- ma članova žirija. A to su Alexei Shulgini, Vuk Čosić i Blaženka Karešin — Karo. Shulgini i Čosić su pioniri *net.art*a. Oni su prvi Internet-umjetnici koji su ušli u muzejske strukture i tako stekli status svojevrsnih zvijezda. Neću uopće predvidati, jednostavno želim vidjeti na licu mesta kakav će biti suživot te dvije vrste radova s trideset godina razlike.

Ovaj projekt će ujedno progovoriti i o kontekstu političko-društvene situacije koja kreira kulturnu politiku. Naime, prije trideset godina, u tadašnjoj Jugoslaviji, u Zagrebu su se uspjeli okupiti umjetnici oba bloka. To je bilo jedino mjesto na svijetu gdje su oni izlagali zajedno. Zanima me kako se današnje političke strukture mogu nositi s takvom poviješću, to jest jesu li uopće svjesni takve povijesti, kao i današnjeg tretmana umjetnosti na javnom mjestu. □

Instant ASCII Camera <http://www.uuk.org/>

1999.3.1

TOTAL: 124

keep Amsterdam clean DON'T LITTER
produced at ljubljana digital media lab

Vulcania: Rustic Double Extr-

umjetnika koji su to prihvatali, kojima nije problem svoju umjetnost dijeliti s publikom. Oni koji se najviše bune su zapravo advokati, menadžeri i sl. Ali, nije tu riječ samo o umjetnicima. Tržišna utakmica omogućila je prije svega novim umjetnicima da uđu na tržište i da se izlagaju. Uz to, i stari umjetnici su mogli da pronađu novog kupca za svoje radove.

na utakmica omogućila je, primjerice, da je netko zbog novaca u farmaceutskoj industriji pretekoao cijelu akademsku zajednicu koja je radila na mapi DNA, i oni to sad naravno hoće prodati. Ali, ljudi srećom već shvaćaju da nije u redu da o tako značajnoj stvari informaciju ima samo mali broj ljudi i da je jedini rezultat zbog ko-

zadovoljiti svoje potrebe, ali onda neka ga izgrade.

Što s Haiderovim homoseksualizmom?

Opći gubitak pamćenja

ili o sindromu Valentićeva šestog čula za homoseksualce i njegovo amneziju Gospičkog slučaja

Dejan Kršić [Arkin/Transfer]

Nakon što su Pet Shop Boys krajem '99. objavili *Night-life*, prvi mainstream pop-album s neprikivenom homoseksualnom tematikom (umjesto spolne/rodne ambivalentnosti tu se prvi put gramatički eksplisitno ističe odnos dvojice muškaraca), proteklih par tjedana — kod kuće i u inozemstvu — obilježilo je nekoliko afera na homoseksualne teme. Prvo je Evropski parlament izdao preporuku zemljama članicama EU-a da homoseksualnim zajednicama priznaju određena prava i obaveze koje vrijede i za heteroseksualni brak, na što je Vatikan reagirao pozivom svim katolicima da se tome suprotstave. U duhu tog naputka u Mostaru je kontroverzni biskup Ratko Perić zabranio izvođenje Ravelova *Bolera* u prostoru katedrale, jer je poznato da je Ravel bio homoseksualac i da se ta njegova »seksualna izopačenost« jako osjeća i u njegovu najpoznatijem djelu.

Drugi aktualnu domaću intrigu s homoseksualnom temom započeo je list koji ne krase vjerdostojnost i profesionalna etika, *Imperijal*, kad je objavio priču o navodnim neobičnim seksualnim praksama bivšeg premijera Nikice Valentića, dok je u listu sasvim drugačijeg profila, njemačkom *TAZ-u*, jedan gay aktivist razotkrio homoseksualne aktivnosti Jörga Haidera.

Naravno, Perićeva zabrana izazvala je mali skandal u dijelu hrvatskih medija — jer u Hrvatskoj ionako mediji (još) uvijek zamjenjuju nepostojeću javnost. Dakako, nije se problematizalo pitanje homoseksualnog *ressentimenta*, već je kritika (osim Jergovića u *Feralu*) nastupila s pozicije visoke kulture u kojoj su vrijednosti Ravela i njegova djela neuštitne, a čin zabrane sam po sebi skandalozan. No da bi pridodao malo štoga makovićevskoj tezi kako se radikalna desnica i »lijevite/r/oristi« poklapaju u svojim stavovima, treba reći kako je kontroverzni biskup Perić ovoga puta bio u pravu. Naravno, koncert je zabranio iz krivih razloga, i treba ga kritizirati što u toj svojoj odluci nije bio do kraja dosljedan (drugi su koncerti bez problema održani). S onu stranu vativanskog »naputka« i diskusije o vezi umjetnikove intime i njegova djela (za većinu publike *Bolero* doista ima izrazite (hetero)seksualne konotacije, ali prvenstveno zbog Bo Derek i »Desetke«!) zaboravlja se da je crkva, katedrala, sakralni objekt, posvećen molitvi, bogoslužju i primanjima obreda svetih sakramenata. Pa tako koncerti klasične glazbe bez obzira na nesumnjive vrijednosti, kao uostalom ni politički skupovi, nemaju tu što tražiti. Žao mi je ako u Mostaru nakon rata nema drugog prikladnog mjesta u kojem bi ljubitelji klasične glazbe mogli

U vezi nove epizode u »slučaju Haider« glavno je pitanje (ne samo za homoseksualce): smije li se homofobno rasploženje iskoristiti kako bi se jednog nesimpatičnog desničarskog političara otudilo od njegovih birača? Godina je na slična pitanja odgovor glasio »ne«, i to ne samo odgovor s *gay* scene. Ali tu nepisanu zabranu sama je *gay* scena u Haiderovu slučaju prekršila, pa u tome ostala relativno usamljena. Kada su napali *gay* aktivista koji je denuncirao Haidera napali, u svoju je obranu rekao: »imam još dva mjeseca života i slabo pucam iz vatrenog oružja.«

Austrijski gradanski tisak nije tu aferu udario na velika zvona — miješanje politike sa seksom, posebno *gay* seksom, nešto je ispod njihova »profesionalnog dobrostanstva«. Nasuprot tome stav austrijskih *gay* aktivista otrplike je glasio: odobravamo javno razglasavanje Haiderova homoseksualizma, zato što je upravo on aktivno sudjelovao u donošenju zakona protiv *gay* scene te je to ponašanje uvijek bilo mjera razotkrivanja prikrivenih homoseksualaca među političkim reakcionarima. Sigurno je da razotkrivanje Haidera nimalo ne pomaže *gay* stvari i bolna je činjenica da se sama homoseksualna zajednica mora suočiti s tim da i među pederima ima glupana, konzervativaca i političkih neprijatelja. Ali homofobne reakcije protiv Haidera dolaze od ljudi koji su ionako homofobi, pa ako to može pomoći da ga se svi skupa otarasimo, tim bolje. Tako je sama austrijska *gay* scena isključila Haidera i uskratila mu bilo kakav izraz potpore i bratske solidarnosti, dok su reakcije dijela njemačkih homoseksualaca dosta čudne: snažno su se identificirali s Haiderom i naveliko pričaju o njegovu neobičnu odjevnom stilu i tome kako prekrasno izgleda u modelima Donne Karan!

U čitavom slučaju posebno je zanimljivo da je Haider »postajao« homoseksualan, samo kad bi prešao granicu sa Slovačkom — navodno su njegovi provodi u seksualnom turizmu već postali legendarni. Kako primjećuje teoretičarka i filmska autorica Hito Steyerl [jedna od sudionica na skupu *Social amnesia & the return of the repressed* u sklopu projekta *Što, kako i za koga* koji će se u Zagrebu održati polovicom lipnja] to ukazuje na potrebu svojevrsne geopolitike roda, mogući novi kriterij za ulazak u članstvo Evropske zajednice i »euroatlantskih integracija«.

Obrana svojega užitka

U domovini uglađeni i ugledni konzervativni političar, liberalni poslovni čovjek, zagovornik restriktivnih zakona, a kad pređe simboličku državnu granicu, kad ode »s druge strane«, u Slovačku ili zemlje Dalekog istoka, nesputano se odaje svojim strastima. Pod sličnom je zabranom/naredbom Nad-Ja i klasični *James Bond*, tajni agent 007. Njegova »licence to kill« vrijedi samo na teritoriju izvan Ujedinjenog Kraljevstva,

izvan domovine, pa je Marcel Štefančić jr. — u jednom lucidnom eseju, na osnovi činjenice da u *From Russia With Love Bond*

položajem političke, zakonodavne, vlasti.

Ako bi trebali zamisliti modele Haiderova seksualnog užitka, onda nikako nije riječ o tome da on svoju fantazmu rasne/kulturne uzvišenosti materijalizira tako što doslovno jebe male crne brkate Turke ili žgoljave žučkaste Slovake. Upravo suprotno, prije će biti riječi o tome da on svoj pravi užitak nalazi ne u samom seksualnom činu, već u efektima svog političkog lsenofobnog populizma.

Opća amnezija

Mnoga od pitanja iz Haiderova slučaja mogla bi se primijeniti na domaću političku scenu, ali to ovoga puta prepustamo informiranosti i mašti čitatelja. Od razotkrivanja navodnog prljavog veša pripadnika domaće političke i poslovne elite, puno je, u intervjuu danom *Večernjem listu*, zanimljiva Valentićeva reakcija na optužbe: »Pa tko me imalo poznaje zna da je to suludo. Poznat sam kao čovjek koji se naježi kada ugleda homoseksualca na 100 metara.«

Kako hrvatska *gay* scena ne postoji u organiziranom obliku, i ovaj izraz homofobije predviđljivo je ostao — osim u *Feralovoj* rubrici *Greatest shits* — bez javne reakcije. U obranu Valentića na svoj specifičan način uključio se i Dražen Budiša iskoristivši to kao jedan od povoda za široki napad na medije (i Mesića) izjednačavajući pritom *Imperijal*, *Feral*, *Nacional*, *Jutarnji list*...

Ali sad konačno znamo koja je to tajna kvaliteta doveo tog »dečaka iz Hennessya« na niz tako visokih položaja — ta on ima ugrađen specijalni radar kojim detektira homoseksualca na 100 metara, a to je zavidna sposobnost! Ako taj fini instrument može otkriti jednu takvu karakteristiku kao što je vrsta seksualne prakse nekog pojedinca, onda se taj instrument sigurno mogao i može iskoristiti i za druge potrebe — recimo, određivanje lokacija na kojima se može graditi bez građevinske dozvole!? Da je pokojni predsjednik samo znao za tu njegovu sposobnost, poslao bi Nikicu »Terminatora« Valentića da šeta ulicama i na 100 metara otkriva Srbe, vještice i druge »narodne neprijatelje«. A danas bi ga Račan mogao lijepo zamoliti da svoje parapsihološke sposobnosti stavi u službu države i aktivno sudjeluje u razotkrivanju počinitelja nelegalnih privatizacija, petljih ortaka, švercera naftom, oružjem i drogama, uzimanja provizija u državnim poslovima itd.

Poznato je da se kod osoba kojima jedan osjet ili tjelesna sposobnost ne funkcioniра, najbolje taj manjak nadoknaduje jačim razvojem drugih čula ili sposobnosti. Tako je očito Valentiću ta izuzetna sposobnost naslućivanja pedera na daljinu razvijena zato što mu jedna druga sposobnost — sjećanje — ne funkcioniра najbolje. Mada je proteklih deset godina Valentić stalno bio u ili pri partijskom i državnom vrhu, on se danas više ničega ne sjeća: ni razgovora kod predsjednika, ni Gospića, Pakraca, ni INE, RH Alana, *Večernjaka...* vjerojatno ni toga da je njegovom odlukom 1993. godine ukinut zakon prema kojem se sponzoriranje kulture i umjetnosti moglo računati kao porezna olakšica. Za katastrofalne posljedice te i sličnih odluka danas se ni on ni itko drugi ne osjeća odgovornim, a svaki napad na aktere te politike prezentira se kao udarac demokraciji (»elimini-

ranje umjerenih članova HDZ-a«) i rad u korist Ivića Pašalića.

Međutim, doista nikad nije bilo jasno u čemu se ta »umjerna« ili »liberalna«, »tehnomenadžerska« struja HDZ-a (Gregurić, Valentić itd.) doista politički razlikuje od druge (»desničarske«, »radikalne«) struje HDZ-a. Kao »umjerenjaci« i »liberali« oni su bili baš toliko opozicija vladajućoj politici koliko su u svojoj opoziciji SDP i HSLS bili radikalni! A istovremeno su bili dovoljno »tehnomenadžeri« da si osiguraju svoja privatna bogatstva i poduzeća.

Ta »amnezija« nije zahvatila samo Valentića — ni Franjo Gregurić se ne sjeća ničeg o nestalim Srbima (a i ničeg bitnog o Mogljeviću, kojeg uostalom nikad nije ni čuo ni vidio), Hebrang nikad ništa nije čuo o nekim zločinima nad civilnim stanovništvom, hrvatskim građanima krov etničkog porijekla, Mateša se ne sjeća ničeg u vezi s *Večernjicom*, a Pašalić da je o njegovoj prodaji ikad govorio s predsjednikom... Istovremeno, građani se mnogo čega ne sjećaju — kad su zadnji put dobili plaću, svojoj djeci kupili novu igračku ili cipele, a mnogi ne znaju ni tko im je za sve to kriv.

Taj opći gubitak pamćenja ne može se objasniti samo psihološki: nije riječ o pukom zaboravljanju. Prije je u pitanju društveni zaborav — pamćenje je prognano iz svijesti društvenom i političkom dinamikom ovog društva. Društveni zaborav je potiskivanje iz sjećanja prošlosti samog društva. Baš zbog toga što je zaboravljena, prošlost nije podvrugnuta osporavanju; prošlost se mora pamtit da bi mogla da bude prevaziđena. Ako je atmosfera HDZ-ovske Hrvatske dobro definirana sintagmom »kultura laži«, naša »trećeputaška« sadašnjost najbolje se može opisati »kulturom zaborava«. A da taj zaborav pokazuje i svoje komične aspekte, pokazalo se kad se nakon deset godina dogmatskog drijemeža HTV iznenada sjetio 20. godišnjice smrti J. B. Tita.

Desničarski populizam »novog HDZ-a«, njihovih sindikata i dragovoljačkih udruga raznih *liovića* predstavlja »povratak potisnutog«, nužni dodatak koalicijskim tolerancijama, tih paktiranjem, stalno izvrđavanje radikalnih potenza pravdanog »poštivanjem procedure« i odbijanjem »revolucionarnih metoda«, tj. odbijanje radikalne dekonstrukcije HDZ-ova političkog i društvenog projekta (nije li Tomić rekao kako se vladajuća koalicija »neće baviti detudmanizacijom«!?). Taj desničarski populistički pokret nije nešto što onemogućuje vladajuću koaliciju u ostvarenju njenog projekta, mjesto za njega je otvoreno samom nekonistentnošću SDP-HSLS-ovske politike »novog centra«, odnosno to je cijena koju pobjedička koalicija plaća za odustajanje od bilo kakvog radikalnog političkog/ideološkog projekta. Stoga je aktualni politički zadatak pokušaj pamćenja svega onog što se svakodnevno gubi pod različitim pritiscima organiziranog zaborava. Tu nije riječ o pukom čeprkanju po arhivama tajnih službi, stenogramima razgovora, običnom otkrivanju nečeg što je (bilo) izgubljeno. Društvena analiza, politička kritika i javna polemika tu su nerazdvojne. To sjećanje istovremeno mora biti kritika aktualne političke prakse. □

Sto dana zamjenice ministra kulture

Valja poštivati i njegovati entuzijazam, želju za promjenom i novim koji su bili tako vidljivi u svim segmentima društva na početku Vladinih stodana

Biserka Cvjetičanin

Prikaz rada u prvih sto dana kao zamjenice ministra kulture za mene je, bez sumnje, velik izazov. Predstaviti jedno izuzetno dinamično razdoblje znači ponovno »odvrtiti film«, razmisliti prije svega o tome koliko sa svojim znanjem i nastojanjima pridonosim promjenama u hrvatskoj kulturi.

Kada sam, na poziv ministra Vujića, došla iz Instituta za međunarodne odnose u Ministarstvo kulture, nisam se osjećala *dépayée*. Problematika s kojom sam se bavila u Institutu — istraživanje kulturnog razvoja, kulturne politike i međunarodna kulturna komunikacija i suradnja — trebala bi biti polazište svakog ministarstva kulture u uspostavljanju vlastitih planova i programskih aktivnosti. Razlog zašto sam prihvatala poziv sadržan je u riječima ravnateljice ITI-ja Sanje Nikčević, kada mi je čestitala... što u vremenima nesklonim kulturi nisam izmaksnula gradanskoj dužnosti... Doista, ovu funkciju shvaćam kao gradansku dužnost koju, kao i svaki drugi posao, valja obavljati savjesno i pošteno, na najbolji mogući način.

Prvi bliski susret s kulturnjacima

Moj prvi »bliski susret« s kulturnim radnicima odigrao se u povodu godišnjice *Zareza*, neposredno nakon mojeg imenovanja. U stvari, došla sam na skup kao suradnik *Zareza*, prethodno *Vijenca*; mislila sam da će se govoriti o važnosti tog kulturnog dvotjednika, o njegovoj ulozi i utjecaju na kulturu i kulturne promjene u teškim vremenima, o dalnjim prvcima njezina djelovanja u jednom novom razdoblju... Umjesto toga, već na početku prozvani su Ministarstvo znanosti i Ministarstvo kulture s pitanjem hoće li dekretom preuzeti financiranje projekata koji su se do sada morali financirati iz alternativnih izvora i što je s *Hrvatskim slavom*. Dekretom? Mislila sam da smo tu riječ sasvim odbacili i da je zamjenjuju mnoge druge poput kompetencije, kompetitivnosti... Ministarstvo kulture sigurno neće donositi dekrete, ali ni podupirati ništa što širi mržnju, rasizam i ksenofobiju. Uglavnom, cijela rasprava krenula je u neočekivanom pravcu, pa je tako o samom *Zarezu* i viziji njegova razvoja bilo ponajmanje riječi. Što je šteta, jer je ovaj neovisni, kritički dvotjednik za kulturnu i društvenu zbiravanja od izuzetnog značaja za našu sredinu, a time i za djelovanje Ministarstva kulture.

Nadam se da će Ministarstvo djelovati na demokratičan način i poticati rasprave bez nametanja državne intervencije. Upravo zato novi ustroj Ministarstva bio nam je jedna od prvih zadaća. Namjera nam je stvoriti moderno europsko ministarstvo, a da bi se s tom preobrazbom uopće moglo početi, bilo je potrebno ustroj Ministarstva



Ministarstvo kulture sigurno neće donositi dekrete, ali ni podupirati ništa što širi mržnju, rasizam i ksenofobiju

različiti utjecaji znatno modificali kulturne identitete i u kojem kulturne industrije radikalno mijenjaju »ponudu« i »potrošnju« kulturnih dobara. Stoga je u Ministarstvu osnovana Uprava za kulturni razvitak koja će poticati stvaranje novih kulturnih vrijednosti, umjetničko stvaralaštvo, obrazovanje za kulturne djelatnosti, kulturni menadžment i umjetničko obrazovanje. Ona će promicati kulturnu komunikaciju putem medija i novih tehnologija, kao i tradicionalnim načinima. Prvi put je uveden pojam kulturnih industrija: Odjel za kulturne industrije pomaže strukturiranje kulturne proizvodnje (film, TV i radio, video, audiovizualni mediji, nakladništvo na Internetu itd.). Unutar ove Uprave osnovan je i Odjel za alternativnu kulturu i kulturu mlađih koji će promicati veću ulogu mlađih u kulturi, poticati kulturne eksperimente i korištenje novih tehnologija u umjetničkom stvaralaštву. S obzirom na marginalni položaj mlađih u našem društву, rad Ministarstva na afirmaciji mlađih u kulturi i kulture mlađih bit će, nadam se, važan doprinos promjeni tog položaja.

Web-stranica i novo glasilo Ministarstva

Uz novo ustrojstvo intenzivno se počelo raditi na realizaciji Web-stranice Ministarstva i krajem svibnja sve novosti o djelostima Ministarstva bit će na Internetu. Veća informiranost o aktivnostima Ministarstva bit će važna za naše kulturne institucije, ali i za međunarodnu komunikaciju, osobito s UNESCO-om i Vijećem Europe. Danas se ne može komunicirati sa svijetom bez Interneta. Tek kada su me, pri dolasku na novu funkciju, iz Vijeća Europe zamolili da ih uputim kako da nadu naš Web-site, shvatila sam da smo mi jedno od rijetkih ministarstava kulture u Europi koji ga nemamo. To je kao da nemamo svoj identifikacijski

znak i ostajemo neprepoznati u domaćoj i međunarodnoj komunikaciji. Usporedbe radi, kako divnou Web-stranicu ima Ministarstvo kulture Slovenije, s naslovnom šalicom kave koja budi niz asocijaciju, ne samo o Ivanu Cankaru, već i o pozivu na razgovor, diskusiju, raspravu... bez formalnosti i s puno, puno ležernosti. Ovo me je podsjetilo i na moj prvi dan u Ministarstvu: osjećala sam prazninu bez računala i kad sam ga drugi dan dobita, kao da je cijeli svijet ponovno ušao u moj obzor.

Uz novo ustrojstvo i Web-stranicu uskoro će izaći i prvi broj glasila Ministarstva *Kulturni razvitak/Cultural Development/Développement culturel*. Glasilo će, uz informiranje naše kulturne sredine o djelovanju i rezultatima rada Ministarstva, donositi analize o kulturnim politikama u svijetu, kulturnim promjenama, interkulturnoj komunikaciji te mnoštvu informacija o mogućnostima aplikacije na međunarodne fondove. Glasilo bi se trebalo naći na Internetu i prije izlaska iz tiska.

Nadam se da će sve ove promjene pridonijeti transparentnosti, javnosti i otvorenosti rada Ministarstva. Naravno, ukoliko i drugi uvjeti budu ispunjeni, prije svega u pogledu vrednovanja programskih aktivnosti prijavljenih na natječaje. U ova tri mjeseca mogli smo jedino još jednom pregledati programske aktivnosti prijavljene u 1999. godini koje su, prije našeg dolaska, povjerenstvu ocijenila i kategorizirala po područjima, te intervenirali gdje smo smatrali neophodnim. Meni je ova »revizija« bila veoma korisna jer sam dobila opću sliku prijavljenih prijedloga iz koje proizlazi samo jedan zaključak: ovišće je malo inovacija i eksperimenata, zatvoreni smo u tradiciju i tradicionalne oblike djelovanja, nedostaju nam prodori s kojima bismo se mjerili na međunarodnoj razini. Počinjemo živjeti u novom stoljeću koje je već čvrsto određeno novim tehnologijama, informatizacijom, intenzivnom kulturnom komunikacijom i umrežavanjem. Pojavljuju se novi oblici i novi pokreti u umjetničkom i kulturnom stvaralaštву; prihvaćaju se novi standardi u jezičnom i drugim vrstama komuniciranja; mijenja se odnos prema drugim djelostima i područjima — kultura i kulturne djelatnosti neposredno se povezuju s turizmom, s upravljanjem poduzećima i ljudskim zajednicama, s obrazovanjem, znanosti i ekologijom u najširem smislu. Sada bi moj ministar u šali rekao, »Molim te, ne pretvaraj mi Ministarstvo kult ure u znanstveni institut... ali sve uprave kulture u svijetu imaju mnogo istraživača i analitičara koji nastoje usmjeriti kulturne djelatnosti prema novim postignućima.

Stoga je dobro da je Vlada Republike Hrvatske pokrenula izradu Strategije razvijanja Republike Hrvatske na čijem je čelu potpredsjednik Goran Granić: *Hrvatska u 21. stoljeću*. Pred hrvatskom je kulturnom u 21. stoljeću uključivanje u svjetsko i europsko okruženje, preispitivanje i redefiniranje vlastitoga kulturnog identiteta i određenje najefikasnijeg puta kulturnog razvitka, što sam u nacrtu prijedloga naglasila kao osnovne strategijske pravce. Na inicijativu Ministarstva kulture stručnjaci koji su radili na kulturnoj politici Republike Hrvatske za Vijeće Europe prihvatali su se daljnje rada na strategiji kulturnog razvijanja. Upravo nova kulturna politika mogla bi spašati i uskladiti različite legitimne interese: globalizirajuće i nacionalno specifične, tradicionalne i inovativne, većinske i manjinske, koncentrirane moći i participacije, centralne i decentralizirajuće, države i civilnog društva, nacionalne kulture

i multikulturalizma, profesionalizma i amaterizma u kulturi, itd.

Decentralizacija, dekoncentracija

Od brojnih skupova, okruglih stolova itd. sa širokim rasponom tema od kulturne politike do položaja *Vjesnika* i javne televizije — televizije za javnost, posebno bih se osvrnula na raspravu na temu koja će sigurno obilježiti mandat ove postave Ministarstva: decentralizacija. Stručno savjetovanje *Decentralizacija i nova kulturna politika Republike Hrvatske* održano je u organizaciji Narodnog sveučilišta Ivanić-Grad sa ciljem otvaranja javne rasprave o aspektima decentralizacije i demokratizacije kulturnog života u Hrvatskoj. U svim modelima europskih kulturnih politika posljednjeg desetljeća naglasak je na decentralizaciji odlučivanja u kulturi, kulturnoj demokraciji i regionalizaciji. Nas četvero predavača — Vjeran Katunarić, Sanjin Dragojević, Boris Jurinić i ja — svatko iz svojeg aspekta govorio je o nužnosti i problemima decentralizacije. Iznjela sam niz primjera europskih zemalja, npr. finske »funkcionalne decentralizacije«, pa i sve češće uvodenje pojma »dekoncentracije« u cilju regionalnog i lokalnog kulturnog razvoja. Međutim, dok smo mi nastojali uvjeriti sudionike savjetovanja, najvećim dijelom predstavnike pučkih i otvorenih učilišta i centara za kulturu, u nužnost decentralizacije u kulturi, oni su zatražili, ističući probleme finansiranja kulture na razini županija, gradova i općina, veći finansijski udio države u njihovu radu, ukratko — centralizaciju. U svim tranzicijskim zemljama Srednje i Istočne Europe ove su ustanove doživjele preobrazbu u kontekstu promjena na kulturnoj, ali i općoj razini. U demokratskim okvirima dolazi do preispitivanja sadašnje uloge države u donošenju ključnih odluka. Država se sve više povlači iz finansiranja kulturnih institucija i stvaralaštva, a regionalne i lokalne zajednice (ili kako ih se naziva »teritorijalni kolektiviteti«) dobivaju sve veću ulogu. Međutim, novi

što je sve put većeg osamostaljivanja od države. Nakon parlamentarnih izbora u siječnju ove godine mnoge strane fondacije u kulturi otvorile su se prema Hrvatskoj; zahtijevajući mreži Culturelink podaci o njima postoje i u našoj sredini, te su neke kulturne institucije u ovom razdoblju aplicirale sa svojim projektima i dobitile pozitivan odgovor, odnosno finansijska sredstva.

Razgovorom do rješenja

Takav pristup otvara prostor međunarodnoj suradnji. Hrvatska se na nov način uključuje u globalne razvojne procese koje obilježavaju kulturna različitost i multikulturalizam. To znači da se stvaraju novi odnosi između identiteta i međunarodne komunikacije. Međunarodna kulturna suradnja u budućnosti mora imati prioritet, osobito novi oblici komuniciranja kao što su informacijske mreže, korištenje novih tehnologija u umjetničkom stvaralaštву i organizaciji kulturnih djelatnosti te novi tipovi povezivanja. U projekti u pripremi koji korespondiraju s takvom orientacijom spadaju npr. skri nastup dva u svijetu afirmirana arhitekta, Vinka Penezića i Krešimira Rogića, na Međunarodnoj izložbi arhitekture u okviru Venecijanskog bijenala na temu *Grad: manje estetike više etike* (koji problematiziraju odnos fizičkog i virtualnog u arhitekturi), te projekti mlađih stvaralača iz Poligona, Centra za istraživanje i razvoj projekata u kulturi.

Jačanje decentralizacije i demopolizacija odlučivanja u kulturi zacrtani su među osnovnim pravcima djelovanja Ministarstva. Ideja o vijećima za kulturu, koja će unijeti promjene odnosa u kulturi, odnosno omogućiti širok pristup kulturnoj javnosti u suodlučivanju o svim bitnim pitanjima kulture i umjetnosti, prerasla je u ovih stodana u prijedlog zakona o kulturnim vijećima i on će uskoro biti stavljen u proceduru.

U brojnim neposrednim razgovorima s kulturnim stvaraocima, ravnateljima kulturnih institucija, kulturnim djelatnicima, mogla sam, zajedno s njima, »pretresti« mnoge probleme i teškoće, npr. o marginalizaciji hrvatske plesne umjetnosti, nemogućim uvjetima rada profesora i studenata Muzičke akademije, prevodilačkim mukama, istjerivanju iz vlastitih prostorija Hrvatskog sabora kulture... Neki mi problemi i dalje ostaju nejasni. Da navedem samo primjer zakonski rigidnog odvajanja knjižnica i muzeja od pučkih učilišta: umjesto jednog ravnatelja dobivaju se tri (racionalizacija?), a u manjim mjestima nastaju za te muzeje i knjižnice nepremostne finansijske teškoće. Zar nije moguće ostaviti gradovima, općinama i institucijama samima da odluče koja je solucijsa za njih bolja?

U proteklom razdoblju bilo je mnogo rasprava i neslaganja u kojima su sudjelovali filmski umjetnici, likovni umjetnici i likovni kritičari — da spomenem natječaj za Muzej suvremene umjetnosti ili sa držaj hrvatskog paviljona na EXPO-u 2000 — kazališni i festivalski ravnatelji, arhitekti... Mogu samo poželjeti da ih bude još više, jer jedino kroz takve rasprave dolazi se do (naj)boljih rješenja, do toga da u prvi plan izbjiju kreativni potencijali, priznate kulturne vrijednosti i umjetnička ostvarenja te da se ostvaruje dinamična komunikacija i suradnja. Stoga valja poštivati i njegovati entuzijazam, želju za promjenom i novim koji su bili tako vidljivi u svim segmentima društva na početku Vladinih stodana. Jer pred nama još uvijek stoji esencijalno pitanje vizije kako će se hrvatska kultura razvijati i prosprijeti. 

Odviše je malo inovacija i eksperimenata, zatvoreni smo u tradiciju i tradicionalne oblike djelovanja, nedostaju nam prodori s kojima bismo se mjerili na međunarodnoj razini



Josip Šentija

Sudbina zanimljiva sugovornika

Grozdana Cvitan

Krleža je u Hrvatskoj uvijek bio mjeru stvari. I za one koji su ga voljeli, ali i za one koji nisu. Prvi su se pitali *Što kaže Krleža*, drugi su s prezirom odbacivali vijesti s Gvozda, ali su komentirali jedni i drugi. I odredivali se vrlo strasno. Ponekad nisu ni znali koliko su »zaraženi« Krležom i kad su to najmanje od sebe očekivali. Primjerice, početkom srpske agresije na Hrvatsku počela je razmjena epita s obje strane od kojih, osim nekih nespretnih kovanica, sve već nalazimo u literaturi, od *kominternovsko-vatikanske zavere* do Levantaca, čaršije i slično. Podsjetila nas je na to i knjiga Josipa Šentije *S Krležom, poslijе '71: zapisi iz leksikografskog rokovnika*, koja još jednom svjedoči o inkorporiranosti Krleža u hrvatsku stvarnost i kad toga nismo svjesni, ne samo na razini terminologije nego i mnogih promišljanja. Slijedom toga moguće je razgovarati o različitim tematskim blokovima koji su i danas prisutni u promišljanju mnogih ljudi u hrvatskom društvu.

Osim toga svi smo mi živjeli u zanimljivu vremenu iako to i nije posebna povlastica određenih generacija na ovim prostorima. Ovdje je premao nezanimljiva vremena.

Kliko je vaš izbor iz leksikografskog rokovnika nametnuo teme knjige, odnosno predmet vaših razgovora s Krležom, a koliko su oni »statistička« slika onog o čemu ste razgovarali?

Predmet mojih razgovora s Krležom primarno je bio određen mojim subordiniranim položajem prema njemu. Pod njegovu sam subordinaciju došao 1972., a u knjizi su sve okolnosti tog dolaska izložene, nadam se jasno i onoliko koliko je bilo potrebno, da bi se razumjelo sve što je iz toga uslijedilo pa i sadržaj mojih zapisova. Zato stoje slutnja da bi se u knjizi moglo raditi o *izboru* iz leksikografskog rokovnika. Budući da me primio u Leksikografski zavod, angažirao me takođe odmah na poslu, koji je već bio u tijeku, na izradbi *Leksikona JLZ* (na temelju kojega je nastao današnji *Hrvatski opći leksikon* s Augustom Kovačecom kao glavnim urednikom). U postupku izradbe *Leksikona* ja sam za Krležu, na njegov zahtjev, recenzirao i emendirao tekstove koji su bili u fazi grafičke pripreme. Ti-

jem 1972., 1973. i 1974. redovito sam mu, jedanput ili dva put tjedno, dostavljao sve svoje ispisane i pretipkane opaske i suge-

stije koje je on, u konačnici, prihvaćao ili odbijao. Sadržaj tih mojih recenzija, sugestija, emendacija ispisivao sam sistematski u bilježnicama koje i danas čuvam, i zapravo su one neka vrst rokovnika o tome poslu. Na koncu se pokazalo da je za mene razdoblje suradnje na *Leksikonu* bilo razdoblje stjecanja iskustva ili kušnje kojoj me izložio. Kad je odlučeno da treba napraviti novo izdanje *Enciklopedije Leksikografskog zavoda*, pozvao me i zatražio da organiziram i vodim taj posao kao glavni urednik edicije, koja je nazvana *Općom enciklopedijom JLZ*.

Prema tome, sadržaj moje knjige jest, u stanovitome smislu, *izbor iz leksikografskog rokovnika*, ali takođe i određena slika — ni pošto statistička — ili trag o onom o čemu smo razgovarali u povodu leksikografskih tema i poslova. Razgovorna je tematika vrlo često refleks znamenite godine '71. Ja sam ga poticao, ali je on sam davao oduška svome raspolaženju poslije debakla u Karadževu 1. prosinca te godine.

'71. kao simbol

Zašto je Krležu toliko mučila '71. ili ogromna prisutnost te teme u knjizi pripada vašem izboru, odnosno osobnoj zainteresiranosti prema toj temi?

U hrvatskoj politogenezi godina 1971. datum je pun političke dinamike i povijesnoga smisla. Usudujem se tvrditi da je značenje onih dogadaja, koje šifra

'71. simbolizira, veće no što se moglo ciniti do jučer i svakako veće nego što su to ideolozi HDZ-a pripravni priznati, kako jučer tako i danas. Znak '71. jest znak anticipacije velikog prijeloma ili obrata koji se dogodio u životu hrvatskog naroda i Hrvatske. Krleža je zaista *mučila* ta godina. Bilo bi, međutim, netočno reći da je Krleža bio pasivni promatrač, ili pak samo sentimentalni artistički sudionik, ili više ili manje otvoreni suputnik dogadaja koje je ona godina obilježila. Krleža je bio ustvari njihov kulturno-politički preteča. U rekonstrukciji geneze svega što je bilo nazvano Hrvatskim proljećem, ili podrugljivo *maspokom*, važan je Krležin govor na proslavi 130. godišnjice Matice hrvatske, u ožujku 1966. Obratite pažnju: taj je govor Krleža održao tri mjeseca prije odstranjenja Aleksandra Rankovića iz vrha jugo-politike, koji je simbolizirao represivni aparat. Pretpostavljam da je Krleža bio upućen u to što se spremao u političkoj areni SFRJ na proljeće te godine. Godinu dana poslije bit će donesena Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika. Ali onaj Krležin govor o Matičinu jubileju (a, molim vas, kakav je to 130. jubilej jedne ustanove pa bila to i Matica?) bio je početak svih novih zbivanja među hrvatskom inteligencijom, na kulturnom i političkom planu. Deklaracija će biti kulminacija toga procesa. Krležine riječi u onome govoru da

samo po jeziku narod postaje politički subjekt, odjeknule su kao preludij Deklaracije. Osim toga Krleža je u onoj prilici govorio o povijesnim problemima hrvatske nacionalne egzistencije, među ostalim i o kroničnom *prokletstvu vjerskog raskola*, što je odmah bilo protumačeno kao njegova aluzija na prokletstvo Vojne krajine. U beogradskoj je štampi to smješta prokazano kao provokacija. Treba li reći kako se zakašnjeni sindrom Vojne krajine potvrdio 25 godina poslije toga govora, 20 godina poslije Karadževa i 10 godina poslije Krležine smrti?

Podsjetio bih takođe da je gospoda Savka Dabčević-Kučar u svojoj opsežnoj dvosveščanoj rekonstrukciji (kronologiji) uspomena '71 — *hrvatski snovi i stvarnost* izložila bitna, odlučujuća zbivanja koja su prethodila onoj godini i da je u tome kontekstu istaknula kako je Krleža iskreno živio s *dubom proljećarstvom*, koji je bio *zabavio široko i duboko hrvatski puk*. Stoviše, zaključila je da je Krleža ondašnjemu vodstvu, kojemu je na čelu bila gospoda Savka, želio pobedu, ali tada više nije u nju vjerovao. Krleža je, naime, točno vidio kako stvari stoje. Bio je dovoljno iskusni i pronicav; ni obavijesti iz prve ruke nisu mu bile potrebne da bi zaključio što slijedi, a što je Savki proročki iskazao riječima: *Predstoje vam trijumf uspomena, nažalost ne i trijumf uspjeba*.

Dakle, Krležino je intelektualno, političko i, ako hoćete, moralno hrvatsko proljećarstvo nedvojbeno, unatoč nespornoj činjenici da ga je zanijekao u trenutku smrta politike Savka — Tripalo. I danas, kao i onda, neposredno poslije famoznoga Karadževa, može se raspravljati zašto je Krleža postupio onako. Zašto je nedvojbeno simpatije za Savku kao simbol one politike zatomio u trenutku njezina političkog poraza? Zapazio je da je cijela plejada novih, mladih ljudi stupila na hrvatsku političku pozornicu i da su ti ljudi prožeti novim duhom. Savki će, po njezinu zapisu, pri-

znati da ona govori *neki drugi jezik, svježi jezik, kojim Partija ne govori*. Pa ipak će se oglušiti kad dođe trenutak njezine detronizacije. Zašto?

Protestanti i sljedbenici

Sve što je o tome izgovorio — pa i u susretima sa mnom, ako hoćete — moglo bi se svesti na jednostavan zaključak: Za izgubljenim bitkama ne treba plakati, a još manje ih vrijedi slaviti. Prema cijeloj seriji takvih (izgubljenih) bitaka u hrvatskoj povijesti on se dosljedno negativno određivao, smatrajući da nisu zdravo gradivo za modernu, kulturno i politički superiornu nacionalnu svijest. Osobito pak da nisu za slavljenje one bitke koje su, osim pogrešnih proračuna, bile praćene njemu tako mrškim ispravnim povijesnim patosom. Prema njezinoj mišljenju baš se takav patos bio upleo i u one bitke koje su kulminirale '71. Još je nešto zanimljivo kod Krleža: prosudba njegovih vlastitih udjela u socijalnim i političkim zbivanjima. Imao je jasnu spoznaju da je utje-

procitati u vašoj knjizi čini se da je Krleža, s jedne strane, bio itekako svjestan hrvatskog federalizma, a s druge, da je Tito za njega (posebice sedamdesetih godina) bio i jedini integrativni faktor biove države?

— U Krležinu kulturno-političkom djelu (ogledi, dnevničari, komentari) gotovo da nema nijedne važnije teme o zbivanjima na našem prostoru, a da ona nije kontekstualizirana svjetski. Uvijek je u njega otvoreno pitanje: naš prostor, ili kako je on govorio *naš politički krajolik*, samo je jedna mala ploha, štoviše, jedna točka nad kojom sijevaju munje iz svih jačih europskih i svjetskih baterija i nad kojom pušu vjetrovi prema kojima je ovaj prostor nemotan, ni kriv ni zaslужan. Prema tome, da bi bio svoj, određen i osiguran za narodni život i opstanak, narodni voda mora točno prepoznati sve bitne koordinate položaja i plovidbe. Vode koji to ne uvidaju i u tome ne uspiju ugrožavaju narodni opstanak. Krleža se divio Titu, jer je ovaj, vješto balansirajući između Istoka i Zapada, osigurao hrvatskom narodu i svim drugim narodima svoje države razmjerno dugo razdoblje mira. Mira, kao jedine sigurne prepostavke narodnoga razvijanja. Činjenica da Tito nije uspio dugotrajno i konačno srediti odnose među narodima one države, postajala je i u Krležinoj viziji sve prezentnija. Nad tim je žalio, sluteći da će se poslije Tita njegova konstrukcija dramatično razvaliti. Bio je, dakle, svjestan i ograničenog dometa Titova pot hvata. Što su ga godine više pritiskevale, sve je više razmišljao *sub specie aeternitatis* da bi na kraju posve rezignirao i vratio se Njetczscheu: neka propadne sve što nije sposobno živjeti!

Naše je najčešće pitanje naša najnovija sadašnjost

cao na mnoge ljude, među njima i na važne protagoniste povijesnih zbivanja. Ali i spoznaju/zaključak da ih nije slijedio, ili ih je ostavio, na važnim dionicama ili raskrižjima. Na primjer, u načinu kako je, u svome poznatom ogledu iz godina Drugog svjetskog rata, pisao o Erazmu Roterdamskom i o njegovu utjecaju na Martina Luthera lako je zapaziti kako, u vezi s tom relacijom, razmišlja o svome odnosu prema J. B. Titu i legiji njegovih sljedbenika protestanata s kojima nije htio krenuti 1941., kao što ni Erazmo nije krenuo s Lutherom, premda ga je pripremio za povijesnu pozornicu. U jednome sam svome kratkom ogledu davnih šezdesetih upozorio na ovo mjesto u njegovoj introspekciji, što je Krleža mnogo godina poslije potvrdio izjavom da je to bilo na tragu činjenica iz njegova *curriculum*. Ukratko, Krleža je ugraden u sve ono što je pripremilo '71. znatno više nego što je to činjenično istraženo i utvrđeno. Baš zbog toga ga je ona tako *mučila*.

Pošto je Krleža, a to i priznate u knjizi, da ste naučili razgovarati s Krležom na njegov način. Znači li to da ste imali posebne pripreme, odnosno izbor terminologije u razgovorima koje ste s njim vodili?

— Ne, ja nisam učio niti sam naučio razgovarati s Krležom na njegov način. To bi bio uzaludan trud. Uostalom, čemu? Krleža je neponovljiv, i samo ga glumci mogu eventualno naučiti. Ovdje se radi o nečem drugom, a to je ono što vjerojatno imate na umu kad kažete da *to u knjizi i priznajem*: trudio sam se proniknuti u njegov način, u dramaturgiju njegova razgovaranja o temama koje su me zanimali i koje je nametala svrha posla. U razgovorima ja sam, ako smijem sam o tome suditi, skroman i ponizan, a u slobodnim izletima prije i poslije susreta, poslužio sam se, dakako, njegovim pojmovnikom i frazarijem, uostalom notornim i lako prepoznatljivim i navedenim.

Krleža je uvijek isticalo i analizirao interes velikih sila na našem prostoru. Prema onom što se može

— Krleža i Rusi, Krleža i Rusija — to je zaista velika tema koja ima mnoštvo svojih poglavljaja, počevši od njegovog zanosa Lenjinom i ruskom revolucijom, preko razočaranja ruskim razvojem zbog Staljinovih divljaštava, u kojima su netragom nestali i mnogi Krležini osobni prijatelji, pa do Titove apostazije od russkog/sovjetskog modela. Uostalom, i on je sam bio apostat, mnogo prije Tita, zbog čega mu je glava bila ugrožena. Za ovu ili onu veliku silu, pa ni za Rusiju, on se nije opredjeljivao. U ondašnjoj geopolitičkoj podjeli Europe bio je bitne razlike, a sjenu Rusije nad našim prostorom smatramo je izravnom prijetnjom. Sovjetske divizije na lijevim obalama Drave, kao neposredna prijetnja hrvatskom prostoru od Mađarske do Jadrana, bile su čest motiv njegovih razmišljanja. *Kad se jednom leda Katarine Velike pojave na Kvarneru...* — bit će njegov prijev kako spram ruskog faktora treba biti budan i pažljiv. Krleža je, naime, mnogo prije Kundere govorio o vječnosti ruske moći. Ipak, on je spram ruskog naroda i ruske kulture ostao iskreno sentimental i otvoren do kraja svog života. Kao recenzent leksikografskih i enciklopedijskih tekstova često je sugerirao da treba zaviriti što o ovoj ili onoj ruskoj temi piše *Boljšaja*. Rekao bih da se Krleža prema Rusiji odnosio sa strahopštanjem.

Kako danas doživljavate njegov pogled u budućnost i što vam se čini da je dobro, a što loše predviđao?

— Vi me ustvari pitate je li Krleža bio dobar ili loš prorok. Trebalо bi razlučiti njegova svje-



Josip Šentija, (rođen u Brnacima kod Sinja 1931), diplomirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Pravnik, novinar, leksikograf, prevoditelj (talijanskog i engleskog). Novinar Slobodne Dalmacije i Radio-Zagreba (1949-1971), direktor Radio-Zagreba (1962-1967), član Vlade Hrvatskog proleća 1971. zadužen za međunarodne odnose. U Leksikografskom zavodu urednik Leksikona JLZ i glavni urednik Opće enciklopedije (I-IX svezak). Prvi ravnatelj Hrvatske izvještajne agencije (HINA, 1990-1991). Surađivao u više časopisa i listova, a tekstovi su mu objavljivani i u različitim edicijama i zbornicima. Knjiga: *S Krležom, poslijе '71: zapisi iz leksikografskog rokovnika* (2000).

tonazorska razmišljanja od njegove kronološke i političke kazuistike da bi se kako-tako moglo odgovoriti na to pitanje. Krleža, dakako, nije bio prorok, premda se u susretima sa subesjednicima katkada upuštao u proricanja. No, uvijek su to bile oštре refleksije o bitnim elementima političke zbilje, to su bila upozoravanja na vjerojatni smjer razvitka dogadaja, ništa pitijsko, u smislu *idis redibus*... Krleža je mislio dijalektički. Recimo, o pitanjima jugoslavenske države, one Titove, bio je — kao što sam rekao — sve sigurniji da se neće održati posljive Tita, pa je tako i govorio. Također, slutio je da će se hrvatske i srpske suprotnosti rješavati nasičnjem i to ga je istinski užasavalo. Rat Hrvata i Muslimana nije mu bio ni u primisli, koliko sam uspij razabrati iz svega što sam od njega pročitao ili čuo. Samo neke dubinske slutnje o oblikovanju različitih svjetova. Jednom prilikom mi je kazao: *Do 1941. znao sam točno predvidjeti dogadaje, ali sam poslije te godine tu sposobnost izgubio.*

Ostavština za budućnost

Hoće li otvaranje njegove ostavštine predstavljati velik izazov za hrvatsku javnost? Očekujete li da ti zapisi postanu predmet zanimanja više povjesničarima nego suvremenicima?

— O tome nije moguće reći ništa pouzdano. Prošle godine sam u (ugaslome) *Hrvatskom obzoru* kazao nešto što bih mogao ponoviti: što god da se nalazi u spremlijenim kutijama iz njegove ostavštine, Krleža je već transparentan, premda ne i do kraja istražen kontinent hrvatske književnosti, kulture i politike.

Čula sam nedavno razmišljanje jedna mlada čovjeka o tome kako bi starije generacije u Hrvatskoj konačno trebale raspovjediti svoj odnos prema Krleži jer to su neki vaši zaostali računi, pa ih konačno riješite. Stiže li vrijeme u kojem će Krleža biti samo njegova literatura na način na koji su to i drugi pisci u povijesti književnosti?

— Mogu pretpostaviti o kakvim bi se *zaostalim računima* starije generacija s obzirom na Krležu moglo raditi. Dotične starije generacije — ustvari Krležini suvremenici — Krležu su podjednako hvalile i kudile, divile mu se i prezirale ga. Koliko su tome kontinuiranom procesu prihvaćanja/odbacivanja povod umjetnički, filozofski i estetski, a koliko politički ili ideološki motivi — to je predmet kojim se bave krležolozi, ne samo hrvatski. Sama činjenica da u hrvatskom kulturnom i znansvenom ambijentu, posve neovisno od Krleže i njegova djela i dalje žive mnoge stare opreke, mogla bi biti dokazom da konačnog sredenja *zaostalih računa* s obzirom na Krležu — što pričeljuje taj mlađi sugovornik — po svoj prilici neće tako skoro biti. Vjerujem da će Krleža i u nastupajućim desetljećima biti predmet sporova, a ne samo istraživanja. Jer on je dirnuo — kako bi sam kazao — u mnoge hrvatske psihološke, političke i moralne tumore oko kojih nema ni jednoglasne dijagnoze pa, prema tome, ni odgovarajućeg terapeutskog tretmana. I neki su socijalni tumori dugovječni. O njima je on razmišljao kao dijalektički dijagnostičar i prognostičar.

Kako ste osobno doživjeli njegov odlazak s obzirom da ste na radnom mjestu bili pod njegovom zaštitom, ma koliko on isticao svoj konformizam?

— Bio sam žalostan onih posljednjih godina, kad god bih, iz

susreta u susret, osjetio kako zaišta odlazi. Krleža je bio gospodin u najboljem smislu riječi. Zadužio me i ostajem mu trajno zahvalan.

Imate li još zapisa na sličnu temu vrijednih daljnje objavljanja, možda knjigu koja bi više bila izbor iz drugih tema, vaš komentar, vaše viđenje '71?

— Imam.

Razgovornik, sugovornik i dramaturg

Postoji osjećaj da je Krleža izričao sudove o svemu o čemu je razgovarao. S obzirom da je često nametao iste teme, ličnosti i zaključke nije li to možda bio njegov način propitivanja i sumnje? Ili želite da čuje i drugu mogućnost?

— Svi koji su imali priliku susretati se s Krležom posvjedočili su da je on bio nenadmašan razgovornik. Neposredan, živ, slikovit govor bio je njegov isto tako snažan dar, kao i dar pisanja. Što je napisao, ostalo je. A što je izgovorio — odletjelo je, ako to njegovi povlašteni slušatelji nisu zabilježili, koliko su mogli. Ja sam to nastojao učiniti, koliko sam umio i mogao, takoreći odmah poslije susreta. U susretima je Krleža bio vrlo pažljiv, spontan, izdašan izvor verbalnih slapova punih činjenica, opažaja, asocijacija, poticaja, izravnih pitanja, ironije upućene sugovorniku, u mom iskustvu uvijek odmjerene i uljudene. Ali postoji i drugačiji sud o njegovoj ironiji. Tit Vidmar, sin Krležina prijatelja Josipa Vidmara, zapazio je da *Krleža floretom svoje ironije zadaje kratke i oštretne udarce*, a prema ljudima koji nisu po njegovoj mjeri i ugodni zna biti krajnje neugodan. A njegovi trajni potezi ipak su *zamišljeno i stvaralačka uperenost koja se izjavljava u dugim napetim lukovima i kadencama*. To je Tit Vidmar napisao u zagrebačkom Vjesniku, uz osamdeseti Krležin rođendan. U ovome je vjerno iskazana dramaturška značajka Krležine autorske ličnosti: razmišljati trebati — kako je sugerirao preko svoga junaka Kamilu Emerićkog — a govoriti treba otvoreno, glasno, katkada i gromko. Iz perspektive tehnologije današnjega talkshowa Krležu bi se moglo definirati kao uzor interaktivnoga subjekta.

Što mislite o krležološima u našem društvu? Koliko je krležologija danas stanje duba ili već oblikovana znanstvena disciplina?

— O tome ne bih mogao reći ništa kompetentno jer nisam krležolog, ja spadam u vrstu krležofila. Ipak, iz ove mi se perspektive čini da je u nas sve više krležologa. Zahvaljujući pothvatu Leksikografskog zavoda, to jest Velimira Viskovića i njegove ekipe s *krležjanom*, krležologija je dobila solidne temelje. Od Stanka Lasića kao preteče i Davora Kapetanića kao tvorca Krležine bibliografije krležologija je zaista dobila program i poticaj. U tom smislu, ne mislim da bi se i minimalno radilo o nekom skrivanju za određenim simbolom. Jer Miroslav Krleža nije puki simbol ili zaštitni znak za neki ili nečiji probitak. On je u hrvatskoj tradiciji književna i kulturno-političkaJAVA transgeneracijskoga značenja.

Postoje li danas ličnosti u hrvatskom društvu s kojima biste rado vodili slične razgovore?

— Ljudi u mojim godinama skloni su uglavnom razgovorima sa samima sobom.

Bili ste savjetnik pokojnog hrvatskog predsjednika Tuđmana. Kako i zašto ste napustili to mjesto? Kako ste

(ako ste) s njim uspijevali razgovarati?

— S pokojnim predsjednikom Tuđmanom dugo sam se poznavao, katkada i susretao, prije no što je on došao na čelo Hrvatske. Savjetnikom sam mu bio četiri mjeseca, a zašto sam napustio to mjesto — to je priča za drugu priliku. A to znači i odgovor na pitanje.

U knjizi donosite Krležin sud o Tuđmanu. Postoji li Tuđmanov o Krleži osim ukoliko se ne odnosi na njega osobno i ono znamenito pakovanje?

— Naravno da postoji sud pokojnog predsjednika Tuđmana o Krleži. Taj je sud i publiciran, višekratno, i on je vrlo pozitivan. Za doktora Tuđmana Krleža je bio velika osobnost hrvatske povijesti i kulture, čovjek koji je utjecao na mnoge pa i na njega, Tuđmana. Uostalom, on je s njim priateljevao. Nalazi li se u ostavštini pokojnog dr. Tuđmana nešto o Krleži, nešto što nije poznato, to će se eventualno tek dozнатi kad se otvor Tuđmanova oporučna škrinja. Sto se pak tiče onog znamenitog *pakovanja*, koliko znam Krleža nije bio teklič te poruke. Figura o *pakovanju* Tuđmanu se pojavila, ako se ne varam, najprije u povodu Tuđmanove polemike protiv vojnog historičara generala Terzića, koji je bio etiketirao Tuđmana kao hrvatskog nacionalista zbog njegova prikaza NOB-a 1941-45. u Hrvatskoj. Čini se da je Tito tada presudio u prilog Tuđmanu, u smislu da mu se ne tovari, da mu se ne *pakuje* na leđa konkretna krivnja u toj konkretnoj stvari. Koliko se sjećam — a to bi svakako trebalo provjeriti — figura o *pakovanju* pojavila se i u Titovoj sugestiji političkim predstavniciima Hrvatske, a preko njih, dakkako, i pravosudnim organima koji su istraživali Tuđmana početkom 1972. u Petrinjskoj, zbog krimena hrvatskog nacionalizma, a u optužbi je bila sadržana i inkriminacija za Tuđmanove veze s inozemnom obavještajnom službom. E, tada je Tito, navodno, kazao: *Ne pakujte Tuđmanu!* To je značilo: ne imputirajte mu vezu sa stranim špijunima. Krleža je sigurno znao za sadržaj optužnice pa je, uvjeren sam, intervenirao kod *Gazde* — kako je sam znao reći — da se Tuđmana pusti na slobodu. U svakom slučaju sve oko toga *pakovanja* zanimljivo je s obzirom na današnje osvrte na taj hrvatski trojac — Tito, Krleža, Tuđman — pa bi to bilo zanimljivo istražiti.

Stvarnost je kriza

Kako vidite budućnost Hrvatske? Pisali ste o zadacima (Egida 2000), a što je stvarnost koju živimo?

— Kriza je naša stvarnost — kriza ekonomска, socijalna i moralna. Pokret koji je stvorio dr. Tuđman imao je primarni cilj: stvoriti nacionalnu državu, neovisnu i međunarodno priznatu. I stvorio ju je. Ali u strategem je ugradio neke elemente koji stvaraju državu izlažu nestabilnosti, dugotrajnoj krizi. Cilj izgradnje hrvatske samostalne države u okviru prirodnih i povijesnih granica hrvatskog naroda pokazao se od početka kao teška strateška pogreška, kojoj su posljedice i danas aktivne. To smatram istočnim grijehom politike dr. Tuđmana. Poznato je da je srpsko vodstvo započelo ciklus ratova sa ciljem da se promijene tzv. unutarnje granice ondašnjih jugoslavenskih republika. Promjenu granica srpsko je vodstvo htjelo po svaku cijenu, čak i onda ako bi druge članice jugoslavenske federacije bile pri-

stale da se federacija održi. Srpsko je vodstvo i u toj varijanti tražilo da se Srbija protegne do Karlovca. Dr. Tuđman je smatrao da Srbija do Karlovca ne može i ne smije, ali da Hrvatska eventualno može do Vrbasa i Makljena. Oko tog je uslijedila riskantna i perverzna igra odmjeravanja i nadmudrivanja s Miloševićem. Malo rata, malo mira. Te-

stale objavio: *Bogatite se!* Jer su Francuzi bili željni mira i blagostanja. Stanovito razdoblje prosperiteta, koji je doživjela Francuska, završeno je, kako se zna, Lujem Bonaparteom, tj. Napoleonom III, carem pustolovom, koji je Francusku uvlačio u ratove i avanture, a sve na crti politike *Francuzi, bogatite se!*

Parola *Hoćemo bogatu Hrvatsku!* u hrvatskoj je državnoj strukturi i u filozofiji izgradnje države dobila svoju podudarnicu, svoju dopunu: Hrvatsku izgrađenu na tzv. stališkim, to jest korporativnim načelima. Improvizacija i nedomišljeni nacrti o državi kao tvorbi *svih hrvatskih stališta* toliko su snažno utjecali na operativnu politiku, osobito financijsku, da danas ne treba mnogo pameti da bi se vidjeli njezini porazni učinci: većina ljudi u našem društvu danas živi o državnom, to jest o poreznom novcu. Dok je takav sustav na snazi, neće biti dobro. Dapače, zlo će postajati sve veće, a na kraju bi moglo i eksplozirati. Svi su ovih godina *svi hrvatski stališti* zinuli na državni novac. A kada novca uzmanjika, drama je neminovna. Nadajmo se da se neće pojavit pustolov ili pustolovi koji bi mogli aktivirati tiskaru novca da bi utažili glad za (državnim) novcem, da bi sve ostalo kako je sada. Nedavno smo čuli od bivšeg ministra državne blagajne da je on sprječio bankrot države tako što je prebačio sto milijuna dolara u jednu irsku banku, te da su za to znali samo on i pokojni predsjednik Republike. Znači, nad Hrvatskom je u tom trenutku visio mač bankrota. Je li taj mač otklonjen? Bojam se da nije. U tome je, kako mi se čini, sva muka nove, koaličijske vlasti.

Budućnost je Hrvatske samo u radu i uvećanju plodova rada, za domaće i strane tržište, a ne u tome da postane Mercatone za svjetske veletrgovce i za domaće kramare koji se uz njih šlepaju.

Spomenik vlastitoj veličini

Što su problemi koji nas čekaju i koje moramo između sebe raspraviti? Ovo je pitanje na tragu teksta Prošlost je teško pitanje koji ste napisali za istoimeni zbornik Zaklade Friedrich Naumann. Je li naše najteže pitanje naša najnovija prošlost?

— Ne, naše je najteže pitanje naša najnovija sadašnjost. A u sadašnjosti je prošlost suvremena u jednom posebnom smislu: ona, naime, može biti izobličena, preokrenuta, to jest krivotvorena na temelju i na zadovoljenju trenutačnih strasti i interesa, pojedinačnih i skupnih. Najgorje je kad se sva ta izobličenja i krivotvorena izvode pod nacionalnim barjacima i uz glasno isticanje rođaju. Uvijek se treba sjetiti dr. Ante Starčevića: tko god se busa u svoja hrvatska prsa, taj sigurno nešto za sebe traži, taj nešto želi ušiće — od sitnog probitka do spomenika vlastitoj veličini. Nešto što mu inače ne pripada ni po pravdi ni po moralu. Ovoga se treba sjetiti kad god se nađemo pred modernim euforičarima, koji od tolikih važnih stvari u životu naroda — sugeriraju, na primjer, kao najvažnije za narod i državu, reviziju prošlosti, prepravljanje od A do Z sveukupne nacionalne povijesti, revitalizaciju, dakako, o poreznome novcu, stvarnih i maglenih pojava iz drevnih hrvatskih kronika. Zar je ovo doba toliko prazno, zar je naša najnovija sadašnjost dovršena i arkadijska, da bismo se stalno morali utjecati prošlosti, tješiti se mrtvim mitovima i iskapati Hrvatsku kakve nikad nije bilo?!

Busaći u interesna prsa

Kad razmišljam o ovome našem stanju, o svemu što se dogodilo u posljednjih deset godina, onda, uz zadovoljstvo i divljenje naraštaju koji se u ratu narođa protiv naroda odupro navalni na Hrvatsku, s najvećim prijekom gledam na žalosne posljedice politike, koja je utemeljena na poklicu *Hoćemo bogatu Hrvatsku*. Pod tim je poklicem narodna glavnica velikim dijelom razdijeljena tzv. tajkunima, novim hrvatskim bogatašima, manjima i većima. Nemoguće je ne sjetiti se, s tim u vezi, francuskog iskustva poslije napoleonskih ratova, kada je na prijestolje došao Luj Filip Oranski, pa je Francuzima

»Da ja pišem taj tekst, počela bih ovako: kuća je bila veća, spomenik je bio viši, sirena glasnija.« — rekla je Sabina sat-dva nakon što je navršilo dvadeset godina od smrti Josipa Broza Tita. Nisam znala što bih joj rekla o veličini spomenika i kuće jer u Kumrovcu nisam nikada prije bila, a sirenini nisam čula jer je auto s redakcijom *Zareza* 15:05 sati dočekao kod cementare u Podsubištu. Program sam propustila, no Kumrovec je i u četiri sata bio pun, gostonice krcate, rodna kuća otvorena, i još se uvijek za deset kuna mogla kupiti značka s likom pokojnika, njegova fotografija za istu cijenu, butelja vina Josip Broz, a našao se i jedan stolić s par knjiga posvećenih liku i djelu druga Starog. Moram reći da usprkos opisanoj kulisi nisam osjetila nikakvo djelovanje mračnih sila koje teže oživljavanju *bivše, omražene i neprirodne SFRJot tvorevine*. Pitala sam se, zapravo, zašto sam uopće dolazila i što sam očekivala da će vidjeti u Kumrovcu. Tako razmišljajući mimoilazim se sa čovjekom srednjih godina i njegovim imenom od kojih desetal godina. Otac nosi pionirska kapu i nešto gorljivo objašnjava djetetu. Njima pak u susret ide postariji čovjek s grozdovima medalja na sakou. Medalje su zvezakale, a njihov vlasnik kada nije vjerovao vlastitim očima kad je ugledao oca i sina s tim rekvizitom. E, tada sam pomalo počela shvaćati što ja tu radim. Susret triju generacija na kumrovečkoj stazi može se čitati i kao opća metafora odnosa koji te tri generacije imaju prema Titovoj političkoj i povijesnoj ulozi, ali i mjestu koje zauzima u njihovim životima. Djeci je to sve skupa dosadno, srednja generacija pokušava još uvijek usporediti Tita i Franju te shvatiti je li ih zeznuo komunizam ili Hercegovci, a generacija mudrih i starih odlučila je definitivno da im je život upropastio Tito ili Franjo. Veterani u Kumrovcu očito misle da je Franjo kriv za sve. Za potpunu sliku bio bi potreban netko tko bi obilježio »četv-

tu biološku dob, mladost, pa sebe na trenutak svrstavam kao predstavnika *mudrib i onib koji se tako osjećaju*, bez pretencija da postanem glasnogovornik generacije. Potrebno je najprije definirati koja je to generacija. Recimo da bi biološki to bili svi oni koji su položili pionirsku zakletvu između 1975. i 1990. godine. Danas su to studenti, diplomirani bez posla, oni *kojima treba dati san-su*, tajkunska djeca s autima koje većina radnog naroda s plaćom koju ima neće moći kupiti još nekoliko života. Tu su pripadnici raznih *mlađeži*, ali i aktivisti nevladinih udruga, mnogi koji su nekoliko svetih sakramenata dobili paralelno s maturalnom svjedodžbom. Jedino što ta generacija ima zajedničko, doista je samo to da su dobili kapu i maramu.

Kapa i marama

Smatrala sam da je podjednako pretjerivanje čuvati kapu i maramu poput relikvije, kao i vršiti ritualno paljenje čemu sam svjedočila 1991. godine. Mislim da su pionirska kapa i marama predmeti koje možemo ili ne moramo čuvati, kao što čuvamo istekle pašoše, ulaznice za koncerte, kazališne programe, najčešće bi bilo reći da je čuvanje kape i marame isto što i čuvanje prvog ispalog mlijecnog zuba — on je daleko važniji roditeljima nego onome kome ispadne.

Nekoliko tisuća ljudi u Kumrovcu, o kojima su novine pisale, činili su uglavnom starci i stotinjak mlađih. Iz fragmenata razgovora moglo se uhvatiti sljedeće: Jasenovac, Bleiburg, Kardelj, Bakarić, govor u Splitu, sedamdeset prva, sedamdeset četvrtka, Jovanka, Centralni komitet (točnije u CK-u). O ulozi Kardelja i Bakarića, kao i o govoru u Splitu malo znam. Recimo da moja generacija o Titovoj politici zna onoliko koliko je generacija naših roditelja i na-

stavnika puštala politiku u naš život. Znam da sam kao dijete slušala kako se ispod glasa priča o dečku koji je sa četrnaest godina završio na Golom otoku, pričali su se vi-

cevi o Štefici Šmiljak i Milki Planinc, tema je bila i odvajanje od plaće za razne ceste i Sveučilišnu bolnicu, komentare su se odluke radničkih savjeta na kojima su glasovi či-

stačica odlučivali o nabavci bolničke opreme. Govorilo se i o kreditima, kao i danas. Sve to u svijesti djeteta nije imalo veze s drugom Titom, o njegovim uspjesima i promašajima učili smo kasnije. Sjećam se da se 1979. godine u 1. d razredu kninske Osnovne škole *Narodni heroji* s najvećim nestreljenjem isčekivao sat razredne zajednice na koji bi dolazila plavokosa omladinka s kojom smo vježbali zakletvu. Učiteljica je uhvaćenima u laži govorila *To ti mogu sada oprostiti, jer još nisi pionir. Kad postaneš pionir, nećeš smjeti lagati nikada više*. Čudna, ali djelotvorna pedagoška metoda, iako kratkotrajna. Drugu Titu smo pisali rođendanske poruke, nadali se da će i nama donijeti mandarine, činilo nam se da on zna sve i može sve. Konačno, davao se ČTPR — časna Titova pionirska riječ, kao krajnji argument da dotični ne laže. Ne znam jesam li ikada u životu osjetila veći ponos od onoga kada sam u razredu izabrana da na Dan Republike, kada je moj razred trebao biti primljen u pionire, recitiram pjesmu *Lijepo stoji titovka*. Od tada sam napravila i pametnijih stvari, ali takav ponos na vlastitu osobu nije se ponovio.

Sadnja ruža — dva puta

One nedjelje kada je Tito umro, mama je bila na putu, bila sam s mlađom sestrom i prabakom i činilo mi se da će na nas sada nasrnuti svi vanjski i unutarnji neprijatelji — činjenica što imam dvoje živih i zdravih roditelja nije me tješila jer sam očekivala rat — te da je moja dužnost da slijedim svijetli primjer

da bi glasačima osigurali preduvjete za normalni i bogatiji život.

Problemi su golemi, ali nisu nerješivi. Prodano je 25% HT-a po odluci bivšeg saziva Sabora. Vlada je mimo odluke Sabora prodala 35% uz sitnu klauzulicu da se može dodatno dokupiti do preko pedeset posto. Tako je prodan živčani sustav (suverene, sa mostalne itd. HDZ-bajke) države. Krvotok je od pljačke presušio. Naime Hrvatska država nema ni jednu banku čija vrijednost na slobodnom tržištu može prijeći zbroj vrijednosti nekretnina i novca uloženog u sanaciju bilo koje banke uključujući već i prodane. (Vrlo je mudra poslovna i strateško-državna odluka što se banke po Dalmaciji prodaju tajanskim bankama.)

Tako smo nakon deset najmudrijih godina vlasti partizanskog majora KNOJ-a, nedovršenog trgovčkog djetatnika, šefu personalne službe JNA, beogradskog generala (srednjih godina), zadarskog doktoranda, drugog predsjednika Republike Hrvatske, došli u situaciju da citiramo rečenicu iz partizanskog filma — Prije rata nismo imali ništa, a onda su došli Nijemci i sve to srušili.

P. S.

Nagradno pitanje je:

Tko je bio prvi hrvatski predsjednik?

Vladimir Nazor.

P. P. S. Bista mu je uklonjena iz Hrvatskog državnog sabora 1990. godine i za razliku od drugog hrvatskog predsjednika nikada nije bio član ni jedne stranke.

P.P.P.S.

SDP je ostao najjača stranka, demagogija HNS-a je polučila odličan rezultat i ostala je jedna konstanta — moralni pobjednik HSLS. □

U prvom licu Tito i pioniri

Smatrala sam da je podjednako pretjerivanje čuvati kapu i maramu poput relikvije, kao i vršiti ritualno paljenje čemu sam svjedočila 1991. godine

Dušanka Profeta



Primanje u Savez pionira Jugoslavije, Knin, Dom JNA, 28. 12. 1979.

Specifičnost duhovnog Balkana prekretanje je svega i svačega pa tako i bilo kojeg pravila, načela ili poslovice. Tako ne prolazi niti floskula kako »revolucija jede svoju djecu«. Ovdje su sve revolucije (bilo ona '45, ili '68, ili '71, ili '90) pojela vlastita djeca. O ponosu djece zbog pravocrtnosti ponašanja uzaduljito je trošiti riječi.

Svojevremeno je Ernesto Che Guevara pobijedio s Castrom na Kubi, ali je napustio sve svoje položaje i nastavio se boriti u Boliviji. Mnoga su se režimska *prolivpera* trudila objasniti kako je Che to napravio kako bi revolucija pobijedila i u ostatku Latinske Amerike. Naravno, to je samo djelomično točno. Vjerojatno je i sam uvidio kako su mu se dojučerašnji suborci, vrlo brzo i adekvatno režimu protiv kojeg su se borili, udomačili u foteljama i privilegijama protiv kojih su se do jučer s puškom u ruci borili, a protiv kojih su i dalje nastavili verbalno grmjeti.

Bilo točno prvo ili drugo, bilo možda oboje, što je najvjerojatnije, Che je otiašo. Revolucija u Boliviji nije uspjela usprkos nepreglednim poljima koke. Ubojice su ga od straha mrtvog osakatile, valjda se bojeći reinkarnacije. Uskrsnuo nije, ali je ušao u legendu. Čak je i nevažno za što se borio, kada i kako. To legendama i nije važno. S vremenom su sve veće iako nikome nije jasno zašto je netko postao, iz čista mira, legenda, a netko nije. Ili zašto je Titu na sprovodu bio cijeli svijet a Franju skoro nitko, a kao bio je svjetska faca, povjesničar i demokrat?!?

Priča o kapetanu Pastoru

Tako je skoro do legende, nekad davno, stigao i proslavljeni nikaragvanski kapetan *Zero*, pravim imenom Eden Pastora. Kako bi to našijenci preveli, satnik *Nula* — zapovjednik jedinice za posebne namjene. Svaku oz-

biljniju akciju osmislio je i vodio upravo on. Bio je alfa i omega atentata na Somozu. Raka iz RPG-a ispaljena na Somozin blindirani mercedes označila je početak konačnog vojnog i političkog poraza jedne od najkrva-

to davio Pastora. Smatrali su kako je čovjek neprilagoden, ali eto ima vremena da se privukne i uzme vozača, auto, vilu i ostale statu-sne simbolične nove vlasti.



Pavle Kalinić

Kratko i jasno Balkan — Europa i natrag

Prije rata nismo imali ništa, a onda su došli Nijemci i sve to srušili

Razlika Balkana i Latinske Amerike

No, razočarao ih je! Uzeo je pušku i vratio se u šumu. Ovaj put ratujući protiv svojih dojučerašnjih suboraca. Izdao ih je. Sebe nije! Ostao je dosljedan samom sebi. I upravo na ovom mjestu vidimo bitnu razliku između ruba Balkana i Latinske Amerike. Ovdje je svaki rat završio kako je završio tj. ujek su bili prevareni pobjednici, ako se uopće uspjelo dogоворити tko je pobjednik, ali ni jedna guza koja se ugužila na zadnje sjedište audiјa nije se ni sjetila onih koji su im to omogućili. I kad je Balkan ipak Balkan, nitko zbor togu nije otiašo ni u drugu birtiju, a kamoli u šumu.

Koliko li će vremena trebati izabranima da shvate da nisu izabrani jer su lijepi i pametni (debela većina to nije), već zbog toga

Boška Buhe. Dolazak vlaka s njegovim kovčegom gledali smo u školi, nastavnici zbor je plakao, padala je kiša, činili mi se, tugu nisam osjećala, bilo me je silno strah onoga što dolazi. Kasnije smo posadili ruže, obitelj se preselila u Samobor, pa sam i tamo sadila ruže, čekali smo štafetu i više nije bila fora nositi je jer druga Tita više nije bilo. Prva moja nedoumica s likom druga Tita odnosila se na to da pola razreda ide na vjeronaluk, ali da to ne smiju reći učitelju. Nisam shvaćala zašto drug Tito ne dozvoljava vjerovati u Boga i zašto na Božić moram ići u školu. Recimo da bih potom pitanju drugu Titu uputila jednu *drugarsku kritiku*. Tako je počeo proces stavljanja Tita u ljudske dimenzije, koji je kulminirao početkom devedesetih. Ljutilo me kao maturanticu što Hrvati rade za federalnu blagajnu, žestila sam se nad spodobama Krajine koji traže kulturnu autonomiju, jezik i pismo koje su već imali. Naime, u Kninu sam kao prvo pismo u školi učila cirilicu, svi su udžbenici bili na cirilici. Prva sirena 1991. godine naučila me da je tvorevina bila umjetna i da drug Stari nije previše razmišljao što će biti s njegovim narodima kad jednom ode. Nestalo je bratstvo i jedinstvo, raspala se fama o nesvrstanim. Tita je od tada najduže i s najviše energije pokušavao oživjeti njegov nasljednik, no to je tema za sasvim drugu priču.

Mario Strecha, asistent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Umnožavanje fakulteta

Ako Hrvatski studiji opstanu, to će značiti da nova vlada nije imala snage ili volje raščistiti nered na području visokog školstva

Grozdana Cvitan

Priznanje Hrvatskih studija jedna je od onih Pandorinih kutija iz koje devalvacija Sveučilišta može krenuti u više neželjenih pravaca. Pokazala je to još jedna inicijativa, koja se smjestila u buku oko Hrvatskih studija, a inicirana je na Učiteljskoj akademiji Sveučilišta u Zagrebu. U oba slučaja riječ je o umnožavanju kapaciteta i pokušaju da se paralelnim studijima omogući postizanje diploma koje ne predviđaju jednak trud studenata, ali pretendiraju na jednakovrijedne diplome po završetku studija. To su najbolje osjetili studenti Hrvatskih studija otakao im promjena političke klime više ne daje povlašteni status u društvu, već ih upozorava na prihvatanje razine kojom javnost (i eventualni poslodavci) ocjenjuje njihov studij. Uz kontradiktorne, oprezne i zburujuće izjave ministra Hrvoja Kraljevića ostaje i nastojanje profesora Hrvatskih studija da zaštite dobre za razliku od loših izvora osobnog financiranja života. Možda je to razlog što je sugovornike za kritički razgovor o svim problemima teško pronaći. S druge strane, iako se osobno ne slazu s postojanjem i koncepcijom postojanja paralelnih studija, neki odsjeci Filozofskog fakulteta već imaju dogovorene zajedničke poslijediplomske studije. Je li to krajnja devalvacija ili pokušaj da se dogodi svojevrano »pretakanje« najsposobnijih i najambicioznijih s HS-a na FF makar i naknadno.

Iako je upisna kvota za studij povijesti na Hrvatskim studijima za ovu godinu nula, oprez ostaje, a na razgovor o temi umnožavanja studija ne samo u Zagrebu, nego i cijeloj Hrvatskoj Mario Strecha odlučio se nakon mučne sjednice na kojoj su razmatrani novi prijedlozi Učiteljske akademije.

Je li došlo vrijeme u kojem inicijative za osnivanje fakulteta mogu pasti na pamet bilo komu bez obzira na program i one koji su njegovi nositelji?

Kako je uopće nastala današnja situacija u vezi s umnožavanjem studija?

Različite su mijene u vremenu koje diktiraju ponašanja na Sveučilištu. Za razliku od vremena do 1990. godine kad je Sveučilište funkcionalno razmisljeno snagom svakog fakulteta za sebe, došlo je vrijeme centralizacije i gubljenja autonomije fakulteta u korist autonomije Sveučilišta kao cjeline. Bez obzira što se zasad nije pojavio nikakav stenogram o tome što je politička pozadina dogadanja na Sve-



ma kadrovima koji su do tada djelovali na Sveučilištu, to jest nepovjerenje u društveno-humanističku inteligenciju koja je bila, pokazalo se, ili aktivna ili pasivna opozicija vlasti. Plan je očigledno bio promijeniti to stanje i stvoriti odgajalište društveno-humanističke inteligencije posve određenog tipa. Do toga se, naravno, krenulo suptilnim putem jer rušiti Filozofski fakultet u Zagrebu nije bilo jednostavno. Zato se krenulo s banalnim ili benignim prijedlogom da se na Sveučilištu osnuju dvogodišnji studiji hrvatske kulture, što i nije bilo sporno iako je već tada bilo profesora koji su u Znanstvenom vijeću našeg Fakulteta upozoravali kud to vodi i da je vjerojatno riječ o zatmetku odgovarajućeg (podobnog) filozofskog fakulteta. U to vrijeme počele su se smanjivati i kvote pojedinim odsjecima na FF-u. Dakle, tendencija je brzo bila jasna, a bila je i praćena izjavama u državnim medijima kako je FF tobože odgajao kadrove zadojene marksizmom. Udar je prvenstveno bio namijenjen odsjecima sociologije i filozofije, ali pritisak se na suptilniji način osjetio i na drugim odsjecima pa i na Odsjeku za povijest. Tih izjava ima i danas.

Liberali ne vode računa o racionalizaciji

Kad je ipak sve postal prepozнатljivo?

Nakon ustrojavanja Hrvatskih studija kao četverogodišnjeg studija s pojedinim grupama i to onima koje su pokazale istovjetnost s nekadašnjim OUR-om humanističkih znanosti. Dakle, uzor je bio u onim filozofskim fakultetima koji ne obuhvaćaju studije lingvističkih znanosti i sastoje se samo iz humanističkih znanosti. Slučajno sam čuo informacije o tome kako je u Zakladi Hrvatskog državnog zavjeta rečeno da se u slučaju Filozofskog fakulteta u Zagrebu neće primijeniti istočnjemacki, nego tzv. češki model, to jest uvođenje paralelnog studija kao sredstva za marginalizaciju i postupno gašenje postojećeg. Slično se dogodilo i s Institutom za primijenjena društvena istraživanja koji je marginaliziran osnivanjem Instituta Ivo Pilar. Dakle, neke odgovore na pitanja možemo dobiti, samo ako gledamo cjelinu razdoblja koje smo proži-

vjeli, a iz cjeline te politike na svim razinama vidi se da je riječ o instituciji koja je bila namijenjena podobnim kadrovima. Ma koliko HDZ na riječima bio protiv ideo-

nikavu šansu zapošljavanja novih ljudi, pa je i kadrovska preplovljena.

Što je sa studentima HS-a?

— Njihov je najveći problem što će sutra s diplomom HS-a raditi. Jer oni nailaze i na sud javnosti i na valorizaciju njihove diplome kroz zapošljavanje. A vrijeme im to, izgleda, pokazuje. S druge strane, oni ističu svoju konkurentnost na temelju činjenice da je njihov izbor kolegija izvan matičnog studija veći nego na FF-u. To zaista ništa ne znači, a i svijet — posebice onaj američki koji njeguje takvu vrstu školovanja — danas sve više propituje taj način i nije uvjeren u njegovu opravdanost. Uvijek ostaje pitanje koliko ta izborna šarolikost služi proširenju znanja, a koliko izboru puta kojim se na lakši način završava studij. No u vezi s toliko ističanim izbornim kolegijima, kao prednjošu HS-a treba reći: izborni kolegiji, i to iznimno kvalitetni, postoje i na Odsjeku za povijest i svaki je student semestralno obavezan upisati šest sati izborne nastave. Način studiranja na Sveučilištu u Zagrebu i dalje je izuzetno priznat vani i naši studenti koji su vani prihvaci na to su zato što naš studij nakon četiri ili pet godina stvara stručnjaka. A velik broj izbornih predmeta stvara ljude koji tek kasnijim radom i dodatnim studijem utvrđuju struku.

Okamenjenost Odsjeka za povijest?

Nije li vašem Odsjeku zamjerena okamenjenost i koliko je to u vezi sa činjenicom da je bivši predsjednik sebe smatrao povjesničarom? Je li historiografija od toga imala i koristi?

— Kolegiji na našem Odsjeku uvjek se mogu usporediti s evropskim, pa će biti jasno da nikakve primjedbe o okamenjenosti ne stoje, a i stručnjaci za pojedina područja zaista su ugledni u svojoj struci. Isto tako imamo razgranate kontakte, kao i drugi na sveučilištu. Odsjek za povijest posebno je povezan sa srednjoeuropskim sveučilištima i naši ljudi često boravili. Nesreća je što mi ne možemo — zbog različitih zakonskih prepreka i stalne materijalne oskudice — uspostaviti formalnu suradnju, pa ona uglavnom ide preko privatnih kontakata. Naravno, to nas onemogućava da k nama dovedemo predavače iz svijeta iako znam da bi nekoliko ljudi u ovom trenutku rado došlo i neko vrijeme predavalio u Hrvatskoj. Sličnu suradnju imaju i naši studenti. Transparentan primjer je i *Zbornik Mirjane Gross* (urednički kolegij: I. Goldstein, N. Stančić i M. Strecha, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1999) u kojem pola radova priznata su stranim autorima. Hrvatska historiografija kakva se njeguje na Odsjeku za povijest FF-a davno se otvorila suvremenim tokovima i taj proces datira još u pedesete godine.

A što se tiče finansijske potpore historiografiji u vrijeme Tudmana, ona je uglavnom iskazana prema njegovoj bivšoj matičnoj ustanovi, ali koliko je to bilo ne znam. A da je on imao određeni animozitet prema našem Odsjeku na FF-u, to je jasno pa i razumljivo jer se njegove ambicije u historiografiji između ostalog nisu ostvarile zbog nekih ljudi na FF-u. Kao čovjek koji pamti dugi i ne opravlja nismo bili u njegovoj milosti. Činjenica je da prigodom dugoročnih kreiranja programa nismo mogli dobiti ništa osim kratkoročnih projekata. Dugoročne su dobivali instituti pa tako i Hrvatski institut za povijest, iako zakonske obvezne za to nije bilo. Naravno, oni su lakše i popunjivali kadrove. Pokazivali su ambicije da postanu središnja institucija hrvatske historiografije, ali mislim da snagu ekipe na FF-u nije bilo moguće zanemariti, pa se takve ambicije nisu ostvarile. Osim toga, vrijeme središnjih ustanova je prošlo i u znanosti je bitno imati što više ustanova koje na ravno-

pravnoj osnovi medusobno surađuju, ali ne s patronatskim odnosom jedne prema drugoj.

Ekipa za povijest s Pantovčaka

Što je sada s osobnom predsjednikom ekipom za povijest s Pantovčaka?

— O tome znam onoliko koliko sam pročitao u novinama. Prije nisam znao ni da postoje, a što su radiili to oni znaju. Međutim predsjednik je i u Institutu za povijest njegovao timski rad, pa je to izgleda nastavio i na Pantovčaku kad je povijest u pitanju. On je pisao o povijesti, ali nije bio povjesničar. Pisati o prošlosti ne znači, naime, da je netko povjesničar. No cilj mu nije bio pokušati razumjeti prošlost, nego kroz prošlost pokušati stvoriti platformu za djelovanje u političkom životu, u sadašnjosti.

Je li i najnovija inicijativa Učiteljske akademije samo zakašnje djelovanje prošlosti u sadašnjosti, odnosno što znači inicijativa da se školovanje učitelja dopuni studijem pojedinih predmeta među kojima se našla i povijest?

— Postoji absurd množenja studija povijesti u Hrvatskoj u koji spada i inicijativa Učiteljske akademije. Inicijativa se sastoji u tome da bi budući učitelji na studiju upisivali i jedan predmet za potrebe osnovnoškolske nastave, a među njima su se našli strani jezici, matematika, zemljopis i povijest. Apurdnost inicijative je u samoj činjenici da na cijelom tom fakultetu postoji samo jedan čovjek koji povijest kao opći predmet predaje budućim učiteljima. Kad je ta inicijativa nastala, ne znam, ali argumentacija za osnivanje slična je argumentacijama koje su iznijeli inicijatori studija povijesti izvan Zagreba (Rijeka, Pula, Osijek), a sastoji se u tome da nedostaje profesorskog kada tog profila u tzv. provinciji. Naravno da je problem kadrova u lošim uvjetima života i zvanja u sredinama o kojima je riječ. Kadrovi ve primjerice na otoke treba dovesti kroz financiranje, a ne kroz umnožavanje studija širom Hrvatske. Važno je da ti studiji postoje izvan Zagreba, ali treba razmisli gdje i koliko i posebice koji će kadrovi te studije nositi, jer ako se sve opet svodi na putovanje zagrebačkih profesora uokolo, onda je jednostavno riječ o nespremnosti za otvaranje tih studija jer nemaju kvalitetnu nastavu, a jedan od čimbenika kvalitetne nastave jest i njezina redovitost. Mislim da bi hrvatskoj historiografiji bili potrebni historiografski instituti pojedinih regija koji bi se bavili poviješću određenih prostora. Primjer takvog uspješnog instituta je Institut HAZU u Dubrovniku koji je i izvrsno kadrovski ekipiran. Takav institut nedostaje Dalmaciji.

Je li u Hrvatskoj prošlo vrijeme folklorne historiografije?

— Ono što se posljednjih deset godina u klimi oko historiografije događalo prestalo je i teško da bi se moglo ponoviti. Pod firmom reideologizacije događala se nova ideo- logizacija i historiografi su optuživani za jugoslavizam i marksizam, a zapravo se nudilo sasvim određeno prevredovanje hrvatske povijesti mimo principa struke. Profesionalna historiografija to je uglavnom dobro izdržala, a pokazao je to i nedovršeni kongres povjesničara koji ovih dana nastavljam i završavamo s raspravom o udžbenicima. Kongres je pokazao da nije uspjela struja koja je pokušala ideo- logizirati historiografiju u proteklom vremenu.

Što će biti ako HS opstanu kao paralelni FF?

— Vrlo kratko: to će značiti da Ministarstvo znanosti, odnosno nova Vlada nisu imali snage ili volje, možda i zbog nekih privatnih interesa, raščistiti nered koji je u programiranom kaosu HDZ-ov režim napravio na području visokog školstva. □

Mario Strecha rođen je u Zagrebu 1956. Od 1998. asistent je na Odsjeku za povijest (Katedra za hrvatsku povijest) Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Objavljuje radove iz hrvatske povijesti 19. stoljeća u domaćim i stranim časopisima. Urednik je za područje hrvatske povijesti 19. stoljeća u *Hrvatskoj općoj enciklopediji*, jedan od urednika časopisa *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* FF-a. Knjiga: *Katoličko hrvatstvo — Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897-1904)*, (1997).



Ivan Zvonimir Čičak i Mladen Lazić

Ispriike i povijesne istine

U Mostu Radija Slobodna Evropa o pomirenju na području bivše Jugoslavije razgovarali su Ivan Zvonimir Čičak, član Hrvatskog helsinskih odbora za ljudska prava i Mladen Lazić, profesor sociologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Razgovara Omer Karabeg

Udijalogu Most Radija Slobodna Evropa, pored ostalog, bilo je riječi o tome kako utvrditi činjenice o proteklom ratu na prostoru bivše Jugoslavije kad svaka strana ima svoju verziju dogadaja, mogu li političari poput Vuka Draškovića donijeti promjene u Srbiji, tko kome treba da se ispričava i treba li uopće insistirati na traženju oproštaja za zločine, je li Haški sud u ovom trenutku jedina institucija pomirenja na prostoru bivše Jugoslavije.

Gospodine Čičak, vi ste nedavno iznijeli tezu da puna istina šodi pomirenju. Međutim, mnogi govore upravo suprotno, da neće biti pomirenja dok se ljudima ne kaže puna istina o zločinima koji su u ime njihova naroda počinjeni na prostorima bivše Jugoslavije?

— Čičak: Ja smatram da je insistiranje na takozvanoj čistoj istini uvijek kontraproduktivno. Postoji li istina? Sigurno da postoji, ali, ako budemo insistirali na istini do kraja — sada govorim u čisto teorijskom smislu — nikada do nje nećemo doći. S druge strane, ako budemo razmišljali o istini u jednom političko-povijesnom kontekstu, onda insistiranje na istini znači zaoštrevanje odnosa, jer svako insistira na vlastitoj verziji istine. Bivša Jugoslavija je zemlja koja je imala dvadeset i nešto milijuna stanovnika od kojih su najmanje petnaest milijuna bili povjesničari ili historičari i svako je vjerovao da je njegova interpretacija povijesne istine jedina zbiljska. I to je bio jedan od razloga rata. Mislim da u budućnosti treba razmišljati o tome da se nade jedna grupa povjesničara koja će promišljati povijest na drugčiji način. Dakle, ne uskogrudno, ne zadrto, nego koja će, koristeći se znanstvenim metodama koje su danas prisutne u svijetu, staviti povijesna zbiravanja u bivšoj Jugoslaviji u kontekst evropskih i svjetskih zbiravanja i pokušati utvrditi što je objektivna istina, a ne što su to naše »istine«.

— Lazić: Mislim da treba praviti razliku između dva tipa istine. Jedan tip istine je, kao što je rekao kolega Čičak, istina filozofskog tipa, dakle istina koja je obuhvatna, celovita, koja uzima u obzir sve aspekte neke pojave, a drugi tip istine je ono što se odnosi na činjenice, na fakticitet. Ovaj drugi tip istine uvek je parcijski, obuhvata samo jedan deo

stvarnosti. Zbog toga je ta vrsta istine nužno kompromisna, dok je traganje za punom istinom potpuno beskompromisno. Tu

— Čičak: Da, ali tko utvrđuje da li je neko kvalificiran ili nije da utvrđuje činjenice? Mi živimo u jednom totalnom kaosu, u pot-

— Lazić: Naravno, vi ste savsim u pravu kad opisuјete ono što je bilo izrazito većinsko ponasanje i što će još neko vreme biti, ali ja hoću da kažem da primećujem izvesne promene i da će one biti nužne. Nemojmo se zavaravati, nismo mi ništa specijalno, to se dogadalo i na drugim prostorima. S normalizacijom života teče i proces normalizacije svesti. To ide jedno sa drugim. Ali, prvo se i ovde u Srbiji mora dogoditi ono što se dogodilo u Hrvatskoj. Činjenica je da dobar broj političara koji su govorili na nedavnom velikom mitingu opozicije u Beogradu spada u ljude u koje čovek nikada ne bi mogao da ima poverenje. Kada bi htio da iznesem istinu o njima, to bi bilo katastrofalno. Ali, pustimo sad istinu o njima, oni su u ovom trenutku neophodni da bi počele bilo kakve promene. Neophodno je da oni preuzmu vlast da bi počeli rasčišćavanje prostora za nešto drugo, odnosno za dolaženje do istine.

— Čičak: Vi sad u ime pragmatične potrebe za promjenama govorite protiv činjenica i protiv istine. Oprostite, činjenica je da je Vuk Drašković čovjek koji je do prije tri dana huškao ljude na rat. Nemojte se ljutiti, ali on mi ne može govoriti o miru. Ja ga poznam dobro, družili smo se. Teško Srbiji kojoj promjene donese Vuk Drašković.

— Lazić: Ne, neće on doneti promene. On će samo promene



punom ludilu, oko mene nema nijedne čvrste činjenice. Je li bio rat prije deset godina? Izgleda da nije bio. S hrvatske strane rat je bio samo u onoj mjeri u kojoj su svi Srbi klali sve Hrvate, sa srpske strane rat je bio samo u onoj mjeri u kojoj su svi Hrvati klali sve Srbe, a s muslimanske strane rat je bio samo u onoj mjeri u kojoj su Hrvati i Srbi klali sve Muslimane. To je suludo.

— Lazić: Ali, ima i nešto drugo. Evo, pratim hrvatsku štampu, dolazim povremeno u Hrvatsku i imam neki uvid u ono što se zbiva u Hrvatskoj. Ono što sam mogao da ustanovim to je da se tokom prošle godine, malo po malo, počela menjati atmosfera, kao i obično, prvo u intelektualnim krugovima. Počelo je jedno ogradijanje od ovog što ste malopre opisivali, ogradijanje od vlastite pozicije kako je ona bila deklarisana početkom devedesetih godina. Tu istu stvar mogu da primetim i ovde u Srbiji. Neki ljudi koji ranije nisu bili sposobni da kažu da li je rat bio ili nije bio, sada su već u stanju da nagoveste da se tako nešto ipak događalo, jer osećaju da su promene na dnevnom redu. Tako da mislim da ćemo sada već mnogo lakše utvrditi činjenice koje se odnose na Srbe i Hrvate, nažalost, još uvek ne i one koje se tiču Srba i Albanaca, jer je to vrlo i nezavrseno. Mislim da je jako važno da postoje ljudi i na jednoj i na drugoj strani, a ima ih — bilo ih je strahovito malo, biće ih sve više — koji su u stanju da govore o zločinima koje su počinili njihovi sunarodnici. Ti ljudi će biti kvalifikovani da sednu zajedno i počušaju da utvrde činjenice.

Može li Drašković donijeti promjene?

Gospodine Laziću, čini mi se da je takvih ljudi koji su spremni da govorite o zločinima koje su počinili pripadnici njihova naroda jako malo, jer na prostoru bivše Jugoslavije gotovo je pravilo da svako govoriti o tuđim zločinima i da svaki narod vidi sebe kao žrtvu onog drugog. Svako je spremjan da prekopava samo one masovne grobnice u kojima su sahranjeni njegovi sunarodnici i da sudi samo zločinima drugih naroda. Zločin učinjen nad pripadnikom drugog naroda često je proglašavan za herojsko djelo, pa pogledajmo šta se radi sa Mladićem i sa Karadžićem.

Lazić: Činjenica je da dobar broj političara koji su govorili na nedavnom mitingu opozicije u Beogradu spada u ljude u koje čovek nikad ne bi mogao da ima poverenje. Ali, pustimo sad istinu o njima, oni su neophodni da bi počele bilo kakve promene

vina, dječji dodatak i tako dalje. I tu je hrvatska vlast jednostavno podbacila. Ništa od onoga što je obećala ne može ispuniti. Iz jednostavnog razloga — nema para. Ali, što je onda nada? Tako da se ja bojam da bi iz tog beznađa mogao proizaći revolt, a nakon revolta idu razbojničke situacije i nakon toga zna se što slijedi — Pinochet.

Političari iz redova hrvatskog, bosnjačkog i albanskog naroda u posljednje vrijeme, kada govorile o Srbiji, često insistiraju na izvinjenju. No, ovdje, na ovim prostorima nikome nije spremjan da se izvinjava.

— Čičak: Oprostite, a zašto bih se ja bilo kome ispričavao? Ma, čekajte malo, da se ja nekom ispričavam za zločine koje je napravio netko drugi, pa zašto?

Nije reč o vama. Mene interesuje šta vi mislite o izvinjenju.

— Čičak: Oni koji bi se trebali ispričati neće to učiniti. Ili su mravi, ili će biti u Haagu, koji inače zovu Jugoslaviju u malom, i tamo će se međusobno ispričavati.

Mislite da je potpuno besmisleno insistirati na izvinjenju?

— Čičak: Molim vas, ja da se idem ispričavati za ono što je napravila nekakva budala. Mislim, ja to mogu napraviti, ali to je retorika.

Ne vi, gospodine Čičak, nego izabrani predstavnik naroda, o tome govorimo.

— Čičak: Ne znam.

— Lazić: Kad je reč o zahtevima za izvinjenjem, ja ne mogu da shvatim da ljudi, koji inače za sebe tvrde da su liberalno orijentisani — što će reći da im je pojedinačno početak i kraj svega — sada odjednom sve nas hoće da ubace u kolektivitet. Kako bi trebalo da izgleda to izvinjenje? Brant se, koliko ja znam, poklonio žrtvama. To je osnovni smisao njegovog gesta. Na kraju krajeva, Brant se poklonio, nemojte zaboraviti, jevrejskim žrtvama, a bilo je mnogo i drugih žrtava. Da ne govorimo sada o nama, koliko je samo poljskih civila ubijeno, koliko ruskih, na kraju krajeva, koliko je nemačkih civila pobijeno. Po mom mišljenju to je strahovito licemerje. Da li je trebalo da se izvini komandant savezničke avijacije koji je uništilo Dresden ili koji je u Tokiju ubio više od sto hiljada ljudi. Da li i oni treba da se izvine ili se pobednici ne izvinjavaju? Šta to znači? Ja mislim da je to licemerno. Za mene je bitno utvrđivanje istine, utvrđivanje činjenica i nakon toga kažnjavanje. Za mene jedini smisao ima kažnjavanje onih koji su zlo učinili.

— Čičak: Recimo, ja mislim da bi se Đukanović trebao ispričati. Samo, njemu to ne pada na pamet. Jer on je uvjeren da je on sada, ne znam, mesija crnogorskog naroda i da radi prave stvari. A to je čovjek koji je natjerao ljudi na Dubrovnik. I on u jednoj svojoj izjavi kaže: »Pitanje je ko bi se kome trebao ispričati«. Pa, mislim, to je smiješno. Šta se meni ima gospodin Lazić ispričati ili ja njemu.

— Lazić: Najveći doprinos pomirenju bio bi kada bi svako počeo da kažnjava svoje vlastite zločince, ali moram priznati da ne verujem previše u to. Ali, ako nešto ima smisla, onda to ima smisla.

Haški sud je najbolja isprika

— Čičak: Haški sud je najbolja institucija isprike. Treba osudititi one koji su doista odgovorni za zločine, i zato ja mislim da je Haški sud danas jedina pomirbenja institucija za bivšu Jugoslaviju.

ju. A što se tiče kažnjavanja vlastitih zločinaca, evo, ja pratim spravu u Hrvatskom parlamentu ili Saboru o novoj suradnji s Haškim sudom. I sad, u čemu se sastoji ta novost? Novost je u tome da nova Hrvatska vlada, ova Račanova, traži da Haški sudio istraga koje je on proveo pre-pusti Hrvatskoj kako bi se organiziralo sudske. Pa hrvatska vlast može napraviti tisuću takvih istraga, ali neće, nego želi uzeti one haške da bi ih ovdje neutralizirala. Da budem precizan, budući da se radi o kaznenim ili krivičnim djelima koja su počinjena dok je na ovom području još uvijek vrijedilo zakonodavstvo bivše Jugoslavije, to znači da je maksimalna kazna koju zločinci mogu ovdje dobiti dvadeset godina. A tamo, u Haagu, to je doživotna robija. Drugo, ako im je već stalo da sude zločinima, zašto lokalna pravosuda pojedinih država, sljednica bivše Jugoslavije, ne bi vodila istragu o zločinima koje ne istražuje Haški sud? To se, naravno, ne radi. Prema tome, riječ je zapravo o pokušaju neutralizacije Haškog tribunala. To ovi iz Haaga vide, nisu ni oni budale.

— Lazić: Možda tu ima i nešto drugo. Moram da priznam da mi je sad to prvi put palo na pamet, ali možda se iza tog silnog insistiranja na izvinjenju krije želja da se zataška ono što je najvažnije, pa da se, recimo, Milošević izvini, umesto da sudska odgovara. Pa, ako se izvini, onda ne treba više ni da ga kažnjavamo.

— Čičak: Milošević se može izviniti i ispričati koliko god puta hoće, njegovo je mjesto u Haagu, i to do kraja života. I mislim da o tome ne treba raspravljati. To je naprsto stvar koja se razumije po sebi. Nije samo o njemu riječ, takvih desperadosa ima koliko god hoćete.

— Lazić: Da, da, to ima smisla, ali izvinjenje nema. Pa, zamislite da se sad neko izvinjava za desetine hiljada ubijenih ljudi. To mi stvarno deluje cinično. Uostalom, ko ima legitimitet da se izvinjava. Ja jednostavno mislim da je to lažna priča i da se njome hoće zameniti priča o

utvrđivanju odgovornosti i o kažnjavanju.

— Čičak: To može imati smisla u nekakvima historijskim dimenzijama. Papa se sada ispričava za vještice, ali vještice su mrtve. Dobro, i to je napravljeno i to je nekakav moralni pomak. Ali, mi živimo s vrućim ranama. Mene ne interesira samo moralna dimenzija tog slučaja, nego i kažnena. Kovjek koji je učinio zločin treba odgovarati po zakonu, a briga mene koga je on ubio — Srbina, Hrvata, Japanca ili Turčina. Mene interesira da čovjek koji je ubio čovjeka bude kažnjen po zakonu. I time se stvari rješavaju.

JNA ili Marsijanci?

Međunarodna zajednica u Bosni i Hercegovini uložila je najviše napora da dođe do pomirenja. No, čini se da su i predstavnici međunarodne zajednice sbavili da do kakvog-takvog smirivanja tenzija može doći, jedino ako se neprijatne stvari za sada osta-

nutku jednostavno treba izbaciti iz udžbenika?

— Čičak: Mislim da djeca prije svega uče od roditelja. Možete napisati u udžbenicima što god vas je volja, ali dijete će kao istinu ponjeti ono što je u kući steklo. U tome je problem.

— Lazić: To je tačno. Ali imaju još nešto. Šta vredi da iz udžbenika izbacite poslednjih deset godina, kada se interpretacija prethodne istorije odvija u istom ključu. To je jednostavno smešno. Po mom mišljenju međunarodna zajednica jako greši kada u Bosni nasilno uvodi ono što ona smatra demokratskim procesom. Poništavaju se rezultati izbora, ima čak i falsifikovanja, međutim, na taj način ništa se neće postići. To je otprilike ono što je rađeno 1945. godine. Tada se mislilo da neprijatne stvari treba gurnuti pod tepih, pa će se sve zaboraviti, a ništa se ne zaboravlja, ako se ozbiljno ne reši.

Ako to nije način, šta onda treba raditi?

— Lazić: Ima istoričara koji su u stanju da napišu što je objektivna istina. Ja znam da takvi ljudi postoje u Beogradu, nema ih mnogo, doduše, u manjini su, ali ih ima dovoljno da mogu to uraditi.

— Čičak: Oni bi se morali usaglasiti oko toga što je to činjenica u povijesnom smislu, dakle, da je nekakva sjednica održana četrnaestog kolovoza, a ne dvadeset drugog rujna, da su tamo iznesene te i te teze koje su imale takav i takav utjecaj. Da je, recimo, Jugoslavenska narodna armija napala Vukovar, a ne Marsijanci.

Da, ali neko će reći da se JNA branila.

— Čičak: Može se i to tvrditi, može se reći da je tisuću petsto branitelja Vukovara napalo armiju od milijun ljudi. Ali to ima samo još u kazalištu lutaka.

O tome vam i gorim. Kako se usaglasiti, kad su interpretacije činjenica potpuno suprotne?

— Čičak: Ja ne gorim o interpretacijama, nego o tome da se utvrdi da nekakve činjenice postoje. A činjenica je, recimo, da rat u Vukovaru nije počeo 1985,

nego 1991. godine. Barem to da se utvrdi.

Netrpeljivosti i pomirenja

Ima onih koji smatraju da je moguće samo privremeno, a nikako trajno pomirenje među narodima koji žive na prostoru bivše Jugoslavije i pri tome se pozivaju na činjenicu da se ciklusi zla i mržnje zakonito ponavljam na ovom prostoru.

— Čičak: To nije točno. Ti ciklusi su počeli s Prvim svjetskim ratom. To su naprsto gluposti.

Čičak: Ljudi koji govore kako su ovdje oduvijek postojali animoziteti ne poznaju činjenice i naprsto govore napamet

peljivost uopšte nije nešto što je neizbežno.

— Čičak: Ljudi koji govore kako su ovdje oduvijek postojali animoziteti ne poznaju činjenice i naprasto govore napamet. Pa, nije se jugoslavenska ideja pojavila na temelju animoziteta, nego na nečem drugom, koliko se meni čini. Prema tome, potpuno je jasno da je tek ovo novo razdoblje moderniteta i ideologija donijelo sa sobom stanovne sukobe koji su se onda uobičajili u ratne akcije. Pitanje je da li će se ikad naći neka generacija koja će smoci snage da ratu kaže — dosta. Mislim da tome može doprinijeti Haški sud koji jednostavno kažnjava one koji zagovaraju rat. Pa da vidim tko će biti sljedeći koji će zagovarati rat, ako zna da ga tamo u Haagu čeka Damoklov mač.

Koliko vidim, vi, gospodine Čičak, smatrati da je u ovom trenutku Haški sud jedini instrument pomirenja.

— Čičak: Nije to instrument, to je medicina.

I na kraju, mislite li da je uopšte moguće da dođe do istinskog pomirenja među narodima na prostoru bivše Jugoslavije ili su sve priče o pomirenju samo uzaludan posao i, kao što neki misle, zabava dokonih nepatriotskih intelektualaca?

— Čičak: Ja sam, doduše, jedan od dokonih, nepatriotskih intelektualaca. Ali, kad ne bih vjerovao u to, onda bih se povukao iz javnog života. Vjerujem da je ipak moguće. Vjerujem u pomirenje među narodima, vjerujem u pomirenje među pojedincima, grupama, a onda i među narodima.

— Lazić: Elementi procesa pomirenja već su vidljivi tamo gde su sukobi prestali. To je daleko od bilo kakvog zadovoljavajućeg stanja, ali stvari se polako kreću u tom smeru. Ja putujem u Zagreb sa mnogo manje zebnje nego što sam putovao ranije, i čini mi se da su ljudi iz Zagreba mnogo spremniji da dolaze u Beograd, barem se to vidi na estradi. Ovde se prikazuju hrvatski filmovi bez bilo kakvih skandala. Stvari se polako menjaju. Samo treba biti malo strpljiv. □

Lazić: Kad je reč o zahtevima za izvinjenjem, ne mogu da shvatim ljudi koji — inače tvrdeći za sebe da su liberalno orijentirani — sada odjednom sve nas hoće da ubace u kolektivitet

ve po strani. Tako je u udžbenicima istorije, po nalogu predstavnika međunarodne zajednice, izostavljen posljednji rat, pošto je nemoguće utvrditi istinu o tom ratu koja bi bila pribavljiva za tri naroda. Za jedne je taj rat bio agresija, za druge odbrambeni rat, za треće domovinski rat. Mislite li, gospodine Čičak, da noviju istoriju u ovom tre-



* Format 24 x 28 cm, 362 str., 290 kolor reprodukcija, tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
* Cijena: 390 kn.

* Nagrada Josip Juraj Strossmayer za najuspješniji izdavački pothvat s područja tehničkih znanosti.

Gjuro Baglivi: De fibra motrice et morbosa (O zdravom životu...)

* Format 17 x 24 cm, 434 str., 35 ilustracija. Dubrovački liječnik svjetske slave piše o zdravom životu, liječenju biljem, glazbom, meditacijom...

* Cijena: 200 kn.

Dušan Kalogjera: Korčulanska brodogradnja (Shipbuilding in Korčula)

* Format 17 x 24 cm; tvrdi uvez, šivano; kolor ovitak.

Martirologij: Crkve zagrebačke (I. svezak), Terra combusta — Spaljena zemlja (II. svezak)

* Cijena: 200 kn.



* Format 24 x 31 cm, 680 str., 500 fotografija, tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak. Knjiga sadrži povijest brodogradnje u Hrvata.
* Cijena: 398 kn.

* Nagrada Josip Juraj Strossmayer za najuspješniji izdavački pothvat s područja tehničkih znanosti.

Stjepan Kožul: Martirologij: Crkve zagrebačke (I. svezak), Terra combusta — Spaljena zemlja (II. svezak)

* Povijest stradanja KC i ostalih vjerskih zajednica od svih totalitarnih režima XX st.

* Format 17 x 24 cm; tvrdi uvez, šivano; kolor ovitak. *Martirologij: 830 str., 55 fotografija i faksimila.*

* Cijena: 200 kn.

Toma Kempenac: Naslijeduj Krista

* poslije Biblije najčitanija i najprevođenija knjiga svih vremena.

* Format 12,5 x 19 cm; opseg 254 str., dvobojni tisk; tvrdi uvez sa zlatotiskom; šivano.

* Cijena: 100 kn.

Hotimir Burger: Sfere ljudskoga (Kant, Hegel i suvremene diskusije)

* Format 17 x 24 cm.

Terra combusta: 424 str., 3 arka fotografija i reprodukcija.
* Cijena: Komplet (oba sveska u zaštitnoj kutiji) — 395 kn.



* Format 21,5 x 27,5 cm, 868 str., tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.

* Cijena: 498 kn.

Stjepan Kožul: Sakralna umjetnost bjelovarskoga kraja

* Format 21,5 x 27,5 cm, 868 str., tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.

* Cijena: 498 kn.

Toma Kempenac: Naslijeduj Krista

* poslije Biblije najčitanija i najprevođenija knjiga svih vremena.

* Format 12,5 x 19 cm; opseg 254 str., dvobojni tisk; tvrdi uvez sa zlatotiskom; šivano.

* Cijena: 100 kn.

Hotimir Burger: Sfere ljudskoga (Kant, Hegel i suvremene diskusije)

* Format 17 x 24 cm.



* Format 17 x 24 cm.

* Cijena: 100 kn.

U pripremi:

Ivo Dragičević: Kina

* Povijest kineske kulture i civilizacije od prvih dinastija do naših dana.

* Format 21,5 x 27,5 cm; opseg: oko 800 str., 300 ilustracija, tablica i karata; šivano, tvrdi uvez, kolor ovitak.

* U preplati: 400 kn.

Hotimir Burger: Sfere ljudskoga (Kant, Hegel i suvremene diskusije)

* Format 17 x 24 cm.

Mijo Mirković — Hommage uz stotu godišnjicu rođenja

* Format 17 x 24 cm

Papa Ivan Pavao II: Testament za treće tisućljeće

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.

* U preplati: 165 kn.

Jasper Ridley: Tito

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 450 str.

* U preplati: 300 kn.

Dara Janečković: Susreti s povijesću

Razgovori s najvećim državnicima XX. stoljeća

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.

Način plaćanja:

Vrmanom — pouzećem

Narudžbe slati na adresu:

Zarez

Hebrangova 21

10000 Zagreb

tel: 4855449, 4855451

fax: 4856459

Hajka na svoje igrače

Novina u navijačkom ponašanju — neredi na utakmici Hajduk–Šibenik

Srđan Vrcan

Nedavno se na stadionu u Poljudu dogodilo nešto posve novo u našem nogometu i u našem nogometnom navijaštvu s upadom navijača u zaštitni teren za igru. Dakako, već prije taj isti stadion je bio svjedokom nesumnjive inovativnosti Hajdukovih navijača. Tako je, prisjetimo se, upravo na tom stadionu po prvi put u nas bila bačena kutija s plinom suzavcem u trenutku navijačke narcisoidne opijenosti. Na tom istom stadionu i to na samom terenu za igru bilo je pred punim gledalištem izvršeno i prvo nogometno ritualno umorstvo/žrtvovanje završnjem vratom jednom ni krivom ni dužnom pjetlju. I to u znak simboličke najave onoga što je čekalo nogometne francuskog kluba koji je tada igrao s Hajdukom na nekom europskom takmičenju i onoga što im se na kraju balade trebalo dogoditi. Istodobno su se na stadionu dogodili i neki iznimno drastični oblici navijačkog ponašanja premda ne posve novi i do tada nepoznati. Naime, događalo se da navijači upadnu preko ogradi u igralište bilo za vrijeme utakmice bilo neposredno nakon njezina završetka. I to kao usamljeni pojedinci ponajviše iz osobnih ekshibicionističkih namjera da bi ih se vidjelo i da bi njihov junaci podvig bio zabilježen u novinama, na radiju i na TV-u. Ali dogadali su se i upadi razjarene navijačke grupe koja je ulazila u teren kako bi prekinula utakmicu i pokušala se fizički obračunati sa sucem zbog njegova načina suđenja ili nekim od protivničkih igrača zbog njegove grube igre ili navodna izazivačkog ponašanja.

Nasilje prema našima

Međutim, u svim tim prijašnjim postupcima uvijek je ostala jasna temeljna linija nogometu svojstvenog razgraničavanja i suprotstavljanja. A to znači linija koja razdvaja *nas i njih, naše i njihove*. I nasilje koje je pri tome dolazilo do izražaja na ovaj ili onaj način uvijek je bilo nasilje koje je poštovalo tu temeljnu binarnu liniju razlikovanja i razgraničavanja u nogometu. Ono je, naime, uvijek bilo usmjeren protiv *njih i njihovih*. Radikalna novina ovog najnovijeg upada Hajdukovih navijača bila je upravo u tome što se ta temeljna linija nije poštovala. Fizičko nasilje kojim su sada navijači zaprijetili bilo je usmjeren samo na *naše*. Upavši u teren navijači Hajduka, pripadnici Torcide nisu po terenu ganjali igrače Šibenika, igrače protivničke momčadi ni suce i funkcionere. Oni su krenuli u hajku i lov na Hajdukove igrače i bili su spremni upravo njih premlati. Očito su bili žedni baš nji-

hove krvi. Igrači su shvatili poruku koju je navijački upad na teren glasno objavio, pa su se od nasilja gnjevnih navijača

policijom, ali nisu viđeni navijači koji po igralištu jure za igračima svoje momčadi da bi se s njima fizički obračunali.

Šibanje božanstava ili nasilje u ljubavi...

To, razumije se, nameće ne lako i ne jednostavno pitanje:

kako razložito objasniti taj neочекivani obrat u hrvatskom nogometnom navijaštvu i u ponašanju takoreći već etabliranih hrvatskih navijačkih plemena? Kako protumačiti obrat od ju-

naoružani šibama te dobro išbiti svoje inače štovane bogove. I tako zapravo naplatiti svoje, unatoč svim molitvama i žrtvama neostvarene želje i molbe. Time su se oslobođali svojih nagomilanih frustracija zbog neispunjene očekivanja i nadanja. Posrijedi je, dakle, bila logika koja pokazuje kako nije lako biti božanstvo koje traži štovanje i obožavanje te zahtjeva molitve i žrtve, budi nade i visoko postavljena očekivanja, a da pri tome istodobno ne izaziva nezadovoljstvo i ne stvara frustracije



Ono što se u posljednje vrijeme događa u nogometu kulminacija je krize političkog načina vođenja, ali i početak borbe oko HDZ-ova nasljeda u nogometu

dakle, poruku da je otvorena navijački lov na njih i obračun s njima. U tom je prva temeljna novina ovog splitskog incidenta: torcidašima pripada *zasluga* što su u nogometno navijaštvo unijeli nešto što do sada nije bilo viđeno. I to nije viđeno ne samo u gotovo stotinu godina što se nogomet igrat u Splitu, nego zapravo nije do sada video ni u kvalitetnom europskom nogometu. Naime, u tom nogometu su već viđeni sukobi i kravvi obračuni s protivničkim navijačkim plemenom; viđeni su pokušaji obračuna s protivničkim igračima, sa sucima, s

svidaju, ili tako što im zvižde u tijeku igre kod svakog dodira s loptom, kako su to po pravilu ranije radili. Svoje antipatijske prema igračima momčadi za koju navijaju sada nisu izrazili svojim riječima i gromoglasnim skandiranjem uvreda. Sada su pokazali namjeru da ih propuste kroz svoje navijačke šake.

Naravno, moglo bi se s olakšanjem pretpostaviti da je posrijedi neki posve osobiti splitski hir ili neki sasvim iznimni sastojak splitskog navijačkog đira. Međutim, takva pretpostavka pada u vodu jer se nešto ne bitno drugčije dogodilo i u Zagrebu. I tamo su razjareni pripadnici navijačkog BBB-plemena ganjali igrače Dinama i pokušali ih propustiti kroz svoje šake. Ni oni se nisu zadovoljili samo verbalnim vrijedanjem i ponižavanjem nekih od njih koji su im još jučer bili pravi idoli. Htjeli su mnogo više od toga: htjeli su fizički obračun s njima. Dakle, posrijedi je u najmanju ruku novi oblik ponašanja svojstven onom dijelu hrvatskog nogometnog navijaštva koji je do sada određivao glavnu struju te davao primjer i ton suvremenom navijaštvu u hrvatskom nogometu.

čerašnjih velikih poklonika i najvećih štovatelja hrvatskih nogometnih zvijezda i idola u njihove današnje hajkače i progonitelje?

Moguće je, dakako, pribjeći nekim veoma općenitim objašnjenjima koja imaju stanovit kreditibilitet, ali istodobno veliku, i to utješnu, prednost, jer ono što se sad i ovdje konkretno zbiva u hrvatskom nogometnom pogonu projiciraju na neku opću pozadinu, te tako oduzimaju onu kritičku oštricu koja je neizbjegna kad se sve to ponajprije projicira na današnje hrvatske prilike i kad se pokuša protumačiti i objasniti kao nešto što je u osnovi ponajprije uvjetovano stjecajem suvremenih hrvatskih društvenih i nogometnih prilika i neprilika.

Moguća su tri veoma općenita objašnjenja. Prvo objašnjenje se može plauzibilno pozvati na dobro poznatu logiku ponašanja koja je bila zabilježena u antičkoj Grčkoj, a očitovala se u sferi religije i religijskog ponašanja. Naime, poznato je da su u nekim grčkim gradovima građani vjernici koji su inače cijelu godinu pobožno štovali svoje bogove, smjerno im se obraćali molitvama i podnosili uobičajene žrtve, imali običaj jednog dana u godini doći u hramove

koje se moraju na neki način očitovati. Ista se logika povjesno očitovala i potvrdila u čijenici unutrašnje međusobne povezanosti između pobožne molitve i grube psovke, koja se manifestirala tako da su narodi, koji su bili dobro poznati kao pobožni, istodobno bili i narodi najvećih psovača i nemornih kovača novih psovki. Zapravo na taj način su poneki vjernici poravnavali dugove s božanstvima u koja su inače vjerovali. Ta ista logika trebala bi biti još drastičnija kad su posrijedi suvremenii nogometni idoli jer su to u načelu idoli »kratkog trajanja i brzog trošenja« pa su i lako zamjenjivi, te ih stalno prati izrazita emocionalno pregrijana predanost i privrženost, ali i lak i brz pad u zaborav.

Druge moguće objašnjenje polazi od argumentacije koju je svojevremeno razradio poznati italijanski sociolog Franco Ferrarotti na temu opće povezane sti nasiha i ljubavi. Naime, Ferrarotti ukazuje da se nasihe može doživjeti i kao najveći dokaz ljubavi i privrženosti. A to znači da se nasihe i ljubav međusobno načelno ne isključuju, nego da ljubav može motivirati i nasihe i biti preduvjet nasihi. I to ponajprije pregrijana, ali i

razočarana ljubav. Stoga se, kako se pokazuje u nogometu i nogometnom navijaštvu, ljubav i mržnja načelno međusobno ne isključuju, pa tamo gdje imamo ljubav, sigurno nema mržnje, već se mržnja pojavljuje nerijetko ponajprije kao naličje ljubavi i pod određenim se okolnostima pretvara u mržnju.

„ili promjena imidža »velikog igrača«

Treće je moguće objašnjenje ono koje se može pozvati na temeljitu promjenu u imidžu suvremenih nogometnih zvijezda koja je nastupila u posljednjim desetljećima. Tu promjenu je na primjeru Velike Britanije pregnantno opisao britanski sociolog Giulianotti. To je na jednoj strani promjena imidža »velikog igrača«, ranije prepoznatog kao običnog domaćeg momka i dobro poznatog čovjeka iz susjedstva koji samo raspolaze nekim osobitim talentom za nogomet, a za svoj klub je vezan pretežno emocionalnim vezama, kakvi su većinom bili nogometari sve do prije par desetljeća. Na drugoj strani, to je igrač kao medijski iskonstruirana i lansirana zvijezda današnjeg nogometa koji više nije domaći momak, nego je stranac. On ne živi životom običnog čovjeka iz susjedstva, a za klub je vezan samo financijski i ugovorno pa i privatno živi u svjetu *glamoura* i izobilja. Između imidža prijašnjeg »velikog igrača« i navijača postojala je neka srodnost i bliskost, te su iznad svega postajale dodirne točke pa i sličnosti u prirodi njihova odnosa spram kluba za koji je jedan igrao, a drugi naviao. Takođe odnosa između današnje nogometne zvijezde i navijača više nema. I to nema ponajprije zato što je navijačka privrženost klubu emocionalna i apsolutna, dok je privrženost klubu današnje nogometne zvijezde pragmatične i komercijalne naravi. Stoga je ona za prave navijače uvijek pomalo sumnjiva, a ta sumnjivost raste kad momčad ne postiže očekivane rezultate i kad današnja zvijezda zakaže. Ono što se velikom igraču iz prošlih vremena moglo lako oprostiti, današnjoj nogometnoj zvijezdi se teško opršta, jer, dok je prvi igrao za klub kojem je pripadao i koji je bezuvjetno volio, drugi igra za klub jer je kupljen i dobro plaćen za određeno vrijeme. Na toj podlozi postaju moguće situacije u kojima sumnjičavost navijača u igrače može dovesti i do eksplozije njihova bijesa, s obzirom da su sada samo navijači po vlastitu samorazumijevanje jedini iskreno i bezinteresno privrženi klubu. Pravi hajdukovi su sada samo torcidaši; pravi dinamovci su samo BBB-ovci svi ostali su samo »na privremenom radu« bilo u Hajduku ili u Dinamu. Svi ostali su lako zamjenjivi, ali samo navijačka plemena to nisu. Istodobno posrijedi je promjena i u imidžu navijača. Naime, dok su prije navijači bili isto tako obični momci iz susjedstva koji su tek subotom ili nedjeljom postajali pravi navijači, sada su se pojavili i svojevrsni profesionalni navijači pa i navijači koji više ne žive samo

za navijanje za svoj klub, već i žive *od* navijanja i to od navijanja koje se posuđuje drugima, prema potrebama. Na taj način se promijenio i tradicionalan odnos između igrača i navijača: to nije više samo odnos po načelu »vaše je igrati, a naše je navijati«.

Nema dvojbe da se ova objašnjenja mogu razložito primijeniti i na ono što se nedavno dogodilo u hrvatskom nogometnom navijaštvu. Međutim,

prema upravi i trenerima, nego i prema igračima uključujući pravo da se i fizički s njima obračunaju. Dakako, to nije jednostavno neizbjegjan rezultat gotovo spontanog sazrijevanja našeg nogometnog navijaštva ili obratno neke njegove spontane devijacije, kao što nije ni rezultat suvremenijeg strukturiranja nogometnog pogona iz njegovih čisto specifičnih potreba. To je, naprotiv, rezultat izvan-nogometnih intervencija u no-

pogona, dosadašnjeg načina vladanja i upravljanja nogometnim pogonom u Hrvatskoj. To je prije svega kriza dosadašnjeg politički nadahnutog i legitimiranog autoritarnog vladanja i aragonantnog kvazimafijaškog upravljanja hrvatskim nogometom. Dakako, to nije kriza zbog toga što je došlo do nekih političkih intervencija u nogomet i

da. U toj borbi posve je normalno očekivati da će padati udarci sa svih strana te da će značajnu ulogu imati i navijačko nasilje.

Preuzimanje vodstva i preuzimanje rizika

Treća specifična okolnost tiče se krize organizacije i vodenja nogometnog pogona u suvremenim prilikama. Naime, dosadašnji način organiziranja i vodenja na klubskoj razini otvorio je svoj temeljni nedostatak. To je nedostatak koji se tiče očitih rizika koje uključuje vođenje suvremenog nogometnog pogona u današnjim prilikama kada se društvo u cijelosti sve više pretvara u »društvo rizika«, pa tako i nogomet postaje društveno polje izrazito velikih rizika. Naime, dosadašnji HDZ-ovski način vođenja nogometnog pogona omogućavao je da se nogometni pogon vodi autoritarno i aragonantno, ali da se neizbjegni rizici vezani za to vodenje lukavo i elegantno prebacuju na nekog drugog po pravilu iz društvenog okruženja. Stoga je bilo moguće da se poneko u nogometnom pogonu ponaša kao pijani milijuner koji uopće ne vodi računa o neizbjegnim rizicima jer zna da će cijenu tih rizika prebaciti na nekog drugog koji uopće nije odgovoran. To gotovo najbolje pokazuju zagrebački primjeri u kojima se tvrtke koje su poslovale s gubicima i otpuštale radnike pojavljuju kao širokogrudni donatori određenog nogometnog kluba. Očito to sada više ne ide i ne može dalje ići. Ne može dalje funkcioništati nogometni pogon kojim se kao svojom najdražom igračkom poigravaju politički i državni funkcionari, ne ulažući pri tome ništa svoga. U način vođenja nogometnog pogona mora se sada jasno utvrditi tko konkretno preuzima odgovornost za rizike, jer se ne može više zadržati način vođenja klubova koji zapravo odvaja vodenje od osobne i materijalne odgovornosti za rizike koji su preuzeti. U tom smislu postalo je posve izvesno da ni ljubav spram kluba — ni kad je nedvojbeno i najveća i najiskrenija — nije sama po sebi dostatna da bi se moglo pretendirati na vođenje kluba. Jer je samo ljubav prema klubu preniska investicija da bi se pokrili rizici i podmirila njihova moguća cijena. Isto tako pokazalo se još drastičnije da su politički ugled i politički utjecaj veoma nesigurna valuta da bi se njome mogli pokriti stalni rizici i nadoknadići vjerojatni gubici u nogometnom pogonu. Dakle, tko hoće i tko želi igrati se s nogometom kao svojom dragom igračkom ili pak igrati ulogu Cezara u nogometu, neka samo izvoli, ali neka se zna da ima čime pokruti rizike te svoje igre.

Naposljetu, gotovo na paradigmatican način se i u ovom slučaju ponovno očitovalo ono što je jedan britanski sociolog odavno ustanovio da je nogomet daleko manje metafora društva nego je samo društvo postalo metafora postojećeg nogometa. □



samo takva objašnjenja su prekratka jer ne daju i ne mogu dati plauzibilan odgovor na pitanje: Zašto sve to tek sada i ovdje? Postoji, stoga, stjecaj konkretnih okolnosti vezanih isključivo za stanje u hrvatskom nogometu koje se moraju uzeti u obzir u svakom razložitom objašnjenju.

Rezultat političke intervencije

Prva specifična okolnost koja se mora naglasiti vezana je za položaj nogometnih navijačkih plemena u hrvatskom nogometnom pogonu. Naime, nema sumnje da su poznati i etablirani navijačka plemena dobila posve osobit društveni položaj u okviru sveukupnog hrvatskog nogometnog pogona. Taj položaj daleko premašuje ono što se obično izražavalo krilaticom o »navijačima kao dvanaestom igraču«. Navijačka plemena su faktično dobila društveni položaj i ulogu koja daleko nadmašuje ulogu dvanaestog igrača koji jednostavno sudjeluje u igri na nogometnom terenu. Oni su postali važan čimbenik u funkcionaliranju nogometnog pogona uopće. Paradigmatski primjer su Bad Blue Boys i Torcida. Stoga se barem neka najpoznatija navijačka plemena ponašaju kao da im legitimno pripada pravo odlučivati na gotovo svim stranama današnjeg nogometnog pogona. To se na najčitiji način pokazalo u sporu oko imena zagrebačkog Dinama. Navijačka plemena se ponašaju kao da imaju pravo da se odnosne na ovaj ili onaj način ne samo

gometni pogon koje su isto tako bile motivirane i izvannogometnim motivacijama. Jednostavnije rečeno, to je rezultat političkih intervencija u nogomet, motiviranih ponajprije i ponajviše čisto političkim razlozima. To je zapravo rezultat svjesnih nastojanja oko temeljite i posvemašnje političke instrumentalizacije nogometa uopće i nogometnog navijaštva, ali i njihova neizbjegnog naličja tj. prije svega političke instrumentalizacije navijačkog nasilja koje je tom nasilju davalo legitimitet kad je služilo u određene političke svrhe. Međutim, to je bila politička instrumentalizacija koja je naivno računala da se nasilje u nogometu, kad je jednom dobilo legitimitet, može držati pod kontrolom, te se poput slavine za vodu može povoljno otvoriti, ali i povoljno zatvoriti, kao što se može povoljno usmjeriti sad u ovom smjeru pazariti u nekom drugom. Pokazalo se da tako ne ide. Sad su, stoga, neki računi došli na naplatu.

Borbe oko HDZ-ova nasljeđa

Druga specifična okolnost o kojoj se mora također voditi računa, tiče se općih društvenih prilika u kojima se nalazi današnji hrvatski nogometni pogon. Naime, nema nikave dvojbe da je hrvatski nogomet danas u veloma teškoj krizi. I to nije kriza slučajne naravi, nešto poput prirodne nepogode za koju se ne zna kako i zašto je neočekivano nastupila. U osnovi to je kriza hrvatskog nogometnog

Torcidašima pripada zasluga što su u nogometno navijaštvo unijeli nešto što nije viđeno ni u stotinu godina što se nogomet igra u Splitu, a zapravo ni u kvalitetnom europskom nogometu uopće

podređivanja nogometnog pogona u cijelosti jednoj politici. Dakako, to su bile HDZ-ovske političke intervencije u hrvatski nogomet koji su i nogomet sustavno pretvorile u društveno polje skandala, afera, manipulacija i makinacija najgore vrste. Stoga, ono što se u posljednje vrijeme događa u nogometnom pogonu, s jedne strane, javna je kulminacija krize tog političkog načina vođenja hrvatskog nogometnog pogona, ali je, s druge strane, i početak svojevrsne političke borbe oko HDZ-ova nasljeđa u nogometu i oko moguće podjele plijena nakon raspada HDZ-ova nogometnog carstva. Ono što se u najnovije vrijeme, uključujući i ponašanja navijačkih plemena, događa u nogometu ima obilježja izrazite političke borbe oko tog naslje-



Toni Vidan, predsjednik Zelene akcije Zeleno, volim zeleno

Glavni uzrok manjkave zaštite okoliša u Hrvatskoj nije nedostatak sredstava, već upravo nedostatak političke volje da se tim problemima posveti više pažnje

Hrvoje Jurić

Zelena akcija, najdugovječnija i zasigurno najjača organizacija za zaštitu okoliša u Hrvatskoj osnovana je 1990. godine sa sjedištem u Zagrebu. Onim gradanima koji su imalo zainteresirani za ekološku problematiku *Zelenu akciju* ne treba posebno predstavljati. Onima pak koji ne znaju za *Zelenu akciju*, ovaj razgovor, koji smo vodili s njezinim aktualnim predsjednikom Tonijem Vidanom, mogao bi predstavljati kratki uvod u *Zelenu akciju* i općenito problematiku zaštite okoliša u Hrvatskoj. Sa *Zelenom akcijom* i problemima s kojima se ona bori podrobniye se može upoznati putem nedavno objavljene, vrlo lijepo i korisne publikacije *Zelena akcija: prvi 10 godina*, a također i na ulici, odnosno u akciji, gdje se njezini članovi još uvijek osjećaju najbolje.

Za početak bih vas zamolio da počušte, ako je to uopće moguće, u nekoliko riječi sažeti prvi deset godina Zelene akcije te da istaknete najznačajnije točke njezine desetogodišnje (r)evolucije.

— Cini mi se da je jedan od najvećih uspjeha *Zelene akcije* to što je, unatoč teškim uvjetima u kojima je djelovala u svojih prvih deset godina, uspjela ne samo preživjeti, već se razviti do te mjere da je od grupe prerasla u organizaciju, što znači da više ne ovisi ni o jednoj konkretnoj osobi, već je, prošavši kritičnu fazu razvoja, zahvaljujući angažmanu zavidnoga broja ljudi, danas u stanju generirati dovoljno aktivnosti i projekata koji je čine održivom kao organizaciju. Također nam i interni ustroj postaje sve kompleksniji, tako da više nismo mala skupina entuzijasta, koja se sastaje jednom tjedno i *ad hoc* izabire prioritete rada, već možemo i relativno dugoročno i sustavno planirati djelatnosti na području zaštite okoliša. Posebno me raduje da, usprkos institucionalnom jačanju, nismo izgubili aktivistički duh. Naime, vrlo je česta pojava da grupa koja se bavi zaštitom okoliša, nakon prerastanja u profesionaliziranu organizaciju, izgubi na svom prvobitnom aktivizmu. *Zelena akcija* ostala je spoj aktivizma, stručnosti i ustroja. Malo je zelenih grupa u Srednjoj i Istočnoj Europi koje su dosegle ovakvu razinu organizacijskog razvoja, a da još uvijek mogu s velsjim istražati na cestu i izvoditi direktnе akcije.

Od brige do akcije

Kako kaže i samo njezino ime, Zelena akcija je u prvoj redu usmjerena na konkretnе akcije. Koje su to onda najvažnije i najuspješnije akci-

je, kampanje i permanentni projekti, koji su izvedeni u proteklih deset godina?

— No, pored toga, kao jedan od ključnih problema pojavljuje se i zeleno zakonodavstvo. Kako su, dakle, pitanja zaštite okoliša u Hrvatskoj regulirana s obzirom na Ustav, zakone i propise?

— Stanje sa zelenim zakonodavstvom je paradoksalno. Naime, u Hrvatskoj je zaštita okoliša relativno visoko normirana; samo je u posljednjih nekoliko godina na

u razdoblju prije 1990. godine i u vrijeme HDZ-ove vladavine?

— Godine 1989. i 1990. dogodio se pravi procvat raznih inicijativa, ali ne na osobito organiziranoj razini. Nakon toga je došao rat koji je izazvao gubitak interesa javnosti za takve inicijative. Nakon rata vlast je sustavno ignorirala inicijative koje su bile zaista nezavisne u odnosu na nju. Iako se nadam da će se taj odnos promijeniti, pomalo je zabrinjavajuće to što, već tri mjeseca nakon imenovanja ministra okoliša, mi *de facto* nismo s njim imali nijedan operativni sastanak vezan za konkretne oblike suradnje. Ministarstvo je tek prije nekoliko tjedana održalo svoj prvi, rekao bih, čak kurtoazni susret s predstvincima nevladinih udrug. Međutim, na tom se sastanku nije iskristalizirao nikakav operativni program uspostave suradnje, koji bi omogućio izrastanje samostalnog i dobro ustrojenog pokreta za zaštitu okoliša u Hrvatskoj. Veliki broj europskih vlada sustavno financira udruženja za zaštitu okoliša, i to zato što je javno zagovaranje od strane gradana jedna od ključnih poluga u stvaranju pritiska na zagadivače kako bi se smanjilo zagadivanje. Dakle: što gradani budu efikasniji u svome zalaganju to će i zaštita okoliša u cjelini biti odlučnija i efikasnija, a to bi trebao biti interes Ministarstva za zaštitu okoliša.

Politika je presudna

Već je prema ovome vidljivo da je zaštita okoliša nužno upućena na politiku. Kakav je stoga stav Zelene akcije o njezinu konkretnom uključivanju u političke inicijative, kao što je to na posljednjim parlamentarnim izborima bio Glas '99?

— Iako je *Zelena akcija* 1990. godina izašla na izbore u okviru *Europske zelene liste*, njezini su je članovi nakon toga odlučili profilirati kao čisto udruženje građana, bez ikakvih stranačkih elemenata. U tom smislu i danas smo odlučni u tome da ne mijenjamo svoj status u smislu bilo kakvog koketiranja sa stranačkom politikom. No, jednako tako smatramo da je politika presudna u zaštiti okoliša. Naime, glavni uzrok manjkave zaštite okoliša u Hrvatskoj nije nedostatak sredstava, već upravo nedostatak političke volje da se tim problemima posveti više pažnje. Rezultat toga jest i to da se u Hrvatskoj još nije uspjela artikulirati neka ozbiljna *zelena stranka*, iako trenutno postoje dvije stranke koje se nazivaju *zelenima*. Bojim se da će, ukoliko se to ne desi, jedan vrlo važan politički prostor i dalje ostati upražnen, i to ne samo za potrebe zaštite okoliša, već i općenito za potrebe prevodenja zahtjeva cijele civilne scene u prostor stranačke politike.

Preferiraju li hrvatski zeleni, uključujući i Zelenu akciju, isključivo djelovanje kroz nevladine organizacije ili pak i djelovanje kroz političke stranke?

— Smatram da su nam neophodne obje komponente. S jedne strane, udruženja građana bi trebala sustavno stvarati pritisak na sve političke stranke, bez obzira na njihov naziv i ideološko usmjerjenje, te ih na neki način *ozelenjavati*. S druge bi strane svakako bilo vrijedno kada bi postojala neka stranka koja bi kao prioritet imala upravo zastupanje vrijednosti civilnog društva; dakle, ne samo zaštitu okoliša, već i prava žena i slično. Zasad na našoj civilnoj sceni djeluje vrlo malo aktivnih ljudi, koji jedva za-

dovoljavaju i potrebe civilne scene, ali bi bilo prirodno da se u budućnosti upravo s nje profiliraju lideri neke značajne zelene stranke.

Kakva je suradnja Zelene akcije s drugim nevladim organizacijama, kako na zelenom području tako i općenito na civilnoj sceni?

— Moram priznati da smo mi u *Zelenoj akciji* dugo vremena bili svojevrsni fahidioti, tako da smo zapravo tek 1999., odnosno u sklopu *Glasa '99*, ušli u intenzivniju i vrlo vrijednu interakciju s drugim segmentima civilne scene, tj. udrugama koje se bave i drugim područjima. To bi trebao biti putokaz koji bi nas vodio ne samo razvijanju međusobne komunikacije, već i zastupanju zadržnjičkih interesu, bez obzira na fragmentiranost scene na zelene, žene, mirovnjake itd. Posve konkretno, *Zelena akcija* se nuda intenzivnijoj suradnji s organizacijama koje se bave problemima mladih, budući da velik broj tih grupa traži neke konkretne sadržaje kako bi svoje članove uključile u neke konkretne aktivnosti, a zaštita okoliša bi u tom smislu bila vrlo atraktivna tema.

Mreža Zelenog foruma

Na temelju ovoga bib vas za kraj pitao kako vidite budućnost Zelene akcije, barem u sljedećih deset godina? To je ujedno i pitanje: što su glavni zeleni problemi, odnosno neuralgične točke zaštite okoliša kod nas danas i u dolazećem razdoblju?

— *Zelena akcija* bi u budućnosti ponajprije željela poraditi na kvaliteti, a ne na kvantiteti djelovanja. To znači da fizičko bujanje organizacije ne bi nužno predstavljalo i najproduktivniji smjer razvoja. Naš je čvrsti stav da se *Zelena akcija* ne treba širiti po principu podružnica izvan Zagreba, već treba suradivati s lokalnim inicijativama i pomagati im u razvoju. Dakle, budućnost pokreta za zaštitu okoliša u Hrvatskoj nije u nekoj ogromnoj *Zelenoj akciji*, već u četiri nezavisne grupe, možda slične nama, koje bi pokrivale najveće gradove u Hrvatskoj te deset do petnaest regionalnih grupa, koje bi po mogućnosti imale profesionalnu jezgru i koje bi osiguravale support lokalnim inicijativama građana kojih već sada postoji na desetke širom zemlje. U tom smislu mi aktivno pomažemo razvoj *Zelenog foruma* kao mreže koja bi trebala poticati takav decentralizirani razvoj.

Prvi problem s kojim bismo se željeli uhvatiti u koštač jest opasniti otpad. Dosad nas je aktivnijem uključivanju u tu problematiku sprečavala jedino činjenica što se nismo osjećali dovoljno sposobljenima za to. No, vjerojatno već iduće godine mogli bi se stvoriti preduvjeti za pokretanje ozbiljnije kampanje na nacionalnoj razini za rješavanje problema opasnog otpada. Također ćemo se više posvetiti i problemima zaštićenih područja u Hrvatskoj. Naime, dosad smo se bavili prvenstveno tzv. *sivim temama*, odnosno uzrocima zagađenja, a ne očuvanjem same prirode. Međutim, zbog zabrinjavajuće situacije u upravljanju zaštićenim područjima u Hrvatskoj (npr. Plitvička jezera) čini nam se potrebnim angažirati se i na tom polju. Dugočrno gledano, prioritet bi trebalo i dalje ostati javno zagovaranje. Jer upravo je nastojanje da se gradane uključi u donošenje odluka pravi put koji daje najbolje rezultate u zaštiti okoliša.



— Zanemarimo li nastup na prvim višestračkim izborima u 1990. godine, prva značajnija kampanja *Zelene akcije* bila je ona protiv izgradnje spaljionice otpada, koja je znatno pridonijela napuštanju projekta spaljivanja otpada i unaprednjemu recikliranju i zbrinjavanju otpada. Nakon toga je došao rat koji je utjecao na smanjenje naših aktivnosti. Svojevrsni *come back* napravili smo 1995., s akcijom protiv rušenja stabala na zagrebačkom Cvjetnom trgu. Godine 1997. uslijedila je prva velika akcija na nacionalnoj razini — *S. O. S. za Velebit*, kampanja protiv izgradnje termoelektrane na ugljen u Lukovu Šugarju, a 1999., kao novi korak u organiziranju kompleksnijih kampanja na nacionalnoj razini, kampanja protiv genetski modificirane hrane — *Bljak '99*. Od projekata usmjerjenih na Zagreb svakako bih izdvojio *Zeleni telefon*, kao kontinuiranu djelatnost *Zelene akcije*, unutar koje asistiramo građanima u rješavanju svakodnevnih problema zaštite okoliša. Valja spomenuti i *Solarni Info Centar*, projekt naše vrlo aktivne energetske sekcije, čiji je glavni cilj promicanje korištenja obnovljivih izvora i učinkovite potrošnje energije, a istaknuo bih i *Akciju koaliciju*, projekt kroz koji nastojimo institucionalno jačati aktivističku usmjerenu udruženja građana u Hrvatskoj koja se bave zaštitom okoliša.

— Najprije bih pohvalio nedavnu konkretnu akciju Ministarstva zaštite okoliša i prostornog uredenja, Bože Kovačevića, o izradi Strategije zaštite okoliša i Nacionalnog akcijskog plana zaštite okoliša, koji bi trebali biti gotovi do kraja 2000. godine, te njegovu najavu izrade Zakona o zaštiti okoliša?

— — Najprije bih pohvalio nedavnu konkretnu akciju Ministarstva zaštite okoliša i prostornog uredenja oko rušenja monstrozne bespravno sagradene sedmerokatnice u zagrebačkim Gračanicima. Možda je to znak da smo na nekakvoj prekretnici u provođenju zakona.

Ministar Kovačević je na svom nedavnom sastanku s nevladim udrugama najavio neke zakonodavne inicijative. Međutim, čini mi se da su ponovno kao prioritet postavljeni poboljšanja zakona i njihove daljnje razrade, umjesto primjena postojećih.

Sto se tiče *Strategije*, ona nam je apsolutno neophodna i već postoji u *draftu*. Smatram da bi trebala biti puno operativnija. Jedan od ključnih zadataka koji stoje pred novim ministrom jest, dakle, da okupi svu struku i praksu koja se bavi zaštitom okoliša kako bi se što preciznije i jasnije odredili prioriteti u zaštiti okoliša te način njihova izvođenja. Upravo je odabir prioriteta ključna politička odluka na ovom području i vrlo važna stvar za animiranje stranih donacija, i to ne samo za nevladine udruge, već i za vladine projekte na području zaštite okoliša.

Kako ocjenjujete suradnju Zelene akcije i drugih zelenih nevladinih udruga s organima vlasti danas, a kako



Multimedijalni centar d.o.o.
poduzeće u kulturi
Rijeka, Kružna bb
tel/fax: 051/215-063
www.okri.hr
ok@okri.hr

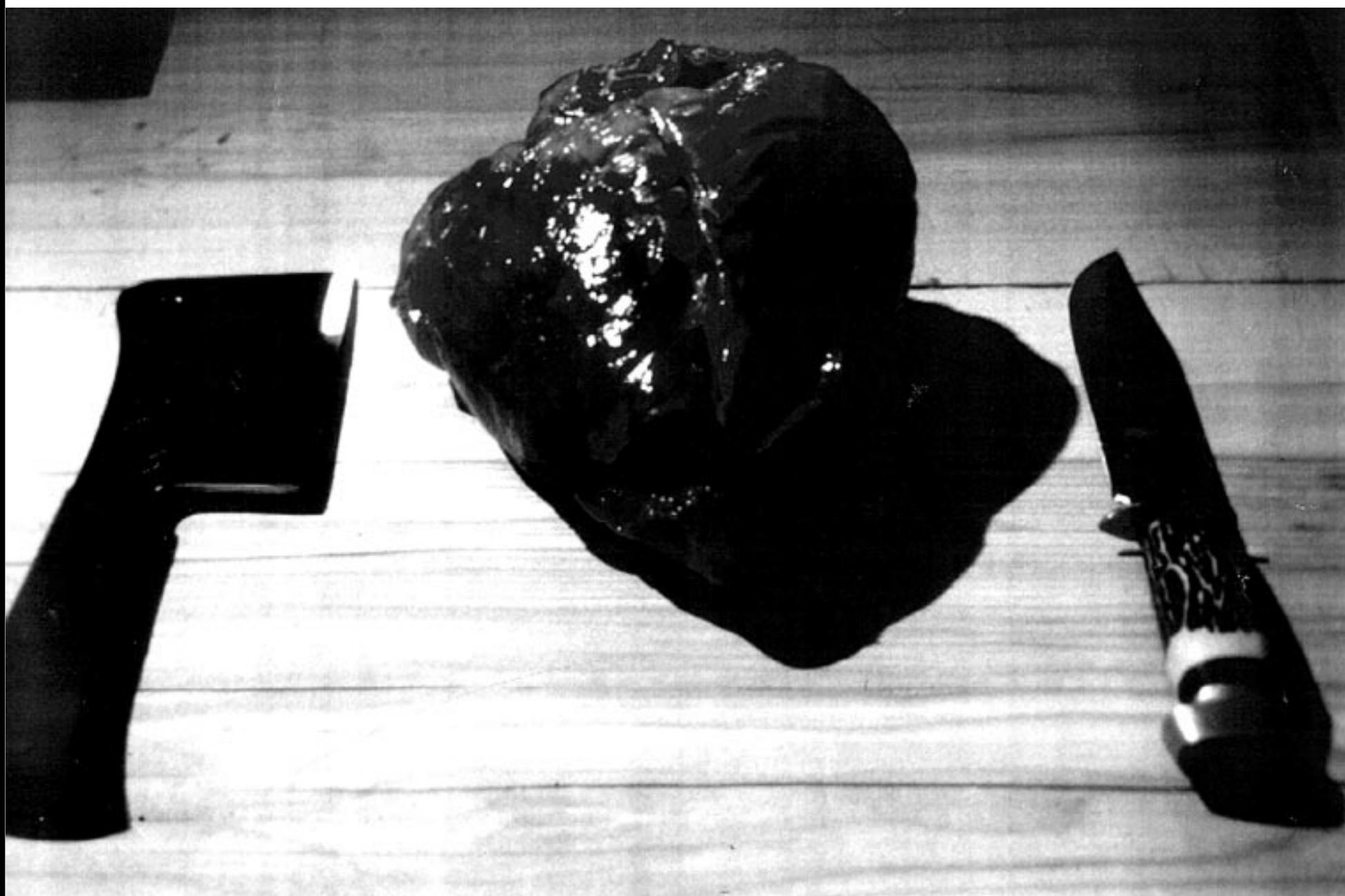
Galerija »O.K.«
Internet centar
Izdavaštvo — projekt »Janus«
Klub »Palach«
Film — foto — video



GEOMETRIJA KRVOŽEDNOSTI

GEOMETRIJA KRVOŽEDNOSTI

GEOMETRIJA KRVOŽEDNOSTI



Koncepcija stranice: Sven Stilinović

Od ovog broja MMC d.o.o., kao relevantno stjecište niza umjetničkih zbivanja i dugogodišnje regionalno žarište ponajboljih energija unutar konceptualnijeg/alternativnijeg/angažiranijeg ogranka riječke, nacionalne, ali i međunarodne likovne i izvedbeno/predstavljačke scene, poklanja svoj dio Zarezova prostora dvodimenzionalnim uradcima *kućnih i go-stujućih* autora, mahom alternativnijih ili rubno kanoniziranih umjetničkih nagnuća. U prethodnim brojevima klasičnije koncipirana promotivna stranica (na tragu stidljiva preispitivanja žanrovske rastezljivosti nekih publicističkih formi) ustupa time mjesto stranici akciji.

Sven Stilinović

Roden u Zagrebu, Stilinović se, po prestanku zanimanja za partije badmingtona s bratom Mladenom, upušta u svoju prvu kronikama posvјedočenu umjetničku akciju: uštava pilom bratovu autorsku umjetnину. Nadaje se taj podrumski nestaluk (bio on u istini utemeljena anegdota ili pak puki kroničarski konstrukt) znakovitim početkom angažiranoga autorskog sudioništva u notornoj kasnoneoavanguardnoj ili postavangardnoj »Grupi šestorice autora«. Znamenito je to okupljanje hrvatskih umjetničkih sedamdesetih u razdoblju sazrijevanja i prve kanonizacije u prethodnom desetljeću potvrđenih konceptualističkih dosegova.

Neovisno o tome draška li buržuje internim efektom očuđenja ili pak prostojom društvenom angažiranošću, posvjесna potreba za *piljenjem* (u Stilinovićevu nedavnjem performerskom radu mahom vegetarijanskih živaca ili pak one diskurzne grane na kojoj kritičarska valorizacija grupe i počiva) te *uništenjem* (poglavitno širih kanona vezanih za tumačenje smisla umjetničke komunikacije) nadahnjuje čitav niz umjetnikovih relevantnih akcija&procesa: od ironizacije (tj. suptilne dekonstrukcije) smisla fotografskog retuša, preko eksploracije ideje reciklaže i rekombinacije do angažiranog performerskog mesožderstva. Konceptualac, performer, fotograf, sce-

nograf, dizajner interijera i predmeta, kulinarски eksperimentator, a posljednjih godina i voditelj galerije »O. K.« u sklopu MMC-a u Rijeci, Stilinović se *ovjekovječio* u nizu izložbi akcija »Gruppe«, umjetnički je promišljao diskurs fotografije (»Komparacije razvoja slikarstva i nerazvoja fotografije«, 1984), a od 1984. do 1990. godine realizirao je slike, crteže i instalacije s motivom oružja. Od ranih devedesetih objavljuje seriju fotografija u boji nastalih izravnim intervencijama na negativu. U sklopu projekta »Geometrija krvožednosti« posljednjih godina izlaže instalacije od fluorescentnih cijevi i kostiju. □

Šmrc-turizam po Baltiku

Ako ste u blizini policajaca, ne znači da se treba nadati njihovoj zaštiti

Gordan Nuhanović

U avionu Croatia Airlinesa kojim letim do tranzita na praškom aerodromu preljestavam dvojezični avioprivrednički magazin s ekstenzivnim nadnevkom zima 1999/2000; bivši premijer (kao da mu je mandat antidatiran!) na uvodnim stranicama glumi uškopljenog turoperatora, a stranice što slijede objavljaju priloge o tisućjetnoj hrvatskoj baštini, pa i šire. Tako broj koji me dopao ruku donosi i *Kulturrappo* iz Beča naslovjen *Grad dostojan poštovanja*. Pitam se — postoje li gradovi koji toga nisu dostojni?

»Dirty chip« prenoćiše

U Rigu sam došao po snježnoj mečavi i krenuo u potragu za avenijom Brivbas gdje piše da ima »dirty chip prenoćiše«. Iskustvo kaže: Pokućaj krotko, nasmiješi se, izgovori »Zdravstvuj« i mila babuška na recepciji udijelit će ti toplu postelju za 10 dolara. Sve sam to učinio, ali babuškini su prsti na pultu internacionalnim gestama pokazivali da je 10 dolara malo, a zatim sam još razabrao riječ »remont«, riječ koja me uopće nije uzbudivala dok sam mračnim hodnikom slijedio babušku. Tek poslije, držeći dlan na hladnom radijatoru, shvatio sam svu dubinu babuškine poruke: remont, eh, da, »dirty chip«.

Cudan grad, ta Riga! Koga god presretneš ne bi li izvukao poneku egzistencijalnu informaciju, taj ti se obrati na ruskom (»Ja nje ponjemajem«), premda pouzdano znaš da se zemlja zove Latvija, a ne Ruska Federacija, moneta *lat*, a ne *rubalj* te da si se upravo mimošao s velikim spomenikom na čijem vrhu nije Lenin, a bogme ni Petar Veliki, nego neko bezlično biće (poslije saznadoh da je to *Mati Latvije*) koje u ruci drži latvijsku zastavu. A opet, posvuda mrmor jezika bivše imperije. — *U čemu je vi* — zabrinuto pitam pjesnika i izdavača Janisa Elsbergsa — *gdje vam je narod?* Čovjek mi objasni da Latvijci mahom žive izvan gradova, pa tako u Rigi pretežu Rusi (dvije trećine) što će reći da fetivog Latvijca moraš tražiti na gruntu, u zaledu, a i nema ih baš puno — tek milijunčić i nešto povrh toga. Ovdje Rusa stvarno ima k'o Rusa ili ako ćemo baš u postocima: mršavih 55,7 % Latvijaca prema 32,3 Rusa kojima još treba pribrojiti pet, šest postotaka onih neprijavljenih, onih kojima je ispod časti upisati se medu gradane jedne takve »mršave« na zemljovidu.

Škola povijesti u prirodi

Osvanuo je baš 8. mart (neka mi ne paše da kažem 8. ožujak), *Dan žena*. Poznato je da je naša država s tim datumom raskinula sve prazničke veze prije otprilike deset godina, a u korist Dana Sv. Valentina, dok se rusko-latvijska mladež još uvijek obilato dariva cvijećem, kao da

praznike još nisu podredili tranziciji, premda su u prvom krugu za ulaz u EU! A u isto vrijeme po parkovima paradišu poluu-

nemaš je što vidjeti: sitna i lagana kovanica, garantirano neučenjena od naše kune i, sad, ako jedan takav lat udijeliš žicaru, za-

zele udruge, vijećnici, veterani, sva ta moralna većina na čelu s povjerenstvom u čijem bi radu zaciјelo uzeli maha i kulturni patrijarsi; možemo samo zamisljati kako se pod eufemizmom »neprikladnosti« odvija istjerivanje dava iz srca hrvatske mladeži.

»Sovjetsko« u Tallinnu danas se svodi na asortiman imperijalne simbolike po buvljacima: djelatni činovi KGB-a i ČEKE, šubare s petokrakama



Dom sovjeta, Kaliningrad, Rusija

niformirane djedice (gore šinjel, dolje hlače od odijela i obratno), no umjesto cvijeća nose parole ispisane na krep-papiru. Pjesnik Janis mi kaže: — *Latvijski SS-ovci* —. Ajde, pa ne mogu vjerovati; djedice uopće ne izgledaju krvločno, štoviše, kao da su prije pet minuta skinuli unuke s koljena da bi se otišli van *prolufati*. Na njihovim krep-papirima piše da su oni jedini i pravi borci za latviju nezavisnost, a ne veterani Crvene armije u parku preko puta. Dobro ste pročitali: Crvena armija demonstrira na drugoj strani parka; šačica vršnjaka u naftalinskim uniformama, s istaknutim petokrakim odlikovanjima i transparentima na cirilici. Protestiraju protiv protesta onih preko puta dok na ledini, između njih, par pozornika »drži« demarkacijsku liniju po kojoj pak šetaju klinci na putu od kuće do škole, salutirajući usput ostacima bivših vojski. Veterani se ne obaziru na provokacije — što dijete zna; to se povijest budi pod ogoljelim platanama, kraj vodoskoka i klupica na kojima sjede bake obuzete pletenjem, povremeno odmahujući pondžama prema svojim muževima. One su tu nemöće.

U Rigi se, dakle, povijest može učiti u parku (škola u prirodi), samo, teško je svladati tu povijest kad svatko može biti *osloboditelj i oslobođilac*, ovisi. Poznajem ja taj problem, aj, jaj, jaj; možda je jedini izlaz pomirba i dok ne odluče staviti u mikser kosti žrtava Drugog svjetskog rata, najbolje je povući se u kafić Pukovniku nema tko da piše (Pulkvedim Neviens Neraksta), među korice Marquezovih knjiga što, izložene na zidovima, ispod stakala, ohrabruju putnika kojem prejaki vonj naftalina iz parka može probuditi loše uspomene iz vlastita parka.

Frank Zappa u Vilnius

Ali, problem je s latvijskim žicarima; lat, nacionalna valuta vrijeđi 0,583 američkog dolara, a

pravo si mu dao 2 dolara ili 4 marke ili 16 kuna; malo puno. Opće, one još sitnije, žute kovanice, čovjek nema obraza spustiti u nečiji dlan. Zato sam izbjegavao latvijske žicare jer, tko zna, možda su nastrojeni poput naših pa ne primaju žute, iako se za njih može popiti kava i pojesti valjan *borsč*. A kad smo kod kave, preporučujem oprez jer latvijski konobari ne toleriraju da po dvatri sata zijaš po lokalnu uz jednu kavu pa sam ubrzo prešao Litvancima, u Vilnius. Mislio sam: — Grad u kojem su postavili spomenik Franku Zappi i u kojem bivše bunkere restauriraju u alter-klubove, takav grad mora pokazivati više razumijevanja za jeftino *gluvarenje* po barovima. I nisam se prevario. K tomu, konobari uredno prazne pepeljaru, a i davanje love žicarima pravo je olakšanje u odnosu na Latviju jer žute kovanice nisu u optjecaju.

Pustio sam ruksak u prenoćištu i otišao pronaći tog Zappu, jedini njegov spomenik u Europi. Litavski fanovi tvrde da nisu imali problema oko dobivanja dozvole, a na svečano otvorene Zappine biste — inače postavljene na tri metra visok metalni stup kako bi, kažu, cijeli grad držao u strahu od svoje ubojite satire — došao je i gradonačelnik. Ma da se smržneš od službenog tretiranja rock kulture! Ta staru kuka iz Marrylanda ima i svoj *fun club* u Vilniusu, svu silu grafita u boji na javnim površinama dok s razglasom glavnog kolodvora, i to oko pet izjutra, odjekuje *Bob Brown*. Tko zna što bi Zappa rekao da je živ na tolike počasti; jedan bi song sigurno posvetio Vilniusu, možda pod imenom *Zappagorod* ili tako nekako, jer da su se Zappa i Istočna Europa voljeli javno, još od njegova kurtoaznog posjeta Václavu Havelu 1992. godine, to bar svatko zna, ali baš spomenik, ej! Možete li zamisliti da se u nazužem centru Zagreba inicira ustoličenje Zappina brončana odlijeva? Kakav bi stav zau-

Meandri tranzicije

U Vilniusu možete naići na zapjenjena domaćina koji će vam govoriti o *antemurale kršćanstva*, o turbokatoličkom kontinuitetu pravoslavnim i reformatorskim i komunističkim kušnjama i prijet-



Vilnius, Litva

njama unatoč, zatim o važnosti košarkaša Sabonisa za promociju Litve u inozemstvu, o *Americani* koja od Litve pravi *Blitvu* itd. Samo slušam prijatelja Tadeusza Radovulovicza, novinara kojega sam prije nekoliko godina upoznao na jednom seminaru u Londonu; tada mi se činilo da nestreljivo iščekuje »komadić Zapada« (poput *McDonald'sa* ili *Daimler-Benz*) u svojoj metropoli Vilniusu, a gle sada, jedva da mi opršta što pijem *Guiness*, a ne nacionalno pivo *Utenus alub!* Pokazuju prstom kroz prozor na zgradu u kojoj je *Pizza Hut*: — *Pogledaj kako su nagrdili pročelje*, kaže mi ogorčeno. Tadeushev krug prijatelja zalazi isključivo u restorane s tradicionalnom kuhinjom. Sjetih se tada svoje pekarnice na zagrebačkoj Remizi u kojoj se nude francuske kifle; nedavno sam upitao prodavačicu ima li bureka, a žena me ljutito prostrijelila pogledom, te ostavljavajući kurtoaziju pod pulatom odgovorila protupitanjem: — *Na što vam mi, gospodine, ličimo?* Progresivni dio slovenske omladine krajem osamdesetih istaknuo je slogan *Burek? Nein danke*, ali samo koju godinu poslije simboli bivše države vratili su se na velika vrata u liku ugodne nostalгије. Pitam Tadeusza kani li posjetiti izložbu Andyja Warhol-a što upravo traje u Vilniusu. Kaže — nema šanse; dosta mu je to što reklame za *Coca-colu* sreće na svakome uglu! Samo čekam trenutak kad će mi Tadeusz reći da je *moskvič* ipak bio bolji od svih ovih *golfova* i *kadeta* što upravo jurcaju gradom. Čudni su ti meandri tranzicije.

Ipak, čim se prijeđe rijeka Ne-muna, prirodna granica između Litve i Kaliningradske regije,

valja zaboraviti sve one sociokulturološke dvojbe što opterećuju tzv. kasnu tranziciju. Sovjetsk, Pionirsk, Dobrovoljsk, Kalinjingrad i još nekoliko građova *hardcore* sovjetciziranih imena čine Kalinjingradsku oblast, legitimni dio Ruske Federacije, čiji građani još uvek sanaju o McDonald'su, baš kao što moj litavski prijatelj prije pet — šest godina. Njima je, naime, taj komad slatkaste govedine zasad nedostiran, iako im je Berlin više-strukto bliži nego Moskva, ali ovde, u bivšem Kantovu Königsbergu, globalizacija se tek treba iskazati.

Susret s poluosvijetljenim gradom u vjetrovitoj baltičkoj noći može se čovjeka snažno dojmiti, osobito ako nabasa u ulicu rezerviranu za prostitutke. Zastao sam neupućeno ispod nadstrešnice jedne trgovine, ne bih li pivo okrijepio onemoćali organizam; sjeo na klupu, tik kraj grupe policajaca, kadli se, malo dalje, uz škripku kočnica zaustavila bijela *volga de lux*. Ekipa iz auta u bordo odijelima na kopčanje u dva reda zatutnjala je svojim salonom po pločniku, i to direktno na djevojkju za koju sam se sve domalo pitao što li, zaboga, radi na rubu pločnika po tolikom vjetru? Čuli su se šamari, psovke, dreka; jedan od makroa nemilosrdno ju je povlačio za kosu. Pogledao sam u policajce; bili su koncentrirani na interni razgovor, uz tipično rusku vatrenu gestikulaciju. Prizor na pločniku uopće ih se nije ticao. *Eksira* sam limenku piva i krenuo dalje, zatraženim Kalinjingradom.

»Šmrc turizam«

Da je prostitucija u Kalinjinogradu važna privredna grana, saznao sam od nekolicine kalinjingradskih prijatelja. — *Tržište je tržište* — kaže mi Vladimir Alekandrovič, inače policijski revizor — *a te firme uredno su registrirane i plačaju porez. Uh.*

Vladimir je naše prijateljstvo shvatio krajne ozbiljno i čitavo radno vrijeme provodio sa mnjom, poput vodiča volontera. Poslije sam se zapitao nije li ipak »radio« i to puno radno vrijeme, ali svejedno. Ubrzo sam shvatio da je ovde sve obratno od onoga kako se na prvi pogled čini; ako ste u blizini policajaca, ne znači da se treba nadati njihovoj zaštiti, ako je zebra, ne znači da automobili propuštaju prolaznika, ako na ulazu piše *Kafe*, ne znači da unutra nije postavljen odar s mrtvacem i ucviljenom rodbinom uokolo, ako su ovde osam stoljeća Nijemci činili apsolutnu većinu, ne znači da se danas može pronaći bar jedan njihov živi potomak, ako dva artikla pomožena s po dvije rublje koštaju četiri rublja, ne znači da ih ne morate platiti osam, a ako na ulici nabasate na čovjeka krajne opskurne vanjštine, najvjerojatnije je da će učiniti sve da vas odvede kući, za bogatu trpezu, gdje će vas hraniti i nalijevati voktom do iznemoglosti i to uz neprestane zdravice dok će vas ženi predstavljati kao pobratima te naposljetku, uz široki osmijeh, taksijem uputiti do hotela.

U Kalinjingradu povijest počinje 1945. Deportacije Nijemaca i totalna rusifikacija grada i cijele regije — što se drastično manifestala, primjerice, u naknadnom rušenju ono malo preostalih zgrada kako bi se zbrisalo čak i arhitektonsko nasljeđe — te po-



Oltar domovine, Vilnius, Litva

sljednjih deset godina življenja u svojevrsnoj geopolitičkoj izolaciji pogodovali su razvoju specifične, sociokulturološke podvojenosti. Naime, tranzicijsko okružje (Poljska i Litva) s jedne, i konzervativni diktat Moskve, s druge strane, unose nespokoju u drugu, treću generaciju Rusa čiji korjeni mahom sežu u Sibir. Aleksandra, agentica jedne izdavačke kuće u Kalinjingradu, podrijetlom iz okolice Vladivostoka, upućuje me da svakako pogledam Kantov spomenik i gotičku katedralu iz 14. stoljeća. — *A Lenjinov spomenik?*, pitam. — *Ab, glupost*, kaže, odmahujući rezignirano rukom. Dok šećemo po Trgu pobjede, uzalud je pokušavam privoljeti da me fotografira ispred monumentalne zgrade Sovjeta, kojoj se sada preopasno približiti jer se urušava. Aleksandra nikako ne može shvatiti zašto baš želim tu pozadinu, a ne recimo katedralu? Teško je to objasniti.

Kantov spomenik restaurirala je jedna njemačka zaklada koja sada obnavlja i unutrašnjost katedrale. Inače, Nijemci su ovde glavni turisti. Aleksandra kaže da se radi o starcima koji pred smrt žele još jednom vidjeti grad u kojem su odrasli; Rusi to zovu »šmrc-turizam«.

Moj prijatelj revizor

Istodobno, *Kalinjingradska pravda*, jedini dnevni list, donosi niz tekstova koji, u kontekstu rata u Cečeniji, otvoreno govore o »uroti Zapada protiv Rusije«, o »Europi koja vjerno služi američkom imperializmu« i sl. U drugom dijelu novine pak objavljaju optimističke procjene turističkih agencija o prihodima koje bi ove godine trebali ostvariti gradski hoteli od zapadnih gostiju, prilog o ulaganju Sorosove zaklade u kulturne projekte te intervju s jednim lokalnim političarom koji, među inim, za dramatičan porast AIDS-a u gradu okrivljuje promiskuitetne turiste sa Zapadom. Što ti je urednička politika novine! Dok pijuckam odličnu

Kalinjingradsku votku, moj prijatelj revizor iznenada kaže: *Iako si iz Hrvatske, ipak si Slaven, a mi Slaveni, mi bismo se trebali ujediniti u jednu snažnu slavensku državu, jer ne može se Rusija sama nositi s tolikim neprijateljima, od Amerike pa do Islama.* Govori to povijenim, egzaltiranim tonovima. Jutro poslije, čekajući polazak vlaka za Moskvu preko Vilniusa, promatrao sam oproštaj stotinjak mlađih regruta; oprštali su se s rod-

binom, djevojkama, ženama. Nije bilo buke, tek potišteni pogledi i zabrimuta lica. Pred polazak vlaka, jedna mlada dama gorko je zaplakala negdje na kraju perona. Čuo sam dobro te jecaje i kroz zapečaćeni prozor *Ruskih željeznica*, a onda se začula zviždaljka dežurnog prometnika i dizelski motor zaglušio je onaj plač s perona.

Jedno desetljeće prije putnik je od Kalinjingrada do Tallinna

viđao jednoobrazni, sovjetski *way of life*; ono »sovjetsko« u Tallinnu danas se svodi na asortiman imperijalne simbolike po buvljacima: djelatni činovi KGB-a i CEKE, subare s petokrakama, odlikovanja sovjetskih pilota i tako redom teče transmisija povijesti preko autoironije u suvenire. Oni pak »granitni« simboli razmrvljeni su TNT-om u doba radanja Republike. Kontinuitet »značenja« zadržale su, čini se, samo babuške, doduše s dopunjeno »multi-kulti« ponudom babuški u liku Clinton, Monice, Jaggera i ostalih ikona. To traže turisti, i to mahom Finci koji vikendom nahrube u Tallinn, u tzv. alkoholni turizam, ali i to je dio kulture s malim slovom k.

Jutro je. Sjedim u irskom pubu, pijem solo-kavu i osjećam se malo nezgodno pokraj svih tih Finaca koji se razbudu kriglama piva. Oni kao da ne žele gubititi vrijeme na kavice. Estonac Marrek Tamm, inače znanstvenik i izdavač, kaže da ekvivalent alkohola koji popiju Finci iznosi 40 % proračuna grada Tallinna. Estoncima, dakle, preostaje samo da otvaraju kafiće i nabijaju cijene. Eh, da je nama takva jedna nacija u susjedstvu; možda bi i mi poput Estonaca mogli sebi priuštiti dvanaest časopisa za kulturu, osam književnih listova, četiri *new age* magazina, dvoje filmskih i kazališnih novina, a da ne spominjem ekspanziju domaće književne produkcije koja je, *by the way*, oslobođena PDV-a. Eto, izdavačka firma Marreka Tamme, koja spada u izrazito male izdavačke kuće, u prva tri mjeseca ove godine publicirala je osamnaest knjiga pjesama i proze raznih estonskih autora. Pitam se je li taj podatak dovoljan da ponisti sav onaj popijeni alkohol i tako osigura Tallinnu mjesto među »gradovima dostoјnim poštovanja« koji me muče još s početka teksta? □



Bista Franka Zappe, Vilnius, Litva

d i z a i n

Grad kao korporacija

Je li dizajn ili umjetnička refleksija dugoročno planiranje proizvoda na tržištu koje se permanentno razvija?

Davorka Vukov Colić

Sredinom mjeseca, 16. svibnja, ni deset dana poslije zagrebačkih izbora, u Muzeju Mimara i uz potporu novog predsjedništva ULU-PUH-a promovira se *Grad kao proizvod*, knjiga Roberta Jakovljevića u izdanju IDC-a (International Designer Center), prevedena na engleski, talijanski i slovenski jezik. Osnovna ideja djela je promovirati ideju grada kao tržišne marke, kao proizvoda interakcije mnogih socijalnih i duhovnih aspekata, kao sredstva kojim se okupljaju različite ljudske intencije oblikovane u jedinstveni znak — opisuje u uvodu dr. Darko Polšek to, kako ga najavljuje, ambiciozno dizajnersko-umjetničko, a po intenciji i socijalno-sociološko djelo.

Vrijeme promocije Jakovljevićeva djela, prvoga u ediciji IDC-a na temu različitih aspekata dizajna, sasvim se slučajno poklopilo s vremenom zagrebačkih izbora, tijekom kojega su se Zagrepčani nagledali kojekakvih izbornih plakata i naslušali kojekakvih maglovitih obećanja. Kao dva svijeta na razmeđu milenija, predizborne vi-

na osnovi realnog društvenog ugovora, grad se može planirati kao predmet, odnosno kao proizvod zajedničkog djelovanja.

skim pravilima igre. Identitet je tržišna marka, a tržišnu marku čine ime, znak i slogan. Ime

Tako shvaćena promocija i marketing grada u knjizi je pokazana upravo na primjeru projekta Umag, koji je Robert Jakovljević osmislio i izveo uz pomoć drugih članova IDC-a. Grupa dizajnera i teoretičara dizajna srednje generacije (Robert Jakovljević, Ivan Doroghy, Feda Vukić), te nekih arhitekata i slikara, neformalno postoji duže vrijeme, a kao IDC nastali su 1998. godine. Case study Umag ili nulta proizvodnja grada kao tržišne marke, u kojoj se koriste svi, prirodni, kulturni i ljudski resursi, u nas je bila doista novost, a IDC je koncept predstavio nultim brojem glasila *Umag 2000, Magazina za kulturu i spektakl*, na način koji je sam po sebi bio promotivan. Budući da istarski gradić s desetak tisuća žitelja i sedamnaest tisuća hotelskih postelja nema ni značajnu povijest, ni veliku kulturu, ni neponovljivu prirodu, u dizajniranju grada preostao mu je jedino svijet izvorno oblikovanih predmeta, poput majica, kapa, predmeta za plažu na napuhivanje, itd. Time je rođen projekt *Fan-fen*, na kojemu su bili angažirani novinari, slikari, fotografici, manekenke, modni kreatori, dizajneri...

Problem korporacijskog identiteta u zadnjih je desetak godina posebno aktualan, kako u zemljama Zapada tako još više u zemljama bivšeg Istoka s tranzicijskom krizom identiteta. Kriza je to veća u gradovima, i o njoj se poprilično teoretizira, no nešto konkretno pokušala je do sada učiniti tek grupa Škota. Polazeći od pretpostavke da korporacijski identitet ne treba imati samo komercijalnu

Grad je upotrebljeni predmet modernog dizajna

Vjerujem u regionalizaciju, ali iz ljudskih, a ne političkih pobuda



RAZVOJ MERCHANTISINGA

Identitet grada nije samo grafika i promocija, nego i stvarni život, odnosno ukupnost onoga što je u aktuelnom svijetu zovemo Grad - od ljudi, preko urbanih i socijalnih struktura do znakova. Suvremeni Grad je tržišna marka, složeni proizvod unutar kojeg svaka vrijednost traži svoj dio identiteta.

zije sročene u porukama tipa *Zagreb — dom svih Hrvata* i *Zribtajmo Zagreb kak se šika*, ma što to značilo, nemamjerno, ali znakovito, prelomile su se s Jakovljevićevom idejom primjene korporacijskog marketinga kojim se grad nastoji oživjeti i osmisliće jedinstveni doživljaj i svojevrsni tržišni produkt. *Fin de siècle*, rekao bi Jakovljević.

Procjenjujući da će u svijetu budućnosti korporacije odrediti ritam onako kako to danas čine države, grad kao specifičan zaokružen sustav možemo zamisliti kao korporaciju, kao proizvod korporacije, kao nosioca trenda ili onoga što zovemo *way of living...* — objašnjava autor svoj koncept. Tamo gdje postoji razumijevanje među ljudima, kaže on, unatoč zamršenim interesima kojima je opterećen,

udruženja, nego svaki oblik zajedničkog djelovanja, bilo neprofitna udruga, bilo država, pokrenuli su projekt Glasgow, pripremajući nekoliko godina tu metropolu za to da bude *grad arhitekture i dizajna* 1999. I doista, time je u Glasgowu bila obilježena cijela prošla godina, a zahvaljujući projektu, grad je doživio veliku urbanu i psihološku transformaciju.

Ime, znak, slogan

Na tragu tih iskustava nastala je i Jakovljevićeva knjiga. Grad se u njoj promatra kao najsofisticiraniji civilizacijski fenomen, kao model društvenog ugovora u kojem sudjeluje veliki broj pojedinaca, pri čemu grad može imati identitet samo ako ga stvoriti svaki sudionik tog ugovora napose, na način koji se utvrđuje demokrat-

kako su odjeveni i kako su prislati da ih se predstavi, pa vam je bilo jasno da nitko od njih nije ponudio ništa suvislo u zapadnoeuropskom kontekstu. Sve poruke na plakatima i občanja nerealna su priča u odnosu na tezu da se hoćemo povezati sa svijetom i Europom. Povezati se s Europom i svijetom znači dostići njihov standard življenja, o čemu, nažalost, nitko nije govorio, ali to nije samo problem Zagreba, nego cijele zajednice zvane Hrvatska. Na grafičkoj razini, koja me je trebala uvjeriti da glasam za nekoga tko će me nekamo odvesti, bilo je još manje modernog identiteta. To je još uvjek bila priča o taštinama, a plakati su još jednom progovorili o tome da smo društvo neodrasle djece, koje je devedesetih godina dovedeno do krajnosti, jer su se političari uglavnom ponašali kao djeca, prčkajući nešto po vlastitu dvorištu, po svojim malim korporacijama i namirujući svoje male potrebe, ne napravivši ništa za zajednicu koju su predstavljali.

Njihov su neprijatelj nove tehnologije i globalna komunikacija koja Hrvate uči živjeti u nekoliko različitih stvarnosti, pa ni Vukićevi studenti po svom psihološkom ustrojstvu, profesionalnim težnjama i načinu komunikacije nemaju nikakve veze s onim što se ove zime i proljeća nudilo na domaćoj političkoj tržnici.

— To nije njihov svijet — kaže Vukić. — Njihova estetika, glazba, način odijevanja, komuniciranja i razmišljanja odaje generaciju novoga doba koja će funkcioništati kao dio globalnoga svijeta.

Pa ako je suvremeni dizajn metafora za permanentno mijenjanje svijeta, a ako metafora nije tek stilska figura, nego način postojanja, idealni grad možda i ne mora ostati samo utopija, nego biti i djelatni način da se, u sredinama kao što je naša i kao što su zemlje s tranzicijskim problemima, doista mijenja stvarnost, kažu u IDC-u.

Hoće li ta stvarnost u budućnosti ići u širinu, visinu i količinu, kao što su do sada eksplodirale velike korporacije i velike metropole?

— Osobno vjerujem da su megapolisi doživjeli vrhunac i da više neće rasti, a taj se trend ne vidi samo u sociološkoj literaturi, nego i u običnim modnim magazinima — kaže Vukić.

— Sve je više reportaža o uspešnim ljudima koji napuštaju London ili Pariz i odlaze živjeti u provinciju, a taj bi se trend vrlo plodno mogao odražiti na Hrvatsku, kojoj je potrebna deregulacija i regionalizacija. Sve dok Zagreb ne inicira disperziju kulturnih i gospodarskih resursa, Hrvatska neće biti sretna zemlja, s tim da se svaka regija, svaki grad može promatrati kao neka vrsta specifičnog proizvoda, kako to sugerira Jakovljevićeva knjiga. I Istra je jedan proizvod, ali još uvjek na neosvještenoj razini.

Vjerujem u regionalizaciju, ali iz ljudskih, a ne političkih poduća. □

grada, grafički prevedeno u znak, sastavljen je od osnovnih crta, a osnovne crte su zadana pravila igre za svakog sudionika, na temelju kojih on stvara svoj svijet raspoznatljivosti. Znak nije nepromjenjiva činjena, kaže Jakovljević, on se može reducirati, a učestalost ponavljanja nije presudno važna, kao što je to tvrdila praksa 20. stoljeća (primjer Coca-cola), nego se mijenja promjenom psihosocijalnih okolnosti, kulturnih trendova ili dominatnog modela gospodarstva. Svi sudionici društvenog ugovora zvanog grad, baš kao u *Coca-coli* ili u *Fordu*, moraju se također složiti oko korporacijske boje, tog simbola zajednice prema van... Ukratko, grad kao zajednica na taj način prodaje i promovira svoje proizvode, usluge, senzibilitet i emocije svojih građana.

Dakako, riječ je o utopiskoj viziji grada (*Idealni grad metafora je idealnih odnosa među njegovim gradanima*), a knjiga, kao i sama neprofitna udruga IDC — kaže marketinški direktor IDC-a, teoretičar dizajna Feda Vukić — nastala je iz pokušaja da akademiske ideje ne ostanu samo na pukoj akademskoj razini. S autorom knjige Vukić se poznaće još sa studijom filozofije, ali su u prvi zajednički projekt, marketinško repozicioniranje turističke destinacije Umag, ušli tek prije dvije godine.

Novi proizvod nametnuo je i neka pitanja, koja autor ponavlja i u knjizi: što je zapravo posao dizajnera (*Je li dizajn umjetnička refleksija?*); što je grad (*upotrebljeni predmet modernog dizajna*); što dizajner može učiniti za njega?

U takvom konceptu, kulturi i umjetnosti daje se značaj resursa, nečega što može stvarati nove vrijednosti, a nije samo potrošnja. U knjizi se stoga sugerira teorijska elipsa umjetnost — dizajn — proizvodnja — tržište, pri čemu umjetnost kroz filter dizajna kao medija može i mora postati gospodarski resurs jednoga grada. Arhitektura i dizajn Glasgowa 1999. bili su poglavito kulturni projekt.

Urbana, tranzicijska, politička kriza

— Sve su te novine, pogotovo u situaciji u kojoj se trenutačno nalazi Hrvatska, opterećene urbanom, tranzicijskom, pa i političkom krizom, što se u metropoli naročito lijepo vidjelo proteklih tjedana u vrijeme zagrebačkih izbora — kaže Feda Vukić koji se u knjizi Roberta Jakovljevića potpisuje za nakladniku.

— Govoreći ikonološki — veli ovaj predavač povijesti i teorije dizajna na Studiju dizajna pri Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu — dovoljno je bilo pogledati kako na plakatima izgleđaju ljudi koji žele voditi grad,

Društvo, granice i kako ih prijeći

Uz skup On divided societies Interuniverzitet-skog centra u Dubrovniku, 17.-22. travnja 2000.

Lada Čale Feldman

Posljednjih desetak godina burnih izmjena na geografskoj, političkoj, socijalnoj, ideološkoj, pa i disciplinarnoj karti svijeta nagnala je cjelokupno polje društveno-humanističkih znanosti da ponovno promisle u kojoj su mjeri odgovorile tome izazovu, jesu li ga mogle predviđjeti i uopće u kojoj su mjeri njime zatećene, obesmišljene, imobilizirane ili možda produktivno uznemirene, upisavši pojam *granice* u jedno od njihovih temeljnih kategorijalnih kućišta. Premda je kapital toga pojma, velim, zahvatno prostrano intelektualno polje, oplodivši političkom dimenzijom i reklo bi se nedodirljiva područja umjetničkih praksi i njihovih teorijskih osvjetljenja, politologija, sociologija i antropologija svakako su najpozvanije sudionice u tome polilogu, kadre suočiti se ponajprije s gorućim egzistencijalnim pitanjima izmjehštanja teritorijalnih, nacionalnih, klasnih i manjinskih položaja i identiteta. Stoga je okupljanje američkih, kanadskih, njemačkih, talijanskih, srpskih, slovenskih, makedonskih i hrvatskih stručnjaka iz tih znanosti, što ga je pred primarno studentskom publikom upriličio Interuniverzitetski centar u Dubrovniku, te u središtu kojega se nužno našao razgovor o ključnim tektonskim promjenama u društvenom, kulturnom i političkom krajoliku *na prostorima bivše Jugoslavije*, uspješno nadišlo puku edukativnu funkciju, upriličivši ne samo jedan od prvih značajnih susreta »razdijeljenih društava« srpskih, slovenskih, makedonskih i hrvatskih intelektualaca, nego i raspravu o tako neuralgičnim pitanjima kao što su politička krivnja i intelektualna odgovornost, modaliteti začećenja pojedinačnih i kolektivnih traumi, iznalazak novih, neortodoksnih formi djelovanja i utjecaja ili pak reprezentacije i udjela marginaliziranih društvenih grupa u preobrazbi političkog krajolika. O tome dovoljno rječito govore teme i glavni predavači unutar pojedinih sesija: o nedavnim izbornim rezultatima u jugoistočnoj Evropi (Nataša Gaber, Srdan Vrcan, Zoran Pusić, Miodrag Vlahović, Tonči Kuzmanić, Žarana Papić), tranziciji i paktu o stabilnosti (Mitja Žagar, Duška Knežević-Hočević, Piero Vereni, Nebojša Savija Valha, Zoran Roca), politici obnavljanja ili pak amnezije, negiranja i zatiranja povijesnog pamćenja, poglavito izlaska na kraj s nepobitno utvrđenim zločinima pojedinih režima (Herbert Adam, Snježana Sušnjara, Vjeran Katunarić, Nataša Gaber), preko problematike konstituiranja nacionalnih država i njihovih vodećih struktura moći kao glavnih optužnika za nepravično cijepanje društvenog tijela (Otto Feinstein, Rudolf Martinec, Saša Božić), uspjeha i manjkova multikulturalističkog projekta na primjeru sjevernoameričkih i južnoafričkih iskustava (Kogila Adam-Moodley), sve do antropoloških i kulturoloških anamneza poslijeratnog razdoblja u Hrvatskoj i Srbiji (Dunja Rihtman Auguštin, Ildiko Erdei, Mladenka Prelić, Laura Stovel, Ivan Čolović, Nataša Govedić).

Ukidanje granica?

Povremenu zbumjenost u redovima inače vrlo predanih, preciznih, lapidarnih i provokativnih diskutanata izazvalo je izlaganje Saše Božića, posvećeno navodno iznenadnoj, a prema ovom izlagatelju strukturno logičnoj pojavi te posebice diskurzivno-predstavljačkoj »manufakturi karizme« Jörga Haidera — što je Božić zbog pastišnih i intencionalno performativno neobvezatnih postupaka krsti »postmodernističkom« — naputivši na oprez prema utopijsko-ujediniteljskoj podlozi i implicitnoj transgraničnoj, konkretnije transnacionalnoj retorici relativizacije i rastapanja teritorijalno-političkih prepreka koja leži u korijenu sintagme

»podijeljenih društava«. Prema Božiću, ta retorika leži u srcu ne samo kulturnih superstruktura, nego i ekonomskog interesa multinacionalnih korporacija, te, kako se pokazalo, može itekako pogodovati i nominalno demokratskim procedurama sklonim, deklarativno liberalnim, a istodobno ekspanzionističkim i radikalno desničarski usmjerenim ciljevima u nau-mima onih koji svojim polivalentnim »sad za, sad protiv« političkim principima i svojom smutljivom prilagodljivošću »s onu stranu ljevice i desnice« uspješno proizvode takve paradokse kao što su izborna podrška Haideru unutar društvenih grupa koje su namišljene biti prva meta njegovih političkih isključenja: socijalno ugroženih, nacionalnih manjina, imigranata, studentske populacije.

Prepoznavanje granica

Da politološko-sociološke diskusije i nehotice, uza svu dužnu kritičnost, preuzimaju i stoga konceptualno trpe nametnuto vodstvo razgraničavanja i reprezentacijskih izbora duž linija etničkog identiteta, krvzmajući između »pozitivnog« i »negativnog« pola njegove afirmacije te nerijetko zanemarujući ili u najmanju ruku potiskujući itekako važne »transverzale« klasnih, generacijskih, obrazovnih i inih varijabli, na primjeru rodne komponente s iznimnom su analitičkom svjeću upozorile govornice cijelodnevne feminističke sesije — Vlasta Jalušić, Biljana Kašić, Žarana Papić, Suzana Kovačević i Lepa Mladenović. Detektiravši u srednjoeuropskom, istočnoeuropskom i jugoistočnoeuropskim tranzicijskim devedesetima afirmaciju ključna liberalističkog reza između privatnog i javnog područja, pothranjenog obnovom a-političnog fatalizma baštinjenog iz socijalističkog perio-

zaposlili u upravama Europske unije), nastavak dana unio je nešto svjetlijie tonove, unatoč mračnim pričama o muško-ženskom nasilju.

Granice nasilja

Naime, kako rekonstrukcijom kratkog, ali ipak ne manje značajnog kontinuiteta feminističkog povezništva preko iskopanih rovova tako i nesigurnom projekcijom njegove budućnosti u možebitnim mirnim uvjetima, feministkinje su pokazale da mirovne inicijative kojima su bile začetnicama nisu za njih bile lažno uto-pijski alibi od preuzimanja političke odgovornosti za konkretno stanje »na tenu«. Usuprot povremenim izazovima da preuzmu znane ekvidistancirane stavove što su stizali iz publike, srpske su feminističke aktivistice (Mladenović) i teoretičarke (Papić) pokazale ne samo do koje su njere svojom predratnom usredotočenošću na muško-žensko nasilje postale senzibilizirane za svako nasilje nad Drugim, pa i ono koje se proizvodi onime što nazivaju »svakodnevnom poslušnošću«, indiferentnošću i »tolerancijom« patnje Drugoga, nego i koliko su site ravnomjerne podjele krivnje što ih provodi srpski fašizam, kako su ga neuvijeno okrstile, izričito se odbijajući baviti eventualnim hrvatskim paralelama.

Zapravo, Žarana Papić održala je svoje izlaganje već unutar sesije o politici pamćenja, pokazavši kako je neizbjježno političkoantropološke uvide cijepiti feminističkom metodologijom i izvan ograničenih, da ne kažem razgraničenih, »dana posvećenih feminističkim temama«, jer oni svojom odijeljenosću i opet kao da su u funkciji dodatka, apendiks političkim, društvenim, kulturnim i disciplinarnim »univerzalijama«, umjesto da ih obvezat-

Tema političke uporabe naizgled nevinih simboličkih formi, pogotovo svojevrsna političko »teatra«, provlačila se svim danima simpozija, ukazavši nam do koje mjere ljudska tijela i slike funkcioniраju kao svjesni ili nesvjesni medijatori superstrukturalnih konstrukcija i djelatno utjelovljuju političke procese

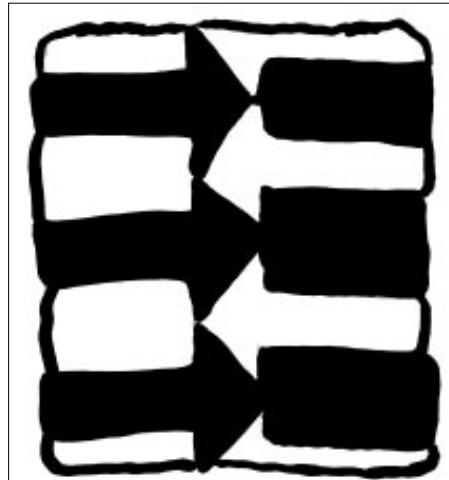
da — fatalizma prema kojemu je promjene u postkomunističkim zemljama donijela isključivo internacionalna i nacionalna politička elita, regrutirajući tako nove »trijezne« političke profesionalce i ostavljajući disidentstvo »iznutra« u predjelima pretpolitičkog djelovanja — Vlasta Jalušić očrtala je posljedice toga procesa po dioništvo žena u javnom prostoru. No nije riječ samo o pukom kvantitativnom udjelu, pa čak ni o neriješenim pitanjima reperkusije uplitanja države u privatnu sferu, koja se neprestano potiskuju pod navalom drugih »prioriteta« kao što su izgradnja političkog sustava, vanjska politika, nacionalna homogenizacija, tržišna ekonomija, privatizacija: riječ je o eventualnim preinakama u sadašnjem tranzicijskom poimanju reprezentativnog građanina, kojemu se posredno sugerira da ostane izvan političkog polja kako ne bi poremetio mirnu preraspodjelu vlasti i dobara. Žene, dakako, i tu dolaze posljednje na trpezu, fungirajući kao glavni amortizeri zadobivenih tranzicijskih rana, ponajprije u ne-vladinom sektoru, s malo šanse da postanu ravnopravni agensi onoga što Jalušić, na načelima Hannah Arendt, naziva uistinu protežnom transformacijskom političkom inovacijom: uplitanjem novih političkih igrača, novih političkih prostora i novih političkih tema, kao i restrukturacijom njihove hijerarhije važnosti. Kad mi se već učinilo da je i ne htijući Jalušić svojom pronicavom i oštrom kritikom i sama pridonijela nekoj vrsti feminističkog fatalizma (čim nastupi feminizacija nekog političkog područja, znači da ono počinje gubiti na statusu, pa i kad žene prodru u nacionalne parlamente, bit će to stoga što su se muškarci

no presijecaju i podrežuju. To se dalo na-slutiti i u raspravi nakon izlaganja Biljane Kašić, Suzane Kovačević i Lepi Mladenović, koja je bila jedan od rijetkih primjera kako se brzo stvaraju »podijeljena društva« i osjetljive polarizacije »mi-vi«: muški dio *znanstvenjačke* publice odmah se okomio na praksu zaštite isključivo žena i upozoravao na nasilje prema muškarcima, kao što je i fenomen masovnih ratnih silovanja posredno htio predočiti kao isključivo interetničku agresiju.

Ritualizacija granica

Teme političkog »folklor«, što ih je svojom feminističkom anamnezom »turbo-fašističke« pozadine estradne kulturno-izvedbene namjene tzv. »folk-kraljica« Lepe Brene i Cece Veličković navijestila Žarana Papić, dominirale su završnim danima, kada je o svojim antropološkim analizama poslijeratnih (i prijeratnih) rituala izvijestilo dvoje nestora političke antropologije »s ovih prostora«, Dunja Rihtman Auguštin i Ivan Čolović. Dunja Rihtman Auguštin izabrala je kao svoju temu sudbinu kipa bana Jelačića, insistirajući još jednom na devetnaestostoljetnoj, romantičarskoj i opet prije svega nacionalno-homogenizatorskoj ukorijenjenosti recentna hrvatskog političkog vizionarstva, prema ponajprije socijalnoj dimenziji Jelačićeva mitotvornog namještenstva koja da živi u hrvatskome »narodu«. Ponudivši nam, u uvodu svojega izlaganja, na ogled novčanicu od 20 kuna s likom bana Jelačića na sebi, dala je na-slutiti kako je u njezinu izabranom ritualnom slučaju na djelu jeftina politička remantizacija, ali se površnošću svojega

tumačenja, nasumičnim ekscerptima narodskih »kazivanja«, kao i antropološki skandaloznim povezivanjem mita o banu Jelačiću s mitom Kosovske bitke ni sama nije previše odmaknula od jeftine antropološke eksplotacije. Nasuprot tomu, mlađe sugovornice iste sesije, Ildiko Erdei, Mladenka Prelić i Kanadanka Laura Stovel, koje su govorile o recentnim protestnim okupljanjima mladih u Srbiji, srpskoj političkoj retorici kosovskog mita i modalitetima nadilaženja konfliktih situacija u Bosni, svojom su istraživačkom iscrpošću, reskom analitičnošću i proni-



Politika nije kurva

cavim poniranjem u konkretne razdiobe ne procese što nastavljaju živjeti na svim pa i mikro-razinama društvene reprodukcije, implicitno opovrgle kvazidisidentski mit o »dobrom« narodu i »zlim« strukturalno moći.

Tema političke uporabe naizgled nevinih simboličkih formi, pogotovo svojevrsna političko »teatra«, provlačila se svim danima simpozija, ukazavši nam do koje mjere ljudska tijela i slike funkcioniраju kao svjesni ili nesvjesni medijatori superstrukturalnih konstrukcija i djelatno utjelovljuju političke procese. U tome je smislu indikativan bio popratni video i *performance* program. Herbert Adam nam je pokazao videosnimku djelovanja južnoafričkih tzv. komisija za istinu i pomirenje, što su zločincima apartheida pružale priliku da amnestiju steknu tako što će pred svojim žrtvama priznati zločin i zatražiti oprost, tvoreći psihodramski oblik rituala oprosta-kazne kao mogući izlazak iz začaranog kruga nedjela i njegove osvete; Zoran Pusić je projicirao videosnimku dramatične desničarske opstrukcije obljetničke protesta protiv preimenovanja negađnjeg Trga žrtava fašizma, dok je Nataša Gaber, kao ogledni dokument albansko-makedonskih razmirica, začudo, izabrala hvaljeni film *Prije kiše*, estetiziranu inačicu balkanskog »barbarogenija« za žedna zapadnjačka usta, dionicu iste one promučurne poetike što ju je još povodom Kusturićina *Undergrounda* znalački pokazao Dražen Katunarić.

Glas i utiha

Da i »pravi« teatar tu ima štograd reći, pobrinula se upozoriti umjetnička skupina Branka Kostelnika, Marijana Crtalića i Davora Mezaka, koja je, kao službeni gost skupa, na temu *Granica* izvela trodijelni *Body and Video Performance and Installation*, vrstu *happeninga* koji je i od publike iziskivao nešto udjela, podvrgavši je logorskoj torturi, stjeravši je u podrumsko sklonište u Lazaretima i izjednačivši — pomalo predvidljivo — rat s porno-grafijom. Neslužbeni su dubrovački kazalištarci, studentski teatar *Lero*, u isto to vrijeme odigrali premijeru svoje predstave *Utiba*, mračnu beketovsku post-ratovsku dubrovačku paralizu, koja se, i ne znajući, dotakla gotovo svih tema skupa, od solidarne nemoći žena u crnom do globalizacijskih nedoumica, premda je, kako to već biva u zaboravljenoj dubrovačkoj crnoj rupi (od metka), izbjegla pozornosti njegovih sudionika. **Z**

Haider bez granica

Na zamolbu Zareza jedan od najprovokativnijih izlagača na skupu *On Divided Societies*, predavač na Bečkom sveučilištu, napisao je ekskluzivan tekst o temi svog socioškog istraživanja, o Jörgu Haideru

Saša Božić

Ni sporazumi oko Haidera je prouzročio postali su globalni, baš kao što se i odjeci tih nesporazuma čuju i u Hrvatskoj. To posebno postaje jasno kada ga se uspoređuje s hrvatskim političarima i strankama, zatim kada se posljednji skup »Slobodarske« stranke u Klagenfurtu tumači kao Haiderov veliki odlazak ili kada se Haiderov uspjeh objašnjava isključivo *rastućom ksenofobiom i nacionalizmom*. Uspjeh Jörga Haidera i »Slobodarske« stranke nije utemeljen samo na nacionalizmu i ksenofobiji, nedostacima austrijske konsocijacijske demokracije ili eurofobiji, nego i velikim dijelom na načinu političkog korištenja procesa transnacionalizacije te njezinih socijalnih posljedica. Ova posebnost ne upućuje samo na političku razliku između Haiderove i mnogih drugih stranaka krajnje desnice, nego vjerojatno i na razloge njihova različitog uspjeha, mjereno brojem glasova, medijskom prisutnošću, utjecajem u institucijama itd.

Doseg desnice

Uobičajeno objašnjenje odnosa krajne desne političkih identiteta i transnacionalizacije uključuje pretpostavku da transnacionalni identiteti prijete nacionalnim identitetima te ih na taj način reaktiviraju. Krajne desne politička opcija, prema ovoj logici, profitira samo od novog utvrđivanja nacionalnih identiteta prema izazovima izvana. Tako bi i utjecaj krajne desnice trebao biti jači ili slabiji ovisno o snazi etnizacije unutar nacionalnih granica, što izravno ovisi o stupnju utjecaja transnacionalizacije na pojedino društvo. Uspjeh FPÖ-a pokazuje međutim da odnos krajne desnice i transnacionalizacije može biti puno složeniji. Haider se protivi mnogim posljedicama transnacionalizacije, kao što su slabljenje suverenosti nacija država, jačanje političke moći nadnacionalnih centara ili nekontrolirani protok roba, informacija i ljudi, ali u isto vrijeme izravno ili neizravno spješuje razvoj transnacionalizacije, prati njene zahtjeve i utjecaje, smišljeno profitira od njenih posljedica u području kulture i komunikacija. Bez obzira poveže li se transnacionalizacija s nastankom novih korporacija bez jasnog centra ili s nastankom novih oblika socijalnih formacija kao što su transnacionalne dijaspole ili pak s kretanjem ljudi, informacija, roba i kulturnih sadržaja na globalnoj razini, ona uvijek uključuje *nadilaženje ili relativiziranje nacionalnih granica* te stvaranje novih prostora i obli-

ka socijalne komunikacije, pa čak i novih socijalnih i političkih entiteta. Upravo na ovom mjestu se susreću transnaciona-

austrijska nacija nakaza, ideo-loška nakaza, jer pripadnost narodu je jedna stvar, a pripadnost državi druga stvar, i ako je



lizacija i *haiderizacija*. Stalno pomicanje i redefiniranje kako austrijskih nacionalnih granica tako i granica politički dozvoljenog, pa čak i granica ukusa, pokazalo se izuzetno profitabilnim. Haider nije protiv novih transnacionalnih institucija i procesa ukoliko mu omogućuju širenje političkog utjecaja. EU tako postaje nova arena Jörga Haidera. Nakon desnih studentskih udruženja, »Slobodarske« stranke, Koruške, Saveznog austrijskog parlamenta, koalicijanskog odbora nove austrijske vlade — Komisija europskih regija nova je arena za koruškog zemaljskog poglavara. Na svim ovim razinama moguće je smišljenom višečnačnošću i kontradikcijom polarizirati javnost, širiti utjecaj i stvarati nove, poneki put transnacionalne, saveze (Bossi). U isto je vrijeme moguće i razbijati i braniti granice, bez obzira bile to granice Austrije, europske tvrdave njemačkog etničkog identiteta ili čak rase, i tako tražiti potporu različitih populacija iz različitih zemalja.

Izjavom na izjavu

Primjerice, zaboravlja se da je upravo Haider zahtjevao ulazak Austrije u EZ: »Puno članstvo u Europskoj zajednici za Austriju je neophodna nužnost da bi se osiguralo pravo naše zemlje na sudjelovanje u dogovaranju i da bi se sprječilo da Austrija postane europska prosjačka republika koja mora zbog svake sitnice kucati na vrata EZ i pregovarati.« (»Die Vollmitgliedschaft bei der Europäischen Gemeinschaft ist für Österreich eine unabdingbare Notwendigkeit, um das Mitspracherecht für unser Land zu sichern und zu verhindern, dass Österreich zu einer europäischen Bettlerrepublik wird, die wegen jeder Kleinigkeit bei der EG anklopfen und verhandeln muss.«; *Freieheitlicher Pressedienst*, 25. März 1987)

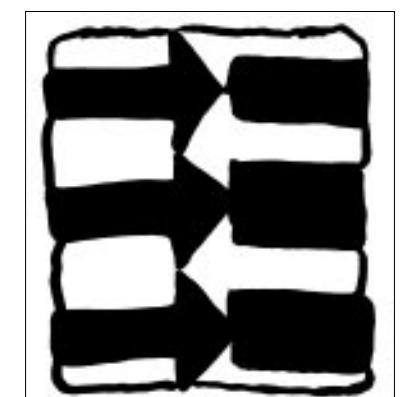
Zaboravlja se i da je »austrijski nationalist« Haider izjavio: »Vi dobro znate kao i ja da je

nekome omogućeno da se izjasni kao slovenski Austrijanac, kao madarski, kao hrvatski, onda mora isto tako biti moguće izjasniti se i kao njemački Austrijanac.« (»Das wissen Sie so gut wie ich, dass die österreichische Nation eine Missgeburt ist, eine ideologische Missgeburt, denn die Volkszugehörigkeit ist die eine Sache und die Staatsangehörigkeit ist die andere Sache, und wenn man es jemandem freisteht, sich als slowenscher Österreicher zu bekennen, als ungarischer, als kroatischer, dann muss es auch möglich sein, sich als deutscher Österreicher zu bekennen. Und das ist auch das, was in unserem Programm formuliert ist.« Falter, 42/99) Otprikljike u isto vrijeme je izjavio: »Ali mi nećeemo trpjeti psovanje Austrije, kako to prakticiraju subvencionirani pisci... FPÖ nikome ne dozvoljava prljati našu lijepu domovinu.« (»Aber wir werden keine Österreichbeschimpfung dulden, wie sie von subventionierten Schriftstellern praktiziert wird... Die FPÖ lässt unseire schöne Heimat nicht beschmutzen.«; Falter, 42/99)

Švedski stol

Tu se nađe za svakoga ponešto, za austrijske nacionaliste kao i stare pristaše velike Njemačke ili koruške »Nijemce«. Za pobornike »tvrdave Europe« u cijeloj Europi Haider ima na lageru više izjava, kao i za branitelje rase u cijelom svijetu. No to nije sve. »Isključeni« imigranti i manjine nisu samo stilitirani politički i socijalni neprijatelji, nego još jedna grupa iskoristiva za višečnačnu i profitabilnu političku poruku. Tako Haideru nije mrsko obratiti se pripadnicima *Kulturnog društva koruških Slovenaca* na slovenskom (ORF 2, 11. 4. 2000. Report) i poželjeti im puno uspjeha ili pri propagiranju »čeka za djecu« (Kinderscheck), koji bi trebalo pojačati natalitet Austrijanaca, staviti azijsko dijete na krilo i fotografirati se za predizborni plakat. Utjecaj je

važan na svim razinama, a većina se ne formira unutar jedne populacije konzistentnom politikom, već kratkim obraćanjem različitim populacijama po različitim temama. Haider je očigledno shvatio da novi kulturni prostor između ili iznad granica nacionalnih kultura, nastao izravnim utjecajem transnacionalizacije, nudi velike političke mogućnosti. Postmoderni socijalni identiteti mogu se politički iskoristiti samo odgovarajućom polivalentnom političkom akcijom i bogatom postmodernom prezentacijom. Haiderova je javna prezentacija pravi *collage*. Za posebne prilike u Koruškoj on nosi tradicionalnu korušku odjeću, a u sličnim prilikama u drugim dijelovima Austrije i druge lokalne »nošnje«. Pri svakoj televizijskoj prezentaciji svojim odijevanjem šalje poru-



Politika nije kurva

cjalne narodne zajednice (Soziale Volksgemeinschaft). Ovu harmoničnu zajednicu treba provesti država, ako je potrebno i silom. Suprotnosti interesa u takvoj zajednici moraju se staviti na stranu zbog *organske jedinstvenosti naroda*, a pojedinac se može vrednovati samo na osnovu vlastitog angažmana za zajednicu. Poslodavci i posloprimci moraju biti u službi narodne zajednice, a savezi sindikata potisnuti, jer se plaće trebaju dogovarati u svakom po duzeću posebno. Socijalne usluge trebaju vršiti sami građani u slobodno vrijeme.

Isprike

Haider se ispričao za brojne izjave »koje se njemu pripisuju«, ali nikada nije revidirao svoj program. To je i ponukalo jednog konzervativnog političara, koji sada podupire ulazak Haiderove stranke u vladu, da ustanovi prije par godina: »Sloboda kako je vidi Haider (Naziv Haiderove knjige, op. a.) nije sloboda za kritične demokrate, umjetnike ili »strance«, čak ni za posloprimce — njegova »sloboda« vodi prema »radnoj obvezi« za sve, opozivu predstavničke demokracije — izvan austrijskog ustava.« (»Denn die Freiheit, die Haider meint, ist keine Freiheit für kritische Demokraten, Künstler oder »Ausländer«, nicht einmal eine für Arbeitnehmer — seine »Freiheit« führt zur »Dienstpflicht« für alle, zu einer Absage an die repräsentative Demokratie und — heraus aus dem »österreichischen Verfassungsbogen«; Andreas Kohl in »Haider Wörtlich«, Brigitte Bailer-Galanda, Löcker Verlag, 1995)

Obvezuje li to na angažman protiv Haidera? Austrijski intelektualci koji su pozitivno odgovorili na ovo pitanje trenutno se »parniče« s Haiderom (čiji je osobni odvjetnik za takve slučajeve sada ministar pravosuda). Bez obzira na konačan odgovor, svi oni koji se osjećaju pozvanim da nešto učine ne bi smjeli zaboraviti tvrdnju Davida Harveyja da je veliki promašaj protiviti se aktualnom preoblikovanju svijeta organiziranjem »na mjestu«, a ne tamo gdje bi to nešto vrijedilo — naime »preko prostora«. Stoga, ako mislite da je Haider prijetnja ne samo austrijskoj demokraciji ili europskoj integraciji, nego i globalnim političkim tokovima, istini u javnom diskursu, ali i ako vas živcira vlasta, predsjednik ili punica, još se uvijek možete angažirati, čak i transnacionalno, ili prepustiti Haideru da to riješi za vas. **Z**

Dugo putovanje do samorefleksije

Nekoliko fokusa s netom okončanog međunarodnog skupa *On Divided Societies*; organizator: Silva Mežnarić; mjesto radnje: Interuniverzitetски centar Dubrovnik

Nataša Govedić

Svatko tko se proglaši žrtvom postaje krvnik.
Borka Pavićević

Puni naziv međunarodnog skupa o politički, kulturno, etnički, rasno, institucionalno, dobno i moralno podijeljenim društvima glasi: *Evaluation of the Last Decade* (ocjena posljednjeg desetljeća), a o crtama razdvajanja govorili su domaći i strani sociolozi, antropolozi, demografi, kulturolozi, etnolozi, književni analitičari. Dovoljno različitih struka, pojmovnika i temperamenata da pokrenuti dijalazi nenasilno prijeđu u *praksu* interdisciplinarnosti. No nisu svizidovi jednako visoki: jednom od najjačih zona nepremostive diobe označila bih onu koja je razdvajala domaće profesore i studente. U međunarodnom kontekstu skupa jedina grupa studenata koja nije ulazila u okrepljuće žestoke i svima otvorene javne diskusije nakon održanih referata te koja je insistirala na »svetosti« profesorskih riječi (oštro se protiveći prijedlogu stranih studenata o radionicama po interesnim prioritetima studenta) bijahu studenti zagrebačke sociologije. Dakle discipline od koje bismo očekivali najjači analitički angažman. Zato ču u ovom prikazu upravo studentima pokloniti toliko neželjenu *glavnu ulogu*: možda i zbog toga što mi se ne svida kako su unutar jednog od najživljih, a također i tolerancijom koliko i znanjem najviše potkrijepljenih skupova, kojima sam dosad prisustvovala, odabrali ulogu nijeme »žrtve« (da bi se na završnoj diskusiji i pozvali zbog toga što im nije dodijeljena aktivnija uloga: kao da je pravo na govor nešto što se »stječe« ili daje »odozgo«, a ne nešto za čim svatko sam poseže). Mislim da je ovakav stav simptom mnogo većeg problema hrvatskog Sveučilišta. Ali počet ēu od jedne od rijetkih primjedbi koju zagrebački studenti jesu izrekli: zgražanja nad kolegicom iz Sjedinjenih Država koja nije čitala Levi-Straussa.

Čitanje i činjenje

Kolegica iz Sjedinjenih Država, za koju smo saznali tek da se zove Tina (prezime nije na listi sudionika) i da je u Dubrovnik doputovala u grupi studenata filozofa civilnih inicijativa Otta Feinstrena, međutim, politička je aktivistica. Skupu se obratila slijedećim riječima: *Prvi je politički čin govorenje. Ako netko ne zna što želi, ako ne zna i drugima reći što želi, ne može to ni učiniti.* U zadnje tri godine Tina i njezini volonterski kolege uspjeli su u velikom broju osnovnih škola u Detroitu, potom i škola diljem Amerike (program uključuje 20.000 sudionika), probuditi interes učenika da sami formuliraju svoje potrebe (od edukativnih do higijenskih), za-

tim ih i obučiti kako da djeluju kroz institucije grada da bi ih i ostvarivali. U program su se ubrzo uključili i roditelji i imućni investitori, no to već ulazi u područje marketinga. Drugim riječima, riječ je o studentici koja je nezainteresiranu i zakonski depriviranu djecu pretvorila u moćne političke subjekte koji se znaju služiti sredstvima civilnog angažmana. Tina je također štota i pročitala, jer činjenje konceptualnih revolucija ipak ne ide bez čitanja, ali njezin spisak ne uključuje znanstvene favorite s bibliografijom Filozofskog fakulteta u Zagrebu ili Splitu (na čelu s generacijom autora koja je obilježila početak i sredinu XX. stoljeća), već neka druga imena. Spomenula je izrazite praktičare politologije: Amitajja Etzionija i Sokrata. Insistiranje, pak, na »potvrđenim zajedničkim autori(teti)ma« iliti fabriciranje »nezaobilaznog Panteona« strukovne literature, zapravo je elitistički oblik diskriminacije te epistemološke stagnacije: još nekih od standardnih boljki domaće scene društvenih i humanističkih znanosti, koje se, dakako, prenose i na sve nove i nove generacije studenata. U tom je smislu val (po meni — produktivne) konsternacije izazvao i Saša Božić, predstavnik Bečkog sveučilišta, koji je osporio postmoderne floskule o »sveopćoj relativnosti znanja« te »fluidnih subjekata« još jednog u nas neobično cijenjenog sociologa, Anthonyja Giddensa, i to na primjeru taklike i retorike postmodernističkog izbornog *laganja* Jörga Haidera. Sustavno mijenjanje stavova kako bi se privukli najrazličitiji glasači, u Haiderovu slučaju pretvara postmodernističku »ravnodušnost« prema konzistentnim vrijednostima u idealnu podlogu fašizma.

Dr. Mitologija

Dok su američki governici, a tu posebno mislim na Heriberta Adama i Otta Feinstena kao zvjezde simpozija, zagovarali pragmatičan pristup prevladavanja politike *isključivanja* pojedinih socijalnih aktera i s time povezanu što inkluzivniju politiku te iznošenje podataka o počinjenim zločinima u javnosti, hrvatski i srpski antropolozi, dakle Dunja Rihtman Auguštin i Ivan Čolović, još uvijek su imali potrebe govoriti o »mitovima« ovih prostora (dakle *zasigurno* su čitali studije o mitovima ranije spomenutog Levi-Straussa). Auguštinova je konstitutivnim mitom tudmanizma te ekvivalentom Miloševićeva mita o Kosovu (kao mjestu »srpske žrtve« koja treba biti »iskupljena« novim ratovima) proglašila »mit o banu Jelačiću« (premda mi nije jasno kako su se to Istrijani i Spiličani identificirali s Jelačićevim kultom niti sam primijetila da je baš Ban legitimirao ekspansionističku politiku Hrvata prema Bosni). Čolović je govorio o srpskim književnicima kao mitomanima koji po drugi put proživljavaju romantizam. Pritom nije spomenuo da mitomani ne uspijevaju nametnuti svoje projekcije sredinama u kojima za njih poznica nije politički pripremljeno

na. Za ilustraciju različitosti perspektiva, spomenimo da je Heri-

protiv Velikog Vožda na glavnom beogradskom trgu i Vlasta Jalušić (ljubljanska politologinja). Intervju sa Žaranom Papić objavljujemo unutar ovog tema, zbog čega je neću zasebno komentirati. Mladenovićeva je pak pokazala korelaciju između alarmantno visokog postotka obiteljskog nasilja nad ženama i »kul-

mistificiranja i »ogadivanja« uloge političara. Tako su Papićeva, Mladenovićeva i Jalušićeva, krenuvši od Jaspersova stava da »ne postoji kolektivna krivnja, ali postoji kolektivna odgovornost«, uspostavile političnost (dakle i političku edukaciju i politički angažman) kao prioritet demokratnosti; usput kritizirajući i apolitičnost tzv. »mitskog mišljenja« te nekritičkog prihvatanja državne propagande. Jalušićeva je naročito nastojala na demokraciji u smislu politike *stalnog uključivanja* u državni aparat novih aktera, novih struka, novih tema — dakle na *politicu inkluzije* u značenju koje koristi Hannah Arendt. Ključni preduvjet za svrgavanje represivnih režima sve su tri governice vidjele u umijeću *samorefleksije*: tko je u stanju prihvati, a onda i transformirati svoje vlastite pogrešnosti, u stanju je pobijediti i nepravde državne politike. Onaj tko se, naprotiv, proglaši »žrtvom«, ima savršeni alibi za inauguiranje prvo defetizma i nemoci, a potom i nasilja (npr. osvete) — kako na osobnoj tako i na strukovnoj ili čak nacionalnoj razini.

Tretman Drugoga i Druge

Rezimirajmo. Skup o podijeljenim društvima uspješno je razbijao nizove socijalnih i političkih predrasuda, počevši od onih otvoreno jugostalgičarskih (ili su možda njihovi zagovornici, nakon što nisu naišli na podršku ostatka sudionika, naprsto ušutjeli), do onih o pučkoj mitomaniji kao tobobnjoj alfi i omegi ratne mašinerije: pokazalo se da je prstice u rat bivše Jugoslavije itekako umiješala i tzv. *kulturalna elita*: štovani sveučilišni profesori, posebno pisci, sociolozi i filozofi (čast malobrojnim iznimkama), koji o političkoj diskriminaciji već desetljećima ili rutinski šute ili joj se pridružuju. Demonizacija političkog aktivizma, primjerice, uobičajenim krštenjem politike kao »kurve« od koje pristojni gradani trebaju »s gadjnjem« ustuknuti i tako ostaviti prostora dobro uhljebljenoj državnoj eliti, pokazala je i koliko važnu ulogu u percepciji pojedinih djelatnosti igraju spolni i rodni šovinizmi: samo je patrijarhalno društvo u stanju područje *zazornog* (politike) opisivati retorikom trivijalizacije i prodaje ženskog tijela (kurve). Moje je oči naročito bolno ubadala i nesklonost hrvatskih intelektualaca da analiziraju politička legitimiranja i Ti-tova i Tuđmanova režima izvršena u vlastitim redovima. Samorefleksija je stigla do feministkinja (ističem izlaganje Biljane Kašić o kontradikcijama »ženske solidarnosti«, primjerice, kroz jak nacionalizam Albanksi s jedne strane, ali i njihovu istovremenu emancipaciju kao rodnih subjekata s druge strane), ne i do generacije sveučilišnih postmodernista muškog roda. Ali ni njihove uši nemaju monopol na nagluhost. Izvanredno poticajan skup o podijeljenim društvima, podijeljenom moralu i teško podjeljivoj odgovornosti nastaviti će s programom demistifikacija i iduće godine. U međuvremenu, rastanimo se ponoviti za čitatelje *Zarez* češki vic u verziji Vlaste Jalušić: *Koja je razlika između češkog premijera Vaclava Klaus-a i Boga?* *Bog za sebe nikad ne bi rekao da je Vaclav Klaus.*



Interuniverzitetski centar u Dubrovniku

bert Adam govorio o južnoafričkim *Komisijama za pomirenje i istinu*, čiji je cilj javno razotkrivanje bolnih ili skrivenih političkih istina režima *apartheida* kao preduvjet zaceljivanja iste zajednice. Metoda: policiji i političarima svrgnutog represivnog režima nudi se amnestija za počinjene zločine pod uvjetom da ih doista u cijelosti priznaju, otvarajući time vrata funkcioniranju pravne države. Uz prikazivanje dokumentarnih videosnimki Adam je govorio o stradalnicima južnoafričke policijske države kojima bijaše nasušno potrebno čuti gdje su sahranjeni i kako su mučeni njihovi najbliži, jer u protivnom ostaju zauvijek zarobljeni u neražašnjen udarac njihova nestanka. Tabuiranje tema i podataka stvara mržnju; istina ili razotkrivanje stvara toleranciju. Otto Feinstein zadražao se na državnoj politici koja želi razdjeliti pojedine etničitete, proizvodeći niz ustavnih i zakonskih *mjera diobe*. Feinstein je učinkovito demistificirao i »mit etnografske većine« na primjeru SAD-a, pokazavši da se »bijela većina« konstituira politikom Kongresa, a ne stvarnim brojem pripadnika određenih etnografskih grupa. Hrvatski sociolog Vjeran Katunarić tome je dodao zanimljiv podatak o tome da *dubina vojno-političkog sukoba nije proporcionalna zapostavljenosti* određene etničke grupe zahvaćene istim sukobom. Katunarić je ustanovio da su na području bivše Jugoslavije »najžešće« ratovale dvije konkurenčne etničke grupe, s *najvećim* ustavnim pravima (Hrvati i Srbi), dok faktički najugroženije grupe bivše Jugoslavije, poput Roma, uopće nisu ni pokrenule pitanje svoje zanemarenosti. Ipak, Katunarić je propustio elaborirati *različitosti* ratnih okolnosti Hrvatske i Srbije; o ratnim okolnostima Slovenije, Bosne i Hercegovine te Kosova da i ne govorimo.

Odgovornost

Rodna razlika u znanosti izrazito se pokazala na temi diskurza građanske i osobne odgovornosti, o kojima su briljantno izlagale tri žene, k tome i feministkinje: Žaran Papić (beogradska teoretičarka feminizma), Lepa Mladenović (jedna od osnivačica *Žena u crnom*: antiratne grupe koja od početka Miloševićeva režima do danas svake srijede prosvjeđuje

virao diskurz poštivanja drugosti kroz aktivizam NGO-a i feministkinja. Po uspostavi nezavisnih država Češke (baš kao i Slovenije) donedavna opozicija — kojoj je izbornu retoriku posudio upravo feministički pojmovnik prava na *samooodređenje i participaciju* u vlasti — ubrzano je reseptivizirana i pretvorena u afirmaciju *novog elitizma* te novog

Žarana Papić

Kako se kalila shizofrenija

Na skupu *O podijeljenim društvima razgovarali smo s beogradskom politologinjom Žaranom Papić, koja je zamolila da je predstavimo kao analitičarku diskurza odgovornosti i učenicu političke filozofije Emmanuela Levinasa i Hannah Arendt*

Razgovarala: Nataša Govedić

Počet ču od pitanja koje, čini mi se, muči hrvatske intelektualce: zašto se tijekom devedesetih tako mali broj srpskih intelektualaca javno deklarao kao opozicija Miloševiću; zašto nije bilo njihova jačeg angažmana u nezavisnim medijima unutar i/ili izvan Srbije?

— To je trostruko pitanje. Prvo brojčano stanje: broj intelektualaca koji su bili i ostali protivnici Miloševićeva režima u Srbiji je prilično malen. Drugo, praktične prepreke: retko su nas kada pozivali na intervju u Sloveniju, Hrvatsku ili Bosnu i Hercegovinu. Treće, mi smo bili odveć deprimirani čitavom ratnom situacijom, a da se samoinicijativno javimo *Feral Tribuneu* ili nekom sličnom listu. Ja sam, recimo, imala osćaj da je kanal komunikacije srpske antiratne opozicije prema Hrvatskoj otvoren jedino preko Borisa Budena i njegova *Bastarda*. Ne volim govoriti o intelektualcima »općenito« ni o nekakvoj »misiji intelektualaca« (jer se baš ta »misija« najčešće u povesti i zloupotrebljava), ali čini mi se da problem srpskih disidenata zapravo nije ni u neinformisanosti o nezavisnim medijima izvan Srbije ni u stidljivosti kontaktiranja nepoznatih nam redakcija; problem je u *samozatvaranju i samoizolaciji* srpske nezavisne scene. Čak i među nezavisnim intelektualcima Srbije postoji čitav niz slojeva rezervisanih i podozrivosti. Imate »protivnike režima« koji su gori fašisti od onih na vlasti. Na žalost, prihvatanje genocida sve se više proširuje i na one intelektualce koji su dugo odolevali napasti da postanu nacionalisti.

Biti disident Miloševićeva režima očito nije laka pozicija. Zašto ste odbrali ostati u Srbiji i podnijeti neželinu cijenu: izolaciju?

— Srpski teror i represija bili su pomno planirani, ali nikada nisu bili sistematizovani (izuzev u medijima), zbog čega su praktično postojali socijalni prostori u kojima vas naprsto nitko nije ni primećivao kao protivnika režima. Grozno je to reći, ali ja sam vlastima bila kameleonski nevidljiva: imam »korektno« prezime (ono zvuči srpski) pa me Šešeljević nisu pronašli preko telefonskog imenika i nisu mi pretili, samo zato jer nosim hrvatsko ili muslimansko prezime. Odgovorit ću vam najosobnije: moji razlozi za ostanak u prvom su redu bili obiteljski. Osim toga, kao aktivistica feminizma i pacifizma nisam im delovala opasno: nitko nije slušao moju kritiku nacionalizma, dakle mogla sam govoriti što god sam želela. Morate shvatiti da su gradanske inicijative u

Srbiji zbilja vrlo slabe pa ih se vlast nema zašto bojati ili ih gušiti. I pre ratova sam bila vrlo osa-



mljena i pre ratova sam pripadala alternativnoj beogradskoj sceni; tako je ostalo i za vreme devedesetih. Ostanak u Beogradu za mene je značio da moram svakodnevno potrošiti ogromnu količinu energije da uopšte preživim kolektivnu presiju homogenizacije; da ne interiorizujem psihološke elemente fašizma i da čak ni na najosobnijoj razini ne pređem na stigmatiziranje ili čak mržnju prema brojnim »drugostima« režima.

Integriranje fašizma

Mnogi su moji kolege opozicionari malo po malo u sebe ipak integrisali po neki od elemenata fašizma: ili srpsko teritorija ili herojsku kosovsku prošlost ili crvene svetinje ili stav čudenja oko toga »zašto nas sad odjednom NATO ni zbog čega bombarduje«. Ako me pitate kako sam se nosila sa shizofrenijom jednog društva, mogu vam odgovoriti kako je to izuzetno iscrpljujuća stvar, koja s vremenom postaje sve teža, a ne sve lakša, jer u ovom je trenutku NGO-scena u Srbiji gotovo nepostojeca. Osim toga, srpska nezavisna scena u poslednje vreme nastupa pod maskom »umorne uvrednosti« — kao, mi smo toliko mnogo protestirali protiv Miloševića, a nitko to izvana ne prepoznaće, čak »nas« i bombarduju. Dakle i nezavisna scena je zadnjih godina prešla na *narcisoidnu retoriku* koju je naučila od »nepogrešivog« režima. Za vreme bombardovanja grada su aktivisti u Beogradu tražili »još malo vremena« da sruše Miloševića iznutra, bez vanjske intervencije, ali to je samo jedan od dokaza da uopšte nisu svesni

kako su odavno *potrošili* sve krepite historije.

Kako ste reagirali na slike rata koje su stizale iz Vukovara, Sarajevo...

— Znala sam što se spremila mnogo pre no što su počele stizati TV slike. Slike su bile realizacija srpske hegemonističke politike koja je formulirana sredinom osamdesetih. Znala sam da će JNA stati na stranu genocidne ideologije Miloševića. Ono što se događalo mogu opisati kao najmučnije učestvovanje u kolektivnom zločinu — u prvom redu zločinu prema Slovencima, Hrvatima, Bosancima i Albancima, ali i zločinu prema srpskom narodu koji nije imao *nikakve šanse* da se na demokratski način razide od ostalih republika bivše Jugoslavije. Rat nam je prikazivan kao »jedina opcija« još od 1989. godine kada je Milošević otišao na Gazimestan i onde obnovio *kosovski mit* pred milion Srba i Srpskinja. Poput Hitlera na sletu SS-jedinica Milošević je na *svetu tlo* Gazimestana *sišao s nebesa* (skeptici bi rekli: sletio iz helikoptera) da bi nam priopštilo kako je došlo vreme novih herojskih bitaka (čitat: rata).

Kako objašnjavate fascinaciju Miloševićem u tzv. narodu?

— Narod ili stanovnici Srbije doista jesu prošli kroz jednu fazu apsolutne fascinacije vodom i kroz fašističku homogenizaciju vodom, u kojoj su sudelovali *svi*: muškarci i žene, i stari i mlađi, i obrazovani i neobrazovani. Ponovni izum srpskog patrijarhata odvijao se na epskim, političkim, književnim, znanstvenim, religioznim i paganskim nivoima; dakle gotovo je dostigao mitsku sveobuhvatnost. Ljudi se nisu toliko homogenizirali na budućim srpskim »podvizima«, koliko na *strabu*. Na strahu od pada berlinskog zida, od raspada Jugoslavije, od »praznine« koju je najavljuo krah hegemonističke *jugoslavenske nacije*. Milošević je to do kraja iskoristio: poručio je muškarcima da ima da se »herojski« bore za očuvanje Jugoslavije; poruka ženama glasila je da ima da èute. Radilo se jako puno i na evokaciji te na ponovnom oživljavanju traume srpskog naroda za vreme Drugog svetskog rata. Radilo se i na repravoslavizaciji stanovnika Srbije, ali simbolička reidentifikacija s Drugim svetskim ratom bila je verovatno najvažnija: kontinuirano smo prolazili kroz vizualno prezentiranje otkopavanja jama u Hercegovini (30-60 minuta na dan).

Kosti & mošti

Zadatak je bio da ljudi kroz medije ponovno interiorizuju traumu ustaških zločina. Vađenje kostiju iz jama zapravo je značilo otvaranje jama za neke nove grobove. Stvarala se propaganda »Srbina kao *najveće žrtve* i Srbina koji stoga ima »pravo« na osvetu i ima »pravo« na sve sledeće ratove i zločine. Karadžić je, primerice, rekao da su »Srbi u Bosni i Hercegovini imali pravo da se brane preventivno.« Shvaćate, Karadžić je *unapred* podelio amnestiju za zločine koji su predstojali, i to služeći se traumom iskopanih kostiju iz 1941. godine.

Dogodilo se, dakle, posebno vremensko »putovanje traume«, kao što se dogodilo i pomeranje nacionalnog identiteta u vremenu (prema prošlosti), kao i pomeranje krivnje za ratne zločine isključivo na stranu ustaša, s metodskim занemarivanjem četničkih zločina. Stvarnost se shizofreno podelila na virtualnu stvarnost medija i ordinarnu stvarnost rata, pri čemu je stvarnost medija za mnoge ljudi bila mnogo jača od bilo čega što su videli svojim očima. To sve spada u *ponovni izum traume* na državnoj razini i kroz državne medije; u ponovo planiranu reviziju knjigovodstva povesti. Ali za rat nisu krivi mediji; mediji su tek slušali politički vrh. Mediji su, međutim, kreirali *ravnodušnost* Srbija: trauma je postala toliko interiorizovana da ni hrvatske ni bosanske žrtve nikada ne mogu doseći sveti status tobože »prvobitne« i »najveće« srpske žrtve.

Meni to izgleda kao fikcionalizacija traume...

— Da, ali ne samo fikcionalizacija, nego i *transfer regionalne bosanskohercegovačke traume preko Drine*, na onu populaciju u Srbiji koja tu traumu nikada i nije doživela. Pazite, Šumadija (za razliku od Hercegovine) uopšte nikada nije imala ni multietničko iskustvo ni iskustvo rata. Za Šumadijee su Muslimani oduvek bili Turci, a zahvaljujući vojnoj propagandi u devedesetima, Muslimani su naprosto postali smrtni neprijatelji. Drugi momenat koji ne treba zaboraviti je opšta repravoslavizacija srpskog društva. Crkva je *ponovo učila* ljudi kako biti dobar Srbin i Srpskinja, primjerice kroz turneu tzv. *mošti cara Lazara* (mošti su »svete kosti«), koje su ceremonijalno nošene od sela do sela *kroz celu Srbiju*, stupajući 1389. godinu s 1989. godinom. Mošti su »potvrđile« da je biti Srbin ili Srpskinja u stvari »vokacija«, poziv na žrtvovanje, jer smo mi Srbi u stvari »nebeski narod«. Ono što je stalno bilo u rečima tiskovnih medija i na TV slikama ticalo se narativnog obrasca »neshvaćenosti nepravdi nanošenih Srbima« te, paralelno, »srpskog prava« da odbiju živeti u miru s drugim narodima koji su im »stolečima« nanosili zlo. Imali smo dakle i verbalnu i vizualnu, i horizontalnu i vertikalnu, pripremu za rat. Rat je, dapače, *kasnio*: ravnodušnost i genocidnost psihološki su bili spremni za aktiviranje još 1989. godine. Već tada se znalo da će doći i do žrtvovanja čak i onih »lošijih« Srbia; onih koji ne pripadaju *do kraja velikoj Srbiji*.

Rekli ste da je utjecaj feministizma i antiratnih grupa tipa »Žene u crnom« u Beogradu bio minimalan. Kako to da su žene makhom stale uz Vožda?

— Kao i druge civilne inicijative, i feministička se scena u Srbiji vremenom sve više »sužavala«; i ona je imala nacionalističke frakcije; ali »Žene u crnom« su zbilja dosledan primer i fizičkog i simboličkog protestiranja i protiv rata i protiv nacionalizma i protiv svih etničkih čišćenja i protiv raznih vrsta nasilja patrijarhata. One su mi davale snagu. No feministkinje su *manjina* u srpskoj populaciji. Zašto su žene u Srbiji većinom stale uz Miloševića: zato jer je i njih dopala shizofrena uloga, apsolutno razdvajanje privatnog i javnog identiteta. Htele su da budu »majke velikih ratnika«, htele su da se žrtvuju — pa znate da žene strahovito lako internaliziraju poziciju žrtve. U patrijar-

halnim društvima one sebe ni ne mogu zamisliti *izvan* uloge žrtve.

Turbofašizam

Na skupu ste govorili o turbofašizu Miloševićeva režima. Možete li pojasniti sam taj pojam?

— Znam jako dobro da je fašizam historijski termin; znam da povest nacističke Nemačke i povest Miloševićeve Srbije nisu dve iste povesti. Ipak, u postmodernističkoj i feminističkoj teoriji imamo znanje o tzv. »klizajućim pojmovima« kada mlađa epoha (s malim dopunama) nasleduje koncept starije epohе. Mislim da se ne treba plašiti upotrebe »velikih pojmove« ako oni *točno* opisuju određenu političku stvarnost. Srpski fašizam ima svoje konklogene, svoje sistematske reprezentacije nasilja nad Drugima, ima kult obitelji i kult vožda, izrazito patrijarhalnu strukturu, kulturu ravnodušnosti prema isključenju drugog, zatvaranje jedne sredine u sebe i svoju prošlost; tabu prema empatiji i tabu prema multikulturalnosti; ima medijski vrlo moćne propagandiste genocida; ima nacionalističku ideologiju; ima epski mentalitet *slušanja* reči i *poslušnosti* prema autoritetu. Prefiks *turbo* odnosi se na mešavini urbanog i ruralnog, predmodernog i postmodernog, na jačanje pop-kulture i heroina poput Arkanove supruge i pevačice Cece Veličković. Govorim o turbofašizmu jer on, kao i svaki fašizam, uključuje i sistematsko pežorativno »preimenovanje«, otudivanje i na kraju »odstranjivanje« Drugih: Hrvata, Bosanaca, Albanaca. I pre svih ratnih ubijanja, Srbi su imali tzv. »embargo slovenačke robe«, dakle »zabranu predmeta« ili svih objekata koji simbolizuju slovenačku Drugost. Tako se provodi fašizacija: zabranite narodu »konsumiranje« slovenačkog mleka, uvedete *objektifikaciju* drugog kroz *predmet* koji simbolizuje čitavu etničku grupu. Usput zabranite i negovanje bilo kakvog »odnosa« s *drugima*: na redba je glasila da se ne sme ni dodirnuti, ni pogledati, ni kupiti slovenačko mleko. Svakoga tko bi ga kupio prodavačice su, ili drugi kupci, prijavili policiji. Tako se učilo mrziti »slovenačko telo«. Bez te averzije prema telu Drugoga ne bi bila moguća masakriranja i ubijanja tolikih hrvatskih, bosanskih i albanskih tela.

Dakle Drina je funkcionalala kao simbolička granica nakon koje empatija ne postoji?

— Da. Za sve što se dogodilo s one strane Drine kod Srba ne postoji nikakvo osećanje odgovornosti, jer tamo nisu »ljudi«; tamo su objektificirani neprijatelji. Morate znati da »preko Drine«, dakle u ratovanje i ubijanje, nisu putovali Šumadinci, nego najprimitivniji Srbi i dobrevoljci. Možda ćete reći da to ima veze s time što sam rođena i odrasla u Sarajevu, možda ćete reći i da sam zbog svog porekla ponešto »rezistentnija« prema srpskom režimu (premda mislim da u ovom slučaju osobno i političko nisu ista stvar: mnogi koji su rođeni u Sarajevu postali su militantniji srpski fašisti od samih Srba), ali srpski zločini u Bosni i Hercegovini na mene su delovali kao pucanje svih granica prisebnosti; ne samo kao ponavljanje, nego i kao *pogađavanje* zločina fašističke povesti.

Kako biste opisali fenomen »ukidanja savjesti« onih ratnika koji su vršili zločine?



Politika nije kurva

— Pre ukidanja osobne savesti mora da postoji neka nad-savest koja daje dozvolu za ukidanje osobne savesti; mora da postoji politika kolektivne amnestije za zločine. Vojska je, primerice, tip organizacije koja vas, po definiciji, uverava da je kolektivno apsolutno iznad individualnog i time vas »pere« od osobne odgovornosti. Ako počinete zločin unutar militarne ili paramilitarne postrojbe, to znači da je vaš mozak već sasvim ispran: ubijate jer je to misija; sveti zadatak.

Slojevi odgovornosti

Postoje li »budjenja« iz kolektivne psiboze?

Čak i kad netko iskonstruiira i prihvati tu kolektivnu »nad-savest«, kao da ipak negde u njemu ili njoj ostaje sačuvana i ona bivša, realna i rudimentarna osobna savest koja će se pojaviti kad zatreba. Na primer, kad se promeni režim. Ja očekujem da posle pada Miloševića nacija kolektivno izvrne kaput i proglaši kako je uvek poštovala građanska prava i susedske etnicitete (znate srpsku narodnu: glasaču za tebe kad pobeđi na izborima; gde ćete naći bolji primer oportunitizma). To je kao rak iznutra koji ne može rešiti nikakva promena izvana, pa čak ni promena vlasti. Ne bih bila optimist oko budenja odgovornosti stanovnika Srbije. Mislim da smo vrlo daleko od svesti da je legitimno imati vlastitu savest i da je ona merilo civilnog društva; daleko smo i od svesti da postoji čitav niz slojeva odgovornosti za počinjene zločine, kao naprimer odgovornost za čutanje, za zaborav, za mržnju, za medijsku propagandu. Odgovornost za čutanje je najkomplikiranija, jer čutanje uključuje i slaganje, ali i svijest o represiji, pa čak i senku sumnje.

Jeste li pobornik simetrije ili asimetrije hrvatskog i srpskog nacionalizma?

— Asimetrije. Srpski i hrvatski nacionalizam sasvim su drugačiji. Neki fakti su neporecivi: na strani srpskog nacionalizma bila je JNA; JNA je krenula u osvajački, a ne obrambeni rat.

Recite nam više o maskulinom i femininom tijelu te njihovim reprezentacijama u Srbiji tijekom desetih?

— Maskulino telo je ponajprije prošlo kroz dekonstrukciju mirnodopskog i relativno urbanizovanog identiteta koji je steklo u socijalizmu. Drugo, muškarac Tito je ponajprije bio na granici ruralno/urbanu (kuća na selu — rad u fabrici); bio je u dovoljnoj meri polutanski da zadrži mnoge epske i paganske elemente koji će se zatim preneti i u maskulini ideal ratnika Miloševića režima. Milošević je vrlo pažljivo iskonstruirao »srpskog heroja« i

njegove muške fantazije: dozvolio je najviše herojstvo na rečima, posebice na vlastitim rečima, pri čemu najveći nacionalni heroj ne mora baš puno da uradi i u stvarnosti. On, poput Dobriše Čosića, samo »daje reč« i rečima ispunjava genocidne fantazije. Opet shizofreno, heroji su bili civilni koji su donosili ratne poruke; oni nisu ni klali ni ubijali — davalii su uputstva za klanje i ubijanje. Svi su muškarci Srbije prošli kroz medijsko pranje mozga tijekom kojega su se morali identifikovati s Vodom, dakle muška populacija je prošla kroz fascinaciju Vodom još jače od ženske fascinacije. Milošević je ratni režim insceniran za patrijarhalne muškarce koji jedino muškarce smatraju subjektima; žene su objekti (ukrasi ili trofeji).

Muška ljubav

U tome ima i podosta homoerotičnosti...

— Kao i u svakom patrijarhatu. Setite se studije Vere Erlich o dinarskom patrijarhatu, gde najstarija žena ima ritualnu dužnost ljubiti i prati noge najmladeg muškarca u zadrgama. A što se tiče homoerotičnosti Miloševićeva vremena, sećam se scene koju je prenela televizija početkom devedesetih, kada je Vožd otputovalo u preliminarni poset Kosovu. U prvom selu koje je posetio, iz redova svećano postrojenih ljudi izšao je najstariji seljanin (dakle simbolički »mudrac«) čitave zajednice i osoba u kojoj tradicionalno opstajava muški autoritet (čitave zajednice) da bi Miloševiću poljubio ruku. Osim što je to homoerotično, to je još i infantilno, jer se čitava zajednica simbolički investira u »očinski autoritet«. Što je ponovno način izbegavanja bilo kakve osobne odgovornosti: kriv je »otac nacije«; mi dečica »nismo znali« šta radimo, mi smo »slušali tatu«. Identifikacija muškaraca sa Velikim Vodom otvara i prostor iživljavanja nad ženama: važno je šta o vama misle muškarci iz kafane; žene uopšte nisu bitne. Ali pazite paradoks: srpski ratnici toliko pokorno slušaju Velikog Oca Miloševića, toliko su mu poslušni, da u stvari preuzimaju feministu ulogu kako je definira klasični patrijarhat: pasivni su, nemaju pravo glasa, plaše se Očeve srdžbe, podastiru se njegovim željama. Ratnici su de facto igrali ulogu frustriranih patrijarhalnih supruga političkih ideoologa.

Kako biste opisali tijelo ratnika, dakle tijelo koje nije samo promatralo, nego i vršilo etničku nasilju?

— Radi se uglavnom o siromašnim slojevima, o lumpenproletarijatu ili ruralnoj sirotinji, iz kojih potječu i Bokan i Arkan, kao i mnogi pripadnici »Orlova«. Oni su jedini koji su stvarno otputovali preko Drine da »brane srpsvo« — velika većina, koja nikada neće biti okrivljena za počinjene zločine, sedela je doma i uživala u Arkanovim putovanjima i »kinu Balkan«. Jedan poseban sloj sadista odlazio je na haračenje, pljačkanje i ubijanje, samo vikendom: kao nekakav »mali odušak«. Treći su se pridruživali raznim paravojnima jedinicama; postajali bi deo »velikog tela armije«. Telo koje je ubijalo je, dakle, telo koje se posve stopilo s kolektivitetom; telo koje je do kraja ukinulo svoju pojedinačnost. Njegova je »nagrada« bila javna afirmacija kroz počinjeno nasilje (Bokan je dao najviše intervjua

pa ga se može najbolje analizovati; Arkan je bio čutljiviji). Ne sme se zaboraviti uloga mistificijskog pravoslavlja i rusofilstva, koja je ratnicima poklanjala »misije« — koja je dakle i posvećivala telo koje ubija. Za razliku od vlasti, koja nije smela legalizirati »herojstvo« svojih ubica, Crkva ih je nagradila simboličkim kapitalom. Od države legitimisani »heroji« bili su jedino političari ili intelektualci u službi politike. Arkanovići i slični dobrovoljci odreda za ubijanje nisu donedavno s državne razine dobivali nikakve pare ni privilegije; zakonski im je pripala pozicija »autsajdera«. A ipak su, opet shizofrenom diobom, bili »centar« velikog

loma, žene u Srbiji nisu smatrale da ih se »neposredno« ugrožava. Prava žena u Srbiji tako su bila ukinuta, a da one to nisu ni prime-time (nije im bilo direktno rečeno). Osim toga, bile su odvjezane inflacijom i elementarnim preživljavanjem. Kad se raspadne sistem svih ostalih društvenih institucija, kad nema dečijih doplataka, kada muškarci masovno gube posao ili su mobilisani, sav teret pada na porodicu i na žene. Žene su stajale u redovima, nabavljale hrana (rodbina sa sela igrala je ključnu ulogu), kuhalje, brinule za decu i starce, radile. Unutar obitelji, ali samo u toj zoni privatnog, žene su bile jače no ikada — dakle preuzele su ulogu Velike Majke. Istodobno su prošle i kroz novu ruralizaciju prisilno »proširene« porodice (koja je počela uključivati i dnevnu brigu za širok radijus rodaka, budući da je to bio jedan od načina snabdevanja hranom). I u tome možda leži deo odgovora na pitanje zašto Milošević ne dobiva jači otpor od žena: preće je preživeti nego buniti se.

Što rade srpski muškarci koji su izgubili posao i još k tome ne snose teret brige za obitelj?

— Ili ne rade ništa (jer su deprimirani — ipak su izgubili javnu moć), ili se bave švercom, ili se prijavljuju u ratne dobrevoljce. U svakom su slučaju izgubljeni i zburjeni. Za razliku od žena, njih nitko nikada nije učio kako preživeti s minimalnim sredstvima.

Što je sa seksualiziranim srpskim tijelom?

— Ono postoji jedino kroz novokomponovanu srpsku muziku, ali tamo je počinjano seksualizovanje. Primere tobože »srećnog« srpskog tela, punačkog tela koje glumi beskrajnu podatnost i veselje oko te svoje seksualne pristupačnosti stvara čitav niz tzv. »turbo-folk kraljica« (pevačica). One igraju na orijentalni melos, orijentalni obim i pokret. Ali ne samo na kafanske emocije i na razgaljivanje gostiju, nego upravo i na potpirivanje profašističkih emocija (u tekstovima pesama).

Je li se tijelom žene prikazanim kao »uvijek dostupni objekt« dugoročno poticalo i na silovanja »preko Drine«?

— Pevačice su Odabrane Srpkinje (isključivo Srpkinje; Lepa Brena je ostala u Srbiji, ali posve nestala s folk-scene; nezamislivo je da bi Srbin slušao Hanku Palladium) koje jedine imaju pravo da bez nasilja i bez silovanja pozivaju muškarce na seksualni čin. One su tu da »teče« silovatelje u tom smislu što im dokazuju kako su još uvek potentni. Nasilje se vršilo isključivo prema telima žena drugih etničkih pripadnosti. Srpkinje se »ne siluju« sistemski; u nacionalnoj su propagandi one prikazane kao Majke i Sestre — dakle njih se siluje sporadično, potajno i kod kuće. Podaci SOS-telefona pokazuju da se nasilje nad ženama u pravilu povećavalo posle večernjeg TV dnevnika. Postoji hijerarhija srpskog nasilja prema ženama: najveće je nasilje prema Albankama, koje se ni ne beleži, jer one nemaju apsolutno nikakvih prava; one su »stvari« (a trening čitavog srpskog ratnog fašizma bio je odnos Srba prema albanskim etnicitetu u osamdesetima). Nasilje prema Hrvaticama i muslimankama je stvar ratničkog »prestiga« i »pozitivnog« dokazivanja. Nasilje nad Srpkinjama se nastoji prikazati kao

»eksces« ili ga se skriva. Što se tiče seksualizacije tela pop-pevačica, dodala bih kako već i sama činjenica ispraznjenog mesta onih etniciteta koji nisu srpski na srbijanskoj folk-sceni također predstavlja svojevrsnu dozvolu za nasilje nad telima tih kojih »nema«, tih odstranjениh drugih. Zanimljivo je da je najveće poništenje simboličkog i materijalnog tela drugoga izvršeno osamdesetih godina na krajnjem jugu bivše Jugoslavije, ukidanjem prava Kosova, dok je stvarno ratno nasilje počelo devedesetih na krajnjem severu: u Sloveniji. Kao u svim shizofrenijama, stvarnost je spontano putovala do centra svoje virtualne oopsesije: kronološki gledano, Kosovo je ispalo poslednje zahvaćeno ratom i velikosrpskom okupacijom, koja se upravo i baziра na mitu o Kosovu.

Psihopatologija para

Kako biste antropološki opisali tijelo Mire Marković?

— To je sada jedno bolesno, naduto i podbulo telo; telo koje se nikada ne pojavljuje samostalno; uvek je u paru s telom Slobodana Miloševića. Radi se o despotskoj psihodinamici jednog para (Macbeth i Lady Macbeth) koji je sam sebi dovoljan. Telo Slobodana Miloševića posve je okamenjeno i ukočeno — utelovljena rigidnost i grčevitost. Poslednjih godina Markovićeva se pak u medijima pretvorila u jedno tobože »slabo i drhtavo« telo, telo »male ženice« i »krhke i stidljive« službenice patrijarhata, kojoj, eto, kao »zbunjenu mišiću« drhte ruke dok ubacuje listić u glasačku kutiju. A istovremeno je ona ta Aleksandra Velika koja sanja o Kini i Indiji i kojoj Slobodan Marković je izjavio fantazije o velikoj Srbiji.

Dakle predsjednički par je de facto asekualan?

— Apsolutno. To su asketska, ukočena tela; tela prepuna vode...

Kao tijela mrtvaca koje je izbacila rijeka...

— I beli su. Onako mrtvački sivo-beli.

Arkan i Ceca, naprotiv, predstavljali su obilato narumenjen i seksualiziran »kraljevski par« Srbije?

— Da. Oni su »seksualno aktivni par« i ostvarenje srpske bajke: od ničega do zvezda (slobodna sam primetiti: i natrag). Oženili su se prema epskoj tradiciji: gomila svatova, ona u folklornoj odeći srpske snahe, on u kopiji uniforme vojvode Mišića. Zadatak Cece bio je da rodi najmanje tri deteta, budući da je predsednica fundacije Treće dete. Ceca je »sestra« koja je postala »supruga« i kojoj muž »dozvoljava« da bude seksualno provokativna jer je to »dobro za narod«. Ali odmah posle koncerta Kraljica se vraća u svoju ružnu, blindiranu tvrdavu na Dedinju i ni ne pomišlja da poželi ikoga osim Arkana. A što se tiče »kraljevske« poze Arkana: na Arkanovu pogreb i držanjem i frizirom i odcem citirala Jacqueline Kennedy. Samo joj je falio sinčić sa strane. Osim toga, ponašala se posve po pravilima pravoslavnih običaja: enigmatično je čutala, nije plakala, povukla se iz javnosti. Meni se, usput budi rečeno, činilo da sam na njenom licu videla i trag olakšanja. Tako i ostatak nacije očekuje da im netko izvana »sredi« Miloševića; da ih »spasi«. Ali to se neće dogoditi. Ništa se neće promeniti, sve dok Srbi ne preuzmu odgovornost za vlastiti fašizam. **Z**

Srbijanski fašizam ima svoje konklavore, svoje sistematske representacije nasilja nad Drugima, ima kult obitelji i kult vožda, izrazito patrijarhalnu strukturu, kulturu ravnodušnosti prema isključenju drugog, zatvaranje jedne sredine u sebi i svoju prošlost; tabu prema empatiji i tabu prema multikulturalnosti; ima medijski vrlo moćne propagandise genocida; ima nacionalističku ideologiju; ima epski mentalitet slušanja reči i poslušnosti prema autoritetu

srpske fantazije. I zato su mnogi ljudi u Srbiji i mogli da izmišljaju opravdanja o tome kako »nisu učestvovali u ratu«: em službeno nije bilo priznavanja »zasluga« etničkih čistača, em su ubice bili malobrojniji u odnosu na Srbe koji su rat promatrali i podržavali iz naslonjača.

Žensko tijelo

A žensko tijelo?

— Vremeplov nije izmakao ni ženskom telu. Ono je prošlo kroz retradicionalizaciju i dublju patrijarhalnu glorifikaciju srpskog ratničkog »mentaliteta« i muškog tela. Žene su čutale, cenzurirale se da ne bi bile izvrgnute nasilju. Čutanje je postalo opšta norma: sinovi i očevi čutali su pred kćerkama, braća pred sestrama, žene pred drugim ženama. Talog socijalističke emancipacije žena ponovo je radio za Miloševića: Mira Marković koristila je, doduše samo u početku, svoj image sociologinje i emancipovane žene. Pošto nikada nije predložila ukidanje abortusa ili neku sličnu zakonsku meru koja ženu izravno lišava kontrole nad vlastitim te-

Potraga za nesrećom, globalizacija i nacionalni identitet

Mali i veliki narodi u
žrnu povijesnog
usitnjavanja

Aleš Debeljak

Cini se da je naš zlobudi kraj stoljeća obilježen mnogim *svrsecima i krajevima*. Francis Fukuyama govori o *svršetku povijesti*, Jean Baudrillard iznosi zamisao o *svršetku društva*, Daniel Bell pak razmatra *svršetak ideologije*, Michel Foucault analizira *kraj subjekta* dok mnogi lijevo usmjereni pisci proglašavaju kako je stigao *kraj naroda*. Međutim, ako se na kraju XX. stoljeća uopće događaju nekakve korjenite promjene, onda je to kraj koncepta nacionalne države koja polako izumire pred naletom globalnoga anonimnoga transnacionalnog kapitala. Moderni je oblik nacionalne države nastao iz gradaskih pokreta u XIX. stoljeću. Takva je država do II. svjetskog rata višemjanje uspješno nadzirala ekonomski razvoj na svom teritoriju. Danas je takva kontrola gotovo nemoguća. Goleme korporacije teže stvoriti svjetsko tržiste nesputano bilo kakvim barijerama, bilo jezičnim, političkim, etničkim ili vjerskim. Te tvrtke nacionalnim vladama diktiraju ponašanje i tako nacionalni kapital postaje ne samo nevidljiv, nego je i posve obezvrijeden. Cini se kako je kultura posljednja sfera u kojoj je održiv koncept nacionalne pripadnosti. Poslužit će se slovenskim primjerom kako bih dokazao da je moguće uskladiti nacionalnu kulturnu baštinu s općim zahtjevima globalizacije. Stoga bi se slovenska iskustva trebala shvatiti kao ilustracija širih procesa koja je, s obzirom na specifičnosti pojedinih država, višemjanje primjenjiva na ostale male srednjoeuropske i istočneuropeanske narode.

Mali narodi

Dakako da nacija s razvijenim kulturnim identitetom spremno dočekuje strane izazove i utjecaje. Upravo je suočavanje s različitim mentalitetima i modusima ponašanja jedini mogući put za Slovence čime bi se izbjegao zavodljivi sirenski zov samodostatnosti, provincijalne ksenofobije i općeg nazadovanja. Onaj *drugi* postaje neprijatelj jedino kada je nacionalni identitet nekog naroda na staklenim nogama. Kada je riječ o Sloveniji, na primjer, nacionalni je identitet neupitan. Djela vrhunskih slovenskih pisaca, umjetnika i drugih stvaralaca daju Slovincima snažan osjećaj nacionalne pripadnosti bez obzira na činjenicu da su relativno malen narod. Želim naglasiti kako malen broj stanovnika od dva milijuna ne čini nužno cijeli narod malenim. Štoviše, ne bi bilo teško ustanoviti kako je *metfizička veličina mjerljiva prvenstveno prema tome koliko taj narod vjeruje u nacionalni kreativni potencijal i bogatstvo vlastite kulturne baštine*.



Baš kao i u Bruxellesu, danas u Ljubljani činjenica kako su Slovenci malen narod često služi kao argument u korist tvrdnje da je neizbjježno postupno utapanje Slovenaca u *širi kontekst*. Takve tvrdnje, nažalost, nisu ništa novo. Letimičan pregled slovenske povijesti otkrit će koliko je njezin tijek odredio taj pogrešni, ali politički ipak veoma utjecajan argument *brojčanog stanja*. Ilustrirajmo to samo jednim primjerom: za vrijeme ilirskog pokreta u XIX. stoljeću pisci poput Stanka Vraza i Ljudevita Gaja pozivali su na ujedinjenje slovenskog i hrvatskog jezika na temelju navodnog *jezičnog pragmatizma*. Nakon II. svjetskog rata tim se argumentom služila komunistička savezna vlada uobličivši ga u ideo-loško uniformiranje kroz, kao što navodi Wachtel, *Jugoslavensko jedinstvo*. Danas je taj argument u optjecaju među političkom elitem koja politiku ne shvaća onako kako su je shvaćali stari Grci, dakle kao razgovor o *res publici*, odnosno javnim stvarima. Na mjesto toga, ona je shvaća isključivo kao odnos snaga te tako pogrešno smatra kako Slovenci mogu biti Evropljani na neposredan, *prirodan* način bez da sami sebe najprije doživljavaju onakvim kakvi doista jesu: građanima slovenske države. Drugim riječima, *argument brojčanog odnosa* potpuno zanemaruje činjenicu da su Slovenci Evropljani jedino kroz svoju pripadnost slovenskoj naciji.

Ocean kulture

Čvrsto smatram kako se taj stav mora promijeniti. Glavni je pokretač slovenske kulture upravo ta brojčana ograničenost; ona je Slovence i potakla na interakciju sa stranim načinima kreativnog razmišljanja koje su oni potom kritički prilagodili vlastitim potrebama. Napokon, malobrojnost slovenskog naroda te geografski položaj na plodnoj, ali problematičnoj razmedi romanskih, mađarskih, germanskih i balkanskih kultura našim su prečima služili kao stalni podsjetnik da su idealno jedinstvo i istovjetnost nemogući. Koncept samosvojne i nekontaminirane slovenske kulture gdje bi se na miru ugađao nacionalni *ego in Arcadia* bio je, dakako, opsjena.

Slovenski su mislioci tradicionalno održavali dijalog s kanonom zapadnog civilizacijskog kruga, ugradivši u taj dijalog protestantsku jezičnu samosvojnost i utjecaje talijanske renesanse, srednjoeuropskog baroka, francuskog racionalizma, njemačkog romantizma i ekspresionizma te bečki historicizam u arhitekturi, engleski *rock'n'roll*, američki pop-art te filmove francuskog *novog vala*, da ne spominjemo zavodljivi zov Hollywooda i posebnost balkanskog narodnjačkog *bluesa*.

Slovenci su veoma rano sposobili kako su nacionalna sloboda i nesputanost mašte nezamislivi ako se umjetnost i kultura shvaćaju samo kao formalni nacionalni ukras. Umjetnost i kulturna tradicija koji su isključivo dekorativni i površni na kraju moraju odumrijeti. Vodeći slovenski književni kritičar u međuratnom razdoblju Josip Vidmar govorio je o važnosti interakcije lokalnog sa svjetskim smjernicama u svom izvrsnom eseju *Kulturna pitanja slovenskog identiteta* (1932). Onđe je maleni narod slikovito usporedio s *poluotokom veoma raznolike površine — ocean zapljuškujem njegove mnoge obale dok vjetar ne prestano puše cijelom njegovom površinom*.

To prepuštanje *vjetrovima* osjećaja srednjoeuropske pripadnosti i *oceanu* kulture zapadne civilizacije pomoglo mi je na dva načina. Kao pisac koji se za iskazivanje vlastite vizije služio univerzalnim kodovima izražavanja te kao Slovenac iz sredine s posebujnim kolektivnim iskustvom polako sam počeo shvaćati kako bi bilo nemoguće odvojiti sebe od riznice referentnosti nacionalne kulture. Smatram kako je istinski kozmopolit onaj koji kročeći raznim kulturnim meridijanima ne prestaje razmišljati o vlastitim kulturnim korijenima. Takav se istinski kozmopolitizam zrcali u djelima i životopisima Jamesa Joycea, Pabla Picassa, Rainera Marie Rilkea, Samuela Becketta i Paula Celana.

U današnjoj politički samostalnoj Sloveniji ovakvom se kozmopolitskom habitusu protive dva tipa provincializma. Prvi se izradio iz konzervativnog nacionalizma autokratske i često nasilne *zadrosti*, odnosno mentaliteta koji ne može, ne želi te koji nije sposoban naučiti bilo što od drugih. Drugi tip provincializma predstavlja *dobronamerni liberalni internacionalisti* čija je glavna odlika prijezir prema svakom djeliču nacionalnog identiteta jer se boje da bi ih se moglo označiti kao nacionaliste. Stoga ti »internacionalisti« nekritički odobravaju svaku zamisao koja dolazi sa *Zapada*. Takvi umovi servilno kažu »Na zdravlje!« svaki put kada neki guru, koji je trenutačno u modi, kihne u Parizu, Londonu ili New Yorku.

Nakon čudesnih godina

Obadivje struje, koje se protiv, ionako složenom odnosu između globalnog i lokalnog, aktivne su u današnjoj Sloveniji. No

takvo se stanje, nažalost, može zateći u većini bivših komunističkih zemalja. Baršunasta revolucija 1989. godine u Istočnoj i Srednjoj Europi stvorila je ozračje renesanse nacionalnih ideja potaknuvši propitivanje važnosti nacionalnog kulturnog iskustva istovremeno zavaravajući narod jeftinim utopijskim obećanjima kako će samostalnost nekim čudom riješiti sve sukobe i probleme. No jedno desetljeće nakon *annus mirabilis* očigledno je kako je na ruševinama starog komunističkog režima izniklo samo nekoliko izvornih rješenja odnosa između nacionalnog i globalnog aspekta kolektivnog identiteta. Intelektualci iz Istočne i Srednje Europe većinom su nepomišljeno transplantiranjem ustaljenih zapadnih stereotipa i koncepata gotovo jednoglasno prigrili ulogu *siromašnih rodaka* koji se međusobno natječu u tome tko će od njih više zadržati svoje bogate europske rodake, odnosno Zapadnu Evropu.

Ali, o kakvoj je to Evropi pravu riječ? Ja sam i dalje čvrsto uvjeren kako se rasprava mora usredotočiti na ovu razliku između dvaju vidova *europee ideje*. S jedne strane, moramo ustrajati na projektu integracije različitih evropskih društava, a on se temelji isključivo na ekonomskim standardima. Taj je projekt zanimljiv koliko je i važan. S druge strane, Evropu moramo shvatiti kao zajedničko iako veoma teško određivo misaono i duhovno područje. Koja je cijena favoriziranja prvog aspekta pred drugim? Novi evropski zamah ne crpi svoju snagu samo iz plemenite tradicije Rimskog zakona i grčke filozofije te baštine renesansne umjetnosti, romaničnog pjesništva i općih ljudskih i gradanskih prava. Za suvremenih se evropskih koncepata također zalaže politika krajnje desnice — *fašizma s osmijebom*. Cilj tog iznimno konzervativnog stajališta *povlačenja granica* nije samo napredak *prirodne etničke zajednice*, nego se taj stav nasilno predstavlja i kao legitimizacija globalnog tržista. A za to se zalažu nasljednici zloglasnog lorda Chamberlaina i njihov je zadatak da nam usade u glave kako je gospodarstvo konačna ako ne i jedina svrha ljudskog života.

Politička sterilnost

Nakon pada Berlinskog zida i nakon ujedinjenja Njemačke, Zapadna Europa ne može, usprkos sve većem objedinjavanju svjetskih tržista, sakriti svoj metafizički poraz i političku sterilnost.

Unutrašnji moralni i politički raskol bio je posebno vidljiv u III. balkanskom ratu od 1991. do 1995. godine, kad je evropska diplomacija hrvatskim i bosanskim žrtvama većinom nijekala pravo na samoobranu. To je stanje bolno podsjećalo na tridesete godine ovoga stoljeća, razdoblje u kojem su kratkovidna Europa ponosila svojom arogantnom premoći *bolesne... tajne diplomacije koja trguje teritorijima malih naroda, one koji se tome protive utišava Ligom naroda kojom upravljaju upravo ti trgovci i ugnjetavači*, kako iznosi slovenski avangardni pjesnik Srečko Kosovel 1925. godine u svom javnom izlaganju *Društveni rasap i propadanje umjetnosti*. Nije potrebno posebno napominjati kako je Kosovel opisao ondašnje stanje. No svojim je poetskim uvidom predviđao današnje stanje.

Osim toga, oni koji oblikuju slovensko javno mišljenje odu-

ševljeni blizinom Zapadne Europe i puni prijezira prema današnjem srpskom političkom ludilu nacionalnog socijalizma, često zaboravljaju kako danas filozofija postmoderne dominacije više ne treba strojnice kako bi došla na svoje. Cini se da je osnovna strategija takve politike pribjegavanje naizgled bezazlenoj *etnički neutralnoj ekonomiji* i transnacionalnom kapitalu, te se zalaže za kulturnu *ujednačenost* i postupno objedinjavanje masovnih medija svih mentaliteta i osebujnih senzibiliteta.

Želi li Slovenija preživjeti kao samostalna nacionalna država u uvjetima neizbjježne ekonomske integracije te usred često šuplje retorike *ujedinjene Europe*, na umu se osim ekonomske učinkovitosti moraju imati i mogućnosti nacionalnih opera i kazališta. Uspješni poslovni ljudi morali bi biti jednako poduzetni kao i razne nacionalne televizijske i radijske postaje; o političkim bi se odlukama i različitim slovenskim intelektualnim i kulturnim dostignućima trebalo raspravljati u istom kontekstu. Iako širenje tih kreativnih impulsa izvan nacionalnih granica nije imalo lak zadatak, kulturna bi aktivnost prije svega trebala služiti kao stalni podsjetnik da se, nakon proglašenja neovisnosti 1991. godine, slovenska dvojba više ne mora spontano iskazivati na malodušan način koji je oblikoval slovenski pisac iz devetnaestog stoljeća Fran Levstik, a koji je rekao: *Ili smo Rusi ili smo Prusi*. Danas Slovenci konačno mogu biti ono što jesu.

Nakon svega što sam ovdje iznio, nije mi cilj ništa uljepšavati. Stoga nema razloga nijekati povijesna i društveno-politička zbivanja koja su uzrok današnjeg stanja. Drugim riječima, Slovenci su se od seoskih prvaka u Jugoslaviji pretvorili u olimpijske gubitnike u Zapadnoj Evropi. Da-nas smo umjesto s kolonizacijom bilo u obliku talijanizacije, germanizacije ili srpsizacije, protiv koje smo se mogli učinkovitije boriti jer je neprijatelj bio određen, suočeni s anonimnim međunarodnim kapitalom. O njegovu golemu utjecaju raspravlja Slavoj Žižek u svom eseju *Multikulturalizam ili kulturna logika multinacionalnog kapitalizma*. Ovdje taj svjetski poznati filozof s gorčinom tvrdi kako međunarodni kapital više ne mora pribjegavati nasilju budući da svjetsko tržiste mnogo učinkovitije podjarmljuje pojedine kulture.

Odgovorni pjesnici

Kako odgovoriti tom izazovu? Ne mogu ponuditi nekakvo novo rješenje. Kao pjesnik, smatram kako se možemo nadahnuti bogatim slovenskim kulturnim nasljeđem inovacije i eksperimentiranja, ako ne izravno umjetničkim djelima. Priznajem da to baš i nije nekakva utjeha. No, nažalost, od toga nema veće utjehe. Politički program koji bi zanemario duhovnu i kulturnu komponentu nacionalnog identiteta u slovenskim nastojanjima da se priključi Europskoj uniji veoma bi brzo bio sveden na nadgledanje, možda bolje plaćene, ali otužno obogaljene radne snage koja bi strane ulagače privlačila isključivo jeftinijom cijenom rada. Odgovorno odnošenje prema nacionalnoj kulturnoj baštini presudno je budući da kultura nije ostavština naših predaka. Slovenci su je samo posudili od svojih unuka. Današnje je stanje

poražavajuće. Današnja je Srednja i Istočna Europa zaokupljena etničkim fundamentalizmom čije glavne prioritete određuje ideologija *Blut und Boden* (*Krv i domovina*). S druge se pak strane razvija anacionalan liberalizam potaknut darwinističkom tržišnom logikom.

Američki teoretičar društvenih zajednica Benjamin Barber u svom je opsežnom djelu *Jihad vs. McWorld* (*Džihad protiv McSvijeta*) karakterizirao te procese kao mješavinu mržnje, isključivosti plemenskog uredenja te sveobuhvatne maksimalizacije profita. Posebni pokreti osnovani iz etničkih, vjerskih ili kulturnih opsesija s kodiranim načinima komunikacije, koje Baber zlostavno naziva džihadom i tendencijama u McSvjetu (težnja za istovjetnošću i homogenizacijom za što se zalažu globalne korporacije), imaju mnogo zajedničkog iako su na suprotnim stranama. Glavno im je obilježje ukidanje demokracije. Džihad pribjegava krvavoj politici etničke isključivosti dok McSvjet preferira beskrvno gospodarstvo profita. Prvi pristup rezultira voljnim samooslepljivanjem gdje se sudi izdajicama plemenske *stvari*, dok drugi pristup nudi potrošaču *rigor mortis* gdje nam jedino preostaje *zabavljati se do smrti*.

Međutim, za građanina nema mesta ni pod džihadskim balduhinom ni pod McSvjetovim kisobranom. To je Barberov najvažniji zaključak. Dok je džihad zamijenio taj koncept paranoidnim ratnikom, McSvjet veselo uzgaja potrošača ispranog mozga. Ako i danas vrijedi stara grčka poslovica *Si non est civis, non est homo*, onda je prihvatanje džihada ili McSvjeta svjesno izazivanje katastrofe. Stavljanje naglasa na demokraciju unutar tog konteksta od presudnog je značenja želimo li pokazati kako demokratski poređak stvara uvjete za nastajanje javne domene koja pak pospješuje slobodu osobnog odbira i razvoj samostalnih kulturnih smjernica.

Jezik pjesnika

Takva javna domena ovisi o razvoju građanskog društva koje se razvija nasuprot državnim institucijama, a taj je odnos temelj demokratskog društva. S tog je gledišta važnost nacionalne države neupitna budući da omogućava minimum propisa i uvjeta za funkciranje društvenog života. Zygmund Bauman, vjerojatno najbolji teoretičar postmodernizma na engleskom govornom području, u svojoj knjizi *Life in Fragments* (*Život u krbotinama*) piše: *Što je udio vlasti paneuropskih organizacija u pojedinim nacionalnim vladama veći, to je manja mogućnost da će se nacionalni identitet tih država održati*. Odbaci li se ideja o nacionalnoj državi, dopustit će se razvoj lokalnih i etničkih zajednica, te tako svjesna tolerancija destruktivnog križarskog rata *brze glazbe, brze brane i brzih računala* globalne kapitalističke mašinerije.

Smatram kako bi bilo katastrofalo kada bi se dopustilo nekontrolirano rasplamsavanje obje struje. Džihad i McSvjet prema definiciji ne mogu poštivati ono jedinstvo simboličkog, kulturnog i društvenog iskustva koje tvori višeslojnou povijest nacionalne opstojnosti i kolektivni mentalitet. Oboje su najviše vidljivi u jeziku koji nije samo tehničko sredstvo komunikacije. Za mene

je, kao pjesnika, taj aspekt od presudne važnosti kada je riječ o kulturnim pitanjima.

Pjesnici su najbolje uvidjeli sudbonosnu vezu jezika i nacionalnog identiteta, počevši od oca slovenske moderne pisane riječi Francea Prešerenja. Odluka da prestane stvarati na njemačkom, na kojem je mogao dosegći najveće umjetničke vrhunce, nije bila jednostavna pragmatična odluka o promjeni medija (finansijski isplativiji medij s većom čitateljskom publikom te u skladu s tim većim tržištem itd.). Prešerenov odabir materinjeg jezika odraz je njegove osobne i političke odluke, dokaz vjere koji danas dobiva novo značenje. Ako materinji jezik predstavlja određeni pogled na svijet, tada se može ustanoviti kako on također predstavlja i specifično motrište koje se ne može u potpunosti iskazati ni na jednom drugom jeziku.

Tome u prilog ide ova anegdota. Jedan od mojih studenata prišao mi je nakon predavanja i skrušeno priznao kako nije sigu-

stoga podupirem drugi ekstrem koji potpuno ignorira nacionalnu pripadnost.

Primjer iz mog osobnog života pružit će dobru ilustraciju. Mnogo sam godina živio u Americi. Ondje je moja druga domovina, moj izdavač, prijatelji, kolege. Smatram kako tvrdnja da živim na mostu između Amerike i Slovenije ne zvuči previše napuhana. U mojoj ljubljanskom domu sa ženom razgovaram na američkom engleskom budući da ona, rodom Amerikanka, nije potpuno savladala slovenski jezik.

Res publica

Iako sam do neke mjere *amerikaniziran*, ne želim krenuti stopama mnogih slovenskih političara, sljedbenika ekonomskog redukcionalizma, i njihovih poslovnih istomišljenika koji blaženo ističu kako su nepoštivanje materinjeg jezika, engleski vokabular od petsto riječi te fluentnost i retorika kablowske televizije najbolje ulaznice za obećanu zemlju (Zapad-

stalnosti mora biti popraćen kulturnim narativnim objedinjavanjem simbolične i materijalne važnosti jezika, etičkih vrijednosti, sudbonosnog povijesnog tereta i mitologije. Ta bi nas priča potakla da vlastite živote promatrano u širem kontekstu nacionalne povijesti, pretvarajući nas u presudnu kariku *velikog lanca Stvaranja* koji neće završiti s nama; na taj način čuvamo nacionalnu kulturu i jezik u razdoblju europske integracije u kojoj se, otvoreno ili ne, male narode smatra nepotrebnim teretom.

Mnogi skeptici, dakako, sumnjuju u potrebu očuvanja nacionalne kulturne baštine. Oni smatraju kako bi se briga o *res publici* trebala prepustiti profesionalnim političarima. Tome se moram usprotiviti. Smatram kako je očuvanje kulturne svijesti u širem kontekstu gradanskog društva presudno važno za demokratsku nacionalnu državu i to ne samo jer je previše važno da bi bilo prepusteno političkoj eliti. Sada, kada su Slovenci stigli do



ran po čemu je on Slovenac, *surfa* po Internetu, gleda MTV i hollywoodske akcijske filmove, odjeva se u Bennetonu i sluša bečku međunarodnu radijsku postaju *The Blue Danube* dok su mu idilične slike slovenskih narodnih običaja i seoske svečanosti nerazumljive, što je posve razumljivo. Siguran sam da on nije jedini koji se nalazi u istoj dvojbi. I ja se to često znam zapitati. No kada sam, kako bih dokazao svoje stajalište, tijekom razgovora odjednom počeo govoriti engleski, moj je student odjednom shvatio kako je engleski, iako je *lingua franca* i jezik međunarodne masovne kulture, radikalno smanjio njegov verbalni registar i suzio kreativne horizonte.

Stoga je upravo posebnost materinjeg jezika element koji objedinjuje sve kulturne, zemljopisne, simbolične i društvene aspekte nacionalne pripadnosti. Utočište našeg materinjeg jezika mjesto je gdje svaki predmet ima svoje ime. To nije nimalo čudno. Jezik, napokon, prelazi individualna ograničenja jer je kao što Josif Brodski ističe u svom esaju *Udovoljiti sjenki stariji i veći od vremena* koje je pak starije i veće od prostora. Želim vam potpuno jasno dati do znanja kako mi je potpuno odbojna nacionalistička logika koja odbacuje sve strano i drukčije. A to pak ne znači da

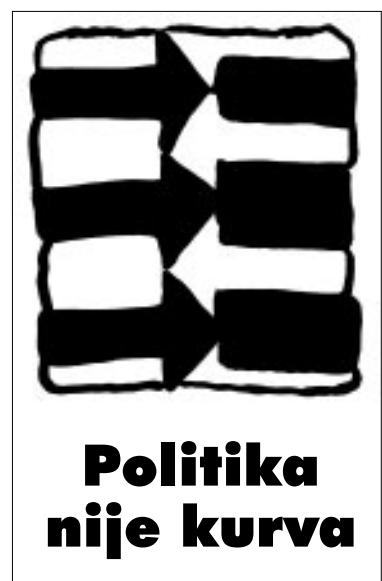
Onaj tko nije svje- stan vlastite nacionalne kulturne povijesti, koja se nikako ne smije vrednovati u kontekstu isplativosti, može se pretvoriti u pripadnika ple- mena bezbrižne djece bez sjećanja i stoga bez slobode

ne) Europe. Takav me pojednostavljeni svjetonazor nimalo ne privlači. Ne mogu ga poduprijeti jer znam kako ljudska stvorenja ne mogu živjeti samo od kruha. No to ne znači da se zalažem za gladovanje. Ako je istina da je život bez duhovne sfere, u kojem postoji egzistencijalno iskustvo individualnosti i naroda kao *imaginare zajednice* (Benedict Anderson), posve moguć, ali istovremeno veoma pasivan i dosadan, onda slovenski ekonomski uspjeh nakon proglašenja samo-

kraja jugoslavenske *via dolorose*, razumijevanje važnosti nacionalne kulture može Slovence sprječiti da se pretvore u bečke lakaje, kako srpske novine vole nazivati Slovence. Ta je gruba metafora, dakako, nategnuta, ali ipak karikaturalno prikazuje slovensko nepromišljeno stremljenje prema *Izgubljenom europskom raju*.

Ako uspijemo izbjegći upadajući u suvremenu klopu iskrivljene Descartesove fraze *Kupujem, dakle jesam!*, onda još možemo pronaći nadahnuće — istina sa sumnjom, ali ne i bez nade te na predan, ali ne i spektakularan način — u značenju kulturne tradicije. Tako možda možemo stvoriti vlastito mišljenje dok se istovremeno trudimo odgonetnuti signale predkatastrofičnog svijeta današnjice. U takvom se svijetu ne uništavaju samo pojedinci, nego cijeli narodi. Pod pritiskom ideologije *bladnog mira* čitav su narodi osuđeni na uništenje, na što nas je bolno podsjetila bosanska tragedija.

Kod zauzimanja čvrstog stava protiv provincijskog zagovaranja etničke ekskluzivnosti kao i protiv opće homogenizacije valja se osvrnuti na povijest slovenske književnosti. Ondje se, barem meni, otkriva onaj sveti plam u čijem se sjaju naši životi obogaćuju predajom koja, kao što je američki kritičar Neil Postman



Politika nije kurva

rekao u svom uvodnom govoru na Frankfurtskom sajmu knjiga 1993. godine, *točno prikazuje složenost i višežnačje povijesti te koja može otvoriti vrata u veliko područje ljudske kreativnosti te u svom profijenom obliku dosegći neku vrstu transcedentalnosti što pobuduje sve uzvišeno u nama*.

Dramatizacija

Slovensko je nacionalno nadahnuto za premjeravanje udaljenosti i blizine kolektivnog mentaliteta najbolje vidljivo u likovima iz naše književnosti. Prema mom pristranom sudu književnika, njihove su sudsbine i nastojanja i dalje veliko vrlo nadahnuta. Njihova nastojanja najbolje otkrivaju kako je egzistencijalna dvojba Slovenaca oduvijek bila povezana s metafizičkom dvojbom kulturnog identiteta. Taj se identitet nije prihvaćao kao nešto samo po sebi razumljivo. Ni Nijemci ni Srbi također nisu prihvaćali postojanje slovenskog identiteta. Drugim riječima, Slovenci su s Nijemcima živjeli pod istim krovom, ali u podređenom položaju jedanaest stoljeća, a sa Srbima sedamdeset godina.

Likovi u slovenskoj književnosti morali su se prvo izboriti za vlastiti identitet, a kasnije za javno prihvaćanje. Osnovni je arhetip tog rituala primjenjiv na današnje stanje. Dakle, mora biti jasno kako Slovenci nisu stvorili nacionalnu državu kako bi uživali u blagodatima *ex Occidente luxus*. Nacionalna bi država morala pomoći da postojimo, a ne da samo posjedujemo, neka mi bude dopušteno parafrasirati možda pomalo zaboravljenu, ali ipak veoma snažnu definiciju Ericha Fromma.

Iznošenje važnosti jezika i korporativnog nacionalnog kulturnog bitka u oskudnim okvirima ovog eseca imalo je jedan cilj: dramatizaciju opasnosti koju slovenskom identitetu nosi isključivo tržišni pristup, odnosno pristup koji sva kulturna i umjetnička nastojanja želi prepustiti na milost i nemilost nevidljive ruke tržišta. Onaj tko nije svjestan vlastite nacionalne kulturne povijesti, koja se nikako ne smije vrednovati u kontekstu isplativosti, može se pretvoriti u pripadnika plemenima bezbrižne djece bez sjećanja i stoga bez slobode.

Pred malim narodom na kraju dvadesetog stoljeća tako predstoji izazov i odgovornost da pokaže kako su njegovi pripadnici spremni ostvariti pravu slobodu. **Z**

Svanibor Pettan, etnomuzikolog

Romska glazba — glazba svih naroda

Za razliku od ne-romskih glazbenika, Romi su se trudili nadići nacionalne, vjerske, jezične, regionalne i druge specifičnosti

Ivana Vukelić

Jedna od središnjih tema i izložbe u filma jest prilagodljivost romskih glazbenika u višenacionalnom okružju. Čime se romska glazba na Kosovu razlikuje od ostale glazbe u regiji?

— Tijekom istraživanja na Kosovu dokumentirao sam nastupe romskih glazbenika za tamošnje Albance, Srbe, Muslimane, Turke, Hrvate i Rome, za pripadnike različitih vjeroispovijesti: muslimane, pravoslavce i katolike, za ljude različitih maternih jezika, za zajednice u kulturno raznolikim kosovskim regijama, za različite generacije ljudi, te za pripadnike oba spola. Analizom tih nastupa i njihovim uspoređivanjem te razgovorima i s glazbenicima i s njihovim šarolikim publikama proniknuo sam u silno zanimljiv proces kreativnog prilagodavanja. Za razliku od ne-romskih glazbenika, koji su uglavnom nastojali njegovati glazbe svojih vlastitih zajednica i to primarno za zadovoljenje potreba tih istih zajednica, Romi su se trudili nadići nacionalne, vjerske, jezične, regionalne i druge specifičnosti i Kosovarima ponuditi glazbu, da tako kažem, univerzalne privlačnosti. Njihova »kreativna prilagodljivost« ogledala se i u repertoaru i u načinu izvođenja. Glasoviti romski saksofonist iz Kosovske Mitrovice Naser Šaćiri izrazio je to nastojanje rečenicama koje sam citirao i u sklopu izložbe: *Mi Romi smo najbolji glazbenici jer izvodimo glazbu svih naroda. Internacionalni smo i univerzalni*.

Etnički neutralni repertoar

Ima li to veze s potrebom za preživljavanjem koja se često naglašava u napisima o Romima?

— Da, djelomično. Premda im glazbovanje u većini slučajeva nije bilo jedini izvor prihoda, romski glazbenici na Kosovu u pravilu su nastupali za novčanu protuvrijednost. Stoga su, naravno, vlastita uvjerenja morali ne-prekidno uskladivati s očekivanjima onih koji su ih unajmljivali za nastupe na raznovrsnim svečanostima. Sve izrazitija politička napetost u albansko-srpskim odnosima održavala se na tim svečanostima i omogućavala im da na temelju tih »mikroperspektiva« stječem uvid u strategije romskih glazbenika u tako opterećenim situacijama.

Uzmimo za primjer repertoar. Premda su priređivači takvih svečanosti sve neuvijenije tražili od romskih glazbenika da izvode »etnički čist«, bilo albanski bilo srpski repertoar, Romi su reagirali upravo obratno. Svoj su program tijekom 1980-ih obogatili skladbama s raznih strana svijeta, koje su potom u kosovskom kontekstu zaživjele kao »etnički neutralne«. U tom šareniku mogla se čuti i poneka skladba »protivničke strane«, no superiornost koju su Romi osjećali i u poznavanju repertoara i u načinu izvođenja omogućavala im je da razmjerno bezopasno ustraju na vlastitu idealu »univerzalnosti«. Naime, instrumentalno izvođenje nekoliko skladbi različita podrijetla u bloku, bez stanke, ostavljalо je glazbenicima dovoljno prostora za brz i neprimjetan prelazak na neku drugu skladbu u slučaju kad bi netko od domaćina prepoznao skladbu »protivničke stra-

ne«. Tako sam i nakon proslave 600. obljetnice kosovskog boja na Gazimestanu koja je, kao što je poznato, znatno potencirala političku napetost i etnički definiranu razdvojenost, na jednoj albanskoj svadbi bio u mogućnosti dokumentirati romsku izvedbu srpske skladbe, kao i na ispraćaju srpskog mladića na odsluženje vojnog roka romsku izvedbu turške skladbe. Izražaj užitka i opijenosti glazbom na licu srpskog seljaka (Romi bi rekli *kefi*) koji plešeći na turšku skladbu prati sina u vojsku, u kojoj će braniti raspadajuću državu od »Turaka« — čini mi se da sam za sebe dovoljno govorim o apsurdnosti situacije koje su romski glazbenici bili itekako svjesni. Tu sam epizodu uvrstio i u videofilm, što ste ga na Svjetski dan Roma vidjeli u Kulturno-informativnom centru. Ovi primjeri pokazuju i prilagodljivost, ali i ustajnost romskih glazbenika kad je riječ o njihovim temeljnim vrijednostima, bez obzira na trenutnu političku podobnost.

Zašto Romi čak i kada se prilagođavaju ne upotrebljavaju instrumente karakteristične za određene nacionalnosti (muslimansku, srpsku, turšku, albansku...)? Počemu je prepoznatljiv romski sastav?

— Brojna su kosovska tradicijska glazbala koja u vrijeme mojih istraživanja nije bilo moguće vidjeti u rukama tamošnjih

romskih glazbenika. To su, primjerice, razne pastirske svirale, albanske trzalačke lutnje *ciftelia* i *sharkia*, srpske i crnogorske gusle, turski saz i muslimanska tambura. Razloga je više. Prvo, kosovski Romi nisu bili pastiri, pa nisu ni svirali pastirska glazbala. Drugo, ni epske junačke pjesme kakve prate gusle ni pripovjedne

Albanci su se vratili na Kosovo, a u kamp su »uselili« kosovski Romi, nakon što su ih protjerali tamošnji Albanci

pjesme kakve prati tambura nisu za njih same imale neki smisao. Treće, stekao sam dojam da im ni zvuk ni kontekst uporabe žičanih akustičkih glazbala nije bio estetski blizak. Četvrto, glazbala s izrazitim etničkim konotacijama ne bi bila primjerena za glazbeno opsluživanje etnički diferenčiranih publike. Peto, riječ je o glazbalima koja, jednostavno rečeno, »ne donose novac« i to je za glazbenike koji inače nastupaju za honorar izuzetno važan razlog. Usposredbe radi, u Egiptu među izvođačima epskih pjesama uz gudačku lutnju, gdje ta umještost donosi zaradu, ističu se upravo glazbenici koje uvjetno možemo nazvati Romima.

Kosovski Romi su se u seoskim sredinama nametnuli kao ekskluzivni svirači tradicijskih obova (zurle) i velikih bubenjeva s dvjem opnoma (tupani). Gradski tip ansambla tzv. čalgija imao je u sastavu klarinet, violinu, harmoniku i bubanj (tamburin ili tarabuk) ili pak u modernijoj, ozvučenoj verziji saksofon, električne gitare, sintetizator i komplet bubenjeva. Žene, Romkinje i ne-Romkinje smatrale su tamburin jedinim glazbalom primjerenim za ženske svečanosti.

Lambada

Mogu li se izdvojiti neke značajke romske glazbe u odnosu na onu ne-romsku? Koliko su ta obilježja uvjetovana povijesnim kretanjima?

— Dozvolite da odgovorim protupitanjem, koristeći pritom primjer za koji oboje imamo razloge vjerovati da nam je najpoznatiji. Koje su to značajke hrvatske glazbe? One u tradiciji Slavonaca, ili pak one bitno drukčije u tradiciji stanovnika Dalmatinske zagore, ili Medimuraca, ili možda Istrana? Po mojem mišljenju hrvatska je glazba zbir tih i svih ostalih, veoma raznovrsnih izričaja u sinkronijskoj i dijakronijskoj perspektivi. Romi koji se za razliku od ne-Roma ne doživljavaju kao jedinstveni korpus međusobno se dijele i isključuju po čitavom nizu kriterija i baštinci su čitavog niza različitih glazbenih tradicija. Te su tradicije jednim dijelom svakako uvjetovane povijesnim kretanjima pojedinih skupina, ali i duljim boravcima na određenim područjima. Pritom do sada nije bilo i zasad nema državne institucije koja bi, u cilju ostvarivanja nacionalnog jedinstva Roma, nastojala kreirati romsku nacionalnu kulturu.

Moderna etnomuzikološka istraživanja više se ne bave potragom za glazbenim vezama s »izvornim i autentičnim« indijskim iskonom, ni potragom za »zamišljenim« zajedničkim glazbenim značajkama pojedinih zajednica. Izrazita su druga dva usmjerenja. Prvo je studij svekolikog repertoara romskih glazbenika, bez obzira na podrijetlo pojedinih skladbi, jer — kao što tvrdi engleska kolegica Iren Kerkes Wilkinson — važno je tko je izvodač, što glazbom želi izraziti i kako to čini. Drugo je način izvođenja i u tom je smislu američki muzikolog Michael Beckerman »konstruirao« tzv. faktor *IVE*, pri čemu I označava improvizaciju, V virtuoznost, a E emocijonalnost. Premda Romi npr. u Madarskoj i na Kosovu njeguju bitno različite glazbene tradicije i sviraju različita glazbala, i od jednih i od drugih se s pravom očekuje izvedba u kojoj će ta tri spomenuta parametra biti bogato zastupljena.

Istraživanje na Kosovu dovelo me do toga da istaknem tri posebnosti tamošnjih Roma u usporedbi s neromskim glazbenicima. Prvo, kontakt Roma s glazbom od najranije životne dobi predstavlja je komparativnu prednost u odnosu na ne-Rome. Drugo, repertoarna otvorenost rezultirala je konceptualizacijom »univerzalnosti«, o čemu sam već govorio. Treće je izrazit smisao za novo i moderno, koji se 1970-ih očitavao u izvođenju melodija iz indijskih filmova u lokalnim svadbama, 1980-ih potisnute su ih turske filmske melodije, a 1990-ih glazba iz televizijskih video spotova, kao što je bila na primjer *Lambada*. Smisao za novo bio je izrazit i na području instrumentacije, a očitavao se u oduševljenom prihvatanju tehnički superiornijih glazbala. Romski glazbenik Šemo Ibrahimović iz Prištine ostao je tako zapamćen ne samo kao prvi koji je izvodio indijske filmske melodije, nego i kao prvi koji je svirao tzv. harmoniku elektronku na Kosovu.

Položaj Roma u bivšoj Jugoslaviji

Kakav je prema vašim iskustvima bio politički i društveni položaj Roma na Kosovu? Imate li podatke o njihovoj brojnosti na Kosovu?

— Položaj Roma u bivšoj Jugoslaviji u cijelini bio je razmjerno dobar, premda im vlast — usprkos zdušnom višegodišnjem zalaganju romskih intelektualaca — nije priznavao status nacionalne manjine. Jugoslavensko vodstvo nije Romima onemogućavalo korištenje pojedinih glazbala, niti im je ograničavalo visinu zarade, kao što je to bilo u Bugarskoj, niti im je zabranjivalo pjevanje na romskom jeziku na nacionalnoj televiziji, što je bio slučaj u Rumunjskoj. Naprotiv, održavane su smotre romskog stvaralaštva, postojala su romska kulturno-umjetnička društva (najstarije na Kosovu, društvo *Durmisi Aslani*, bilo je utemeljeno u Prizrenu 1968), snimane su gramofonske ploče s pjesmama na romskom jeziku, a u pojedinim kosovskim školama bila je organizirana dopunska nastava na romskom jeziku. Televizija Priština redovito je emitirala program *Anglunipe*, što su ga uređivali Romi, itd.

Prema popisu stanovništva iz 1981. godine, posljednjem na kojem su sudjelovale sve kosovske zajednice, Roma je bilo nešto više od 34 tisuće, odnosno 2,2%. Službeno su, dakle, bili na četvrtom mjestu po brojnosti, iza Albanača, Srba i Muslimana, dok ih je po neslužbenim, ali dobro



Kasmir Čanak: Romi u Hrvatskoj

Etnomuzikologiju je studirao u Zagrebu (gdje je diplomirao), Ljubljani (magistrirao) i Baltimoru (doktorirao). Terenska istraživanja provodio je u različitim područjima bivše Jugoslavije, zatim u Zanzibaru, Egiptu, SAD-u, Australiji i Norveškoj. Do 1998. godine radio je kao viši znanstveni suradnik Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Danas je profesor na Sveučilištu u Ljubljani, a predaje i na sveučilištima u Zagrebu i Mariboru. Uz radove posvećene hrvatskoj glazbi, 1998. je uredio knjigu *Music, Politics, and War: Views from Croatia*; zatim broj 38/1 časopisa *The World of Music* koji je u potpunosti posvećen Hrvatskoj i CD *Croatia: Traditional Music of Today* u UNESCO-voj ediciji. Glavne su tematske odrednice njegovih tekstova i predavanja romska glazba i uopće glazbe svijeta te aplikativna etnomuzikologija. Rezultate višegodišnjih (1983-1991) istraživanja romske glazbe na Kosovu predstavio je u doktorskoj disertaciji *Gypsy music in Kosovo: Interaction and Creativity*, kao i u različitim člancima i publikacijama.

Povodom Svjetskog dana Roma, 8. travnja, predstavio se zagrebačkoj publici u Etnografskom muzeju izložbom fotografija *Romski glazbenici — prizori s Kosova te u Centru za kulturu i informacije videofilma Kosovo through the Eyes of Local Rom (Gypsy) Musicians*.

utemeljenim procjenama bilo i do četiri puta više. Zašto se mnogi nisu izjasnili kao Romi? Pojava da se Romi izjašnjavaju kao pripadnici zajednica unutar kojih je koncentrirana politička i/ili ekonomska moć i koje imaju viši društveni ugled opće je poznata iz drugih područja. No, na Kosovu su takvu izjašnjavanju pridonijeli i pritisci, koji su dolazili s triju strana: od Albanaca, Srba i Turaka. Dokumentaciju o tome objavio sam u svom prilogu u knjizi *Kocobo/Kosovo: Confrontation or Coexistence* iz 1997. godine.

vosti. U njoj se često slavilo uz glazbu i iz nje sam, u društvu glazbenika, znao odlaziti na svečanosti u razne dijelove pokrajine. Prigodom dugoočekivanog ponovnog boravka na Kosovu u listopadu prošle godine naišao sam na zaključana vrata mojih višegodišnjih kućedomaćina. Još prije nekoliko godina, nakon smrti glave obitelji, klarinetista kojemu sam posvetio film, odsečili su u Njemačku. Susjedi, ispunjeni strahom, tjeskobom i neizvjesnošću, savjetovali su mi da što prije odem. Ni glazbenika, ni glazbe nije više bilo. Ostao sam

sovom. Tog se kampa sjećamo iz reportaža o masovnom prihvatu Albanaca nakon što su ih lani iz njihovih domova bili protjerani Srbi. Slijedom NATO-ve oružane intervencije Albanci su se vratili na Kosovo, a u kamp su »usečili« kosovski Romi, nakon što su ih protjerali tamošnji Albanci.

Kamp Stenkovac

Otkuda Romi u Stenkovcu i zašto se ne vraćaju na Kosovo?

— Albanci su, vraćajući se svojim kućama, optužili neke Rome za suradnju sa Srbima. Pоказalo se da su za osvetu bili po-

Medijski intenzivno praćenje događaja s kosovskim Albancima ustupilo je, na žalost, mjesto medijskoj šutnji u slučaju kosovskih Roma

zivom *Klangrikt Fellesskap*, što bismo mogli prevesti kao *Zvučna zajednica*. Neposredan povod za taj projekt bile su konfliktne situacije između djece (i ne samo djece) Norvežana i doseljenika iz Afrike, Azije i Latinske Amerike, uvjetovane kulturnim razlikama. Djeca, roditelji i pedagozi dobili su prigodne publikacije i snimke, pohađali prigodne koncerte i aktivno sudjelovali u radionicama pjevanja, sviranja i plesanja. Projekt je pružio učinkovitu alternativu ranijem odnosu »superiorni — inferiorni« i potvrdio da su svi sudionici kroz takvu međukul-



Kasim Canca: Romi u Hrvatskoj

U svojoj ste doktorskoj disertaciji pokazali kako značajke koje se pripisuju nekim romskim zajednicama u Americi ne korespondiraju sa značajkama Roma na Kosovu...

Tako je. Na primjer, tabu *marime* koji se odnosi na ritualnu nečistoću ili pak romski sud *kris*, koji je Romima omogućavao da svoje nesuglasice rješavaju izvan neromskih sudova, opisani su u dijelu američke antropološke literature kao temelji romske kulture. To nedvojbeno vrijedi za neke zajednice tzv. vlaških Roma, no ne i za nevlaške Rome na Kosovu. Ili pak na glazbenom području, *loki djili i khelimaski djili* osebujni su vokalni izričaji nekih skupina vlaških Roma u Madžarskoj, a na Kosovu za te izričaje nisu ni čuli. Jednako tako, izuzetno popularni glazbeno-plesni žanr kosovskih Roma, *talava*, pri kojemu se pjevalo uglavnom na albanskom jeziku, nije privukao pozornost Roma koji nisu povezani s Kosovom.

Kada ste 1999. godine posjetili Prizren, vjerojatno ste našli na sasvim drugačiju sliku od one iz 1991? Što vas se najviše dojmilo?

Romsku ulicu u kojoj sam zadnji put stanovao 1991. godine upamatio sam po izvanrednoj ži-

Izražaj užitka i opjenosti glazbom na licu srpskog seljaka koji plešući na tursku skladbu prati sina u vojsku, u kojoj će braniti raspadajuću državu od »Turaka« — čini mi se da sam za sebe dovoljno govoriti o absurdnosti situacije

na Kosovu desetak dana i na licu mjeseta potvrdio svoje ranije uvjerenje da su Romi postali žrtve sukoba koji nije bio »njihov« i koji su na sve načine željeli izbjegći.

Neke glazbenike iz raznih dijelova Kosova našao sam u izbjegličkom kampu Stenkovac u Makedoniji, u blizini granice s Ko-

godni čak i daljnji rodaci navodnih »kolaboracionista«, što je unišljelo strah medu Rome. Ovi se, u nedostatku policije, nisu imali kome obratiti za pomoć. Moje je osobno mišljenje da je cijela stvar preveličana, ali to ne umanjuje tragiku osvetničkih obrazaca s kojima smo se već u nekoliko navrata susretali na područjima bivše Jugoslavije.

Ima li neki posebnih razloga zbog kojih se o tome baš ne govoriti mnogo? Kakva je budućnost Roma iz Stenkovca?

— Vjerujem da ima takvih razloga. Kamp Stenkovac bio je pod upravom međunarodnih snaga koje su pokušavale riješiti problem tako da izbjegle Rome šalju u treće zemlje, a ove baš nisu pokazale neki interes u tom smjeru. Zatvaranje Stenkovca trebalo je potvrditi uspješnost prošlogodišnje vojne intervencije, a romske su ih izbjeglice prisilile na prolongiranje tog čina.

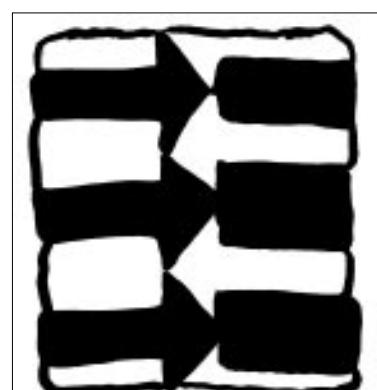
Uprava mi je kampa vrlo nevoljno dopustila, i to samo u »šatoru za goste« uz sam ulaz u kamp, da tu dočekam pojedince koji su spremni razgovarati sa mnom. Fotografirati sam smio samo izvan kampa i to tako, da se kamp na slikama ne vidi. Medijski in-

tenzivno praćenje događaja s kosovskim Albancima ustupilo je, na žalost, mjesto medijskoj šutnji u slučaju kosovskih Roma. Situacija u Prištini, gdje je jedna romska četvrt gotovo uništena, a drugu su naselili Albanci, čije su kuće negdje drugdje na Kosovu bili uništili Srbi, nije usamljena. Kamo se vratiti i tko Romima može garantirati osnovnu sigurnost?

Znanstvenik nema moć da promijeni stanje brzo i učinkovito, kao što bi to želio. Izložbom i filmom nastojao sam pokazati širinu svjetonazora kosovskih romskih glazbenika, te upozoriti na potrebu da se u postojećoj situaciji reagira i pomogne. Ovih dana pripremam kompakt disk s terenskim snimkama glazbe kosovskih Roma, koji će putem svjetske distribucije pomoći da ih upozna najšira publika, a novac od prodanih primjeraka ići će u fondove za humanitarnu pomoć.

Nakon rata na Kosovu mnogi su Romi izbjegli i u Hrvatsku, gdje su našli na drugačiju situaciju. Kako premostiti kulturološke razlike?

— Na nekim osnovnim školama u Oslu norveške su kolege u razdoblju između 1989. i 1992. godine provodile projekt pod na-



Politika nije kurva

turnu komunikaciju profitirali — i znanjem i razumijevanjem. Na kongresu glazbenih pedagoga u Pretoriji prije dvije godine predstavio sam načrt uključivanja Roma u sličnu organizacijsku shemu. Uvjeren sam da će takvi projekti, koji su dio kompleksa tzv. aplikativne etnomuzikologije, biti i u Hrvatskoj sve prisutniji, tim više što su rezultati u radu s prognanicima i izbjeglicama već dali veoma stimulativne rezultate. □



Osobno je političko

U naslovu izložbe *Samo za tvoje oči* sadržan je koncept koji u ispitivanje odnosa umjetnosti i života uključuje ispitivanje odnosa privatnog i javnog područja

Rosana Ratkovčić

Projekt *Samo za tvoje oči; u organizaciji Elektre — Ženskog umjetničkog centra iz Zagreba; konцепција Sanja Ivezović; mjesto Frankopanska 2 (izlog na fasadi); od 9. siječnja do 16. travnja*

U organizaciji Elektre, Ženskog umjetničkog centra iz Zagreba, uz pomoć Centra za ženske studije i prema koncepciji Sanje Ivezović realiziran je projekt *Samo za tvoje oči*, izložba koja se od 9. siječnja do 16. travnja održavala u izlogu na fasadi zgrade u Frankopanskoj broj 2. Rad jedne umjetnice/ka bio je izložen tijedan dana, a svake nedjelje u 17 sati otvorena je sljedeća izložba. U projektu su sudjelovale umjetnice koje suraduju u radu Elektre; Jelena Perić, Ivona Kočica, Ksenija Turčić, Ivana Vučić, Renata Poljak, Sanja Ivezović, Edita Shubert, Mara Bratoš, Andreja Kulunčić, Vlasta Delimar i Barbara Blazin; Sanja Bachrach i Mario Krištofić izložili su zajednički rad, a sudjelovala su i dva pozvana umjetnika, Goran Trbuljak i Ivan Kožarić. Za razliku od izložbi u galerijskim prostorima gdje su izloženi radovi dostupni u istom vremenu, a razgledaju se kretanjem u prostoru, ova je izložba ostvarena u jednom prostoru, a radovi različitih autora izmjenjuju se u vremenu.

Napuštanje galerijskih prostora i ulično izlaganje umjetničkih djela prihvaćen je i uobičajen postupak kojim suvremena umjetnost propituje odnos umjetnosti i života, njihove granice, točke njihova doticanja i pretapanja. U naslovu izložbe *Samo za tvoje oči* sadržan je koncept koji u ispitivanje odnosa umjetnosti i života uključuje ispitivanje odnosa privatnog i javnog područja. Rad koji se temelji na privatnosti izložen u javnom prostoru ulice za promatrača postaje dio tog javnog prostora, a izlog kao mjesto odvijanja izložbe predstavlja mjesto susreta privatnosti i javnosti. Fotografija je izabrana kao medij predstavljanja jer je jednako značajna njezina uloga u oba područja. Jednako je rasprostranjena upotreba fotografije u bilježenju privatnog života i intimnih trenutaka, kao i u stvaranju slike koje istovremeno bilježe i ispunjavaju javno područje, od dokumentarnih do visokestetiziranih reklamnih fotografija.

Istraživanje preklapanja privatnog i javnog područja ističe značenje iskaza *osobno je političko*, kao i značajnu ulogu feministike u shvaćanju neraskidive povezanosti ovih područja; našeg prava da osobna pitanja predstavljamo kao politička i dužnosti političara da se njima bave.

Nema bolje politike od seksa

U radu koji je izložio Goran Trbuljak privatno i javno, osobno i političko izjednačeni su kao odraz slike u zrcalu. Fotografije snimljene u zatvoru u Lepoglavi, snimke zatvorskog ateljea i umjetničkih radova zatvorenika, koje prekrivaju zrcalo u dnu prozora i zamjenjuju ga, predstavljaju odraz »prave« umjetnosti. Značenje fotografiranih radova kao »pravih« umjetničkih djela istaknuto je natpisom *Rad u izlogu* koji stoji na njima. Drugi natpis *Izlog u radu* u ovom kontekstu dobiva posve novo značenje,

govori nam da je izlog dio rada, da rad obuhvaća puno veći prostor od prostora samog izloga, univerzalni prostor ideja. Zrcalni odnos ponovljen je u rečenici napisanoj na

Embrio, plavuše i Tito

Sanja Ivezović i Andreja Kulunčić predstavile su interaktivne radove koji na izravan način ostva-

nje u politiku osobni odnos između roditelja i djece.

Tijelo kao oglašni prostor

Sanja Bachrach i Mario Krištofić izložili su fotografiju svojih nagi torza na kojima se ističu tetovaže, a tekst koji okružuje fotografiju govori o tijelu kao oglašnom prostoru. Izlaganje tijela u javnom prostoru, praćeno ponudom njegova iznajmljivanja kao oglašnog prostora, ističe značenje tijela kao mješta susreta privatnog i javnog područja.

Vlasta Delimar izložila je fotografiju na kojoj se nalazi u naručju muškarca. Muškarac je krupan, s bradom, u uniformi hrvatskog branitelja, s kapom i grbom na čelu. Autorica je obučena u crveni ogrtač, sa crvenim štiklama i crvenim pojasom vezanim oko struka, golih grudi, sa crnim kožnim gačicama, pericom i torbicom u ruci. Gomilanje atributa muževnosti i žensvenosti, koje svrstava muškarca i ženu u njihove prave rodne uloge, istovremeno predstavlja razotkrivanje i potvrđivanje društvene konstrukcije tih uloga.

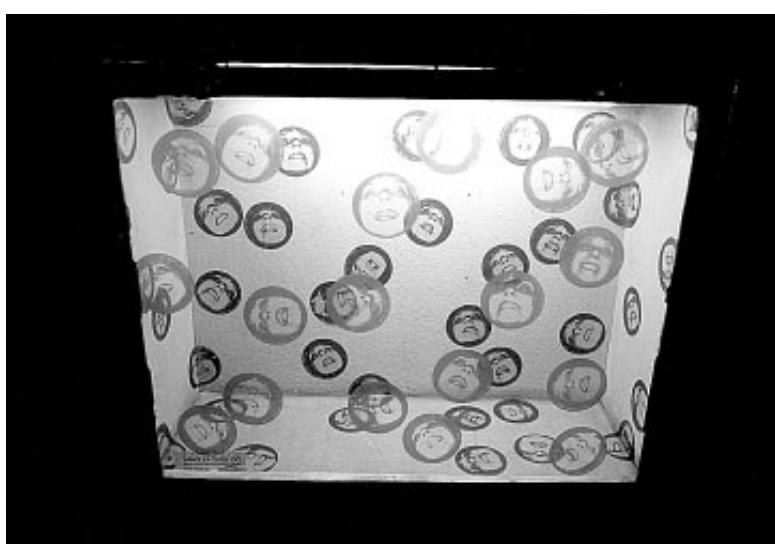
Na fotografiji koju je izložila Mara Bratoš motiv žene i muškarca usmjeren je na ispitivanje odnosa moći među spolovima. Erotičnost odnosa između žene i muškarca pretočena je u čin hranjenja. Žena jede muškarcu iz ruke što upućuje na njezinu podređenost, ali muškarac bez glave, okrenut ledima, zapravo je nebitan, a lik žene jasno dominira scenom.

Jelena Perić i Ivona Kočica izložile su radove izrazito intimna značenja. Otvoreni obiteljski album za slike Jelene Perić upućuje na univerzalno značenje obiteljskih fotografija, na ponavljanje jednakih motiva fotografija u svim obiteljskim albumima.

Na fotografijama Ivone Kočice predstavljena je radnja koju većina smatra najintimnjom, sjedenje na zahodskoj školjci. Izlaganje fotografija na crnoj podlozi, u formi triptiha koja asocira na prizore religioznog sadržaja, ističe svečanost tabuizirane i marginalizirane svedoknevnine radnje.

Za razliku od Jelene Perić i Ivone Kočice, Barbara Blazin polazi od javnog kojem pridaže osobno značenje. Ona je izložila dvije iz svoje serije fotografija gradskih uglova. Prepoznatljiva javna mješta sakupljena su u novi kontekst i gradu je suprotstavljeno jedno od njegovih mogućih lica.

Edita Shubert je fotografiju svoja nasmijana lica umnožila u nizu okruglih, plavih, monokromnih naljepnica nazvanih *Osmije 2000*. Mnoštvo jednakih nasmijenih lica nalijepljeno je po svim, vanjskim i unutarnjim, površinama izloga. Naljepnice na staklu izloga prekrivaju one u pozadini pa nastaje složeni, višedimenzionalni prostor ispunjen autoričinim osmijehom. Autorica odabire osmijeh kao onaj dio svoje privatnosti koji će predstaviti javnosti. Iako umnažanje osmijeha koje ga ističe potiče sumnju u njegovu iskrenost, on je jedini prisutan, ne postoji nikakva alternativa za njega.



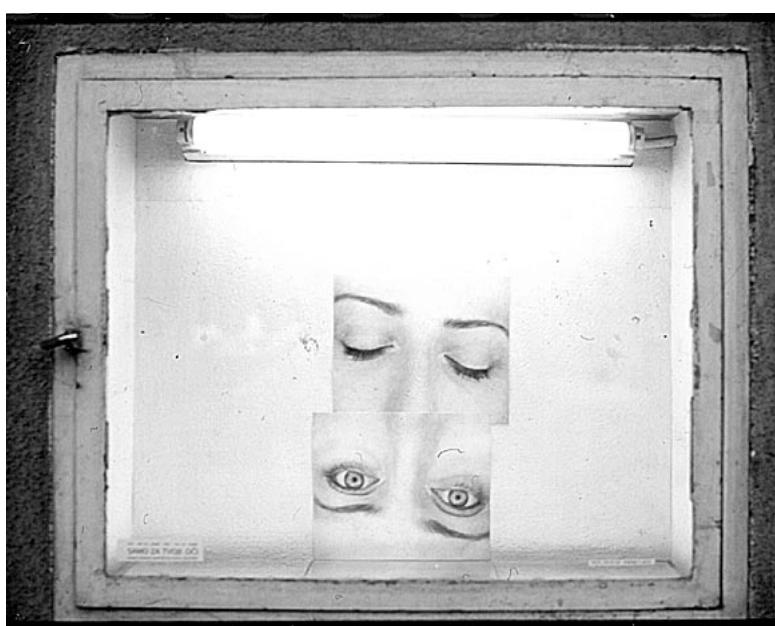
E. Schubert, Lažan osmijeh, 2000. noću (autoportret na naljepnici), instalacija

izlogu, ispod teksta *Nema bolje sekse od politike* naopako je napisan tekstu *Nema bolje politike od seksa*. Okretanje natpisa i izmjena redoslijeda riječi izjednačava pogled na svijet s obje strane izloga. Zrcalni odraz rečenice označava izlog kao zrcalo u kojem se privatno ogleda u javnosti, a javnost se ogleda u privatnom.

Na zrcalnom odrazu zasniva se i rad Ksenije Turčić. Ona je u fotografiski medij prenijela motiv svoje posljednje videoinstalacije *Slow motion* predstavljene u Galeriji proširenih medija. Instalacija se sastoji od videoprojekcije autoričnih očiju koje se otvaraju i zatvaraju u skladu s otvaranjem i zatvaranjem vrata na drugoj videoprojekciji. Iz ovog rada izvedene su fotografije otvorenih i zatvorenih očiju autorice, osnovni vizualni i značajni motivi cjelokupne videoinstalacije. Statičnost fotografije u odnosu na pokrenutost videoinstalacije.



Ivan Kožarić pred svojom instalacijom



Ksenija Turčić, prenesen motiv iz Slow motiona

ke upotrijebljena je i nadvladana. Fotografija zatvorenih očiju su protstavljena je fotografiji otvorenih očiju okrenutoj naopako kao zrcalni odraz, a ovi odrazi ponovljeni su u zrcalu koje se nalazi u dnu izloga.

Fotografije koje je izložio Ivan Kožarić okrenute su licem prema dolje, vidljiva im je samo pozadina. Praznina koju predstavljaju istaknuta je dodavanjem dviju praznih kutija za fotografске filmove. Vrećica puna graha koji označava prepoznatljivo, stvarno i upotrebljivo suprotstavljena je nevidljivim fotografijama čije značenje ne poznajemo, koje bez promatrača ne postoje. Punina sadržana u elementarnom značenju graha ističe praznину nevidljivih fotografija. Odnosima umjetnosti i života, privatnog i javnog, osobnog i političkog dodata su odnos vidljivog i nevidljivog, stvarnog i prividnog, materijalnog i duhovnog.

ruju vezu privatnog i javnog područja. Uključivanjem promatrača širi se prostor izloženog rada, od prostora izloga do virtualnog prostora telefonske mreže i Interneta.

Sanja Ivezović je telefonske brojeve povezala s fotografijom zanosne nage plavuše postavljrenom u središte izloga, kao izazov zainteresiranom promatraču. Put do telefonskih brojeva vodi od značajnih točaka plavušina tijela, glave i medunožja, preko imena Freuda i Marxa, misilaca čije su ideje značajno odredile proteklo stoljeće. Međutim, ponuđeni telefonski brojevi više su u vezi s navedenim misliocima nego s uzbudljivom plavušom, tako da će se promatrač koji nazove broj povezan s Freudovim imenom i plavušinom glavom javiti automatska sekretarica koja šapuće *Reci, reci mi...*, kao poziv na ispojivu na psihoanalitičku kauču, dok će se promatraču

nacije uvodi u politiku osobni odnos između roditelja i djece.

Tijelo kao oglašni prostor

Sanja Bachrach i Mario Krištofić izložili su fotografiju svojih nagi torza na kojima se ističu tetovaže, a tekst koji okružuje fotografiju govori o tijelu kao oglašnom prostoru. Izlaganje tijela u javnom prostoru, praćeno ponudom njegova iznajmljivanja kao oglašnog prostora, ističe značenje tijela kao mješta susreta privatnog i javnog područja.

Vlasta Delimar izložila je fotografiju na kojoj se nalazi u naručju muškarca. Muškarac je krupan, s bradom, u uniformi hrvatskog branitelja, s kapom i grbom na čelu. Autorica je obučena u crveni ogrtač, sa crvenim štiklama i crvenim pojasom vezanim oko struka, golih grudi, sa crnim kožnim gačicama, pericom i torbicom u ruci. Gomilanje atributa muževnosti i žensvenosti, koje svrstava muškarca i ženu u njihove prave rodne uloge, istovremeno predstavlja razotkrivanje i potvrđivanje društvene konstrukcije tih uloga.

Ivana Vučić također je oblikovala izlog kao prijelaz u drugi svijet koji počinje odmah iza granice izloga.

Staklo je prekriveno neprozirnom, crvenom, svjetlucavom površinom s kružnim otvorom u sredini, krugom zelenog svjetla

koje izbjiga iz loga, velikim zelenim okom koje promatra proma-

trača. Unutar zelenog svjetla promatrač otkriva fotografiju, autoportret autorice, mirno žensko lice koje izrana iz vode. Zeleno svjetlo i voda s fotografije stapanju se u gustu tekućinu koja ispunjava svijet unutar izloga, a promatrač s ulice uranja u ovaj prostor koji ne pripada svakodnevici.

Renata Poljak na službenom dokumentu, diplomi ili pohvalnicu, crta erotske crteže čija nespretnost određuje njihovo privatno značenje. Umjesto prvobitnog, precrtanog teksta dokumenta rukom je napisan tekst: »*Sanjala sam tatu s velikim pištom koji mu viri iz blača. Bio je jako mlad.*« Riječ tata napisana je tako da simulira poznati Titov potpis i nejasno je govori li tekst o tati ili o Titu. Iskaz osobno je političko prebačen je u kontekst populističke političke propagande koja predstavljanjem predsjednika kao oca



Sanja Ivezović, Poziv na ispojivu

BIG je velik

Torino se prihvatio nove manifestacije koja okuplja brojne aktualne kulturne trendove

Janka Vukmir

BIG Torino 2000, Torino, 7. travnja — 7. svibnja

BIG Torino 2000 prvo je izdane međunarodnog bijenala suvremene umjetnosti. BIG znači Biennale Internationale dei Giovani, ali ovo njegovo prvo izdanje definitivno jest BIG-veliko. U Torino je pozvano 500 mlađih umjetnika iz Europe i gostujuće zemlje — Kine, koji su tijekom mjesec dana 7. travnja-7. svibnja nastupali u dvanaest umjetničkih disciplina: likovnim umjetnostima, fotografiji, stripu, dizajnu, novim medijima, plesu, kazalištu, modi, gastronomiji, urbanim intervencijama i suvremenoj glazbi. Povijest ovog Bijenala nije duga, pa budući da mu je ovo prvo izdanje, trebala bi biti osobito zanimljiva domaćoj infrastrukturi koja stvara i provodi kulturnu politiku.

Naime, Bijenale mlađih Mediterana nama je dobro poznata manifestacija, uglavnom zahvaljujući Modernoj galeriji iz Rijeke koja je njezin hrvatski partner i domaćin. Jedno od velikih izdanja ovog mediteranskog okupljalista za umjetnike održano je svojedobno i u Torinu. Tom su prilikom tamošnji kulturnjaci shvatili koliko je to gradu i regiji donjelo dobra: novog razmišljanja, umjetničkog poticaja, društvenog osvještavanja, turističke promocije i finansijske koristi. Ne želeći propustiti priliku i izgubiti kontinuitet pojavljivanja na globalnom kulturnom itinereru, Torino se prihvatio nove velike manifestacije koja okuplja brojne aktualne kulturne trendove, od generacijske dominacije mlađih umjetnika, do širenja umjetnosti na sve slojeve kulture društva; od

samog kreativnog stvaranja u području tzv. finih umjetnosti do prehrane tj. njezinog umjetničkog aspekta — gastronomije.

svoje dobre strane. BIG Torino ugostio je trideset hrvatskih umjetnika (6 posto od ukupnog broja pozvanih), stjecajem okolnosti uglav-

bio pozvan na sudjelovanje u seriji razgovora koji su se u Torinu tom prilikom održavali. Izlagao je i Igor Kordej, premda nije više tako mlad umjetnik, nije uvršten u katalog i sudjelovao je očito po pozivu, a ne prošavši selekciju Danielea Brolijia.

Urbane intervencije u Torinu, razasute po cijelom gradu, za BIG je birao nekadašnji direktor znamenite londonske ICA-e (Institute for Contemporary Art) Mike Flood. Među ostalim u Torino je intervenirao i Leo Vukelić s vrlo dobro prihvaćenim prijedlogom in-



Budući da je spektar interesa unutar ovakve kulturne manifestacije vrlo širok, trebalo je naći organizacijski, finansijski i infrastrukturno zainteresirane pokrovitelje, sudsionike i radnike. Upravo tu se javlja ono što čini nama najudaljeniji model kulturnog funkcioniranja.

U manifestaciju su se zdušno upustili grad Torino, općina Torino i regija Pijemont sa svojim ljudima, prostorima i novcem. Grad je svoje ulice otvorio svakodnevnim nastupima, koncertima i dogadanjima; trgovine su radile vikendom do ponoći; restorani su bili prepuni uživatelja lokalnih i međunarodnih specijaliteta, ukratko korist su imali svi.

Premoć hrvatskih modnih dizajnera

Kako BIG Torino slovi kao važna i velika manifestacija, naravno da su svi sudsionici — i organizatori, pozvani umjetnici i institucije — pridonijeli bitnom obogaćenju početnog kapitala pronalazeći dodatna sredstva na svim stranama svijeta. Osim tog priljeva kapitala u Bijenale, Torino je imao i drugi otvoreni motiv u pozadini pokretanja manifestacije. Godine 2006. Torino je domaćin Olimpijskih igara i već sada radi na svojoj kulturnoj promociji za tu prigodu, želeći dovesti brojniju publiku od sportske, a znamo, ona je već bitno veća od kulturne, ali ne i dovoljna ili ne dovoljno širokog spektra da bi u tzv. izvanpanskoj potrošnji napunila blagajne muzeja, galerija, restorana, dućana, barova, CD-shopova, kinodvorana, kazališta i svega ostalog. Model kulture kao potencijalne dobre zarade našem kulturnom poslovanju nije blizak i s tim argumentom je dovoljno rečeno o zastarjeloj operativnosti svih naših kulturnih institucija, počešv od institucije države.

No, hrvatska reprezentacija se ipak pojavila u Torinu i pokazala

nom iz Zagreba i Splita te iz odašnjih institucija.

Samo svečano otvorenje BIG-a otpočelo je zapravo nastupom hrvatskih modnih dizajnera na modnoj reviji u ovom prilikom revitaliziranom prostoru bivšeg FIAT-ova industrijskog pogona. Dvije grupe dizajnera pozvane su u izboru Natashe Celati. Njih petoro: Lidiya Skočibušić, Nataša Jeletić, Nataša Kopajtić, Silvijo Vujičić i Ivana Zozoli predstavile su svoj rad s BašOno studijem za dizajn Tončija Vladislavića, a sestre Josipa i Marijana Bronić predstavile su svoj samostalni rad. Apsolutna premoć kvalitete hrvatskih modela na pisti bio je više nego očit, mjerimo li samo intenzitet i duljinu pljeska koji su izmamile, a nakon revije u svim komentarima dalo se čuti samo najbolje o našim predstavnicima u usporedbi s ostalim modelima. I ne bez razloga, jer jedini su bili opremljeni od glave do pete, bez konfekcijskih cipela i bez loša sašivenih šavova koji su inače bili česta pojava na pisti. Osim toga, njihov kompletni pristup oblikovanju materijala, tijela i izraza naišao je na najbolji uspjeh. Tekstilno-tehnološki fakultet morao bi znati i objaviti zašto je tome tako i tko je tome najviše pridonio, jer svi su pozvani dizajneri prošli kroz baš tu školu.

Od konjušnica do pisoara

Na likovnoj sceni Renata Poljak, na poziv selektora Roberta Flecka izložila je tri svoja rada, videoprojekciju Sjećanje, videoinstalaciju I Would Come With You to The End of the World i svjetlosnu lutiju Sanjala sam tatu... Bilo bi dobro da su tu izložbu vidjeli naši likovnjaci — bilo umjetnici bilo kustosi — jer bi umnogome mogla pomoći pri savladavanju temeljnih suvremenih promjena kroz koje likovnost prolazi mimo nas, gdje se malo pažnje posvećuje izvedbi djebla, a još manje društvenoj relevantnosti. Renata Poljak je imala priliku svoj postdiplomski studij proći u Nantesu, trenutačno najzanimljivoj francuskoj akademiji, na kojoj Robert Fleck i podučava i na kojoj je u godinu dana studija stekla iskustva o kojima bi odavde mogla samo čitati.

Izlóżba likovnih umjetnosti, ali i fotografije i novih medija, u kojima nismo imali predstavnika bila je postavljena u bivšim konjušnicama savojskih vladara, golemim prostorijama ukrštenim reljefima konjskih glava, kipovima svetaca zaštitnika i uopće prostorijama u kojima briga ukazuje na kulturnu podlogu kakvu domaći konji, ali i vladari, naprosto nemaju. Prostorije ovog kompleksa također su bile godinama izvan upotrebe i otvorene su za javnost po prvi put prilikom BIG Torina koji je doveo struju, uređio nužnu infrastrukturu, uređio sanitarije i prilagodio ih suvremenim sadržajima.

U dijelu konjušnica održana je i izložba dizajna i stripa, na kojoj su pak Darko Macan i nedavno preminuli Edvin Bujuković predstavili svoj doprinos hrvatskoj produkciji stripa i na kojoj je Darko Macan

bio pozvan na sudjelovanje u seriji razgovora koji su se u Torinu tom prilikom održavali. Izlagao je i Igor Kordej, premda nije više tako mlad umjetnik, nije uvršten u katalog i sudjelovao je očito po pozivu, a ne prošavši selekciju Danielea Brolijia.

Urbane intervencije u Torinu, razasute po cijelom gradu, za BIG je birao nekadašnji direktor znamenite londonske ICA-e (Institute for Contemporary Art) Mike Flood. Među ostalim u Torino je intervenirao i Leo Vukelić s vrlo dobro prihvaćenim prijedlogom in-

Kulturni sustavi

Za značaj uspješnog nastupa hrvatskih umjetnika na manifestaciji BIG Torino 2000 veliku ulogu ima i organizacija u pozadini produkcije. Naime, BIG se obratio nekolicini institucija za pomoć pri koordiniranju cjelokupnog procesa priprema koje su trajale gotovo godinu dana. Pozivi su bili među ostalim poslani i nasljednom mediteranskim partneru Modernoj galeriji u Rijeci koja od silnih unutarnjih poslova kojima se bavila u posljednje vrijeme — kako u svojim redovima

Llinkt!Check-in(g)dance

Plesni projekt Llinkt pokrenut je 1997. godine iz potrebe profesionalnih plesnih autora da zajednički istražuju nove pristupe stvaranju i izvođenju plesa. Dosadašnje akcije su: Llinkt Se-dam plesnih kreacija (showcase predstava), Llinkt Zona proljeća (dogadanje na specifičnoj lokaciji povodom Međunarodnog dana plesa 1998.), Llinkt Live Act (improvizacijska radionica i predstava) i Llinkt Zona plesa (dogadanje povodom Međunarodnog dana plesa 1999.).

Llinkt!Check-in(g)dance plesna je predstava koja se održava na aerodromu i propituje odnos tjelesnosti i nove tehnologije, sukobljavanje otuđenosti i uniformiranost ponašanja putnika s maštovitošću plesa te se poigrava s pretvaranjem slučajnih putnika u publiku plesne predstave.

Predstava Llinkt!Check-in(g)dance premijerno je izvedena na torinskom aerodromu Caselle 12. 4. 2000. (u 10, 12 i 19 sati) u sklopu festivala BIG Torino, a reprizirana u sklopu festivala Big Bang u talijanskom gradiću Masserano 15. 4. 2000. (u 22,30 sati u kazalištu).

Autorice: Iva Nerina Gattin, Katja Šimunić, Ljiljana Zagorac

Plešu: Sandra Banić, Iva Nerina Gattin, Zrinka Lukčec, Barbara Matijević, Ljiljana Zagorac, Mila Čuljak, Žak Valenta

Autor videomaterijala: Svebor Kranjc

Glazba: Luka Sorkočević, mala glazbena kutijica, zvukovi i lokacija

Llinkt! plesni projekt također je povodom Međunarodnog dana plesa, u subotu, 29. travnja 2000. izveo predstavu Llinkt!Check-in(g)dance u zagrebačkoj zračnoj luci (domaći promet) u 13 sati, a predstavu je pratila i Poruka Llinkt-a.

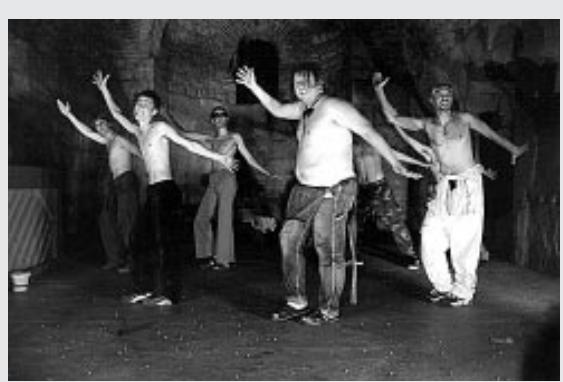


ST — stanje uma

Skupinu Otron u ožujku 1999. pokrenuli smo želeći se umetnuti koncentričnim krugom u ožujivo splitsko kazalište. Otron razvija drukčije aktivnosti od repertoarnih istraživanja na nacionalnom teatru, ali i od bratske skupine Uzgon (čija je kazališna sekcija Fraktal Falu Teatar). Otron (Organizacija dramski osvještenih natušnica) dio je »splitske scene« koja obuhvaća glazbena strujanja nastala nakon »Splitske dice«, a njezin djejovanje puno je šireg umjetničkog optsega (glazba, strip, pisanje, ples, kazalište, izdavaštvo...) i s izraženim socijalnim, urbanim i splitskim tendencijama. Prvi kazališni projekt, manifest Otron-a igraok je Baš-beton koji su stvorili i u njemu sudjeluju Dragan Lukić, Nikola Čelan, Mladen Badovinac, Aleksandar Antić, Denis Božić, Pavle Dulčić, Teo Šourek i Ivica Buljan. Baš-beton napisao je Nikola Čelan, režirao ga je Ivica Buljan, a glazbenu osnovu podržava dio grupe The Beat Fleet.

U kazališnom smislu, riječ je o staromodnom teatru koji vraća dostojanstvo bulevaru, lakrdiji, ismijavanju i tradiciji splitske kazališne lakoće. Smjera na izrazitu komunikativnost s publikom, a po-vremenim ispidi modernosti preostali su tragovi Buljanove snobovske ljubljansko-zagrebačke faze. Baš-beton u Splitu je igrao u Dioklecijanovim podrumima, Domu mlađih i narušenom hotelu Ambasador, premijeru je doživio u Zadru, a kasnije u raznim izdanjima u Ljubljani, Sofiji i Mostaru. Na BIG Torinu pojavio se zahvaljujući izboru Mani Gotovac koja podržava Otron od osnivanja, u društvu s grupama Fanny & Alexander (Italija), High Risk Company (Grčka), Central Experimental Theatre (Kina), Gob Squad (Velika Britanija), The Fodder Group (Njemačka), Akademskim Leninsko-vjet Teatrom (Rusija), Carniceria Teatro (Španjolska), Attila (Francuska), Reginars Vaivars Company (Latvija). Torinska publika oduševljeno je primila Otron za vrijeme izvedbe Baš-beton u Teatru Juvarra i na nastupima u gradovima Bieli i Torre Pellice. Još veće zadovoljstvo Otron-ovci su izazvali kod ostalih sudsionika BIG Torina, priređujući im neplanirane zabave na partijima, urbanim intervencijama i originalnim he-peninzima na raznim torinskim punktovima. Pod mottom »ST-stanje uma« Otron i nakon Torina nastavlja svoje uobičajene aktivnosti.

Nikola Čelan, Dra-gan Lukić, Ivica Buljan, Mladen Badovinac, Denis Božić, Aleksandar Antić, Pavle Dulčić, Teo Šourek (i Luka Barbić)



staliranja pisoara za pse uz brojne stupove torinskih trijemova. Zagrebački pesek su još na 25. salonu mlađih 1998. godine već mogli koristiti ove pisoare, ali u Torinu oni su bili tehnički doradjeni, budući da je hrvatsko Ministarstvo kulture dalo mali iznos njihovu usavršavanju i time komforu kućnih ljubimaca u Torinu. Osim toga, Vukelić je kao integralni dio ove intervencije i po parkovima postavio označke i cijene za velike i male nužde pasa koji nesmetano šeću zelenim gradskim površinama. U Torinu ova intervencija ima svoje puno opravданje, budući da je grad zasut psećim brabonjcima u daleko većoj mjeri nego Zagreb.

Plesni projekt grupe LLINKT! Dance Project održava se na torinskom aerodromu koji je s velikim veseljem i uzbudnjem očekivao ovaj nastup. Nenajavljen je za avio-putnike, na polaznom i dolaznom aerodromskom peronu LLINKT!ovci su se svojim LLINKT!Check-IN(g)DANCE-om integrirali u putujuću masu, nudeći neplanirani kulturni doživljaj na najubrzanijoj gradskoj prometnoj stanicu. Aerodrom je, uz nužne upute plesačica-ma povezane s nužnim sigurnosnim obvezama, da moguće go-stoprimstvo, ali budući da je po programu ples najavljen ovih dana, još nemamo povratne informacije samog nastupa. Međutim, plesna izvedba bila je pozvana i u susjedni gradić Biella (poznato po tome što je rodno mjesto Michelangela Pistoletta), tako da je LLINKT!ov na-stup prešao i granice samog BIG Torina.

Jednako je i s koncertom Matije Dedića po izboru Erica Marinitscha inače direktora talijanskog MTV-a. Njegov koncert također je dobio poziv preko granice BIG Torina, pa je tako Dedić održao još jedan talijanski koncert.

Ovih dana je na programu i predstava Baš-Beton i stupovi društva splitskog teatra ODRON, koji je u Torino stigao na poziv selektorice za kazalište BIG-a, Mani Gotovac, čime smo uz umjetnike na BIG Torinu imali i značajnog predstavnika medu selektorima.

* Tekst je originalno napisan za Radio-Zagreb, III. program, emisija Triptih

Razgovor muhe i skarabeja

Oduzeti životinji teritorij isto je što i čovjeku oduzeti govor

Rade Jarak

Jan Fabre i Ilya Kabakov, Sveti Muzej suvremene umjetnosti, 21. travnja — 15. svibnja 2000.

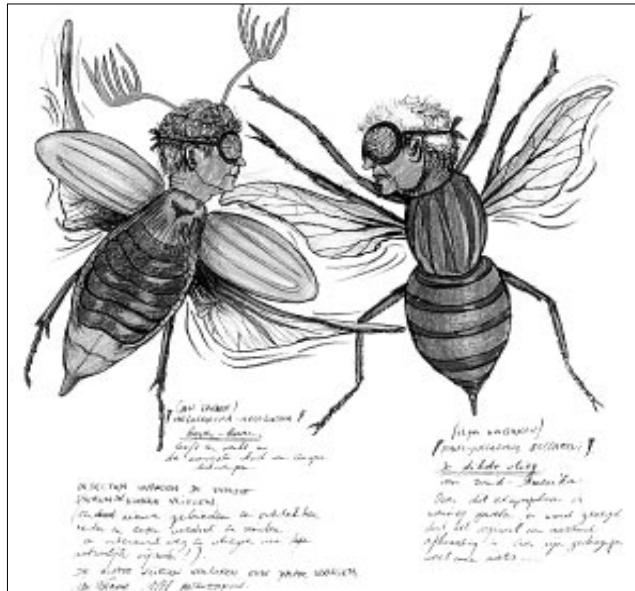
Zivotinje u suvremenoj civilizaciji imaju ulogu najudaljenijeg Drugog, isključenog i nepoznatog, onoga što se uporno odupire svakoj znanstvenoj metodi. Životinje danas ostaju zatvorene u vlastitoj dimenziji. Jednostavno nisu inteligibilne čovjeku, znanost nije doškola njihovo tajni. Prvenstveno zbog životinjske moći šutnje, zbog tišine koja je neprispodobiva bilo kakvo vrsti diskursa. Prema Baudrillardu izum nesvesnog samo je vrsta dojetke pomoću koje znanstveni diskurs na racional-

ljan način opisuje neopisivo. Pomoću nesvesnog razum sortira i klasificira ono

čovjeka nad onim što je izgubio i što više ne razumije. Čovječanstvu preostaje jedino mučenje životinja, u uzgajalištima i laboratorijima, kao nadzor nad radikalno drukčijim.

Stoga je izložba Jana Fabre i Ilye Kabakova, iako naizgled pomalo dosadna i bez nekih senzacio-

rabeje u ovom slučaju. Na dvostrukom videopanoru mogli smo vidjeti Ilye Kabakova kako glumi muhu, a Jana Fabrea kako nastupa u odori skarabeja. Insekti dopiru iz prapovijesti vremena, ali su ipak po mnogim predviđanjima bića budućnosti. Susret muhe i skarabeja odjednom oduzi-



Jan Fabre, *Helolontha Helolontha*

nalnih i drastičnih formalnih zahvata, vrlo zanimljivo postavljena i pogoda jedno od temeljnih pitanja o našoj civilizaciji. Moderni je megalopolis, kao vrhunac, ali i nagovještač krajja jedne civilizacije, također teritorij, prirodnji okoliš, za insekte. Za muhe i ska-

ma izložbi auru visoke umjetnosti i stvari pokušava spustiti na razinu životinja. Tome svakako pogoduje kvazianstveni jezik kojim se služe muha i skarabej, a koji namjerno parodira znanstvenu linearnost i lažnu objektivnost. Muha izlaže skarabeju ra-

zne teorije o postanku svijeta, a skarabej je sluša s pozornošću. Čakaju oni tako u nekom vlažnom podrumu, uz zahrdale mokre cijevi, ali i na vrhu njujorskog nebodera. Takoder im ne smeta što govore dva različita jezika, ruski i flamski. Konačno se nalaze u svome pravom, futuriističkom okolišu koji kao da su čekali još od prapovijesti. Kao da je grad, nakupina čelika, stakla i betona upravo stvoren samo za njih, insekte.

Navlačenjem životinskog kostima Fabre i Kabakov na neki način prizivaju mitske, obredne rituale. Poput modernih врачеva i šamana prizivaju vrijeme kad su životinje bile jednake s ljudima. Vrijeme je to, doduše, primitivnog društva, ali vrijeme u kojem su životinje bile uključene u ljudski univerzum i u njemu su imale čak povlašteno mjesto. Vrijeme u kojem priroda nije bila puki objekt. Stoga je ova izložba neka vrsta nostalgičnog sjećanja.

Dok je Jan Fabre gotovo perverzno opsjetnut kukcima, o čemu takoder svjedoči njegov najnoviji rad u Bruxellesu, Kabakov je relativno nov u tom području. Ilya Kabakov probio se na Zapadu s vrlo ozbiljnim instalacijama. Njegovi su

radovi bili vrsta stanovitog hiperrealizma na treću potenciju, jer je vrlo pedantno i doslovno prenosio sovjetski okoliš i ambijent. Radilo se o ambijentima koji su ilustrirali način življjenja u gradskim slengovima i sibirskim radnim logorima. Ta tradicionalna disidentska tema imala je produ na Zapadu, jer je, naravno, pokazivala kako je Istok nisko pao. Točnije, pokazivala je kako se urušila revolucija koju je svojevremeno taj isti Zapad, u civilizacijskom paketu, izvozio na Istok. No, sad Kabakov ostaje na neutralnom, dezideologiziranom polju, bar u smislu nekadašnje polarnosti. Ako je njegov dosadašnji rad bio svojevrsni komentar ili ironički zapis na tkivu moderne, sad je uronio u postmodernizam. Ispustivši zalogaj velikih priča, čiji je ostatak bio njegov umjetnički proizvod, Kabakov se uhvatio nove zoološko-ekološke teme. Njegova je ozbiljna, povjesna, tematika u ovome slučaju zamjenjena neozbilnjom: čavrljnjem muhe. Ali to je samo na prvi pogled. Tema je izuzetno zanimljiva i tiče se cjelokupnog društva.

Ljepota, sada

Kustosica Olga Viso željela je ponovno postaviti pitanje o ljepom u umjetnosti

Silva Kalčić

Izložba *Beauty Now, O ljepom u umjetnostima na kraju 20. stoljeća*, Haus der Kunst, München, 12. veljače — 1. svibnja

Haus der Kunst, monstruoznu nacističku Kuću umjetnosti u bavarskom Münchenu, otvorio je 1937. godine ministar propagande Reicha Joseph Goebbels, upravo u vrijeme kada su suvremeni avangardni umjetnici ozloglašeni, a njihova djela stavljena izvan zakona kao degenerirana umjetnost (*Entartete Kunst*) i uništavana na lomačama. Hitlerovi oponenti dali su spomenutoj zgradi grube klasicističke kolonade i nadimak *Weißwurst* (»bijela kobasica«) koja je naime lokalni specijalitet, a priprema se od jako začinjene svinjetine i jede se za užinu. Ugodno je ironična činjenica da je danas prostor Kuće umjetnosti namijenjen povremenim izložbama upravo suvremenе umjetnosti, a u zapadnom krilu udobjuje bavarsku državnu galeriju moderne umjetnosti. Od 12. veljače do 1. svibnja predstavlja *Beauty Now*, gostujući izložbu washingtonskog muzeja Hirshhorn podnaslova *O ljepom u umjetnostima na kraju 20. stoljeća*. Usprkos porijeklu i engleskom naslovu, izložba je popraćena tiskanim materijalom, uključujući opsežan katalog, isključivo na njemačkom jeziku.

Redefinirani pojam ljepote za novo tisućljeće

Predvidljivim izborom 36 autora i 86 djela nastalih u rasponu od ranih šezdesetih godina do danas kurator izložbe Olga Viso željela je ponovno postaviti pitanje o ljepom u umjetnosti. Dugo vremena protjerano iz likovnosti, ljepom

su moda, reklama i masovni mediji dali utočište. Antičko vjerovanje da za ljepotu postoje objektivna pravila (poput simetrije, istovjetnosti i stroge proporcionalnosti), zadržalo se kao

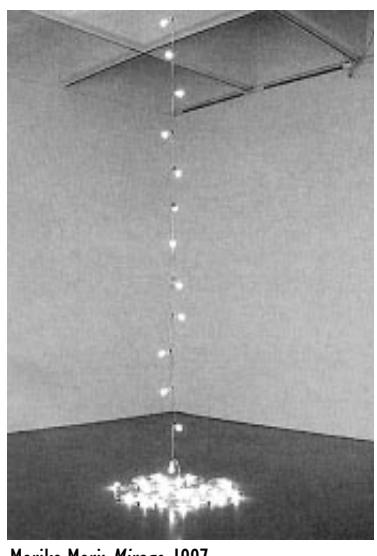
umjetnici i kritičari uskrsvaju Lazar i iznova se opterećuju pitanjem ljepote, i u tom smislu revaloriziraju umjetnost prethodnih desetljeća pokušavajući ujedno redefinirati pojam ljepote za novo tisućljeće.

Objektivizirane i neopipljive ljepote

Svetlo i boje izložbenog prostora podsjećaju na hladne, rafinirane interijere dizajnerskih



Matthew Barney: *Cremaster IV*, 1994.



Mariko Mori: *Mirage*, 1997.

humus zapadne umjetničke produkcije sve do sredine 19. stoljeća kada je — paralelno s esteticizmom i njegovim kultom ljepote — ozbiljno dovedeno u pitanje. Pod udarom radikalne kritike, počevši od Baudelairea, bezvremenski ideal klasične ljepote u jednadžbi umjetničko je ljepo konačno je pokleknuo pred antiestetikom hannoverske dade i (1919) ikonoklastičnim dadaizmom Duchampove L. H. O. O. Q. Mona Lize s brkovima i kozjom bradicom. Više od četiri desetljeća kasnije Robert Morris notiranim dokumentom opozvao je svaku »estetsku komponentu i sadržaj« svoje skulpture. Stoljećima zanoseći mase plaćenica crkve i države, u suvremenom društvu, u kojem smo »stanovnici supermarketa koliko i polisa« (Bruckner) u službi trgovčkog vilenja, ljepota ostaje jednak moćna u likovnim umjetnostima upravo svojim izostankom. Fluxus joj tu diskretno ostavlja odskrnutu vrata proglašivši »estetsku namjeru usputnom pojavom.«

Međutim, devedesetih godina, u tranziciji iz industrijskog u medijsko društvo stalne ontološke i koegzistencije banalnog i dramatičnog,

studija, upozoravajući na polemičnost naravi ljepog: je li ljepota vječna i objektivna ili je zapravo »u oku promatrača« (Toma Akvinski) nepostojano, socijalno uvjetovano iškustvo podložno pomodnostima. Potpuno zanemarene kronologije djela su podijeljena tematski u dvije cjeline: *objektivizirane ljepote* ili tjelesne, i *neopipljive ljepote* koja kruži oko iškustva uživatelja. Videorad Pipilotti Rists uvodi u prvi dio izložbe koji priziva ljudsku figuru. Stavljajući u novi kontekst forme klasičnog idealu ljepote, balastom antičke tradicije bave se Jannis Kounellis, Giulio Paolini, Michelangelo Pistoletto (*Lumpenvenus*, Venera s krpama, iz 1967. godine) i Janine Antoni autoportretnim poprsjima od čokolade i sapuna (kao izraz ženske žudnje za ljepotom, čistoćom i osjećajem voljenosti). Imi Knoebel, Sigmar Polke kroz komičnu erotičnost Playboyeih *Bunnies*, Beverly Semmes, Cindy Sherman, Rosemarie Trockel i Charlesa Raya (*Sezona jesen '91*, kastracijska megalutka) u ironičnom su ili potvrđnom odnosu spram mode, reklame i masovnih medija i njihovih strategijskih mehanizama.

Promjenama ljudskog tijela uslijed bioloških procesa i prerušavalacačkim promjenama identiteta bave se Matthew Barney (u svojim fotografijama koristeći orgiastičku ikonografiju grčke mitologije i holivudskog glamura i kiča definiranog od autora izložbe »nezakonitom sestrom ljepote«), Cindy Sherman, Mariko Mori i Lorna Simpson. Yasumasa Marimura transvestitskom Manetovom Olimpijom pervertira simbole i ikone zapadne estetike ukazujući na kulturne razlike u standardima idealna ljepote. U traženje alternativnog pojma ljepote, proširivši tradicionalno poimanje slike čovjeka prema grotesknom, uputili su se Louise Bourgeois (*Sjavori*, grudi od ružičaste gume iz 1991. godine), Marlene Dumas, Lucian Freud mesnatim monumentalnim aktovima, Pablo Picasso, Kiki Smith i Willem de Kooning svojim »problematičnim« odnosom prema ženskosti afirmiranim apstraktnim ekspressionizmom.

U drugom dijelu izložbe estetsko ćemo iskusiti kroz apstraktnu i pejzažnu umjetnost gdje se poseže za tradicijom ljepih pogleda i boja, makar samo da bi joj se iskazala odbojnost, dok je John Baldessari, Roy Lichtenstein i Ed Ruscha dovede u pitanje. Rodney Graham doslovno napokao postavlja pejzaž (fotografijama višečih stabala) boreći se tako protiv uvrježenih vizura. *Do it yourself*, cvjetni pejzaž Andyja Warholja i ljkupu pitoresknog motiva, cinički je poluvršen i zloupotrijebljen kao bojanka gdje su prazna polja označena istim brojem za istu boju.

Jezične igre Douglasa Gordona upozoravaju na izmicanje ljepog jasnim izričajima, dok se konceptualizirana ljepota divovskog pupka od fiberglasa Anish Kapora očituje u dominaciji praznine i savršenoj dovršenosti forme. Felix Gonzales-Torres svjetlosnom vrpcem i James Turrell svjetlosnom sobom izlažu nematerijalni svjetli prostor, odričući se konvencionalnih izričajnih medija. Gonzales-Torres, umjetnik s Kube, stavio je na njujorske oglašne ploče fotografiju izgužvanog, očigledno netom ispražnjeg bračnog kreveta: nakon smrti partnera privatne emocije prenio je u javnu arenu i zatim i sam umro od AIDS-a 1996. godine.

Tijelo kao paleta

Stalni dio izložbe su videoradovi kao i filmski dokumenti u pet programske skupine sa zajedničkim nazivnikom istraživanja ikona ljepote, svijesti o tijelu, tjelesnih ekshibicija te osjetljivog doživljaja prirode kojim se bave umjetnici zemlje sedamdesetih godina, za svoja djela koristeći snagu prirodnih procesa. Novi kult tijela i njegovo izlaganje bez inhibicija, ko-diranje tjelesnih poza i pokreta tema je rada Hannah Wilke iz 1970-ih godina. Tijelo kao paleta — izviđanje spolnosti i identiteta provode Yves Klein (»živi kistovi«, naga tijela napršena plavim pigmentom patentiranim kao *International Klein Blue*, otiskuju se na platno) i Bruce Nauman šezdesetih godina te Marina Abramović sedamdesetih. Protiv doživljaja tjelesnosti iskrivljenog mnoštvom tabuirajućih socijalnih pravila Mona Hatoum i Lorna Simpson pokazuju nam tijelo u nekonvencionalnim i vrlo intimnim scenama kako bi se mehanizmi pogleda preselili s tijela kao predmeta objekta u njegovu emotivnu nutrinu. Tijelo palestinske umjetnice Mone Hatoum je ambivalentno, istovremeno ženstveno i ugroženo, kroz svoje osobno postojanje bavajući čak i političkim simbolom.

Ideal ljepote postmoderne odlučno je uvjetovan popularnom kulturom, opterećen stereotipnim klještem lica s filma i televizije. Douglas Gordon, Jonathan Horowitz, Yasumasa Morimura... idolatriji zvjezda prilaze s ironijom i porugom, napominjući da će u novom tisućljeću vješnjatno vrijediti sasvim novi parametri ljepote.

Na prijelomu 19. i 20. stoljeća vladalo je dužilazni misli: »Samo ljepota može spasiti svijet« piše Dostojevski; njegov suvremenik Nietzsche je drugačije raspoložen: »Za čime imamo nostalgičnu mislju na ljepotu? Biti ljepi: zamišljamo si da velika sreća mora biti s time povezana. Ali to je pogrešno.« A ljepota danas? Na to je pokušala odgovoriti fascinantna minhenska izložba. Njezini su autori postavili pitanja na koja su unaprijed znali odgovor.

Ispravak

U posljednjem broju Zarez za uz tekst *Letecim rukscima do zvjezda* prezime autorice greškom je potpisano kao Valčić umjesto Kalčić. Ispričavamo se čitateljima i autoricama.

Što zapravo tišti gospodina Šmita?

ili arhitektonski nadesno raaaavnaj s'

**Tihomir Milovac,
viši kustos MSU-a
Nada Vrkljan Križić,
muzejska savjetnica MSU-a**

Ragiranje na tekst *Muzej suvremene umjetnosti — Protiv zavodenja javnosti falsificiranim činjenicama Edvina Šmita, predsjednika DAZ-a*

Znimimo nam je draga da je Zarez u okviru »tematskih« stranica o arhitekturi objavio tekst gospodina Edvina Šmita nastao kao odgovor na naš tekst objavljen u *Jutarnjem listu* (12. 4. 2000) pod naslovom *Nije točno da se natječaj za Muzej ne može ponovno raspisati* u kojem smo iznijeli neke važnije činjenice vezane uz arhitektonski natječaj za zgradu Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu. O gospodinu Šmitu do ove prilike nismo znali ništa. Od sada zahvaljujući stilu i pristupu polemici saznali smo sasvim dovoljno da njegove napise zaobilazimo. Možemo se samo iskreno nadati da je kao arhitekt projektant seriozni.

Dakle, u spomenutom tekstu smo samo ukratko, kronološki, posložili važnije događaje i odluke te njihove aktere koji su bitno promijenili tijek priprema natječaja i to u njegovim najvažnijim segmentima. Tada su na pozicijama odluka bili tadašnja gradonačelnica grada Zagreba, gospođa Marina Matulović Dropulić, tadašnji ministar kulture gospodin Božo Biškupić, aktualna ravnateljica Muzeja suvremene umjetnosti gospoda Snježana Pintarić i provoditelj natječaja Društvo arhitekata Zagreba. Oni su direktno donijeli odluku ili indirektno prešutno potvrdili da natječaj neće biti međunarodni i dvostupanjski, da ocjenjivački sud također neće biti međunarodni, i na kraju, ali iznimno važno, besprizorno su promijenili, odnosno devastirali prvobitnu Muzeološku koncepciju koju je potpisao autorski tim kustosa MSU-a. Članovi Ocjenjivačkog suda i tajništvo Natječaja (dakle DAZ) na vrijeme su dobili pismeni prigovor (potpisao Tihomir Milovac) da je program koji se pojavio kao podloga arhitektonskom natječaju promijenjen, nespretnošću ili neznanjem devastiran, te da takav program nije sačinio autorski tim kustosa, nego da je on plod samovoljne odluke nekih od navedenih aktera koji nisu sudjelovali u stvaranju programa. Tko je sve neposredno »kumovao« promjenama programa ne znamo, ali upućujemo zainteresirane pa tako i gospodina Šmita na originalnu verziju Muzeološke koncepcije koju je prihvatio Muzejski savjet Ministarstva kulture u travnju 1998. godine. Tamo su jasno, usudimo se reći vrlo stručno, izneseni svi elementi potrebni za stvaranje ozbiljne podloge arhitektonskom natječaju, od multidisciplinarnog sadržaja Muzeja, kvantifikacije prostora, funkcionalnih sklopova

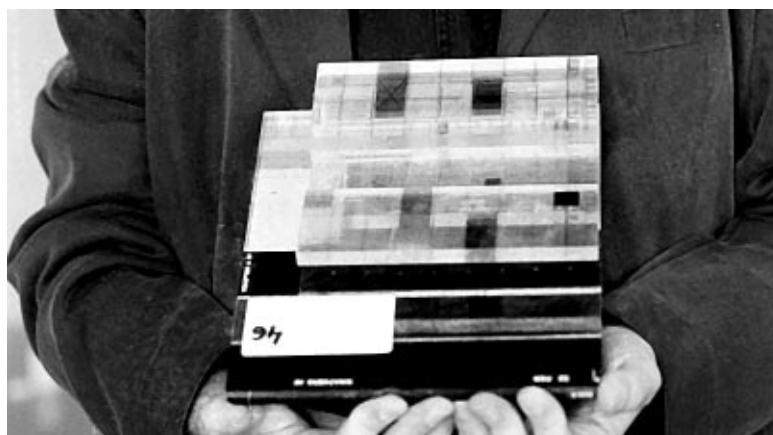
Muzeja pa sve do projekcije razvoja.

Dakle, konstatacija gospodina Šmita da smo mi odgovorni za

nu sliku», a to je da su arhitekti Penezić i Rogina bili konzultanti pri stvaranju Muzeološke koncepcije MSU-a. To nismo nikada

li kakav drugi »prekršaj«, tada on zna puno više od nas pa ga molimo da nas na to upozori ili jednostavno prijavi nadležnim. Do tada smatrat ćemo tu »optužbu« izvan pameti i zadržat ćemo je u ropotarnici povijesti među sličnim oblicima progona.

I na kraju ćemo završiti s još nekim netočnostima koje se mogu naći u tekstu gospodina Šmita. Točni podaci će mu možda pomoći da se snade u vremenu i prostoru. U MSU-u nikada nije radio nitko tko se zove »prof. Laszlo«. Pretpostavljamo da je gospodin Šmit mislio na Željka László, dječatnika Muzejsko-dokumentacijskog centra ili možda na arhitekta Aleksandra László? Muzeju nije nikada bila ponudena lokacija »na obali Save sjever-



»katastrofalno pripremljen program« ne stoji jer smo iz pripreme Natječaja isključeni promjenom ravnatelja MSU (1. 4. 1998), gotovo godinu dana prije raspisa natječaja.

Također smo u tom tekstu javnosti pojasnili nejasnoće iz otvorenog pisma arhitekata upućenog javnosti i Ministarstvu kulture RH koje su supotpisali arhitekti Nenad Fabijanić, predsjednik UHA-e i Edvin Šmit, predsjednik DAZ-a, u kojem ultimativno traže hitno izjašnjavanje investitora (RH i Grad Zagreb) o budžetu natječaja i pronađenog rada arhitekta Igora Franića. Tim su pismom potpisnici pokušali zavesti javnost predstavljajući ulogu arhitektonskih udrug (DAZ i UHA) kao najznačajnijih i nezaobilaznih čimbenika u vrijednosnoj proučenoj arhitekturi, a ovom prilikom im je povod bio arhitektonski natječaj Muzeja suvremene umjetnosti i polemike koje su otvorene posljednjih mjeseci. Pošte je opravdan cehovski zahtjev izrečen tom prigodom da se pronađeni arhitekt obešteti ukoliko se pristupi realizaciji nekog drugog rada s istog natječaja. Ali, pozivom na članak 4. 2. 1. Pravilnika o organizaciji i provođenju natječaja s područja arhitekture i urbanizma, kojeg arhitekti ističu, jasno je da to nije potrebno učiniti ako se raspiše novi natječaj. S tim se čak slaže i gospodin Šmit.

Udruge, pa tako i ove arhitektonске, grupe su ljudi koji kroz institut grupe štite svoje osobne interese. Oko arhitektonskih strukture se »vrati« priličan novac pa je time i potreba zaštite interesa jača i grčevitija. Poneki to vole prikazivati kao »zaštitu struke«, pa u svom pozitivizmu isključuju mogućnost negativne kritike. Blasfemija je ako ta kritika doveđe iz »njihovih redova«. I sada smo zapravo kod temeljnog problema koji tišti gospodina Šmita, a čini se i neke druge predsjednike sličnih udrug. Gospodin Šmit i ovom prilikom, kao i u otvorenom pismu arhitekata, ponovno pokušava »zavesti« javnost pa je u nedostatku ozbiljnih argumenata svoj odgovor nama pretvorio u prozivku i optužnicu arhitektonskog tandem Penezić i Rogina, obračun s bivšim upravama UHA-e, DAZ-a i svim drugim »neprijateljima«. Razlog takve reakcije definitivno nije u sadržaju našeg teksta. Doista je opskurna i na rubu pamet Šmitova konstatacija da smo »prešutjeli, zaboravili i zamglili neke nama poznate činjenice, a nepoznavanje kojih javnosti daje sasvim iskrivljene

no od Bundeka«, pa tako Šmitove kritike o »propuštenoj prilici« i »gradogradnju sljepilu i neznanju o gradu« padaju (buć!) u tu istu Savu i odlaze daleko prema istoku. Ponuđena lokacija bila je na lijevoj obali rijeke Save uz most Slobode, na suprotnoj strani od Bundeka. Intenzivni angažman dolje potpisanih na projektu Muzeja datira od početka devedesetih, a prve samostalne inicijative od 1994., a ne kako to navodi Šmit od 1996. godine.

Poruka uredništvu: ukoliko ubuduće i drugi tematski blokovi kao ovaj o arhitekturi budu izlikati za osobne prozivke, obraćune i optužbe, tada se nemojte čuditi ako vam javnost promijeni ime u *Koma*. ☐

Zagreb, 3. 5. 2000.

**KOMISIJA ZA PRELJEPO
ČIP - UHA**

gđa. Andra Žitar, glavna urednica
ZAREZ

Predmet: **RASPRSKAVANJE ZAREZANOG ARHITEKTONSKOG
ČIRA DOČEKANO S ODOLJAVANJEM I OLAKŠANJEM**

Poštovana kolegice,

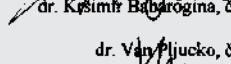
Vaš nas je prošlostvjedni arhitekturni suplement nasmijao do suza, te uspio uvjeriti u opravdanost našega smjenjivanja. Uz ovakvu nam briljantnu humorističku tiskovinu još jedna uistina nije potrebna.

Majčinsko zaklanjanje »žrtve« uz mečinskino eksponiranje »krvnika« držimo suptilnom manifestacijom visokorazvijene demokracije, a pokušaje iscjeljenja paranoje skribomanjom hvalevrijednim humanitarnim naporom.

Kolegialno Vas molimo da u skladu sa slobodom medije ne objavljujete propćenje HND-a, barem ne integralno, kao što ste to, za naše i opće dobro, učinili s otvorenim pismom Ministru kulture.

Unaprijed zahvalni,


dr. Viko Pregetić, predsjednik

dr. Kršimir Grakatović, član

dr. Kršimir Babrogić, član

dr. Vanja Bljucko, član

Zagreb, 1. maj 2000.

P.S. Šaljemo Vam i skromni prilog za rubriku Greatest Miss vašeg slijedećeg suplementa, koji s nestripljenjem očekujemo.

KULTUROCID Dubrovačka vlast još nije odlučila što će učiniti s ruglom u staroj gradskoj luci

Na prostoru pod zaštitom UNESCO-a HDZ je počeo graditi javni zahod

Za projekt arhitekta Nenada Fabijanića moguća su tri rješenja - rušenje, konzerviranje ili dovršetak radova, za što bi još trebalo izdvojiti oko 900 tisuća kuna



Zagreb, 27. travnja 2000.

Priopćenje

U povodu smjenjivanja uredništva časopisa *Čovjek i prostor*, uz puno uvažavanje prava nakladnika da bira i opoziva glavnog urednika, Izvršni odbor Hrvatskog novinarskog društva smatra potrebnim upozoriti javnost da je neprihvatljiva praksa da se urednici smjenjuju zbog iznošenja kritičkih stajališta.

Časopis *Čovjek i prostor* posljednjih je mjeseci upozorenjima na arhitektoniske i urbanističke devastacije u Zagrebu pobudio opravdan interes stručne i šire javnosti o problemu gospodarenja prostorom. Nakladnik – Udržanje hrvatskih arhitekata nije, ipak iskoristilo stranicu časopisa da potakne raspravu, pa i polemiku ako treba, o arhitekturi i urbanizmu, već je smjenio uredništvo, onemogućilo iznošenje kritičkog mišljenja i sprječilo otvorenu javnu raspravu.

Takva praksa protutječi temeljnim načelima slobode javnog komuniciranja i izravno podsjeća na vremena kad su vlasnici u medijima željeli imati poslušnike. Izvršni odbor HND stoga, radi zaštite interesa javnosti, poziva Udržanje hrvatskih arhitekata da opozove odluku o smjenjivanju uredništva, te da mu omogući rad do isteka mandata.

Predsjednik HND
Dragutin Lučić



Branko Gavella

Kritičar je literarni stručnjak

Razgovara o

Marin Blažević

„Poroci i vrline kazališne kritike Što korumpira kazališnog kritičara Što je najveći ‘zločin’ koji može počiniti kritičar Jesu li veze opasne Osobna prijateljstva i kazališna kritika Odlučivanje o životu i smrti Može li konstruktivna kazališna kritika biti destruktivna i obratno Biti voljen i biti omražen Zašto je lakše napisati negativnu kritiku Tko će primijetiti ako kritičari nestanu...“

Doktore, profesore, majstore, kolega Gavella, oprostite što naš razgovor započinjem čitajući vam takva pitanja — o njima se nedavno diskutiralo na Seminaru za mlade kazališne kritičare hrvatskoga ITI-UNESCO-a — ali moram priznati da su izazvala duboku kružu mojeg kazališno-kritičarskog identiteta. Pitajući su, dakako, sama po sebi neopisivo trivijalna ili se barem meni takvima čine kada ih suprotstavim vlastitu shvaćanje kazališne kritike, pa onda valjda i vlastitoj povremenoj kritičarskoj praksi. Zatekla me, međutim, pa mogao bih reći i povrijedila njihova pozadina... U jednom trenutku pomislio sam: pa naravno, baš tako o nama misle oni o kojima pišemo, takva pitanja zasigurno zaokupljaju većinu onih koje nazivamo kazališnim stvarateljima i čijim se tvorevinama bavimo! I umjesto da se uzrjavam zbog činjenice da dio moje strike očigledno misli da bi kritičari — i to, zamislite, mladi! — trebali raspravljaljati o svome pozivu ne iz perspektive subjekta kritiziranja i medija kojim raspolaže, pa čak ni objekta kritike, dakle predstave, nego ponajprije iz perspektive kuloarskih mitotvorina kritiziranih subjekata, ja sam učas poželio poradi vlastitih poroka i vrlina te „zločina“ koje sam skrivio nestati pa makar nitko i ne primijetio, odbaciti svoje omraženo pero i raskinuti sve veze s kazalištem.

Procjena umjetnine

Možete li vi, prije negoli neprimjetno nestanemo, ipak pronaći neku dobru, obrazujuću riječ o (toj našoj) kazališnoj kritici?

— Na žalost, mladi kolega, bojim se da će vas razočarati. U pisanju većine naših kritičara ne postoje nego dvije kategorije: jedna je »opuknul sam ga«, a druga je nemušto nagomilavanje beznačajnih superlativa. Ima još i jedna treća, mješovita kategorija: to je ona zakukljena i zamuljena, to je ono trpanje visokoučenih fraza oko jedne absolutne šupljine.

Da, ako se uistinu većina naših kritičara može klasificirati u neku od te tri skupine, ne bi nas trebalo čuditi načelno omalovažavajući stav većine

tzv. kazališnih praktičara prema svojim kritičarima. No, kad već tako oštvo sudite,

ku od kazališnih, ostaju u mediju svojih kritiziranih objekata.)

riječ je o kazališnoj predstavi u cjelini — klica parazitizma.

— Samo u onoj mjeri, i uopće ako se odnos, zapravo ikonska veza svake — dramske, kazališne, likovne ili plesne — umjetnosti sa zbiljom može, zbog nužnih transformacija stvarnosti u

Ipak, ne bavi li se kritičar već udvojenom, u najmanju ruku, posredovanom stvarnosti, pri čemu je kazališna »replika« već estetički (preoblikovana)?

— To je u neku ruku točno, ali je manje važno. Ne bih se složio s vama kada, kao u nekoliko navrata do sada, objektom kazališne kritike proglašavate predstavu. Kritika ima biti u prvom redu literarna to jest umjetnička, jer je onda garantirano »iskrena« budući da je duboka iskrenost odnosa prema svom objektu temelj svake

umije rekonstruirati kazališni doživljaj namijenjena je važna uloga u kompleksu kazališnog rada, pa makar ga onda i potpuno negativno raščlanio i razbio u paramparčad. Takav negativni rezultat nakon takvog rekonstruktivnog procesa bio bi nam miliji od svih paušalnih superlativa, a značio bi za nas uvijek bar toliko da smo slijedeći oduhovljeni trag tog kritičarevog rekonstruktivnog procesa mogli shvatiti i razumjeti njegov otklon od našeg djela. Takvo shvaćanje moglo bi biti za nas vrijednim korektivom za daljnje stvaranje. Imputiraju nam da stojimo *a priori* negativno protiv kritike, da smo isuvise osjetljivi, itd. Priznajem, nepovoljna kritika boli, boli u kazališnom radu možda dublje nego drugdje, i to zato jer je objekt koji je u pitanju tako suptilne, tako apstrakte naravi, da živi samo u impresijama onih koji ga primaju.

Štoviše, oprostite što vas prekidam, ali neki teoretičari kazališta, ponajprije semiotičari, rekli bi čak da kazališna predstava i ne postoji dok nije, da tako kažemo, ugledana i prepoznata, a zatim i dok sam gledate, pa tako i kritičar, u nju ne investira svoje redateljske i dramaturške sposobnosti konstituiranja i osmišljavanja mogućeg svijeta.

Silno je duhovita Eco-Borgesova priča o Averroesovom iščudavanju nad dvjema neobičnim ri

jećima koje je pronašao u Aristotela, »tragedija« i »komedija«. Pavisova konceptacija *Mise en Scène* zanimljiva je, ali prilično suhoperarno izložena. Moram spomenuti da moj interes za takozvanu teoriju nije prestao tinjati u meni ni u vijetu najburnijih nervoza kazališnog stvaranja. No, da zaključimo... Saznanje, dakle, da je impresija pomučena ili pače negativna baš na onom mjestu gdje ona ima da bude reprezentantom i odlučnim faktorom za cijeli jedan kolektiv, a taj je publika, mora izazvati neugodnu reakciju. Ali ta reakcija ne mora biti neprijateljska, sve dok možemo vjerovati u umjetničku iskrenost i vrijednost te impresije. Ali kada uvidimo da je ne možemo smatrati regulativom, i to ne zato jer nije ni obogaćena ni profinjena širokim asocijativnim aparatom, a ne nosi u sebi ni vrijednost ni visinu nekih idealnih traženja i konkretno određenih ciljeva, onda mora doći do stanja koje danas vlasta kod nas. Do gotovo nepremostivog jaza između kazališta i književnosti, pa to činim eto i ovom prilikom.

Ali kao da smo ovim razgovorom zatvorili krug: literatura — kazalište — literatura.

Moglo bi se i tako reći, ali skloniji sam povjerovati da umjetnička kazališna kritika zapravo otvara novi krug... No, da odgovorim na vaše pitanje: kritičaru koji svojom osjetljivom aparaturom primanja



vi valjda imate i neku ideju o idealnom kritičaru.

— Od kritičara moram zahtijevati neki minimum prijeljivosti za unutarnju organizaciju onoga što kritički ocjenjuje. On mora bar osjetiti, i to plastički osjetiti, unutarnji razmjer dijelova umjetnine, mora imati organ da procijeni onaj fini i labilni odnos između traženoga i postignutoga.

Ali čak i takvom osjetljivošću obdarjen, kazališni kritičar naposjetku ipak mora kolanje kazališne izvedbe, raznorodne nizove izravnih i simultanih podražaja i informacija, zauzdati i slijiti u linearne tijek jezičnih znakova, zamrznuti u tekstu. Semantički i doživljajni »manjak« koji kazališni diskurs, tekstom ukroten, proizvodi nasuprot »obavijesnom višeglasju«, »znakovnoj gustoći« kazališta kao »kibernetičkog stroja«...

— Barthes?

Da... dakle, taj »manjak« često (čujem da) kazališne stvaratelje ispunjava ambivalentnim osjećajem: s jedne strane, superiornošću jer ništa ne može nadomjestiti neposrednost kazališnog čina, a s druge, stalnom frustracijom jer ništa, zapravo, ne može takvome činu biti dostatan (pa čak i dosta) odgovor.

Ništa osim jednoga/istoga: nedavno sam razlučeno upitao kolegu redatelja, razočaranog jer ni u jednoj tekstualnoj interpretaciji (dakle i virtualnoj inscenaciji) naprosto nije mogao pročitati ono što čuje i vidi u svojoj predstavi, da li bi možda bio sretniji da mu svoj vlastiti doživljaj i sumnje predstave odglumim ili otplesem. Kazališne kritičare, slijedom takva razmisljanja, prije svega ograničava jedan jedini sustav (k tome u »stajacementu« stanju) kojim raspolažu kada pokusavaju zabaviti mnogolik i dinamičan sustav sustava kao što je kazalište, ali često i nepoznavanje mehanizma funkcioniranja kazališta kao multimedijalne umjetničke vrste; reklo bi se, problem je u »nestručnosti!« (Književni kritičari, za razli-

— Poznate su mi takve teze, no kada ih se pokušava obraniti polazi se uglavnom od krive prepostavke. Kritika je poglavje odnosa literature i kazališta! Podvlačim: *literature*. Ako ta nesretna stručnost i stručnaštvo imaju nekog smisla u estetičkim pitanjima, onda je i za kazališnog kritičara u prvom redu potrebno da bude *literarni stručnjak*, tj. da zna ponijeti odgovornost za stjecanje i zastupanje izbalansiranog dojma o estetskom objektu o kojem piše i o njegovoj sposobnosti objektiviranja toga svoga dojma, tj. on mora »zнати« odgovorne dojmove iz područja scenske materijalizacije prenijeti u materijal literature.

Estetikom o estetici

Tu se radi o zadatku umjetničko-literarnom, jer se predstava ne da opisati i može se samo estetski doživljavati preteći u drugi estetski materijal, što je svakako vrsta umjetničkog stvaranja. Jedina je potrebljana »stručnost« znanje o postojanju temeljnih uvjeta za razlikovanje umjetnosti od svih umjetničkih nadomjestaka. To znanje pak nije plod neke naročite scenske stručnosti, nego teško izvođevani plod suočavanja materijala kojim se izgraduje umjetničko djelo, s materijalom životnog tla iz kojeg je izraslo i u koje se usadije.

Ideja o literarnoj, dakle, umjetničkoj naravi kazališne kritike mogla bi uznemiriti brojne kazalištarice koje kritiku doživljavaju kao parazitsko izvajavanje nad posvećenim njihovim umjetničkim djelima. Međutim, ako još i možemo govoriti o kritici kao autonomnoj umjetničkoj formi na razini njezine jezične izvedbe i uopće organizacije teksta, dakle na razini široko shvaćenog »stila« (pa u tom smislu možemo govoriti o lošim i dobrim, lakin i teškim kritikama, baš kao i romanima ili dramama), ne krije li se ipak u njezinu referencijskoj dimenziji — a

umjetničkom procesu, proglašiti parazitskim odnosom.

Kazališni kritičar uvijek je suočen sa cijelim autorskim kolektivom i rasutim snopom intencija s kojima se mora boriti za prava na subjektivnu »točnost« vlastite interpretacije. Koliki je, po vašem mišljenju, opseg prava kritičara na interpretativne transformacije?

Novi objektivni red

— Ako smo suglasni da je kritičar na svome »umjetničko-literarnom zadataku«, jednako kao i dramatičar, redatelj ili romaničar, djetalno suočen sa stvarnošću, to onda znači da za sve njih vrijede ista subjektivno poštenom to jest čistim odrazom kritiziranoga djela.

Premda ste sami sebe u knjizi Književnost i kazalište proglašili »kritičarom kojemu je dana vlast da iz parketa prijede na pozornicu«, pitao bih vas sada ponajprije kao kazališnog redatelja: trebaju li vam i što vam uopće znače kritike?

Režija kao nastavak kritike

— Kao prvo, ne samo da sam presedao iz literarne kritike u kazalište, nego sam i unatoč mnogolikim »selidbama duše« svojih kazališnih zaposlenja ostao u biti i u najdubljoj intencionalnosti svoga djelovanja u svim tim metamorfozama kritičar. Moj kazališni afinitet kao da je posljedica smjese sokova, iz koje je sazdan moj temperament i koja je kolala u Demetru i Miletiju. Sve što sam i kako sam radio poslije mlađenčkih kritika u *Agramer Tagblattu* nastavak je onoga što je tu i tamo ondje mucavo, ali moram priznati — nekoliko puta veoma jasno rečeno. Onda sam tražio da otvrijem tajnu vezu između kazališta i književnosti, pa to činim eto i ovom prilikom.

Ali kao da smo ovim razgovorom zatvorili krug: literatura — kazalište — literatura.

Moglo bi se i tako reći, ali skloniji sam povjerovati da umjetnička kazališna kritika zapravo otvara novi krug... No, da odgovorim na vaše pitanje: kritičaru koji svojom osjetljivom aparaturom primanja

Glosa o kriterijima

Ili: o koncipiranju uloge kazališnog kritičara

Nataša Govedić

Zamislite međuljudski odnos u kojem su jedine intelektualne, baš kao i emocionalne, reakcije one koje obje strane stvaraju i dobivaju: *ravno-đušnost, uzmak* od sukoba te streljenje k prešutnom, pa onda i javno demonstriranim *slaganju*. Ovakav model karakterizira jedino žrtve dugotrajnog nasilja, također i paralizirano prestrašene umove totalitarnih država; dakle mišljenje unutar poretki koji zabranjuje uspostavu bilo kakve *diferencijacije*; štoviše: poretki u kojem je »neotklonjiva« posvemašnja identifikacija s mišljenjem vladara (a to je mnogo češće neposredno nadređen strukovni, nego politički autoritet). Zamislite sad da i sva umjetnička djela koja postoje dobivaju jedino reakcije *odobravanja i slaganja*. Ubrzo bi pjesmica amelodičnog djeteta imala istu vrijednost kao i Beethovenova *Deveta*. Zato jer ne bi bilo *kriterija*. Ako se sa svime slazemo, više nema načina da ustavimo što je kvaliteta, a što promašaj; što je rad, a što lijenost; što je inovacija, a što ponavljanje. Jedan od najopasnijih — budući najpličih — pristupa poslu modeliranja uloge kazališnog kritičara dolazi iz grupice pod nazivom »Hrvatski centar ITI«, koju predvodi nekadašnja *Večernjakova* kritičarka, sadašnja teatrolinjka te »specijalistica« za sva »kazališna zbivanja na engleskom jeziku«, Sanja Nikčević; ovdje motrena kao organizatorica nedavnog »Seminara za mlade kazališne kritičare«.

Avionske pogreške ili pogled odozgo

Moje pitanje glasi: da li se Sanja Nikčević svojim dosadašnjim radom potvrdila kao kompetentna osoba za koncipiranje seminara o smislu i svrsi kazališne kritike? Počnimo od odnosa Nikčevićeve prema *pisanju* kritike. U vrijeme dok se njome još bavila, ovako je opravdala svoj izostanak s predstave međunarodnog festivala: *Na nju se [predstavu Živadina] putovalo u Ljubljani. Navedno se nije mogao naći odgovarači prostor u Zagrebu. Budući da su nas dosad na Eurokazovim predstavama trpali u stočne vagone, zbijali u male kutije, vodili po polurazrušenom Badelu, ja se nisam usudila otiti. Tko zna što bi ovaj put bilo na redu.* (Večernji list, 29. 6. 1992). Potpitanje: ne bi li kritičar trebao biti ona osoba koja na predstavu putuje po službenoj dužnosti te osoba koja s (prepostavimo) loše predstave izlazi *posljednja*? No dobro. Ipak se Nikčevićeva više bavila »svjetskim« negoli »domaćim« teatrom. Pogleđajmo stoga zaključke koje izvodi na osnovu povremenog uključivanja u kazališnu produkciju Sjedinjenih Država i Velike Britanije, pri čemu tamošnjim repertoarima ne prisustvuje ni kontinuirano ni iz prve ruke. Pri-

mjer: nakon citiranja mišljenja o energiji »eklektičke prirode američkog teatra« iz pera C.W.E. Bigsbyja, dugogodišnjeg analiti-

željne« i »negativne«, to jest (pojmovnikom zaključne diskusije seminara) *pljuvačke* kritike. Pustimo neznanstvenost ovih katego-

rija; odlučimo radije zapeti na jasno definiranom *konceptu* dotičnog seminara. Seminar o kritici nisu držali ni kazališni kritičari ni teoretičari; držala ga je spomenuta Stefanova, prezentirana kao »stručnjak« za (ni manje ni više nego) »englesku« i »američku« kazališnu kritiku, pa onda i »kritiku opće«. Pritom je nekako prešćeno da je Stefanova tek *prirodni kolezionar*, kompilator i komentator *tudib dojmova*, jer je metodom intervjuja s engleskim kritičarima nastala i njezina knjiga o engleskoj kritici: *Who Calls the Shots at London Stages*. Stefanova je, dakle, »idealna« osoba da polaznike seminara poduci kako

zališne seminare i radionice; nužno je da kroz taj »trud« ne *zlorabi* znanstvenost i ne inauguri demagogiju. U suprotnom *silnim zalaganjem* sije štetu, a ne kulturnu korist. Već su i naslovi seminara Nikčevićeve i Stefanove kontaminirani hostilnom *mispercepcijom* posla kazališne kritike. Od naslova citiram: »Najveći zločini koje može počiniti kritičar«, »Jesu li veze opasne«, »Što korumpira kritičara«.

Zašto ne i *kako se riješiti kritičaru*: to bi se savršeno uklapalo u pokušaj prikazivanja kritičara kao glavne socijalne štetočine. Šteta je, međutim, počinjena već i odlukom da o kritici podučava autorica koja je u knjizi *Who Calls the Shots at London Stages* mirno izjavila kako je kritičareva »misija«, navodno, »gledatelje preobratiti na religiju teatra«. I tako »poželjan« kritičar postaje Jehovin svjedok, dok se teatar preobražava u crkvu. Fanatizam ove izjave (koja nipošto ne uvažava razmišljanje kao proces uspostavljanja razlike) doista je direktna suprotnost kritičkom umu. Kao što mu je suprotan i »povratak emociji«, dakle *malogradanski »slatkom«* forsiranju *happy enda* koji je Nikčevićeva prepoznala kao vrijednost Garvanova opusa te Vitezove režije *Tajne krvavog mosta*, zagovarači ih kao »vrijednost« u anketi časopisa *Frakcija* (1999: 64).

Matica & kić

Sljedeći termin koji Nikčevićeva voli sustavno koristiti, tzv. *mainstream*, također teži utvrđivanju tobožnje »zlatne sredine« domaćeg glumišta. No u njezinu je vokabularu »matica« (inače korištena kao naziv *kvalitativno odredene »srednje struje«*) preformulirana u termin kojim se nastoji obuhvatiti *količinska »glavnina«* domaćeg repertoara, zbog čega u nju po Nikčevićevu ulazu i HNK-ov estetski promašaj s rasističkim elementima pod nazivom *Hasanaga*, ništa manje i glumački teatar EXIT-ove predstave *Mr. Single*. Ono što u selekciji predstava koju su vidjeli polaznici seminara upada u oči tiče se (još jednom) *nedostatka kriterija*: odabrane predstave spaja jedino to što ne dovode u pitanje politički poredak, dapače, legitimiraju ga ili otvorenom politizacijom ili melodramatikom emocionalnog eskapizma. Osim toga, kako Hrvatska nije Njemačka, dakle nema par stotina kazališnih kuća, *mainstream* tzv. »male produkcije« ni ne može postojati. U nas je moguće govoriti tek o repertoarnim politikama *pojedinih kazališta te individualnim redateljskim rukopisima*. Previdajući neugodno skučene domaće okolnosti, Sanja Nikčević djeluje kao fenomenalan, upravo briljantan *propagandist*: ona nastoji u korijenu sasjeći »neugodnosti« javne diskusije (javnog neslaganja; kritike), nudeći nam radije utopijski model *sretnog kazališta* ili teatra neupitnih patriotskih pristranosti. Kao slogan za odmor na Jadranu: *lijepo je, jer je naše*. Šteta što kao domenu svoje afirmacije Nikčevićeva nije odabrala turizam: tu su dostupni »dojmovi iz zraka« o brojnim stranim zemljama, a poželjno je i fanatično zagovaranje *domaćeg jelovnika*. Ako nam je pak cilj — igdje, ikada — razmatrati temu *što je kazališna kritika i kako je pisati*, vjerojatno bi ipak bilo uputnije to upitati

veću količinu domaćih i stranih kritičara, zatim i teoretičara kritike (bojim se da oni itekako postoje još od vremena Davida Huemea); kao što bi bilo zgodno negdje usput spomenuti da »kritika« zahtijeva *iste* one spisateljske vrlinne koje zahtijeva i *pisanje* bilo kojeg književnog teksta. Dakle kritika ne iskače iz Zeusove glave poput Atene, nego, kao i svi tekststovi kojima nije cilj samo »zabaviti« ni *mirogavranovski* »prodati klišejiziranu pričicu« ili utrživki, nastaje mnogo težim radom u »rudnicima« stalnog iščitavanja semantički nepopularno složenih spremnika pismenosti.

Kult prihvaćanja

Da stvar bude gora, kritika zahtijeva i *znanstvenost* odnosa prema umjetničkom djelu: hladan odmak, argumente, analizu. Zato, zaboga, kritika nije ni *stav* ni *emocija*, nego podvrsta estetičke refleksije o umjetnosti. Ako umjetnici zaviču kako im ona *nije potrebna* (mislim na nedavni slučaj peticije protiv splitskog kritičara Kudrjavceva), tada im nije potrebna *ni publika*; umjesto kriterija, potreban im je tek majčin zagrljaj. Pa premda svi mi volimo da nas se »bezuvjjetno prihvaci« — kad bismo kojim slučajem doista živjeli samo u stanju totalnog prigljivanja — nikada ne bismo ni izašli iz intelektualnog ukinuća plus emocionalne ekstaze majčine utrobe. Hrvatsko kazalište i njegovi pregaoci nisu bespomoćne bebe koje umiru na svaki dašak neodobravanja. Dočekim je umjetnicima vrijeme da shvate kako kritika nije osobno obraćunavanje: ona se piše o *predstavi*, a ne o biografijama njezinih izvođača. Glumci ionako na sceni ne nastupaju kao LICA, nego kao LIKOVI koje tumače. Zato se umjetnikova prva dužnost, po meni, sastoji u tome da bude dovoljno jak/a da *čuje i podnese* kritiku, dok je druga dužnost *nastaviti* s radom u sebi ugradivši svog najvećeg poklonika i najstrožeg kritičara. Najstroži kritičar je, skratit ću, najodaniji *prijatelj* umjetnosti, u onoj mjeri u kojoj je i liječnik koji dijagnostišira bolest ili obavlja »sistemske pregled« prijatelj zdravlja. Hrvatska kultura gaji animozitet prema kritičarima upravo zato jer joj stalno trebaju nekakvi *Vanjski Neprijatelji*: čas ih traži u *prevelikoj količini* »stranih redatelja«, onda joj smetaju hercegovački ili srpski lobiji, muči je čak i »mekdonaldizacija« društva ili prijetnja od kolizije ideja dva stvaraoca pod djelovanjem iste Coca-cola. Najbolje bi bilo, u Tuđmanovu stilu, svakome tko se popne na pozornicu odmah udijeliti pokolu plaketici: nek' se zna da svoj svojegapsolutno obožava; legalizirajmo incest. Toliko si, naime, međusobno *kadimo* da nikoga *izvan* hrvatskih granica ne zanimaju sva ta »genijalna postignuća« domaćeg teatra. Nije li to *neobično* za tako grandioznu nacionalnu kulturu? Kritičar barem zna da lokva kraj ceste nije labude jezero. Kao što je i Euripid odlično znao da autohipnoza kralja Penteja, koji se uvjerio u »red« svoje »savršene vladavine«, ni u ludilu, a ni u Pentejevu ludilu, neće moći zauštaviti prevratničkog Dioniza. Kazalište je, tvrdim, kritičnost sâma. □

Već su i naslovi seminara Nikčevićeve i Stefanove kontaminirani hostilnom mispercepcijom posla kazališne kritike. Od naslova citiram: »Najveći zločini koje može počiniti kritičar«, »Jesu li veze opasne«, »Što korumpira kritičara«

Znati da sve znaš

Također joj nisu relevantni ni umjetničko-izvedbeni, baš kao niznanstveno-analitički kriteriji (ona zna »bolje« i od same produkcije, koju k tome nije u cijelosti pratila), iz čega logično izlazi da Nikčevićeva doista vjeruje kako te sredine ima u malom prstu, točnije u distanciranom, generaliziranom i deduktivnom »pogledu sa strane«. Najsmješnije je što naša kazalištarka zbilja i *vidi* homogenizaciju tamo gdje sve vrvi od diskrepancija te individualnih rukopisa (ovaj rakurs dakako uključuje i hrvatsku kazališnu scenu). To još nije kraj: Nikčevićeva je odlučila podučiti *mlade kritičare* i studente teatrolinjike kako da svijet promotre kroz njezine okulare, pa je uz pomoć svoje generalizatorske dvojnica, Kaline Stefanove (inače nagradjivane bugarske glumice i teatrolinjike koja se bavi »kritikom« tako da ode na Fulbrightovu stipendiju, ondje prikupi zbirku intervjuja s njujorškim kritičarima i glumcima, a potom ih objavi pod naslovom *Who Calls the Shots On the New York Stages*) te uz pomoć infrastrukture hrvatskog centra ITI mladim polaznicima nedavno održanog seminara o kazališnoj kritici pokušala ucijepiti »teoriju« o poželjnosti populističke i pozitivne kritike, naspram »nepo-



Glazbena kronika

U vrtlogu simfoniskog monumentalizma

Izvedbe Mahlerove *Druge* i Šostakovićeve *Četvrte simfonije* predstavljaju dva kvalitativno antipodna klimaksa dosadašnjeg tijeka ove koncertne sezone

Trpimir Matasović

Premda okosnicu repertoara naših simfonijkih orkestra čini takozvani željezni repertoar, s vremena na vrijeme od tih se orkestara očekuje i hvatanje u koštac sa zahtjevnijim djelima simfonijike literature. U razmaku od samo tjedan dana dva su središnja nacionalna orkestra pristupila podjednako ambicioznim projektima, no sa sve samo ne podjednakim rezultatom. Najprije je Zagrebačka filharmonija na svom uskrsnom koncertu 20. travnja izvela *Drugu simfoniju* Gustava Mahlera

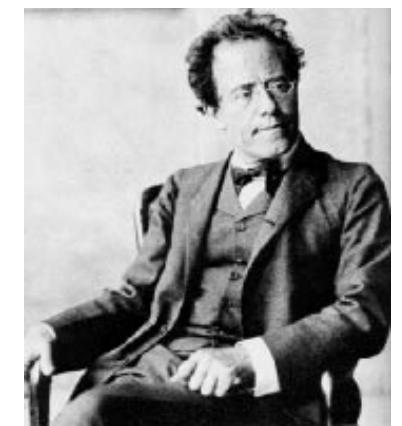
Predlošci...

Oba dela osobit su izazov svakom orkestru i dirigentu. Prije svega radi se o simfonijama skladanima za nestandardno velike sastave. Tako Šostakovićeva *Četvrta* iziskuje, između ostalog, četverostruku postavu drvenih puhača, četiri trublje, osam rogova, tri trombona i dvije tube te udaraljkašku sekciju koja upošljava čak devet glazbenika. Jednako hipertrifirani sastav propisan je i za Mahlerovu *Drugu*, u kojoj dodatnu komplikaciju čine skupine instrumenata izvan pozornice te dvije vokalne solistice i mješoviti zbor. No, složenost ovih skladbi nije posljedica samo veličine ansambla kojemu su namijenjene. Naprotiv, njihova kompleksnost proizlazi prvenstveno iz glazbene grade i načina nje ne razrade. Mahlerova *Druga* obiluje mnogo brojnim provodnim motivima, od kojih svaki nosi određenu simboliku, te se tijekom simfonije pojavljuje u stalno novim oblikcima. Dramaturgi Šostakovićeve *Četvrte* još je složenija. Tradi-

cionalni simfonijski okvir u njoj je tek ljuštura u kojoj se odvija fantazmagorični kaleidoskop zavrloženih glazbenih misli koje se nižu složenom logikom tijeka skladateljeve svijesti.

ralo natprosječnim učinkom svih sekcija ansambla. Posebice su dojmljivi pak bili gudaci koji su zvučali složno i nadasve moćno čak i u nastupima *tutti* orkestra, što je nešto što već jako dugo ne možemo čuti od Zagrebačke filharmonije. Nadgradnja uspješnosti tehničke realizacije očitovala se u Barezinu ostvarivanju skladnog luka nad partitom koja nosi prijetnju potencijalne formalne raspadljivosti. A toj se prijetnji mogu othrvati uistinu samo najveći dirigenti.

Što se pak Georga Schmöheta tiče, on niti si je mogao priuštiti Barezinu količinu pokusa, niti je imao ikakvoga prethodnog iskustva s ansambalom pred kojim se našao. Pitanje je međutim zašto se uopće angažiralo tog dirigentskog anamusa, čiju biografiju rese imena prestižnih glazbenih središta kao što su Bielefeld, Düsseldorf, Caracas, Innsbruck, Hilversum, Seul, Saarbrücken, São Paulo i Maebashi. Logiku izbora već smo načalo dobro upoznali, a krije se pod prikladno skovanom kritičkom »svaki tijedan dirigent jedan«. I sve bi to bilo u redu, kad bi sva ta silna »imena« koja nam dovodi uprava Zagrebačke filharmonije, bila zaista ugledni i kvalitetni dirigenti ili barem neke domaće mlade nade (a nije da ih nemamo). Umjesto toga, pojavljuje se neki Georg Schmöh, porazmjesti malo članove orkestra, taktira sedamdesetak minuta i dovede jedno od najljepših djela cijelokupne simfonijike literature na razinu neprepoznatljivosti. O ovom navodnom dirigentu dovoljno govori već i činjenica da pod njegovom palicom orkestar nije bio u stanju zajedno odsvirati čak ni prve taktote simfonije, a situacija se nije bitnije popravila do njezinu završetka. Naravno da orkestar nije bio osobito motiviran za rad s ovakvom problematičnom umjetničkom osobnošću, no ako su amateri Akademskog zbara Ivan Goran Kovačić mogli svojim doprinosom pokazati vr-



hunsku profesionalnost, onda su to mogli i pravi profesionalci Zagrebačke filharmonije.

Komu treba šef-dirigent?

Kao što se jasno vidi iz dijametralno suprotnih dosegova Simfoniskog orkestra Hrvatske radiotelevizije i Zagrebačke filharmonije na ovim dvama koncertima, ali i tijekom njihovih cijelokupnih sezona, šef-dirigent nužan je svakom orkestru. Jer, kao što je evidentno napredovanje prvog orkestra pod vodstvom Nikše Bareze, tako je razvidno i drastično nazadovanje onog drugog nakon što je Kazushi Ōno iza sebe ostavio upravnjeno mjesto šef-dirigenta. Hoće li se Zagrebačkoj filharmoniji vratiti stara slava, ovisi prije svega o upravi orkestra. A kako ravnatelja Zagrebačke filharmonije imenuje Grad Zagreb, u interesu bi prije svega orkestra, ali i cijelokupne glazbene javnosti bilo da nova gradska vlast preispita što je sva sadašnja ravnatelj Andelko Ramačak dosad postigao, a što nije, te da u skladu s tim i u ovom slučaju ostvari toliko neophodne promjene. □



Pod šatorom i oko njega

Na stageu su se izredali svi pomalo — uz pjevače naše su se, u ulozi prezentera, voditeljice TV dnevnika, Popaj i Oliva, dobri pisci, ali loši pripovjedači, gradonačelnici, predsjednici ovoga i onoga

Tanja Kovačević

Diskografska nagrada Porin 2000; organizacija: HDU, HGU, HRT i HDS; Makarska, 28-30. travnja 2000.

»...Porin je više od bilo koje glazbene svečanosti, a proglašenje njegovih pobjednika kruna je postupka kojim prepoznajemo najbolje, pa stoga i ovaj put vašim estetskim kriterijima preporučujemo standarde Porina kao trajni oblik očuvanja kolektivnog ponosa i neovisnosti hrvatske glazbe.«

Hrvoje Markulj, glavni tajnik Porina

Peti rovinjski Porin, koji je protekao u znaku Rundeka, *Pipsa i Cubisma*, uz *Song Killers* kao debitante godine te *Mondo Bobo Soundtrack*, pobudio je nadu da će se ova diskografska nagrada, kojoj se već u početku pridavao epitet »najprestižnije nagrade naše glazbene industrije«, izdići iznad Dore s kojom su je često usporedivali. Dok je Dora, prema riječima Zlatka Galla, ipak ostala tek »buvljak drugorazredne glazbene robe podređene televizijskoj 'glamuroznosti' i marketinškom kramarenu«, ovogodišnji je Porin, najjednostavnije rečeno, ostao »ni vrit ni mimo«. Već se po nominacijama dalo zaključiti kako je glasačko tijelo promijenilo afinitete i postalo naklonjenije mekšem, pop i zabavnom izražaju, da ne kažemo kiču. Činjenica da je dvojac Gibonni-Bratoš osvojio staklene kipiće u čak sedam kategorija, Goran Karan u tri, te da su se medu ostalim nagrađenima našli grupa *Tens*, koja je u kategoriji novog izvoda-

ča godine dobila prednost nad bendovima poput *Šo! Mazgoon* i *Tram 11*, dok su u više navrata nominirane *Jinxe* nagrade ponovno zaobišle, samo je potvrdila kako je Porin krenuo smje-

ukusa. Ovogodišnja voditeljica Lucija Šerbedžija svoju je pak ulogu naprosto »preglumila«. Na stageu su se izredali svi pomalo — uz pjevače i one koji si pripisuju pripadnost ovoj profesiji našle su se, u ulozi prezentera, voditeljice TV dnevnika, Popaj i Oliva, dobri pisci, ali loši pripovjedači, gradonačelnici, predsjednici ovoga

ukoga. U cijeloj je priči bilo najzanimljivije promatrati ljude s akreditacijama oko vrata, koji su se tih dana šepurili po makarskoj rivi. Za dobivanje tog plastificiranog privjeska, međutim, nije nužno trebalo imati veze s Porinom. Brojku od tristotinjak akreditiranih novinara nije bilo moguće provjeriti — barem ne u poodmaklom stadiju organizacijske boljke. Rezultiralo je to negodovanjem radijskih novinara kojima je na tiskovnoj konferenciji uoči Porina na ne baš lijep način priopćeno kako u nedjelju nemaju što tražiti pod šatorom. Organizatori su na to pokušali dotjerati

frazoeologiju, ali su u svojoj odluci ipak ostali decidirani. Tko šljivi radio, kada nam je šator premalen! No zato su svi stali na terasu gdje se odvijao završni party uz mnoštvo hrane i pića. Dok je onima s Porina '98. party ostao u sjecanju »između ostalog, i po odličnoj svirci... gdje je Dino Dvornik poveo session koji je potrajan do kasnih sati, a na kojem su prošla eminentna imena domaće glazbe poput Dusa, Baretta, Klikija iz Mayalesa, Šomena, Buča... jazzy funky priča...«, ove su godine atmosferu donekle uspjeli održati rockeri iz *Hot Linea* s izvrsnim Ervinom Baučićem, koji je nekima poznatiji kao Juda iz nedavno premijerno prikazane rock opere *Jesus Christ Superstar*. No nakon njih pozornicom je zagospodarila Donna, koja je sa samo nekoliko pjesama uspjela rastjerati nemali broj ljudi, uglavnom onih koji su se osjećali prepristojnima da bi jadnici odali zasluzeno poštovanje. □



CEDETEK

Ljepljivi pjesmuljci

Travis, *The Man Who*, Independiente, 1999, distributer Continental Megastore

Iva Šrot

Tako je od izdanja Travisova drugog albuma *The Man Who* prošlo već gotovo godinu dana, potaknuti izvrsnim plasmanom na ovogodišnjoj dodjeli Brit Awards (nagrada za najbolju britansku grupu i za najbolji britanski album za 1999. godinu) odlučili smo ovom škotskom bendu posvetiti nešto prostora. Zanimalo nas je, naime, što se to krije u gori zelenoj, a našem je uhu uspjelo promaknuti.

Travis je utemeljen u Glasgowu još davne 1990. godine otkada je promijenio nekoliko imena, a svoj konačni oblik dobiva 1996. godine kada mu se priključuje novi basist Doug Payne. Fran Healy (vokal, tekstovi, gitara) i Andy Dunlop (gitara) Payne su upoznali na Glasgow School of Art, dok su bubnjara Neila Primrosea sreli u lokalnom baru. Bend svoj prvi album *Good Feeling* izdaje 1997. godine za Independent, a britanski kritičari ga, iako s dosta opreza, ocjenjuju kao više nego solidan uradak *brit-pop* žanra. Taj album je inače izvan Velike Britanije prošao dosta nezapaženo, a sam Healy komentira kako je u Americi album prihvaćen »kao tih prdež — nitko ga nije ni namirao«. Uskoro kreću na turneu s Oasism i Catatonijem, skupljajući usput nove fanove. Izdavanju drugog albuma prethode singlovi *Writing To Reach You* i *Driftwood*, a zatim nastupa opće Travis ludilo.

Za razliku od prvog albuma koji je snimljen u roku od četiri dana, Travis je svom drugom projektu prišao studiozno. Snimanje je trajalo šest mjeseci, a za producente su angažirali Nigela Godricha (inače producent za grupu Radiohead) i Mikea Hedgeesa (producent za Manic Street Preachers). Žestina i spontanost prvog albuma zamjenjeni su ispoliranim zvukom sladunjavih pop-balada koje uglavnom govore o nešretnoj ljubavi. Kako su dopadljive melodije, doza melankolije i izgled simpatičnih dječaka iz susjedstva uvijek prava formula za uspjeh, tako je i Travis ubrzo proširio svoj krug fanova za još nekoliko desetina tisuća uspaljenih djevojčica. Tu je još i Healyev vokal koji neopisivo podsjeća na onaj Thoma Yorkea iz Radioheada, i što ti više treba? Nažalost, sve to ipak nije bilo dovoljno. Izuzev par iznimki album je u prvom slušanju neopisivo dosadan, no nakon drugog, trećeg ili čak četvrtog preslušavanja (zaista smo se trudili pronaći »ono nešto«) uhvatiti će se, na vlastiti užas, kako neprestan pjevajuće neke od ljepljivih pjesmuljaka. Da je Travis zaista daleko od Radioheada, dokazuju i ispravni tekstovi koji, iako govore o emocijama, pa čak i boli, rade to na vrlo površan način. Ipak, tekstom se ističe *Driftwood* gdje se Healy u dočaravanju propale ljubavi postavlja metaforom hrpice plutajućeg drveta, beskorisnog i šupljeg, koje pluta naokolo i nikako da se skrasi, rasipajući se u sve manje i manje hrpice dok ga za sebe konačno ne priveže slap koji će ga ujedno i samljeti. Njihov najveći hit *Why Does It Always Rain On Me* zaista je i zaslužio taj status, zadovoljivši sve kriterije prave pop-balade. Naijača stvar na albumu dolazi na samom kraju — naravno, ako ste dovoljno odmorni i imate dovoljno jake živce da izdržite do kraja. *Blue Flashing Light*, koji kao da izvire iz mraka tromutne tisine koja mu prethodi, iznenada će vas razbudit svojom žestinom, neramiranošću gitarskih rifova i Healyjeva glasa. Snažan tekst o obiteljskom nasilju i srčanost izvedbe ulijevaju novi život cijeloj priči. Kao da je upravo u toj plavičastoj svjetlosti sadržana nada za neki sljedeći, nadajmo se, bolji album. □



Preludiji tišine

Gluhoća pojma odavno se prekomjerno usjekla u naš neposredni zor muzike i posredno nam sve više drobi i mrvi neposredni dosluh njezine tajne

Krešimir Brlobuš

*Tišina ipak stanuje u zemlji blaže-
ni, a ponad zvijezda srce zaboravlja
nevole svoju i jezik svoj.
F. Hölderlin, Hyperion*

Mitologem o Orfeju predmetafizički je diktat cjeline iskona čiju melodiju ne možemo zapisati. Nije li već dovoljno da je kadšto možemo čuti?!

Kad nas iskon iznenada dodirne, on nas istodobno ludi maljem zaborava. Zato je budna šutnja tih život tajne njegova dodira.

Može li nam očut neizbjegje smrti ponajviše otvoriti sluh za osobiti smisao muzike? Smrt svaku običnost pretvara u neobičnost. Možda je i Sokrat, sluteći nadolazak vlastite smrti, uronio u decentrirano stanje dionizijske preobrazbe, u izgarajuće stanje svakog (ob)lika. Možda je baš kroz dionizijsku preobrazbu same filozofije Sokrat čuo ono dublje nje same: čarobne glazbe...

Jesu li Muze, kako tvrdi Walter F. Otto, doista *pramuzika* (die Urmusik), koja tih ozvukotvori svagda istu harmoniju bitka?

...u začudnoj samoći nema jeke drugoga, nema mogućega zvučnog usjeka u drugost srca...

...krajnji smisao labirinta je istinski kaos, naprsto tajna koja je svemu pa i sebi samoj tajna...

...tajni je dotužila tiranija volje, stoga tih sjedi i čeka u tamni našeg srca...

...nije li jednostavnost dobrote ono isto što i muzičnost duše. Nadahnuta mirom, duša ne želi

više nemira nego što se događa mjerom njezina udaha iskona. Duša udiše i izdiše mjerom isko-

nih metafizičkih razloga. Zato ono što je čini onim što ona jest upućuje čovjeka na takvu istinsku preobrazbu u kojoj se isti

na i jest ritam njemu primjerena dah...

...ulaziti u šutnju i izgovarati tišinu... Sluti li se u takvoj samozatajnoj modulaciji pravi smisao Nietzscheove tvrdnje, prema kojoj *najveći dogadjaji našega života nisu naši najglasniji nego naši najtiši trenuci?* Mogu li se u trenutnoj obuzetosti tišinom prisnažiti za dosluh još tiše tišine?

...je li tišina mjera osluškivanja tajne iskona, a dosluh tajne iskona pak mjera prozrijevanja čistoće mišljenja...?

...Zvučni topoz Orfejeva pjeva nije utopija metafizičkih čežnja i beskrajnih iščekivanja, nego tako nešto što se onkraj svih metafizičkih razlika i posrednika nužnošću dionizijske preobrazbe oblikuje oblicima njegovog srodnika Apolona. Pjev Orfeja nužni je oblik cjeline i prajedinstva kozmosa... Je li dakle njegov pjev takvo nešto što bismo mogli kao *panmuzika* znamenovati? Možda Werner Danckert ima posve pravo kada Orfejevo muziciranje imenuje kao neodoljivu magiju harmonijskog i ritmičkog reda...

Pojmovi se svagda znoje od nemoći svoje jednoznačnosti stoga našim kazivanjem nužno moduliraju u bezbroj prisopoda. Gluhoća pojma odavno se prekomjerno usjekla u naš neposredni zor muzike i posredno nam sve više drobi i mrvi neposredni dosluh njezine tajne.

Onaj tko se začudno zaljubio u iskon taj se ne boji smrti. Kome se to nije dogodilo taj se nije ni dogodio, stoga se boji svega pa i samoga sebe.

Onaj kome se jednom dogodilo preobilje života taj to nikada ne može izgubiti. Ostaje mu začudno sjećanje. Ali kao prikladno uzdarje preobilnim darovima života oni mu se nenadano optovrano daruju u nepredvidljivom procesu cjelevite uzajamnosti njegove duše i sveobilja iskona.

Umjetnost je uvijek nastajala iz bezbrojnih skriveno-neskriveno

metafizički razlozi ne mogu naknadno prepoznavati, oni nam se ne mogu više uzvratiti. Umjetnost tajanstveno nastaje, tajnu odjelotvoruje i istodobno u tajni nestaje.

Gotovo svaki pokušaj metafizičkog tumačenja harmonije redomice završava u pojmovnom hladnjaku metafizike, kao smrznuti pojam. Dosljedno tom i takvom pojmovnom tumačenju gluhi metafizičari ponajmanje čuju a ponajviše *vide muziku* kao smrznutu arhitekturu. Nije li svaka pa i muzička harmonija koju želimo tumačiti pojmovnom sklerozom metafizike ništa drugo nego indeks njezine promašene volje za moć. Jer što nam je činiti s onim doživljajima koji nas kadšto prožimaju i otvaraju za neizmjerni smisao logosa, za ono što je tamni Heraklit čutio kao skrivenost harmonije? Prisjetimo se poznatoga fragmenta: ...*skrivena je harmonija moćnija od otkrivene...*

Taj poznati Heraklitov fragment posve nas jasno upućuje na to da je ono nečujno moćnije od svega čujnoga. Ako vjerujemo da je doista tako, onda nas samo tihе etide u slutnji žive, neidentične i skrivene harmonije iskona mogu izvježbati za mogući dosluh njezina prisuća onkraj bučne zagljušnosti mnogih pseudoma. Valja nam biti nadasve miran, strpljiv, opušten i otvoren za mogući nagon i dosluh tajne njezina skrivenoga smisla, za ono što nas posve tihо ugodeje s cjelinom posvemašnjega postojanja, za skrivenu ugodbu svega što jest.

...mir suspregnute volje, mir onkraj voluntarizma, mir u kojemu osluškujemo i vidimo kako stvari ostvaruju sebe, jesu. Je li to ona opuštena čistota samooblikovanja, samopokazivanja, samou-sklađivanja, kada nam vibrirajući rubovi (ob)lika dosuduju prilagođujući preobrazbenost onoga što doista neskriveno jesmo, usudnu primjereno mjeri samosvojne jednokratnosti, tihu usredištenu u samome sebi, opuštenu nemametljivost Drugima. Možda su na takvim skrivenim tragovima nečujni koraci pjesnika slutili (pra)jednostavne putove svetosti...? (Andrej, 19. svibnja 1992)

Onaj tko se začudno zaljubio u iskon taj se ne boji smrti. Kome se to nije dogodilo taj se nije ni dogodio, stoga se boji svega pa i samoga sebe.

Onaj kome se jednom dogodilo preobilje života taj to nikada ne može izgubiti. Ostaje mu začudno sjećanje. Ali kao prikladno uzdarje preobilnim darovima života oni mu se nenadano optovrano daruju u nepredvidljivom procesu cjelevite uzajamnosti njegove duše i sveobilja iskona.

Umjetnost je uvijek nastajala iz bezbrojnih skriveno-neskriveno

...biti nam je tihim mirom na groblju našega usuda, oplakivati odhod onih sjena s kojima smo neposredni odnos bili. Rubovi su našega postojanja oštiri noževi razlika, a u središtu masovni zločini, iskopane oči posvemašnjega nevida i gluhoća usmrćenoga sluha.

Zanjemjela smo šutnja drhteca negira. Kako u takvoj *biti* izbjegći racionalni doseg njezina noža? Svijet se naš umorio u ugodi neupitnih istina, a preobrazba usuda upozorava nas smosjekom noža u vlastita leda. Nije li samoubojstvo svakodnevno istražavanje u prekomjernosti naših metafizičkih apetita? Kako i što nam je biti u samoubojstvu svake prekomjerne *biti*? Naprosti tih Ništa. Biti nam je bilost sjene u odhodu, tihа uspomena na neposrednost otvorenoga odnosa, bez prepoznatljivih identiteta.

Kao što se Matildi Wessendock usjekao u srce *der Engel* prekomjernoga R. Wagnera, tako smo i mi, Andrea, živa melankolija, čežnja za tihim svjetlom prikrivenih ishodišta i dohodišta, mirni nemir žive smrtnosti u nama. Gdje mi to možemo doista neposredno subiti, tihи, nedorecivi, nedovršeno (do)živjeti svoj dovršetak, nedozreli dozrijevati puni zor? Bože naš, jesli li doista ostavio djecu svoju, koja tihо slave prikrivenost tvoju, koja prizrijevajući ono što neizrecivo jest, čute da gotovo svaka bitnost kojom Tebe hoće rastumačiti, prikriva tihо prisuće tvoje (Andrej, Zagreb, 17. svibnja 1992).

Prepušteni nenadanom ugodaju, ponekad smo nehotice ugodeni neizmjernom srećom, tihim titranjem koje, čutimo najsa-motniju preobrazbu svoga bića koju ne možemo ni sa kim podjeliti. Ukoliko doista čutimo da se samotnost našega bića ne može ni u kome (od)zrcaliti, onda upravo takvi neodzrcaljujući fragmenti intimne osamljeno-sti neizrecivo dokazuju da se naj-prisniji ugodaji tišine iskona u nama ne mogu posredstvom ni-kavkih krvotvorujućih zrcala metafizike potrošiti. Nenadanom tišinom obuzeti, nerijetko nehotice sutitramo s neizrecivim ugođajem, kada posve tihо i jedno-stavno zremo ono što osamljeno jesmo.

Bezbrojne metafizikom na-metnute svrhe i ciljeve doista nije lako posve opušteno proma-šiti. Samo ukoliko uspijevamo opušteno izbjegavati neupitne bitnosti metafizike možemo op-

stati kao osamljeni dokoličari, beskorisno odvojeni od svake prepoznatljive koristi i zbivati se u bescilnjom bezdanu i nesvrhovitom duhovnom obzoru bezinteresne slobode. Konačni je pak duhovni posljedak te i takve slo-bode tihа samost sama.

Kako je uopće moguće živjeti puni život u ovom (is)praznom svijetu u kojem se svatko ego-centrično trudi da ga svojim posredovanjem još više isprazni?

Zašto se prečesto pribaja-vamo neizmjernoga doživljaja iznimne ugodbe tihog životnog jedinstva? Zar samo zbog toga što se u nenadanom trenucima takvog neizrecivog jedinstva čuti-mo kao stalni početnici?

Ako se bezbroj mogućih otpora spram preočitih gluposti bezputinno pohranjuju u bezdanu naše tolerancije, onda nam je biti licemjerima naprsto nepremo-stiva sudbina.

...u nenadanom trenutku melankolije nadolazi blaženi iskorak u svjetlu zraku tišine, a ponekad pad u njezin bezdan...

Tiha kondicija duhovnog zrenja podrazumijeva iznimnu, ali posve nezamjetnu glibljivost duše.

Sulebdjeli sa zrelinom padajućega lišća, strpljivo se i razborito pročišćavati do primjerene čistoće neusporedive jednokratnosti, šuteći (u)tonuti i nestajati u korijenu tihе neizrecivosti. Je li to doista ono sve što možemo, primjereni tihо mjeri iskona, opušteno činiti?

...onkraj tijela galami pri-vid, a u nama tišina smrti odje-kuje...

(Iz)brbljati svoj život, nije li to ono isto što i galameći biti?

Je li tihа skromnost i jednostavnost mistika doista duhovni obzor božanskog domišta u skrivenosti kojega nečujno odje-kuje mistični pjev svagda iste tišine iskona?

Muzika nerijetko daruje tave doživljaje u tišini kojih duša nenadano modulira u duhovne obzore neizrecive prisutnosti. Možda tekar tako ugodeni u samočištijeg (z)bivanja, možemo prepoznavati onaj muk duše koji je Hegel odavno slutio i imeno-vao kao *unutarnju osobnost*. □



Knjizara Meandar

Opatovina 11,
HR-10000 Zagreb
tel/fax: 01 4813323
e-mail: meandar@zg.tel.br
http://www.meandar.hr

najprodavanije knjige od 7.
travnja do 20. travnja 2000.

fiction

1. Milan Kundera: Nepodnošljiva lakoća postojanja, Meandar, Zagreb 160,00 kn
2. Zoran Ferić: Andeo u ofsjadu, Naklada MD, Zagreb 90 kn (s popustom 80,00 kn)

3. William S. Burroughs: *Goli ručak*, Šareni dučan, Koprivnica 80,10 kn
4. Edo Popović: San žutih zmija, Moderna vremena 49,00 kn
5. Tatjana Gromača: *Nešto nije u redu?*, Meandar, Zagreb 50,00 kn

non fiction

1. Bora Čosić: *Carinska deklaracija*, Feral Tribune, Split 80,00 kn (s popustom 70,00 kn)
2. Jukka Gronow: *Sociologija uku-sa*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 150,00 kn (sniženo 135,00 kn)
3. Clive Staples Lewes: *Pisma starijeg davla mladem*, Verbum, Split 149,00 kn

4. Zlatko Gall: *Enciklopedijski CD vodič*, Mozaik, Zagreb 198,00 kn
5. Šezdesete — zbornik (priredila Irena Lukšić), Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 100,00 kn

Knjizara Meandar osim na vlastita izdanja čitateljima Zareza omogućuje popust 10-30% na knjige, umjetničke kataloge i časopise hrvatskih i bosanskih nakladnika: BOSANSKA KNJIGA, DEMETRA, DURIEUX, DRUŠTVO POVJESNIČARA UMJETNOSTI, FERAL TRI-BUNE, FIDAS, FILOLOŠKO DRUŠTVO Filozofskog fakulteta Zagreb, GALERIJE GRA-DA Zagreba, HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA, IRIDA, IZDANJA ANTIBAR-

BARUS, IZDAVAČKI CEN-TAR RIJEKA, KLOVIĆEVI DVORI, KONZOR, KRU-ZAK, LUNAPARK, MARJAN EXPRESS, Međunarodni centar ITI, MH Dubrovnik, MH Osijek, MOZAIK KNJIGA, NA-KLADA CID, NAKLADA MD, NAPRIJED, NOVA STVARNOST, POLITIČKA KULTURA, SARA 93, STAR GRAD, ŠKOLSKA KNJIGA, V. B. Z., ZAVOD ZA ZNA-NOST O KNJIŽEVNOSTI Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ZID — Sarajevo, ZNANJE

KNJIŽARA MEANDAR — MJESTO VAŠE INTELEK-TUALNE UTJEHE



Romantična zabava

Jedna zabavna britanska komedijica s kinoreportera po nekim značajkama može nas podsjetiti na vrhunce žanra

Nikica Gilić

Uz film Martha, volimo te

Idealna publika filma *Martha, volimo te* lako bi mogla biti ona koja će se rastopiti od ushićenosti čim baci pogled na muževno-dlakovo-tamnog Josepha Fiennesa, koji je u ovoj prići tako senzibilan i plemenit s pseće tužnim (jasno, crnim) očima. Govorimo dakle o publici koju policija prema važećim zakonima ne bi smjela susretati na ulicama u kasnim večernjim satima, a od svih šala redatelja Nicka Hamm-a ili scenarista Petera Morgana smješnija je nevina činjenica da se jedan sporedni lik preziva Pedersen.

No, nakon superiorno ironičnih napomena o privlačnosti ove romantične komedije nekim (ženskim) slojevima publike, teško bismo mogli mirne duše zaključiti kako smo iscrpili temu. Pritom je od manje važnosti čak i sveža ljepota Marthe, nenarušena blagom sličnošću (te glumačkom srodnosću) glavne glumice s Julijom Roberts. Pokušajmo dakle ne otpisati ovo djelo, samo zato što je tako očito prilagođeno i ukusu nekih dijelova međunarodnoga tržista, pokušajmo se oslobođiti takvih predrasuda i zaprimljennih gotovih ideja.

Varljivost klišeja

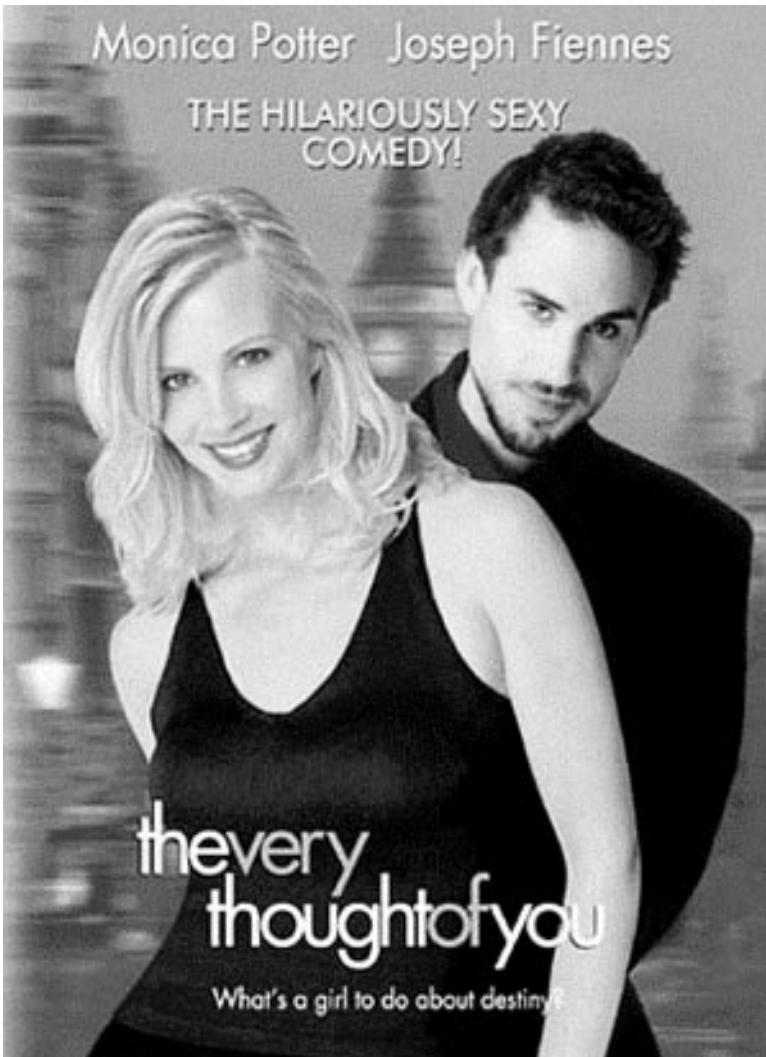
Amerikanka Martha (Monica Potter) u jednom je smislu predmet natjecanja trojice Engleza, velikih prijatelja koji se više svađaju nego druže. Osim ljepotom i šarmom, junakinja ih privlači i svojim plemenito-pustolovnim duhom te životnom hrabrošću. Suočena s lošim i dosadnim poslom, površnim prijateljstvima i još površnjim vezama, Martha sav novac daje za kartu za London, ne bi li preko velike bare započela novi život. Takva priča nužno mora biti zanimljiva nezaposlenom glumcu Franku (Rufus Sewell) jer godinama nije dobio ulogu, a televizijske repreze filmova što ih je snimao kao dječak samo mu utrljavaju sol u ranu. Franka jako nervira uspješni i među ženama omiljeni prijatelj Daniel (Tom Hollander), glazbeni menadžer koji prvi padne Marthi pod noge. Njemu je naime dosta ispravnog glamura i općeg besmisla (što tišti tolike fikcijske bogatune), a ni on ni Frank ne znaju da za istom ženom vene i treći prijatelj, povučeni učitelj bridža Laurence (Joseph Fiennes). On je pak sit vlastite inertnosti i neodlučnosti, pa na samome kraju odluči i on poći u nepoznato, odnosno u prijestolnicu Islanda.

Lagana površnost ovako postavljene karakterizacije može se, dakako, tumačiti u ključu s

kojim smo naše razmatranje i započeli, no teško nam se othrvati dojmu kako bi tek to bilo površno. Uostalom, nisu li i li-

obrati za pomoć u trenucima duševnih previranja. Čini nam se dakle kako nema presudnih razloga za pridavanje velike po-

Struktura nepouzdanoga pri-povijedanja, fokaliziranja, izlaganja događaja iz različitih gledišta (i tome slično) nisu neobični među najambicioznijim suvremenim filmašima, pa smo ih u različitim inaćicama sreli u Fincherovu *Klub boraca*, Singervu *Privedit osumnjičene*, Alenovoj komediji *Deconstructing*



kovi iz klasiča kao što su *Silom dadilja* (Howard Hawks), *U grob ništa ne nosiš* (Frak Capra), *Moj čovjek Godfrey* (Gregory La Cave), ili, uostalom, *Ealing* komedije, često smiješni baš zato što su zasnovani na dobro poznatim stereotipima i predrasudama o tome kakvi su bogataši, muškarci, žene, znanstvenici, Englezi... Dakako »šabloniziranost« nekog lika iz komedije, čak i kada nije smiješna, često je narativno funkcionalna.

Brojne se bolje komedije k tome vrlo često i poigravaju s tim klišejima, kao i s očekivanjima potkrijepljenim filmskim kontekstom. U drugome dijelu filma *Martha, volimo te* tako doznajemo nešto neočekivano i prilično smiješno o psihijatru Pedersenu (Ray Winston), kojemu se sentimentalac Laurence

zornosti navodno šabloniziranim svojstvima likova, osobito kada se prisjetimo da slične značajke krase i vrhunska djela u nekim drugim umjetnostima (drama i strip svakako su u ovom smislu zanimljiviji od romana).

Komedija protiv postmodernizma

Priča ovoga solidnog filmača u najvećem je dijelu izložena kroz Laurenceove retrospekcije kod psihijatra, a znatan je dio iznenadenja i komike izvučen iz nepotpune junakove iskrenosti. Zbunjen i mučen nečistom savješću, romantični učitelj bridža ustručava se odmah sve odati, pa i gledatelj tek postupno stječe potpunu informaciju o slijedu događaja.

Harry, o groznom *Odgaju djevojaka u Češkoj* Petra Koliha da i ne govorimo. Za nas je od navedenih slučajeva svakako najznačajniji film Woodyja Alle-ni, u Hrvata ingeniozno te maštovito preveden kao *Razarači Harry*. Unatoč pravoj paradi postmodernističkih postupaka, riječ je naime o punokrvnoj komediji, najslabijoj na nekomedijiskom svršetku, u kojem (nakon katarzičnoga susreta s vlastitim likovima) Allenov tipični poluautobiografski junak sjeda pisati priču svoga filma, prebacujući vrlo nezgrapno težište filma s emocionalno-smje-hovitoga užitka na još jednu razradu odnosa zbilje i mašte/fikcije.

Unatoč prirodnoj primjenjivosti ovoga poučka na film *Martha, volimo te*, srodnost te komedije s pobrojanim perjanicama suvremene kinematografije zapravo je vrlo površna u usporedbi s odnosom prema »malim« britanskim filmovima kao što je komedija *Little Voice*, u nas duhovito prevedena kao *Mali glasovi*. I u tom je djelu naime najvažnija vještina povezivanja raznorodnih stilskih postupaka i pripovjedačkih modusa, a moguće razrade u pravcu teorije fantastike, mogućih svjetova, feminističke kritike ili, recimo, kulturoloških opservacija prepuštene su na volju dokonim gledateljima te gledateljica-ma.

Naravno, oživljavanje interesa za stare dobre romantične stilove i žanrove lako bismo mogli uklopiti u priču o postmodernističkoj *anything goes* ležernosti, no ništa teže ne bi bilo iskoristiti istu pojavu za razradu teze o ključnom emocionalističkom pomaku od postmodernističke razigrane ironije s jedne, a hladne lucidnosti, s druge strane. Nama se stoga zanimljivijim čini primjetiti kako nisu apstraktni opći ton te uvijek problematične značenjske dominantne jedino što film kao što je *Martha, volimo te* veže uz filmove kao što je *Silom dadilja*.

Uz zajedničke *slapstick* začine, već početni Martin bijeg u novi život jasno ukazuje na trage one vitalnosti kakvu su u zlatno doba Hollywooda pokazivali likovi što su ih glumile, primjerice, Katharine Hepburn ili Barbara Stanwyck. Nije stoga čudno što ofucani zavodnik Daniel ne može zamazati oči ovoj odlučnoj djevojci, a kada ona sretne Laurencea, mesta sumnji više nema. Martha svi-me izabraniku nanosi fizičku bol, preuzima volan njegova automobila i odvozi ga u svoju hotelsku sobu, baš kao što su tolike junakinje *screwball* komedija upropastavale cijelokupan životni stil svojih muškaraca, razbijale njihove kosture dinosaura i ostale igračke, zatvarale ih u zatvore i ludnice, te ih oblačile u žensku odjeću.

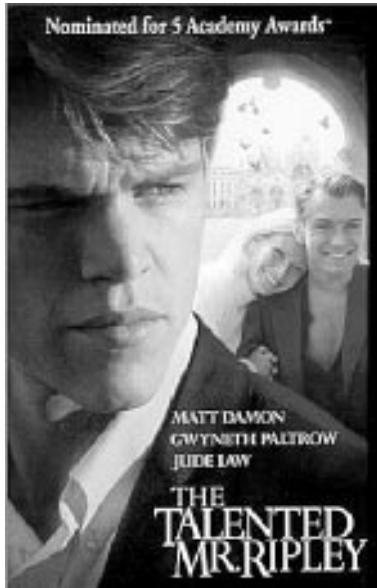
Promotrimo li u svjetlu ove simboličke kastracije iznimno pluralnu te politički prilično korektnu filmsku anketu objavljenu prije nekoliko mjeseci u *Zarezu*, prilično je jasno zašto su te divne (ne samo *screwball*) komedije zauzele zasluženo mjesto na popisima omiljenih filmova dobroga dijela takozvane kulturne elite (Tatjana Jukić, Hrvoje Turković, Igor Tomlja-



Od Delona do Damona

Bruno Kragić

The Talented Mr Ripley, SAD 1999; redatelj Anthony Minghella



Filmovi *U zenitu sunca* i *Talentirani gospodin Ripley* snimljeni su (ako je vjerovati podacima na špicama) prema istom romanu Američanke Patricia Highsmith. Osim te očite, premda tek implicirane, sličnosti ta se dva djebla u mnogo čemu razlikuju. Te su razlike materijalne, dramaturško-poetičke i filozofske naravi. Materijalne su razlike sljedeće (nabrojat će tek nekoliko): u prvoj se filmu govoru francuski, u drugom engleski, prvi traje nešto manje od 100 minuta, drugi gotovo 140, a različite su i ekipa (redatelj, glumci, itd.) koje su snimale pojedini film. Iz materijalnih razlika proizlaze i one dramaturške i poetičke naravi. Usredotočit ću se na razlike u tretmanu glavnog lika, priče i njezine obrade te žanra.

Glavni lik fabule oba filma siromašni je, no zgodni te manje-više spretni mladič imenom i prezimenom Tom Ripley. Važna je razlika što ga u prvome filmu tumači Alain Delon, a u drugome Matt Damon. Ako načas zanemarimo dvije notorne činjenice (da je Delon zgodniji i da je bolji glumac od Damona), možemo početi od treće i ne manje važne. Naime, premda se radi o istom liku, različiti su tipovi. Delonov je Ripley, kao prvo, čovjek od djela, premda s negativnim predznakom (čemu odgovara i njegova fizionomija, prije svega oštре crte lica); on je aktivni lik, inicira događaje, pa tako ubojstvo Dickieja Greenleafa počinje hladnokrvno i promišljeno, a i preuzimanje identiteta rezultat je više djelovanja (marljivo vježba imitaciju pokojnikova potpisa na velikom osvjetljenom ekranu), a manje neke ne-definirane nadarenosti. Također nasljeđuje elemente gubitnika kakav je poznat iz francuskog poetskog realizma, a potom i egzistencijalizmom prožeta krimića — naglašenje je njegovo siromaštvo, oba puta kad ubije mora se dobro pomučiti da se na zadovoljavajući način riješi leša, a na kraju mu se,

jadnom, zločin i ne isplati (zadovoljstvo u novcu i pokojnikovo djevojci traje vrlo kratko). Damonov je pak Ripley varija-

pocijsku liniju. Fabularno mjesto početka tog filma nalazi se otprilike između prve četvrтине i prve trećine Minghellina

cija tipa momka iz susjedstva čemu odgovaraju njegov dječački izgled i meke crte lica. Te su karakteristike naglašene njegovim prvotnim odudaranjem od artificijelnog europskog ambijenta dok se pojedinim psihopatološkim crtama od klasičnog tipa i odmiče što je konstanta suvremenoga filma. Kao što je, primjerice Tom Hanks u istom tipu u *Philadelphiji* homoseksualac, a u *Forrest Gumpu* ne pretjerao intelligentan, tako je Damonov Ripley ubojica, potom i homoseksualac, a nije baš siguran ni u svoj identitet. Za razliku od Delonova, Damonov je lik pasivan. Događaji mu se više nameću nego što ih izaziva, pa Greenleafa ubija u afektu, tijekom svade koja (zaslugom obojice) poprima nasilan karakter. Slično je i s krajem kada je doslovno natjeran na treće ubojstvo i ponovno preuzimanje Dickjeva identiteta.

Lik i akcija

Dok je Delon siguran u vlastiti identitet te kraće vrijeme svjesno izigrava nekog drugog, a sve u cilju konačnog bogaćenja i dobivanja djevojke, Damon je kronično nesiguran, ne zna zapravo tko je te velikim dijelom ovisi o Dickiju. Karakteristične su u tom smislu scene Ripleyjeva odijevanja u Greenleafovu odjeću. Delon se odjeva u bolje dnevno odijelo te činično, hladnokrvno i s odmakom imitira mladog bogataša. Damon pak ulazi u *smoking* i, na rubu groteske, imitirajući Dickija, pjeva pjesmicu. U prvom slučaju jasnoća scene odgovara čvrstoći lika Ripleyja dok u drugome jednako tako artificijeli ugodaj svjedoči o labilnosti naslovnog lika. U skladu s tim su i neprestane situacije u kojima je Damon prisiljen im provizirati (o čemu se zanimljivo pisalo u našoj kritici), naglasak na njegovoj urođenoj nadarenosti za oponašanje drugih te, napisljetu, dominacija slučaja u Minghellinu filmu naspram Clémentova (o tome nešto više kasnije). Francuski film napisljetu uzima naslov različit od onoga predloška, i to naslov koji sugerira vrsnost akcije (odnosi se na činjenicu da Delon oba ubojstva izvršava usred sunčanih dana, i to poprilično hladnokrvno) te implicitno već značaj akcije od lika (premda ćemo ustanoviti kako su ovdje oni skladno povezani). Zadržavanje pak izvornog naslova u američkoj verziji sugerira usredotočivanje na sam lik (a to je opet u skladu s naglašenijem psihologiziranjem).

Što se pak priče i njezine obrade tiče, da postoje neke sitnije razlike, može se zaključiti već iz uvida u trajanje pojedinog filma. U skladu s kraćom minutažom Clémentov film je fabularno i dramaturški sažetiji te jasno sveden na jednu kom-

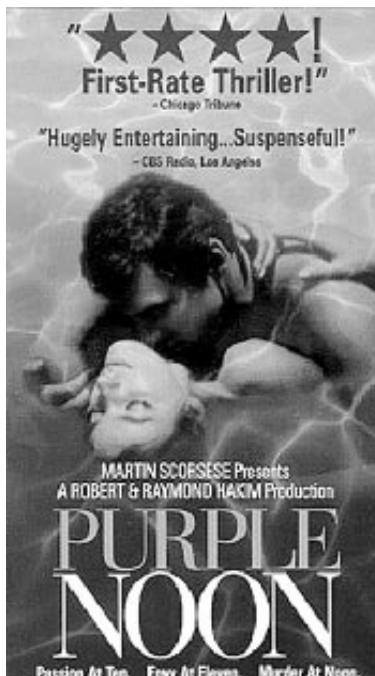
pozicijsku liniju. Fabularno mjesto početka tog filma nalazi se otprilike između prve četvrtinе i prve trećine Minghellina

Žanrovske razlike

Na tragu ovih napomena može se uspostaviti i žanrovska razlika između razmatranih fil-

ma prvu riječ jer je triler ovdje tek izlika za psihologiziranje o rascijepljenoj ličnosti (u tom smislu film korespondira s nekim vremenski mu bliskima, primjerice *Klubom boraca*). Jedna od ključnih razlika leži i u činjenici da je francuski film suvremen dok je američki smješten u prošlost (oba se zbivaju pedesetih godina). Odatile (premda ne samo zbog toga) i dulja elaboracija prikaza lokacija te svojevrsni turistički vizualni dizajn filma. Iracionalni se kauzalitet ovdje iskazuje kroz gomilanje slučajnosti koje tjeraju pasivni lik na djelovanje, ali baš stoga postaje irrelevantan, jer, možemo zaključiti, ako ga ima previše, postaje nekako blizak, pravilan, pa tako možda i obrazloživ.

Prihvatom li, u cilju bržeg završavanja ovoga teksta, da svako djelo sadrži i filozofske implikacije, zaključit ćemo da su u Minghellinu filmu one potpuno apsolvirane spomenutim etičkim relativizmom i apsolutnom dominacijom psihološkog koje kao spoj psihopatološke i melodramatske analize poništava filozofsko, dok Clémentov film u ranije razmotrenim scenama ubojstva pruža uvid u tragicnost ljudske sudbine, a svjedočenje o čovjeku kao tragicnom biću, u ovom slučaju i kartezijanski jasnom analizom, nužno je filozofski postupak. U takvom sagledavanju i taj je film znatno ispod trećeg (daleko najboljeg) filmskog ostvarenja s likom Ripleyja (ali snimljenog prema drugom romanu), *Američkog prijatelja* (1977), njemačkog redatelja modernističke i lijeve provenijencije Wima Wendersa što dolje potpisani, kao reakcionar, teškom mukom priznaje. □



nom filmu, sličnim sklonostima autora), a melodramatičnost i sklonost psihologiziranju (u prikazu Ripleyja, ali još i više lika Marge /Gwyneth Paltrow/) neprestano razbijaju trilersku osnovicu filma. Razvučenost Minghellina filma pridonosi i njegovu etičkom relativizmu. *U zenitu sunca* produžuje se filmsko vrijeme u prikazu Delonove situacije nakon kriminalnog čina (pri čemu se filmsko vrijeme bliži stvarnome) što naglašava složenost situacije, posebice protagonistove fizičke napore, te time neizravno daje moralni sud (gledatelj postaje *svjetan zločinačkog čina*, a biva informiran i o brojnim poteškoćama vezanim za njegovo uspješno dovršenje). *Talentirani gospodin Ripley* toliko je pun sporednih situacija kojima je jedina svrha davanje što dublje psihološke slike naslovnog lika da se njegova ubojstva ne izdvajaju ni svojom duljinom ni značajem. U tom je smislu zanimljivo da se film dulje bavi jedino prvim (Dickievim) ubojstvom, a i to je, izgleda, tek povod za kadrove Ripleyja u čamcu kao pokušaja simbolizacije njegove izoliranosti. Već je drugo ubojstvo znatno brže dok treće nije vizualno ni prikazano.

Što se pak priče i njezine obrade tiče, da postoje neke sitnije razlike, može se zaključiti već iz uvida u trajanje pojedinog filma. U skladu s kraćom minutažom Clémentov film je fabularno i dramaturški sažetiji te jasno sveden na jednu kom-

Razvučenost Minghellina filma pridonosi i njegovu etičkom relativizmu

istički uzoran film, strogo funkcionalnih kadrova i sekvenci (bilo u dramaturškom bilo u poetičkom smislu), s jednom dominantnom kompozicijskom linijom (Ripley ubija, pokušava se izvući, na kraju ne uspijeva) potpuno u skladu sa zahtjevima žanra, a korespondirajući s razvojem takvih filmova krajem 1950-ih, pa i samim književnim predloškom naslućuje motiv iracionalnog kauzaliteta. Minghellin film nastao je pak u razdoblju procvata gluposti, u vremenu dodavanja raznovrsnih pridjeva žanrovima, pa možemo ustanoviti da je riječ o psihološkom trileru s naglaskom

Highsmith, Patricia

američka prozaistica (1921-1995). Autorica niza kriminalističkih romana koje karakteriziraju jasan i objektivan stil, crnoumorni tonovi te rasuta atmosfera prijetnje. Zapaženi su *Stranci u vlaku* (*Strangers on a Train*, 1950) te serija romana o šarmantnom i amoralnom Tomu Ripleyju *Nadareni gospodin Ripley* (*The Talented Mr Ripley*, 1956), *Ripley se skriva* (*Ripley Under Ground*, 1970), *Ripleyjeva igra* (*Ripley's Game*, 1974) i *Dječak koji je pratio Ripleyja* (*The Boy who Followed Ripley*, 1980). Djela su joj često ekrанизirana.

Clément, René

franc. redatelj (1913-1996). Jedan od najistaknutijih franc. redatelja druge pol. 1940-ih i 1950-ih. Variranjem lirske i naturalističke elemenata i prikazom marginalnih karaktera nastavlja se na poetski realizam (*Zidovi Malapage/Le mura di Malapaga*, 1948; *Zabranjene igre/Jeux interdits*, 1952). Kasnije s uspjehom režира kriminalističke filmove npr. *U zenitu sunca* (*Plein soleil*, 1959) i *Beštje* (*Les félins*, 1964).

Delon, Alain

franc. glumac (1935). Prvu zapaženiju ulogu (negativca) tumači u filmu *U zenitu sunca* (R. Clément, 1959), a proslavlja se naslovnom ulogom u filmu *Rocco i njegova braća* (L. Visconti, 1960). Široku popularnost stječe ulogama kojima varira tip gubitnika, u kriminalističkim djelima npr. *Bljedoliki ubojica* (1967), *Crveni krug* (1970) i *Policajac* (1972), svi J.-P. Melvillea te *Sicilijanski klan* (H. Verneuil, 1969), a talent pokazuje i karakternim ulogama u umjetnički ambicioznijim projektima npr. *Pomračenje* (M. Antonioni, 1962), *Gepard* (L. Visconti, 1963), *Gospodin Klein* (J. Losey, 1976).

Minghella, Anthony

engl. redatelj (1954). Nakon melodrame *Istinito, ludo, duboko* (*Truly, Madly, Deeply*, 1991) velik uspjeh postiže raskošnom ekranizacijom romana M. Ondatjeca *Engleski pacijent* (*English Patient*, 1996), u kojem, međutim, ne uspijeva rekreirati epsko-romantični zamah sličnih filmova D. Leana. Slijedi psihološki triler *Talentirani gospodin Ripley* (*Talented Mr. Ripley*, 1999), prema romanu P. Highsmith.

Damon, Matt

amer. glumac (1970). Velik uspjeh postiže ulogom, u tipu momka iz susjedstva, u filmu *Dobri Will Hunting* (1997, i koscenarist). Isti tip varira, ali s negativnim predznakom portretirajući naslovni lik u *Talentiranom gospodinu Ripleyju* (A. Minghella, 1999).



Stanica dviju Sanja

Darko Macan

— Kolu — naručio sam, iako mi se nije pila. Bila mi je treća od jutros i stvarala mi je kiselinu u želucu, ali netko mi je jednom rekao da ne postane alkoholičar ako apstiniraš do ručka. Kruno je naručio Ožujsko. Njega nitko nije upozorio, ili upozorenju nije povjerovao, ili ga nije bilo briga.

Sjedili smo i čekali naručeno. Bio je jedan od prvih pravih proljetnih dana, birci su izvukli stolove na otvoreno i rane su žrtve zasjele pod suncobrane, čekajući početak promenade iščahurenih djevojčica. Bilo je dobro sjediti tu s Krunom. S njim je uvijek bilo dobro biti, valjda zato što je njemu uvijek i svuda bilo dobro.

— Kol'ko se nismo vidjeli? — pitao sam tek da nešto pitam i tek onda shvatio da ga zaista dugo nisam sreo. Barem od jeseni. — Jedno sto godina, a?

— E — rekao je Kruno, ali ne na način na koji je znao reći »E!«, već zvučeći nekako umjetno, udaljeno, poput poruke na telefonskoj sekretarici. Čekao sam da još nešto kaže, ali nije rekao ništa.

— Što ima? Čim se baviš? — pitao sam. Bilo mi je čudno biti onaj koji pokreće razgovor. S Krunom bi se čovjek obično samo zavalio i uživao.

— Radim — rekao je i zapravio me. Kruno nikad nije radio, ne na više od tjedan-dva, da ubode neke pare. Onda me zapravio ponovo: — Preselio sam se. Dugave!

— Dugave? — nisam mogao doći k sebi. — Novi Zagreb?

Klimnuo je, a zatim se kratko nasmijao i zatresao glavom, kao da ne vjeruje onome što je rekao. Izvadio je novčanik iz stražnjeg džepa traperica i dobacio mi ga. Otvorio sam ga i prvo što sam ugledao bio je pokaz.

— Ti? — nisam mogao doći k sebi. — A švercanje? Kruno?

Ponovo je zatresao glavom i kratko se, tužno nasmijao: — Teže je na busevima. A tramvaji... Gotovo je za mene s tramvajima.

— A karta? — pitao sam, pokušavajući zadržati makar djelić svijeta koji sam shvaćao, u koji sam vjeroval. — Kruno, karta?

Kruno me nije ni pogledao, samo je napravio onaj svoj pokret rukom, kao da tjeri pčelu, pokret kojim bi često odgovarao na moja pitanja o nekoj od svojih bivših cura. Otišla. Nema je. Sretno joj bilo.

A sve je počelo, počelo bar za mene, još u srednjoj školi, onog jasnog zapamćenog dana kada sam došao do Krune i našao ga kako na zid lijepi komad stiropora i na njega pribadačama učvršćuje plan Zagreba. Zatim je uzeo crveni marker i, pomažući se ukradenim ZET-ovim rasporedom tramvajskih linija, na planu obilježio svaku stajalište.

— Nema pravog grada bez tramvaja — rekao je uvjerenio, kao što je bio uvjeren i sve što je govorio. — Zagreb je dokle dopire tramvaj!

Velikodušnim je potezom istog markera potom ocrtao krug koji je obuhvatio sve crvene točke, ali je jednako tako odsjekao pola Dubrave, velik dio Novog Zagreba i sve one Podsusede, Susedgrade, Duga Sela i Gorice.

— Moj grad — rekao je glasom psa koji je upravo zapisaо zadnje stablo i jasno obilježio svoje područje. — Moj grad — rekao je i

nije bilo sumnje: grad je bio njezin.

S komode je tada uzeo plitku kutiju punu zastavica napravljenih

od čačkalica, komadića papira i malo selotejpja. Iščekao je prvu i zabio je u crveni krug nasred Vlaške. Karta je napravila lagani »pop«, stiropor je lagano cijuknuo i zastavica je stajala. Nagnuo sam se i pročitao natpis na njoj. Pisalo je MARINA.

— Ona Marina? — pitao sam. — E! — klimnuo je Kruno i uzeo iduću zastavicu.

Marina je bila Krunina prva cura. Iz istog kvarta i susjednog razreda. Prohodali su nakon što mu se bacila oko vrata, pijana od dvije pive, na oproštajnom tulumu osmih razreda.

— Znaš što mi je prva reakcija bila? — pitao me Kruno jednom i nasmijao se. — Htio sam je odgurnuti, zbrisati negdje, prepao sam se kao nitko! — tu sam se i ja nasmijao, uvijek sam bio dobar slušač. — Ali pripila se k'o flaster, a onda sam skušio da mi i nije tako loše. A i drugi su gledali, to je bilo još bolje.

Opet smo se malo zajedno nasmijali. Točno sam mogao zamisliti kako su ga gledali, onako gladno, zavidno, pokušavajući skužiti tajnu. Točno sam znao kako su ga drugi gledali.

Na drugoj zastavici, usred crvene točke Kvatrića, pisalo je VERA. Gospoda Vera, odgojiteljica u vrtiću, mlada udovica s malim djetetom koja, pričalo bi se, ne bi birala kada bi je uhvatilo. Prva žena s kojom je Kruno spavao.

U školi, kada biste slušali dečke kako analiziraju Erotike ili pričaju o curama koje znaju, mislili biste da su svi stručnjaci. Čudno, ali samo sam Kruni vjerovao. A njega nikad nisam čuo da se pred svima hvali ili da kritizira sise s duplerice. Bio je tako siguran u sebe, tako samodostatan da mu nisi mogao ni zavidjeti kako spada, da ga nisi mogao ni mrziti. Mogao si samo željeti biti poput njega.

I zato je bilo super, najbolja stvar koja mi se dogodila u srednjoj — ma, najbolja stvar koja mi se dogodila u životu — što smo postali frendovi.

Nikakve moje zasluge nije bilo u tome. Kad bi stvari čekale mene da ih pokrenem, svi bismo još živjeli u pećini. Kruno se, tek tako, jednog dana načrtao na mojoj klupi, rekao »Bok!« i pitao me nešto bez veze. Odgovorio sam nešto pođednako bez veze, razgovarali smo još malo, nasmijali se jednom, a onda je zvonilo i Kruno je rekao »Vidimo se!«. Sutradan me je imiošao na hodniku, potapšao po ramenu i rekao »Bok!«, a u ponedjeljak sam već ja njega pozdravio prvi. S Krunom su stvari uvijek išle tako, nekako lako.

Činjenica da mi je Kruno frend promijenila je puno stvari u mom životu. Imao sam se čemu veseliti kada bih išao u školu, a i drugi (i dečki i cure) su me lakše prihvaćali. Bio sam Krunin frend i samim time kao da sam vrijedio više. Ako sam ikad shvaćao što znači karizma (sjecam se jednog glupog lokalnog benda koji je na spikerovo pitanje zašto su se nazivali »Karizma«) odgovorio: »Pa, čuli smo da je to neki katolički praznik...«), bilo je to kada sam bio uz Krunu. Biti mu prijatelj bilo je sasvim dovoljno da bi se čovjek dobro osjećao. Bilo je skoro dovoljno.

Na karti se sad nalazio još šest zastavica. Većina imena bila mi je poznata. Pobliže sam pogledao zastavicu na križanju Ilice i Selske. — Tko je Biserka? — upitao sam.

— Bilo mi ju je žao — slegnuo je Kruno ramenima. — Došla je na tulum s nekim kretenom koji je stalno balio po drugoj. Rasplakala se i pobegla. Ostavila je kaput pa sam pošao za njom.

— I, jesu je? — htio sam ga pitati. — Sto si joj rekao? Sto je odgovorila? Kako si je dobio? Kako je bilo? — ali to nisu bila pitanja koja su se postavljala Kruni. Ostavila je kaput, on je pošao za njom, zna gdje stanuje pa ju je valjda i otpatio... Sve ostalo, sve varijante i mogućnosti pokrivala je zastavica. — Gdje je sad? — samo sam upitao.

Kruno je učinio onaj svoj pokret rukom: Otišla. Nema je. Sretno joj bilo.

Nakon srednje, Kruno i ja smo krenuli različitim smjerovima. On je pokušao studirati, pa odustao. Ja nisam imao pametnijeg posla pa sam nastavio. Vidali bismo se i dalje, skoro redovito. Ili bismo naleđeli jedan na drugoga u gradu, ili bi Kruno nazvao i pozvao na piće, ili bih ja navratio do njega kada bih mu se našao u kvartu. I svaki put kad bih ga našao kod kuće, ne bih izdržao, već bih morao provjeriti kartu. Bila je tamo, svaki put s kojom zastavicom više.

— Gdje ih nađeš — pitao sam jednom, zadivljen. — U tramvaju — odgovorio je Kruno. — Posebno pazim na stanice bez zastavica. Ako tamo side neka koja mi se svidi, idem za njom.

— Idem za njom. — Tek tako. S Krunom je sve uvijek bilo lako. — A kad se popuni? — pitao sam. — Što ćeš kad se karta popuni?

— Velik je ovo grad — rekao je Kruno. — I još će rasti.

Šrknuo sam kolu. Kruno je noktom kuckao po svojoj čaši, zagledan negdje kroz nju. A onda mi je ispričao priču u stanici dviju Sanja.

— Prevario me je — rekao je. — Ili sam se sâm prevario.

— Tko te je prevario?

— Grad. Nije dovoljno brzo rastao.

Kruno je, pokazalo se, vjerovao da će — barem do vremena kad se karta popuni, ako već ne i ranije — tramvaji povezati ostatak Novog Zagreba, razliti se Dubravom i Ilicom, spojiti Špansko i Prečko, možda i Goricu...

— Kakav je to grad koji odbija rastu? — pitao se, iskreno razočaran.

Ne rastući, grad je uskoro Kruni postao premalen. Kada je zataknuo pretposljednju zastavicu, na krajnjoj stanici petnaestice, ozbiljno se zabilinio. Kada je, nakon mjeseci odlaganja, zataknuo posljednju, onu koju se nadao nikad ne zataknuti, na sâm Jelačić plac, već je bio očajan.

— Kako si mi to mogao učiniti? — pitao je potiho grad, vozeći se besciljno poznatim krugovima, pažeći da ne pogleda ni jednu ženu što bi ulazila ili silazila, ni jednu kratku djevojačku sukњu, da se ne osvrne ni na jedan smijeh. Grad je odjednom bio pun onih koje nije mogao imati.

Toliko je bio očajan da je, po prvi put u solidnih deset godina švercanja, pustio kontroloru da ga uhvati i bez riječi mu predao osobnu da prepiše podatke. Barem je kaznu poderao kada mu je stigla u sandučić, toliko je samopoštovanja još bio sačuvao.

A onda je, cureći sedamnaesticom kroz veljačku maglu, ugledao jednu Sanju.

— Sišla je kod nadvožnjaka, znaš, dole kod Horvaćanske? — klimnuo sam, a on je nastavio: — Tog trena mi je sinulo da je to rješenje, da je to znak!

Ponovo sam klimnuo. Dobro sam pamatio priču o nadvožnjaku kod Horvaćanske.

Sanja, jedna druga Sanja, crna koliko je ova nova bila plava, stanova je tamo blizu, odmah preko

puta, i njezino je ime bilo na zastavici. Kruno ju je sreo kod kioska što je radio cijelu noć i odmah se dao na posao. Volio ju je, kao što je volio i ostale, najbolje što je mogao i najduže što je mogao, a onda je bio spreman poći dalje.

Među mnogim Kruninim talentima bio je i taj da je znao ostaviti žene, a da ih ne ozlijedi, da im ne omrzne. Možda je već u samom njegovom stavu bilo nešto što im je govorilo da je privremen, na posudu, mali dar u kojem treba uživati dok je tu i zadržati ga u lijepoj uspomeni kada ga više ne bude. Ma o čemu bila riječ, palilo je i ne jednom sam ga vidoao kako sa svojim bivšima sjedi na kavi, smije se, kako razgovaraju kao stari, dobri prijatelji. S mnogima sam ga tako vido, ali ne i sa Sanjom.

Sanja je znala, moral je znati, kakav je Kruno. Ali, odbila se zadovoljiti onim što je mogla lako dobiti i zapela je da Kruno postane i ostane samo njezin. Kruni se isprava igra svidala — nova varijacija, novi začin — ali kad ga je Sanja krenula mijenjati zabilinio se, a kada je zatražila da se riješi karte i zastavica, naljutio se. Nikad ga nije vido da se naljutio na ženu.

— »A sad ćemo ovo skinuti!« — sjećam se kako mi ju je citirao, sav izvan sebe, kao da je umalo izbjegao da ga na raskriju udari tramvaj. — Pa, što ona misli, tko je? Ni majci ne dam da mi dira stvari!

Brzo zatim Kruno je sa Sanjom prekinuo odrješito i ružno pa naprečac prohodao s jednom Silvandom (linija trice, stanica kod Grafičke škole), samo da pokaže Sanji da je sve gotovo. Sanja je odbila shvatiti. Nalijetala je na Krunu prečesto da bi bilo slučajno, pogotovo kad bi bio s kakvom djevojkicom, i pritom mu tepala, skidala mrvice s odjeće i radila druge stvari koje je Kruno mrzio. A sve sa smiješkom.

— Idi! — pokušao bi joj Kruno reći onim svojim pokretom. — Odlazi! Sretno ti bilo! — ali Sanja se nije dala.

Preko godinu dana potrajalo je proganjivanje, a onda se i Sanja smirila te bi se samo znalački osmješila Kruni kada bi se slučajno mislio u gradu.

— Zato karta! — rekao mi je Kruno jednom u toku te godine, vrlo uzravan. — Zato karta! Da mi se ovakve stvari ne bi dogadale! Da ne zalutam ponovo u isti kvart! E!

Tu je bijesno povukao prstom niz Savsku i izbacio sve zastavice od Cibone do Horvaćanske (Tihana kod Cibone, Nives kod Zagrepčanke, Anamarija kod Pedagoške, ništa kod Vjesnika — godinu dana kasnije bit će tu Irena — Željka kod Cvjetnog i, naravno, Sanja. O, znao sam njegovu kartu napamet!). Ljutito je pogledao popadale zastavice i onda ih vratio jednu po jednu. Okljevao je kod Sanje, kao da ju je htio zaboraviti, ali onda ju je zabilo natrag. Da ne zaluta ponovo.

A sada mi je pričao baš o tome.

— Mislio sam, kužiš, da je to znak! — rekao je. — Ne mijenjam princip, i dalje je jedna stanica jedno ime! A mogao bih, ne znam, napraviti još jedan krug... Još jedna Aleksandra u Maksimiru, još jedna Maja na Britancu, još jedna Dubravka kod utrinske tržnice!

Ja i Kruno, do sada je jasno, funkcionali smo jednostavno. On bi pričao, ja bih bio oduševljen. Kad bih ja imao ideju, kao onda kada sam ga pitao bi li me mogao upoznati s nekom od svojih bivših, Kruno bi odmah znao što s tom idejom ne valja. Ovoga puta, pak, sve je išlo nekako naopako. Kruno mi je pričao o novom krugu, o istoj zastavici što stoji za dva imena, a ja sam slutio... Ne, ja sam znao da to ne može izaći na dobro. I nije.

Trebao sam znati — rekao je Kruno i otpio malo piva, iako mu nije baš pasalo. — Trebao sam

znatni da to neće upaliti. Drže se one zajedno. — Tko? Kruno, tko se drži zajedno?

— Ane i Ane. Zrinke i Zrinke, Tanje i Tanje — popio je još jedan velik gutljaj piva. — Sanje i Sanje.

Sanja — ova nova, plava Sanja — znala je, pokazalo se, onu drugu, crnu Sanju. Frendice, štoviše, još iz osnovnjaka. I crna joj je ispricala sve o Kruni, možda još i malo više. Pa plava nije htjela čuti za njega.

— Trebao sam znati — rekao je Kruno. — Trebao sam biti sporiji. Pričekati grad da naraste. Ne vraćati se, nikad se ne vraćati na iste stanice.

Nisam znao što bih mu odgovorio, a htio sam reci nešto što će ga utješiti, razveseliti, učiniti da opet bude onaj stari Kruno. »Ima tramvaj u Osijeku«, htio sam mu u jednom trenutku reći, ali sam shvatio da bi to bila samo loša šala. Osijek je možda imao tramvaj, ali Osijek nije bio Krunin grad. Zato sam štio da, kad više nisam mogao izdržati, upitao:

— Kako je u Dugavama?

— Živi se — slegnuo je Kruno ramenima. — Uzeli smo stan na kredit,

Knjiga koja zavodi

U Hamsunovim knjigama zbiva se gotovo sve od čega su sazdani naši životi — glupost, strah, ljubav, malo mržnje, samozavaravanje, upitna hrabrost i neznatan kukavičluk

Daša Drndić

Knut Hamsun, *Zavodnik i druge priče*, priredio Mirko Kovač, Feral Tribune, Split 2000.

O, sancta simplicitas! Uskoro će pedeset godina kako je umro neosporni div svjetske književnosti, a na tihoj vatri još uvijek se »čvare« i njegovi čitatelji, njegovi kolege pisci, kritičari, pa i kulturna i politička javnost. Knut Hamsun (1859-1952), iako je djelomično to uvijek bio, kako vrijeme prolazi sve više prerasta u polustvarni, polufiktivni lik iz vlastite književne radionice. On postoji i ne postoji. Njega se mora i ne mora shvaćati ozbiljno. On je odgovoran za svoje književno djelo koliko i za svoje političko (naci-fašističko) opredjeljenje. (»Talent je odgovornost«, izjavio je nekom prigodom De Gaule.) Njemu se može i ne može suditi. On je jednostavan i nerazmrsivo komplikiran. Na njegovu udicu i danas se hvata »ozbiljan« svijet; dok je bio živ, igrao se, pojgravao se svojom stvarnošću, stvarnošću svojih likova, ali i stvarnošću onih oko sebe, njega se mora i ne može odrediti, nje mu se mora i ne može oprostiti. On je dvije polovice čovjeka, dvije polovice koje se ne spajaju u harmoničnu cjelinu, on je dijalektika personificirana. On je zavodnik.

Kad je prosinca 1947. (bilo mu je 88 godina) optužen za izdaju i suradnju s okupatorom, Knut Hamsun na sudu je izjavio: »Za sto godina sve će ovo biti zaboravljen. I ovaj častan sud past će također u potpuni zaborav. Imena sviju nas, danas ovde prisutnih, bit će izbrisana iz sjećanja svijeta, o njima se više neće razmišljati, njih se više neće spominjati. Naša će sudbina biti zaboravljena.«

U podtekstu se, naravno, koprila i neizgovorena rečenica: »Ali moje djelo će ostati.«

Sto godina još nije prošlo.

Hamsunovu djelu s poštovanjem i divljenjem desetljećima klanjaju se Thomas i Heinrich Mann, Hesse, Henry Miller, Kafka, Brecht, Gorki, Musil, Schoenberg, Masaryk, Gide, Hemingway, H. G. Wells, Galsworthy, Bukowsky, Singer ga

eksplisite proglašava »ocem svremene književnosti«, a u njegovo rodnoj Norveškoj još uvjek nema ni trga ni ulice, ni

patološki strastveni anglofob, taj majstor jezika, taj kockar koji se ponekad tjeđan dana nije trijezno, taj totalno neodgovorni genij u svom posljednjem djelu, *Po zaraslim stazama* (1949), u svojoj

reći — tok svijesti, ironija, odmak, jad i čednost, sve ono što postoji u Hamsunovim opsežnijim književnim ostvarenjima. Poslije Hamsuna u književnosti dvadesetog stoljeća više ništa nije bilo kao prije. Hamsunova proza kao golemi reflektor osvjetljjava to čudesno dvadeseto stoljeće tako različito od onih koja su mu prethodila. On je taj koji je prvi progovorio o njegovoj groteskoj abnormalnosti, otkrivajući svu njegovu trulež. On je stvorio suvremenog, otuđenog i strahovima opsjednutog pojedinca, anticipirajući i Freuda i Junga. Godinama nakon Hamsunove smrti kroz to dvadeseto stoljeće protrčavaju literarni (i ne samo literarni) gubitnici, skitnice, psihofizički kastrati, epistemološki *kavagadžije*, općinjeni velebnom moći slobode kojom su ih podarili njihov stvoritelj i njihovo vrijeme, vukući za sobom golemi teret izgubljenih iluzija i još veće bogatstvo nepresušne mašte. Hamsunove knjige, a to posebno dolazi do izražaja u njegovim kraćim proznim formama, čitaju se kao bajke. One jesu bajke nadrealnih motiva i okrutne stvarnosti, pisane u stilu »Jednom davno, bio/bila...«, a doživljavane kao vlastita sudbina. One nisu strogo definirana priča, u njima se naizgled ne zbiva ništa posebno, a zbiva se gotovo sve od čega su sazdani naši životi — glupost, strah, ljubav, malo mržnje, samozavaravanje, upitna hrabrost i neuštanit kukavičluk.

Iz fikcije u esenciju

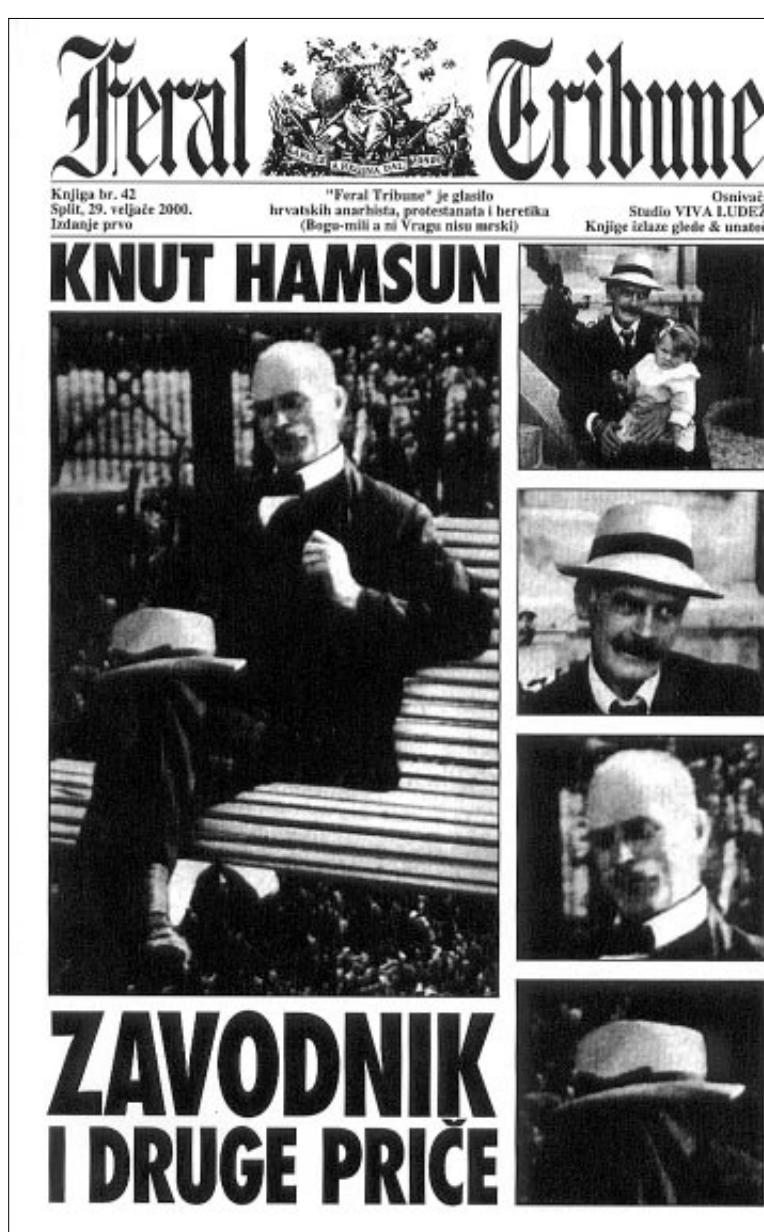
Hamsunovi literarni junaci, koji svoj pátos nose s uvjerenjem da vladaju svojom nepredvidljivošću, iz fikcije pre rasjaju u esenciju, u otjelovljenje duha, oni su sve samo ne proizvod mašte. Fascinantno je do koje su mjere ti Hamsunovi junaci gotovo doslovno »skinuti« i transponirani u djela nekih književnih laureata dvadesetog stoljeća. Beckett je, primjerice, u svoje romane i drame smjestio, čitaocu se čini, iste one nadobudne vagabunde (s identičnim leksikom čak) koji se u pripovijetci *Iz skitničkog života* ili u romanu *Glad*, svadaju, prepucavaju, tuku, vole i mrze, koji jedan drugog potkradaju, koji bježe, a nikuda ne dospijevaju, koji gladiju (i od gladi i nemoći sami sebe jedu). Jarry, od Hamsuna petnaest godina mladi, otisao je do kraja i čitav svoj život pretopio u repliku života Hamsunovih likova, u odu inkoharentnoj i besmislenoj stvarnosti, postavši dobrotljivom žrtvom njezine nemilosrdnosti i područljivosti. U Hamsunovoj prozi nalazimo i korijene Harmsovih »okrutnih« burleski i povremeno distanciranu ironiju jednoga Joycea. Kad u pripovijetci *Dama iz Tivolija* dama kaže »Ta ruža ne valja! Podsjeca me na dječji leš!« pred oči izranjaju

svjetovi Vvedenskog ili Hlebnikova. Tu su i svjetovi Exupéryja i Dostojevskog. Tu su i ostali futuristi, dadaisti, modernisti, absurdisti i tako dalje i tako redom. Freuda i Junga smo već spomenuli. Hamsun je svoje djelo posijao po čitavoj književnoj Evropi dvadesetog stoljeća.

Nemoguće je među pripovijetkama sakupljenim u *Zavodniku* izdvojiti najbolju. U stanju zamagljene svijesti, omamljen, čitalac se prepusta Hamsunovu zavodenju. U jednoj »prozi« ponijet će ga rečenica, njezin ritam koji često nakon oštrog reza mijenja i tok i ton, u drugoj bit će to »fabula«, u trećoj atmosfera. Bilo da se radi o »plavojki drhtećih nosnica« čiji je »osmijeh bio rumenkast«, »o mladiću /koji je/ bez ikakva povađa prišao vruću pljusku ladaru i sam preuzeo veslo«, a kad je krenuo u vrt, »bilo je sedam sati i već je pala rosa«, bilo da prati tužnu ispjovjed »robinje ljubavi« koja unatoč emocionalnom šoku koji proživljava (»Onda sam sjela na jednu stolicu i kršila ruke. Nakon nekog vremena sjela sam na zemlju i naslonila se ledima na stolicu. Udarila sam dlanovima o pod i onda razmišljala. Možda i ni sam ništa mislila.«) toliko je prisabna da nam ne zaboravlja reći: »Sutradan je padala kiša. Pomislih: koju li је haljinu danas obući?«, bilo da se uživljava u opsesivnu ljubavnu čežnju do apsurna upornog putnika pripovjedača koji dok čeka i vreba na svoju Kraljicu od Sabe kupuje »prekrasnu štrcaljku za uši« i konstatira: »Prolazili su sati, a ništa se posebno nije događalo, osim što smo oko pet sati pregazili jednu kravu«, »jedno neprijateljsko topovsko zrno zarilo se u zemlju, u jedan vrt pun kelja«, bilo da prati zavodnika, telegrafista, izumitelja i sanjara Rolandsena kroz njegove zamršene pikarske poduhvate

(»Nemojte samo prestajati«, molio je on. »Ošišajte me još jedanput okolo ili još dva puta..., ah vaše su oči kao zvijezde blizanke«), čitalac nikada nije ravnodušan.

Najstrašnije i najčudesnije u Hamsunovoj prozi jest to što dok je uz nju, čitalac se glasno i razdragano smije da bi, kad je napusti, tu prozu, shvatia da se sve vrijeme smijao sebi. Zato, i kad u svojoj posljednjoj, autobiografskoj knjizi *Po zaraslim stazama*, Hamsun veli: »Jedan, dva, tri, četiri — i sjedim ja tako i pravim bilješke i pišem male proze samo za sebe. Bez ikakve svrhe, samo uslijed stare navike. Iz mene otječu prigušene riječi. Ja sam slavina koja kaplje, jedan, dva, tri, četiri —.«, to on svog čitaoca ponovno zavodi. I tad, kad tvrdi da iz njega samo kaplje, Hamsun kao da se iz prikrajka smiješi. On zna kolika je snaga njegovih riječi. 



spomen-ploče, ni novčanice, ni javne zgrade, ni poštanske marke s njegovim imenom ili likom. Njegove knjige još uvijek se tiskaju s neizostavnim predgovorom ili pogовором, opomenom i podsjećanjem na njegovu općinjenost Hitlerom, Goebbelsom, Rosenbergom.

Sto godina još uvijek nije prošlo.

Ali, Hamsunove knjige tiskaju se i pretiskavaju evo, već čitavo stoljeće i s nesmanjenim užitkom se čitaju. One su svježe, provokativne, zabavne, one su glazba besprijeckornog ritma, strogo uokvirena, a raspojasana. Priče u njima čiste su i naizgled jednostavne, a beskrajno slojevite i zato vječne. One su doista djelo vrhunskog umjetnika, uvijek uzbudljive i uvijek nove.

Neodgovorni genij

Zamišljam ga negdje tamogore (ili dolje) kako promatra tu čudesnu igru koju je zakuhao i kako u njoj uživa. Taj visoki, kao od brijege odvaljeni, samopouzdani, često bezobrazno ekscentrični, neurotični pobornik povratka rudimentarnom, seoskom životu, taj samotnjak bez bliskih prijatelja, taj teutoman i

književnoj oporuci, unatoč stvarnosti, rezignaciji, a možda i tuzi, zadržava ironičan odmak i prema sebi i prema svijetu: »Vrijeme čini svoje. Vrijeme uzima sve i svakoga. Ja sam u svijetu izgubio malo od svog ugleda, poneki portret ili bistu; konjančki kip i onako mi ne bi podarili.«

Mirko Kovač napravio je za književni fundus prevedene književnosti u Hrvatskoj velik, prijeko potreban i iznimno poduhvat. Sakupivši (uz pomoć Božidara Malinara) po časopisima širom bivše Jugoslavije razbacane prijevode Hamsunovih pripovijedaka, a uz ljudski i kritički-analitičan izvrstan, spisateljski nadahnut pogovor dobili smo dragulj-knjigu, knjigu koja doista zavodi, koja se čita sa žarom i željom da se ne dospije do posljednje stranice.

Priče kao roman

Knjiga *Zavodnik i druge priče* koncipirana je i teče tako da se doima kao roman. Kao novo Hamsunovo djelo. Ona nije obična zbirka. U njoj svjetlučaju, trepere, izranjavaju likovi, situacije, atmosfera, gegovi, razmišljanja, kako kritičari vole

Poduzeće za grafičku proizvodnju i trgovinu d.o.o.

Zagreb, Medarska 69

tel/fax: 01 378 2395, 098 233 907

TISAK I UVEZ KNJIGA, PROSPEKATA, BROŠURA, KALENDARIA I DR.



Malo dobrih žena

Atwood unosi, za feminističku ikonografiju, svetogrđni element: vrag Darryl Van Horne ovdje je žena

Filip Krenus

Margaret Atwood, *Modrobrada*, prevela Giga Gračan, Znanje, Zagreb, 1999.

Katkad, Dolores, katkad žena mora biti prvorazredna čelična kućetina kako bi preživjela, kaže neurotična bogatašica Vera Donovan u romanu Stephena Kinga *Dolores Claiborne* dok svojoj služavci izlaže razloge zašto bi trebala ubiti svoga muža: *Katkad ženi jedino preostaje biti kućkom*. U tako depresivnom svjetu gdje je stvarnost ukalupljena u čvrstu mušku slitinu mačističkih svjetonazora, što ženi drugo i preostaje? Ako se žene promatra kao vječne dežurne žrtve muškara, reklo bi se — gotovo ništa: jedina druga ženska maska koju s podjednakim prezironem feministice odbacuju, a mačisti s užitkom ugnjetavaju jest lik eterične, krhke i bezgrešne žene. Beskrupulozni plemenski instinkt i odanost svom spolnom klanu u vječnom muško-ženskom ratu jedan je od osnovnih preduvjeta za opstanak.

Kanadska književnica Margaret Atwood u čijim je prethodnim romanima poput *The Edible Woman* (1969), *Surfacing* (1972), *Lady Oracle* (1976) i *The Handmaid's Tale* (1985) osnovno polazište bila kriza identiteta mahom ženskih likova, u *Modrobradoj* (*The Robber's Bride*), svom prvom romanu nakon *Cat's Eye* (1989), polazi od pitanja: *Kamo su nestale lady Macbeth?* Odgovor je pronašla u Grimmovoj verziji priče o Modrobradom koju je, za razliku od svoji salonskih prethodnika Marie-Jeanne L'Héritier i Marie-Catherine d'Aulnoym prepričala bez fantastičnih elemenata.

Promatramo li ženske likove kroz jednostavnu, ali i dalje često primjenjivanu prizmu viktorijanske dihotomije andeo/bludnica, veća je vjerojatnost da će se žena prljave prošlosti i zamrljanih ruku (ipak!) učiniti zanimljivijom. Ovdje mislim na naslavljene ženske zamrljane ruke — ruke lady Macbeth koju Margaret Atwood toliko često spominje: mrlja kao osveta, mrlja kao krivnja, mrlja kao prokletstvo. Lady Macbeth dobro je zaprljala ruke, Ofelija na njima nije imala ni trunčice ljage; to što su obje završile kobno samo je varljiva sličnost. No ne čini li se spisateljska sklonost zlim ženskim likovima pomalo nefeministička? Nisu li vlasnici autorskih prava na loše ponašanje ipak muškarci te ne šteti li, koliko god stvarnost bila drukčija, prikazivanje žena u takvom svjetlu cijeloj ženskoj stvari?

U književnosti ima, dakako, mnogo više beskrupuloznih avanturista nego avanturistica (uzmimo za primjer Mannova

Felixa Krulla); razlika u spolu glavnoga negativca istodobno znači i razliku u plijenu: za muškarca su to novac i žene, a za žene novac i muškarci. Margaret

mi prvo pada Disneyjeva verzija *Snjeguljice i sedam patuljaka*. Najdobjavljeniji je trenutak kada zla kraljica spravlja čarobni napitak i mijenja svoje obliće u lik ružne starice. Kakva moć, kakve neslućene mogućnosti! I kakav potencijal za ironijske interpretacije.

Atwood se u svojoj inaćici *Vještice iz Eastwicka* kao i John Updike poigrava ratom spolova, no unosi, za feminističku ikonografiju, svetogrđni element: vrag Darryl Van Horne ovdje je žena; sukob se stoga seli u ženske redove.

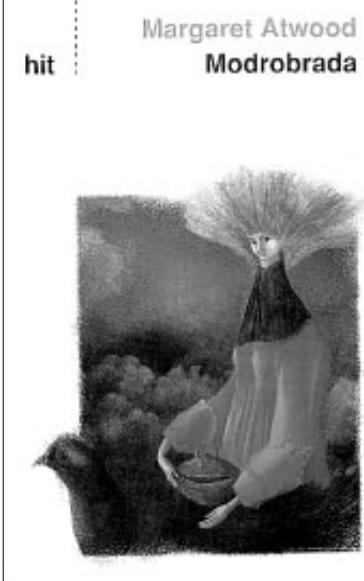
Motiv osvete triju junakinja nije puka zavist. Iako je ubojstvo pri samom vrhu popisa, Zenija, koja se ponovno pojavljuje u životima Roz, Tony i Charis doslovce uskrsnuvši iz mrtvih, nešto je blaža prijestupnica ako se ravnamo prema objektivnom rangiranju težine grijeha. No kada ih upitate što je najgore što im prijateljica može učiniti, velik broj žena navest će preotimanje ljubavnika. Margaret Atwood svjesno marginalizira svoje muške likove: oni su trofeji (Zenija nemilosrdno otima muškarce svojim neprijateljicama), savjesni pomoćnici koji se savršeno nenačitljivo stupaju s okolinom (poput Rozina besprijeckornog homoseksualnog pomoćnika Boycea) ili u najboljem slučaju krvnog stvorenja koja neće preživjeti izvan ženskog okrilja (poput Tonyna muža). Stoga se čini po-malo neobjašnjivim zašto se ulazu toliki napor i vode krvave bitke za takav mršavi plijen. Arena je tako prepuštena Amazonkama — ženskoj interpretaciji sedam smrtnih grijeha. No Atwood ne pruža jeftini užitak prizora raspojasanih hrvačica u blatu. Izolacijom ženskog bojišta osigurala si je sigurno motrište odakle može uputiti ciničnu kritiku feminizma bez priklanjanja jednom od ratnih tabora.

Kraj Zenijade

Rebecca West izjavila je na jednom skupu 1912. godine: *Moje Britanke... u nama nema dovoljno zla*. Zenija za najdjelotvorniji osjećaj drugih prema njoj ne smatra ni ljubav niti poštovanje, nego strah. A najdjelotvornije je sredstvo za izazivanje straha pojedavanje iluzijama svojih žrtava, odnosno projiciranje njihovih strahova. Tako Atwoodova pruža svog palog andela s tri motrišta. Tony je vidi kao bizantsku caricu Tefano koja sa smiješkom ubija svoga muža. No ovdje je zastrašujuća činjenica da joj se taj osmijeh ne čini zlokobnim, nego djetinje radosnim. Nježna Charis s ožiljcima iz djetinjstva najlakši je plijen jer u svojoj prvičenoj aromaterapeutskoj izmaglici Zeniju vidi kao žrtvu.

Zenija nema običaj nositi neku masku. Ona potpuno uranja u svoju ulogu. Tako da njezino glamurozno povećanje grudi služi kao jedan od induktora iluzije o njezinu veličini. Kao što pohotni vrag *Il naso d'argenti* (Srebrnonos) iz talijanskih bajki nosi metalni nos kako bi sakrio ožiljke od sifilisa (no čime samo upozorava na svoju neodoljivu pohotu) tako i *modrogruda* Zenija nosi svoj umetnuti ures kao rezervu za iskazivanje nadmoći. Stoga, kada je o iluzijama riječ, pored svih književnih vještica kod stvaranja mentalne slike o Zeniji na pamet

Snježuljice i sedam patuljaka. Najdobjavljeniji je trenutak kada zla kraljica spravlja čarobni napitak i mijenja svoje obliće u lik ružne starice. Kakva moć, kakve neslućene mogućnosti! I kakav potencijal za ironijske interpretacije.



Margaret Atwood
Modrobrada



Atwood odlazi još jedan korak dalje: plijen su glavnog ženskog negativca Zenije tri žene, ne osobito privlačne ni bogate pedesetogodišnjakinje iz Toronto — povjesničarka Tony, prodavačica *new age* rezizita (kristala, eteričnih ulja, knjiga o samospoznaji) Charis i poslovna žena Roz. Zanosna crnokosa negativka Zenija ima više alternativnih životopisa nego zmija koža: bijedno djetinjstvo ciganskog siročeta ili mlada ruska emigrantica koju je majka prisiljavala na prostituciju samo su neke od njezinih ponuđenih biografija. Njezin životopis sredstvo je za postizanje željenog učinka kod svoje žrtve, ovisno želi li prije nego što zada udarac izazvati divljenje, sažaljenje ili oboje u isti mah.

Modrogruda

Rebecca West izjavila je na jednom skupu 1912. godine: *Moje Britanke... u nama nema dovoljno zla*. Zenija za najdjelotvorniji osjećaj drugih prema njoj ne smatra ni ljubav niti poštovanje, nego strah. A najdjelotvornije je sredstvo za izazivanje straha pojedavanje iluzijama svojih žrtava, odnosno projiciranje njihovih strahova. Tako Atwoodova pruža svog palog andela s tri motrišta. Tony je vidi kao bizantsku caricu Tefano koja sa smiješkom ubija svoga muža. No ovdje je zastrašujuća činjenica da joj se taj osmijeh ne čini zlokobnim, nego djetinje radosnim. Nježna Charis s ožiljcima iz djetinjstva najlakši je plijen jer u svojoj prvičenoj aromaterapeutskoj izmaglici Zeniju vidi kao žrtvu.

Zenija nema običaj nositi neku masku. Ona potpuno uranja u svoju ulogu. Tako da njezino glamurozno povećanje grudi služi kao jedan od induktora iluzije o njezinu veličini. Kao što pohotni vrag *Il naso d'argenti* (Srebrnonos) iz talijanskih bajki nosi metalni nos kako bi sakrio ožiljke od sifilisa (no čime samo upozorava na svoju neodoljivu pohotu) tako i *modrogruda* Zenija nosi svoj umetnuti ures kao rezervu za iskazivanje nadmoći. Stoga, kada je o iluzijama riječ, pored svih književnih vještica kod stvaranja mentalne slike o Zeniji na pamet

Snježuljice i sedam patuljaka. Najdobjavljeniji je trenutak kada zla kraljica spravlja čarobni napitak i mijenja svoje obliće u lik ružne starice. Kakva moć, kakve neslućene mogućnosti! I kakav potencijal za ironijske interpretacije.

Atwood se u svojoj inaćici *Vještice iz Eastwicka* kao i John Updike poigrava ratom spolova, no unosi, za feminističku ikonografiju, svetogrđni element: vrag Darryl Van Horne ovdje je žena; sukob se stoga seli u ženske redove.

Motiv osvete triju junakinja nije puka zavist. Iako je ubojstvo pri samom vrhu popisa, Zenija, koja se ponovno pojavljuje u životima Roz, Tony i Charis doslovce uskrsnuvši iz mrtvih, nešto je blaža prijestupnica ako se ravnamo prema objektivnom rangiranju težine grijeha. No kada ih upitate što je najgore što im prijateljica može učiniti, velik broj žena navest će preotimanje ljubavnika. Margaret Atwood svjesno marginalizira svoje muške likove: oni su trofeji (Zenija nemilosrdno otima muškarce svojim neprijateljicama), savjesni pomoćnici koji se savršeno nenačitljivo stupaju s okolinom (poput Rozina besprijeckornog homoseksualnog pomoćnika Boycea) ili u najboljem slučaju krvnog stvorenja koja neće preživjeti izvan ženskog okrilja (poput Tonyna muža). Stoga se čini po-malo neobjašnjivim zašto se ulazu toliki napor i vode krvave bitke za takav mršavi plijen. Arena je tako prepuštena Amazonkama — ženskoj interpretaciji sedam smrtnih grijeha. No Atwood ne pruža jeftini užitak prizora raspojasanih hrvačica u blatu. Izolacijom ženskog bojišta osigurala si je sigurno motrište odakle može uputiti ciničnu kritiku feminizma bez priklanjanja jednom od ratnih tabora.

Kraj Zenijade

Vještice na kraju moraju završiti u peći. Margaret Atwood poigrava se i tim arhetipskim motivom: Zenija je uspješno kremirana iz drugog pokušaja; prvi put su tri prijateljice mislile da je poginula od eksplozije bombe u Bejrutu. Zenija nije mrtva zato što su je prijateljice uspjеле poraziti, biti uništeni od takvih neznačnih stvorenja bila bi sramotna ostavština. Zenija podliježe bolesti u gotovo jednakom nerazjašnjenim okolnostima kao što je bio slučaj s njezinim prvim smrtnim slučajem.

Atwood ne nudi nekakav vidljiv motiv za Zenijine postupke osim užitka. Tako ona naizgled nadmašuje i svoj uzor lady Macbeth čiji je motiv bio muževno promaknuće. Iako zna kako pobuditati sažaljenje, Zenija ne nosi krinku dobrote. Ona je jednostavno potpuno sebična — savršeni uzor ženama koje slijede (ili su prisiljene slijediti) suvremenim trend gorespomenutog imidža čelične kućetine. No Atwoodova se ne zadovoljava tim jednostavnim rješenjem. Namjerno ne želi otvoriti vrata u Zenijine misli; čitatelju ne nudi ništa više — on je prepušten samome sebi. Stoga lik Zenije, kao uostalom i svake neklisnjizirane vještice, ostaje nerazjašnjen. Kao na velikoj Bludnici iz Ivanova Otkrivenja na njezinom čelu stoji napisano: *Tajna: »Veliki Babilon«, majka bludnica i odurnosti zemaljskih*.

vija kroz obilje intervjuja, svjedočenja i traganja za dokazima. Pri tom se Walters koristi najstarinskim strategijama zavodenja či-



Daleko od žanrov-ske perfekcije

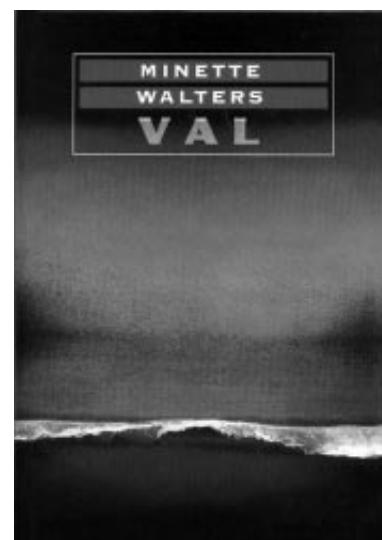
Walters često pojedno-stavljuje i banalizira žanrovske zakonitosti

Jurica Pavičić

Minette Walters, *Val (The Breaker, 1998)*, Mozaik knjiga, Zagreb 2000, prevela: Mirjana Pač Jurinić

Minette Walters neobična je i dobrodošla iznimka na hrvatskom knjižkom tržištu. Dok na hrvatskom još uvijek postoji samo jedna i pol prevedena Chandlerova knjiga, samo dvije P. D. James, a nijedna Dashiella Hammeta ili Boileau i Narcejaca, neobično je imati pisca čiste žanrovske orijentacije i srednje generacije kojem je na hrvatski preveden cijeli opus. A s Minette Walters takav je slučaj: *Mozaik knjiga* u posljednjih je nekoliko godina sustavno prevela sve romane ove Engleskinje. To su, po-redani slijedom izlaska izvornika, *Ledana (Ice House, 1992)*, *Kiparica (The Sculptress, 1993)*, *Maska srama (The Scold's Bridle, 1994)*, *Tamna komora (The Dark Room, 1995)* i *Jeka (The Echo, 1997)*. Tom se popisu ove godine pridružila i Waltersčina novija knjiga, *Val (The Breaker)*.

Minette Walters neobičan je pisac. S jedne strane, baštinik je i nastavljač velike tradicije britanskih ženskih krimipisaca poput Agathe Christie ili P. D. Jamesa. S druge strane, tu tradiciju sadržajno, psihološki i socijalno inovira. S jedne strane, Minette Walters je po žanrovskom modelu kojeg se drži nevjerojatno konzervativan pisac. S tematske strane iskazuje pak suvremenu socijalnu osviještenost, pa čak i određenu feminističku sklonost. U tom je se smislu može smatrati ne samo ženom piscem krimića, nego piscem ženskih krimića, a to se za jednu Patriciju Highsmith ili Agathu Christie teško može tvrditi.



Čista detekcija

Romani Waltersove čisti su tvrdokorni *whodunnit*. Nema tu potjere, akcije ni trilerskih strategija. Riječ je o čistoj detekciji u kojoj na prvoj stranici netko pronađe leš, a detektiv (kod nje — što nije tako uobičajeno — policijac) napoljetku pronalazi krvica. Ta se induksijska istraga od-

tatelja: na nekoliko mjesta u romantu nudi lažne »krivce«, zapliće i zreali motivacije za zločin i na koncu iz špila vadi ponajčešće nepotrošeni karakter i inkriminira ga.

Te standardne kriminalističke strategije kod Waltersove su dovedene do karikature. Ako u njenom romanu nađete na leš i ako nad njim stoji osoba s okrvavljenom sjekirom i ako ta osoba k tomu prizna zločin, možete biti sigurni da nije krivac. Minette Walters kao da svoj detekcijski svemir gradi na šaljivo uzrečici detektiva iz *Montby Pythonovog letćeg cirkusa* koji stalno ponavlja »u ovom slučaju nema lakih odgovora«. Walters odgovor obično nastoji učiniti što težim, pa katkad u to ime ne igra časno. Čini, naime, onu istu grešku koju je počinila Zagorka u prvom hrvatskom krimi-romanu iz dvadesetih, *Kneginji iz Petrinjske ulice*: na koncu zlodjelo pripisuje sasvim marginalnom liku. A to je, ako se sjetimo Van Dineove kuharice krimića, za detekcijskog pisca ozbiljan prijestup koji svjedoči kako se boji suočenja sa čitateljevom inteligencijom.

Sve u svemu, Walters nije pisac koji se može nazvati majstorom žanra: u svojim knjigama ona često pojednostavljuje i banalizira žanrovske zakonitosti, rijetko joj uspijeva postići pravi suspens i čitatelja uzbuditi raspletom. Istovremeno, Waltersova je pisac srazmjerne moderna senzibilite. U njenim knjigama u formalnom smislu ima nešto (post) modernističkog duha koji se očituje u kolažnom konstruiranju teksta i metamedijskoj osviještenosti. Sa držajno, Minette Walters je pravi izdanak devedesetih, oprezni liberalni koji zazire od represivne provincije, »ispapravnog« načina života, pisac potpuno posvećen pravu na socijalnu, životno-stilsku i seksualnu različitost.

Respisivnost provincije

Waltersova sama živi u provinciji (u New Hampshireu) i obuzeta je represivnošću provincije na način sličan Chabrolu, H. G. Clouzotu ili — ako hoćete — Koltèsu. »Malo misto« za Waltersovu nije mjesto idile, nego prigušeni i sparni ambijent komplota, zala, nevjera, zavisti, incesta i prevara. Njena su domena disfunkcionalne obitelji, obiteljske tajne i antipatična susjedstva. Njeni su pravi junaci sumnjivci, obično žene. One su »krive« jer su drukčije, poput zločestе starice (*Maska srama*), debele djevojke »slonice« Olive Martin (*Kiparica*), lezbijke (*Ledana*). Zbog svoje drugosti postat će osumnjičene, netko će ih ubiti ili će okolina nad njima izvršiti moralni i psihološki linč. Spoznaja u kriminalističkom smislu za čitatelje i isljednike bit će i spoznaja u društvenom: otkriće prava na razliku, liberalna katarza često garnirana ljubavnim *happy endom*.

Ovako gledana, banalnost žanrovske varijacije koje Minette Walters koristi ima opravdavanje: jer, ova Engleskinja premda piše *whodunnit*, ne postavlja primarno pitanje »tko je počinio?«, nego »što se dogodilo?«. A to što se dogodilo nije samo zločin, nego sav taj cušpajz obiteljskih i malomišćanskih zala koji je proizveo zločin.

Minette Walters pojavila se niotkuda početkom devedesetih i rano postala zvjezdica krimića. Te su joj rane knjige i ponajbolje. To važi za slavnu *Kiparicu* koja je nagrađena prestižnim *Edgarom*, ali i za njenu prvu i najviše feminističku knjigu *Ledana*. Što je desetljeće išlo kraju, Waltersčina zvjezdica je blijedila, i to ne slučajno. Sljedeće knjige bile su joj sve bljede, a *Jeka* (*Echo*) najslabija. Ovaj *whodunnit* o zagotonoj smrti jednog klošara u junakinjinoj garaži sadržavao je određenu religioznomoralizatorsku komponentu koja autoriči nije osobito uspjela, a uključivao je iste žanrovske i strukturne nezgrapnosti kao i prethodne knjige.

Najsvježiji u nas prevedeni roman, *Val*, potvrđuje negativni Waltersčin trend. Riječ je o osrednjem zanimljivom policijskom krimiću u kojem autorica iskazuje crtu konzervativne kulturne fobičnosti koja je dosad nije karakterizirala.

The Breaker je opet smješten u provinciju, ovaj put u priobalno područje uz Kanal. Kao i uvek kod Waltersove, leš ispliva na samom početku i to vrlo bizarno. Ovaj put doslovce »ispliva«: dvojica dječaka turista pronadu na žalu tijelo mlade udane žene. Istovremeno, dvadesetak kilometara dalje dvoje staraca u lučkoj četvrti pronade lutajuću trogodišnju djevojčicu. Djevojčica je nijema, nakljukana tabletama i — pogadate — kći ubijene. Policia otpočinje istragu koja će na vidjelo iznijeti nesimpatičan karakter ubijene: siromašna i promiskuitetna djevojka šarala je sa svim šefovima u firmi dok je jedan nije zaprosio, dokopala se udobna životna gornje srednje klase, sve dok joj glavom nije zavrtio moralno zazorni udvarač, glumac u pornografskim filmovima koji u provinciju dolazi uživati u jedrenju. Muž i pornostatist bit će, naravno, i glavni osumnjičeni.

Razočaravajuća knjiga

Waltersčin *trade mark* — nekonvencionalni i samosvjesni ženski karakter — u romanu *The Breaker* postoji tek u natruhama kroz lik Maggi-e, bankrotirane konjušarke koja tijekom romana služi kao rame za plakanje i uho za slušanje lokalnom policijacu stokilašu Ingramu. Istovremeno, u *Valu* ima nečeg čega dosad nije bilo kod Waltersove: socijalne prznjavosti i netrpeljivosti. U *The Breakeru* društvena je nekonvencionalnost — baš kao u krimićima Ljudevita Bauera — nepogrešiv simptom karakterne izopačenosti. Ne dao Bog da netko u *Valu* puši travu, ide na *rave partyje* ili tulumari: to ga odmah kandidira za mjesto u razvratnom leglu koje je uzbibalo samodopadnu provinciju.

I ova knjiga, kao i druge Minette Walters, daleko je od žanrovske perfekcije. Autorica prerano otkriva karakte, suvišno komplikacija izvršenje zlodjela i potpuno zatajuje u motiviranju razloga umorstva. Te mane su bile donekle oprostive u ranijim romanima Engleskinje jer bi čitatelj bio s druge strane darežljivo podaren kompleksnim i nimalo trivijalnim odnosima, likovima i okružjem. U kombinaciji s konzervativnom samodopadnošću žanrovske falset Minette Walters čini, međutim, *The Breaker* razočaravajućom knjigom. □



O životu u velegradu i drugim sporednim stvarima

Dobili smo vrlo uvjerljivu knjigu, majstorske lakoće i izgrađene poetike

Rade Jarak

Tatjana Gromaća, *Nešto nije u redu?*, Meandar, Zagreb 2000.

Tatjana Gromaća, pjesnikinja, spisateljica i novinarica, izdala je svoju prvu zbirku stihova. Slijedeći tekst pogovora, koji je napisao Robert Perišić, rekao bih da je nova generacija domaćih pjesnika uporno tragala za sadržajem, za razliku od generacije pjesnika iz osamdesetih koji su bili više orijentirani na formu, na jezik sam po sebi. Nova je skupina pjesnika tražila priču, narativnu strukturu, nove mimentičke instrumente kojima bi mogli izraziti ono što su vidjeli oko sebe. Događaji devedesetih bili su dobar materijal, ukoliko »dobrim« književnim materijalom smatramo rat, ekonomsku krizu, porast kriminala i bijede, ali valjda ni Sartre ne bi postao to što jest da nije imao »zgodno« iskustvo rata i ratne psihoze.

U tu novu generaciju pjesnika stasalih tijekom devedesetih, i živo zainteresiranih za najnovije probleme koji su bili nametnuti društvu u cjelini, a u isto vrijeme neopterećenih poetskim strategijama iz prošlosti, mogao bih ubrojiti: Tvrta Vučkovića, Roberta Perišića, Zvjezanu Bubnjar, Damira Radića,

Dortu Jagić, Romana Simića, Lanu Derkač, Krešimira Pintarića, Radenka Vadanjela, Tomislava Bogdana, Iгорa Štiksa, ali i

je interes usmjeren na svakodnevno sivilo života u siromaštvu, u predgrađu, u neboderu, u ratnom okruženju. Čini se da je

zapitati. *Ne, sve je O.K. Što ti fali?*, odgovorila bi Tatjana Gromaća. Humor je jedna od osobina koja bitno određuje specifikum poetskog jezika Tatjane Gromaće.

Predma je subjekt naracije u ovoj zbirci ponešto nestalan, naine Gromaća koristi prvo i treće lice, a neke su pjesme direktni uvid u svijest osoba suprotstvog spola — ipak bi se ova knjiga mogla nazvati vrlo zrelom, čak možda vrhuncem takozvane nove pjesničke strategije devedesetih.

Poetika asfalta

Malo po malo Tatjana Gromaća slaže mozaik životnih situacija koji stvara sliku punu nijansi. To radi gotovo s karrevovskim osjećajem za psihološka stanja. Dodironi autorice, ili potezom njezina čarobnog štapića hrpa banalnih stvari može postati vrlo zanimljiva u procesu koji pretvara grad u knjigu, u poprište imaginarnog iskustva. Budući da autorica vrlo emotivno sudjeluje u postupcima svojih likova, može se steći zaključak da piše *iz stvari*, da njezina poezija ima snagu dokumentarnog. Gromaća je naizgled prilično cinična i ta je osobina povezuju s Poljakinjom Szymborskom. S druge strane, izgleda da je ono o čemu piše zaista proživjela, da nema veći odmak od vlastita poetskog govora, a tek bi taj odmak za posljedicu imao istinski cinizam ili otuđenje. Blagi rokerski štih, u kojem se osjeća duh Johnnya Štulića, poetika asfalta, prizvuk generacije iz osamdesetih, zatvara tu prazninu. Gromaća zaista piše ono što misli i pokušava to izraziti što jednostavnije.

Dakle, dobili smo vrlo uvjerljivu knjigu, majstorske lakoće i izgrađene poetike. U ovoj knjizi, knjizi o životu u velegradu i drugim sporednim stvarima, dobili smo pravu epopeju svakodnevног, knjigu mijene i radikalne razlike unutar onoga što je samo naizgled isto. □



Islam i bošnjaštvo

Anto Batinić

Uz reagiranje Smaila Balića pod naslovom *Isključivost nije u prirodi bošnjaštva*, Zarez, broj 29

Reagiranje Smaila Balića nije ništa drugo doli hvalospjev islamu i bošnjaštvu pa i kritika ili čak napad na »jednolično« i »jednoumno« zapadno društvo. Može se potpisati gotovo sve što je rečeno o srži islama kao vjere, ostavlajući dakako ovom prigodom po strani teološke prijepore. Životna stvarnost, odnosno islamska praksa (kao uostalom i kršćanska i židovska i hinduistička itd.) sasvim je nešto drugo. Govor o »tri strane u sukobu« svakako je iritirao, jer se znalo da su u sukobu samo »dvije strane«: ona agresorska i ona napadnuta. Pretpostavljamo da je pritom svakomu jasno tko je bio agresor, a tko napadnut. Kasnije se to međutim promijenilo, i to nastojanjem onih koji su donedavni rat pod svaku cijenu htjeli predstaviti kao građanski rat svih protiv svih. Oni su nažlost u tomu i uspjeli, našavši za to pristaše kod svih triju pa i na još više strana.

Precuznet je pak, pa čak i šovinistički, govoriti da je samom činjenicom pripadanja islamu i bošnjaštvu »glavnina bošnjaka izšla neocrnjena obraz« iz rata i da je civilizirano držanje »uglavnom otpalo na njih«. Ja bih ipak rekao da je glavnina ljudi iz ovog rata ipak izšla neocr-

njena obraz i da se ipak većina običnih ljudi pojavila vrlo civilizirano s obzirom na okolnosti. Balic svoje stajalište potkrepljuje i sljedećom svojom rečenicom: »Nisu bili ubojice, nisu uništavali sela i gradove, nisu gadali crkve i manastire, nisu namjenski udarali na čast žena i sl.« Sve to nisu radili (Bošnjaci), reče Balic i ostaživ, zato što su pod utjecajem islama. Kamo strelje da je to bilo sve tako. Ratna stvarnost i činjenice su međutim posve drugačije. Gdje li je to Balic živio za vrijeme rata? Kao da je gledao i slušao samo bošnjačku radioteleviziju i čitao samo bošnjačke novine. Tadašnji bošnjački mediji nisu htjeli i smjeli pisati o muslimansko-bošnjačkim ratnim zločinima, i to svim onim zločinima koje Balic navodi u gore navedenoj rečenici. Sada neki o tomu već pišu, posve otvoreno. Svaka im čast! Zar Balic još uvek prati samo medije bliske SDA? Otkud naime tolika neobavještenost kod inače cijenjenog znanstvenika?! Otkud tolika neobjektivnost i nekritičnost?! Ili je to tipičan sindrom porodajnih muka idealiziranja i romantiziranja jedne ideologije ili najeve koje se zove bošnjaštvo.

Za znanost i povijesnu istinu i o ovom ratu su presudni argumenti. Nije moguće da gosp. Balic nije čuo za strašne masakre nad civilima koje su bošnjački vojnici i uvezeni mudžahedini počinili po srednjoj Bosni i sjevernoj Hercegovini: Grabovica, Uzdol, Doljani, Miletici, Križančevi Selo, Lašva, Dusina, Bugojno... (»nisu ubijali«). Nije moguće da ne zna za posve uništenu, spaljenu i opljačkanu selu. Ima ih na desetine oko Fojnice, Kaknja, Vareša, Bugojna, Goranjec Vakufa, Uskoplja, Bugojna, Konjica, u Lašvanskoj dolini (»nisu uništavali sela i gradiće«). Nije moguće da gosp. Balic ne zna za razorenje, devastiranje ili oskviranje, spaljene ili opljačkane brojne crkve, manastire i župne kuće, brojne crkvice i grobljske kapelice; zar ne zna za devastiranje groblja i razorenje nadgrobne spomenike. Sve se to može još uvek vidjeti golinom okom ili pročitati u knjizi *Ranjeni*

Crkva u Bosni i Hercegovini, koju je izdao Nadbiskupski ordinarijat vrhbosanski. Tu je sve crno na bijelom, pa i u boji: fotografije i precizne brojke. Tu je dakako spomenuto i zločinačko ubojstvo dvojice bosanskih franjevaca usred franjevačkog samostana u Fojnici (»nisu gađali u crkve i manastire«). Ružno i neistinito zvuči i argument da »nisu namjenski udarali na čast žena«. I o tomu postoje dokumenti kao i žrtve. Bošnjačka jedinica Crni labudovi imala je, kažu, geslo »Siluj i ubij!«

Isključivost ili bolje rečeno grešnost je dakle u prirodi svih ljudi, pa i svih triju »strana u sukobu«. Ona se osobito iskazuje u kriznim životnim situacijama kao što je primjerice rat.

I sve tri strane nažlost su zloupotrebljavale svoju vjeru u tom sukobu, bošnjačka možda ponajviše upravo pogrešnim shvaćanjem i tumačenjem »džihad«, kojega je pravo značenje gosp. Balic odlično protumačio. Mudžahedinski džihadisti poklici za vrijeme rata značili su nešto sasvim drugo, obično smrt »nevjernicima«. U jednoj spaljenoj hrvatskoj kući kod Bugojna na jednom zidu ima grafit: »Džihad (sic!) Klat ustaše« (ako treba, pokazat će tu kuću ili poslati fotografiju).

I na kraju se valja konačno ostaviti i mitiziranja i idealiziranja osmanlijske vladavine u BiH i na Balkanu, kao vremena suživota, mira i sigurnosti, gotovo kao vremena idile. Povijesno to naprsto nije točno. Ta *pax turica* nije bila ništa drugo dolji okrutna okupacija »nekada slavnoga Bosanskoga kraljevstva«, kako pišu franjevački ljepotisci, a okupacijska vlast je sve svoje planove nad podanicima (rajom) provodila ognjem i mačem, milom ili silom.

Vjere i vjerske knjige promiču i propovijedaju ljubav, toleranciju, suživot... Problem je međutim što su vjernici »po prirodi« grešni pa i isključivi, pa svoju vjeru često ne poznaju ili je pogrešno razumiju i tumače te neautentično žive. Ljudi su usto zaista strašno zaboravni. □



Kratko Karikatura



Senaid Serdarević Sene, monografija karikatura, Art Forma, Zagreb, 2000.

Dragan Koruga

Zagrebačka Art Forma nedavno je priredila i objavila monografiju rada Senaida Serdarevića Sene, jednog od naših najnagradijanijih karikaturista koji je tragično preminuo u automobilskoj nesreći u Austriji prije nešto više od godinu dana. Rođen je u Zagrebu 1953. godine gdje je i diplomirao na Fakultetu strojarstva i brodogradnje. Kao inženjer godinama je radio u INI, no taj ga posao nije otrgnuo od brojnih drugih interesa, pa je u širokom krugu svojih prijatelja i suradnika ostao zapamćen i kao kompjutorski programer, dizajner, planinar, ljubitelj prirode, a njegovu kratku, ali bogatu životnom putu poseban umjetnički pečat dala je upravo karikatura. O tome svjedoči i ova knjiga sa 169 njegovih radova te iscrpnim bibliografijom i popisom samostalnih u grupnih izložbi na kojima je sudjelovao te nagrada koje je dobio širom svijeta.

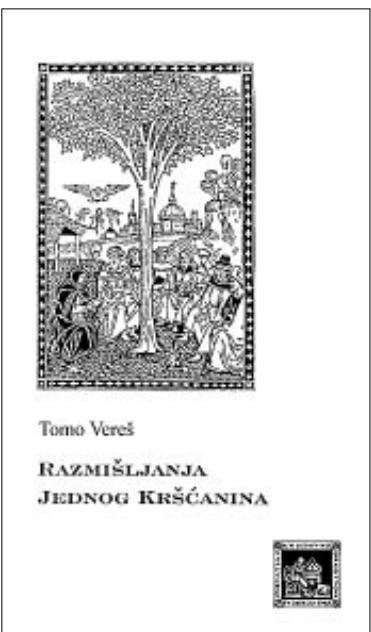
Svijet njegovih karikatura koje je aktivno stvarao od svoje dvadeset druge godine odražava u jednoj sasvim koherentnoj cjelini svu šarolikost njegovih interesa.

U središtu njegova karikaturalnog diskursa tipičan je čovjek našeg vremena skiciran u onim svakodnevnim situacijama u kojima najviše dolazi do izražaja apsurdnost njegova životarenja u rutiniranom automatizmu današnjice. Njegovi su likovi svi odreda slični jedan drugome u svojoj bezimenosti, reducirani na svoje opsesije i komplekse, određeni svojom potrošačkom ludošću i tehnološkom neefikasnošću, a njima nasuprot stoji projekcija prirode kao izlaza iz rutine. Upravo tako shvaćeni apsurdni čovjek, o čijoj se razapetosti između prirodnog stanja i neuroze uvjetovane tehnologijom i društvenim konvencijama umovalo kroz cijelo ovo stoljeće na uzmanu, smješta Serdarevića u kontekst puno širi od puke dnevno-političke satire kakvu nam obično plasira karikatura dnevnih novina. To, međutim, nipošto ne znači da se njegovi radovi ne odnose na sasvim određen društveno-povijesni kontekst. Upravo u ciklusu karikatura u *Vjesniku INE*, kroz dogodovštine svoga lika Ineka, Serdarević zrcali desetljeća društvenih lomova i političkih turbulencija, izbjegavajući pri tom standardne ideologeme ovih prostora na čije mjesto dolazi britak i neuhvatljiv kerempuhovski jezik satire koji siječe podjednako i nemoć pravde i silu krivde.

U formalnom smislu koristi se jednostavnim, stiliziranim likovnim jezikom oslobođenim nepotrebног detalja što njegove poruke čini jasnim i uspјelim. Cesta upotreba stalnih motiva kao što su kondom, kompjutor ili stakleno zvono — koji kroz različite karikature dobivaju nova semantička određenja i tako razrađeni potenciraju onaj elementarni procijep u kojem se nalazi Serdarevićev humanoid — potvrđuju da je riječ o umjetniku koji karikaturu nije doživljavao kao puko popunjavanje vremena, nego kao medij kroz koji se mogu problematizirati i najuniverzalnija pitanja. Nije stoga čudno da je Senaid Serdarević poznat i izvan grane zemlje gdje je dobio vrijedna priznanja i nagrade među kojima

je na festivalima u Amstelveenu u Nizozemskoj, Beringenu i Knokker Heistu u Belgiji, Trentu, Bonnu, Odesi i drugdje. Možda je najvređniju nagradu zaslужio 1989. godine na festivalu u Edinburghu gdje je proglašen karikaturistom godine. I ova knjiga posthumno je priznanje njegovu radu.

Eseji



Tomo Vereš, Razmišljanja jednog kršćanina, HKD sv. Jeronima, Zagreb, 2000.

Barbara Kelčec-Suhovec

Uz zbirku priloga Tome Vereša, objavljenih kroz dugi niz godina ponajviše u *Maruliću i Danici*, prigodom njegova 70. rođendana objavilo je HKD sv. Jeronima. Jednostavnim i razumljivim načinom, oštrom zapažanjima i ne bez duhovitosti Vereš ukazuje na »drugu stranu medalje« »bogovanja« u svijetu koja se u današnjem svijetu više ne prepozna kao *hamartia*, *promašaj cilja* života; na isto takve promašaje naturalističkih teorija o čovjeku i njegovu životu u društvu i državi te kao odgovor nudi ne utopije, nego konkretne (ostvarive) povijesne idea-

le temeljene u moći čovjeka da zaista bude čovjek, upućujući pritom i na Krista i njegovu originalnost. Jedan od naših najboljih poznavatelja djela Tome Akvinskog, kojeg uz Alberta Velikog u ovoj zbirci svrstava među svoje (ljudske) ideale, i sam se kao i Sv. Toma u velikom broju svojih knjiga, studija i prijevoda otvorio za susret s novim pitanjima i spoznajama svoga vremena.

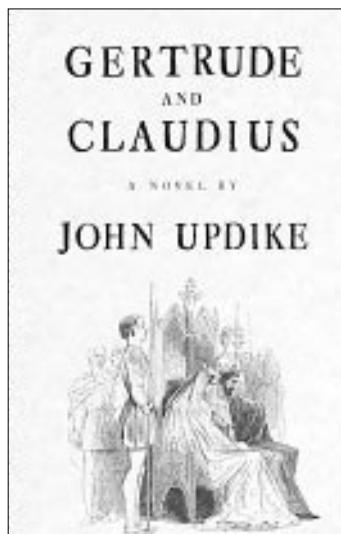
Budući da su posebno zapaženi Vereševi znanstveni radovi u kojima se bavio mišlju Karla Marxa i marksizmom — *Pružene ruke — Prilozi za dijalog između marksista i kršćana* (1989) i *Filosofsko-teološki dijalog s Marxom* (1973. i 1981), ovu potonju sam smatra svojom *Summum contra gentiles* — i u ovoj zbirci tekstova nalazimo zanimljive priloge bliske toj tematiki. Primjerice, o neutemeljenoj prigovaranju papi i Crkvi, o prešućivanju ili iskrivljavanju nauka sadržanog u enciklici Lava XIII. *Rerum novarum* (1891) što je u brojnim bilješkama uz tekst dodatno pokazano. Tom se enciklikom, kako kaže Vereš, *pokušalo cjelovito pristupiti rješavanju tragičnog društvenog položaja tvorničkih radnika krajem 19. stoljeća*. Spomenuta enciklika stavlja u središte ljudsko dostojanstvo i osuđuje kapitalističko izrabljivanje. *Zaštita dostojanstva i prava osobe u okviru pravednog odnosa između rada i kapitala* jedan je od bitnih elemenata društvenog nauka Crkve, rečeno je Ivan Pavao II. u apostolskom pismu *Tertio millennio adveniente* (*Nadolaskom trećeg tisućljeća*). Uzrok tečkog položaja radnika Lav XIII. vidi u neobuzданoj pohlepi za novotarijama, *rerum novarum cupido*, i neograničenom natjecanju u gomilanju kapitala koji karakteriziraju novovjekovni svijet. No, on je upozorio i na pogibelji socijalističkog kolektivizma. *Povijest nedavno propalih real-socijalističkih zemalja, njihova do skrajnosti osiromašena, zaostala i prezadužena privreda, uzdrmavana dodatno dubokim društvenim i političkim nemirima i lomovima, sve to*

jasno svjedoči da je Lav XIII. u svojih enciklici proročki nagovijestio istinu o sudbini socijalističkog kolektivizma, istaknuo je Vereš. Vereš je izložio i natpovjesno teološko značenje te enciklike u konkretnoj povijesnoj situaciji 19. stoljeća te ukazao na njezinu aktualnost danas s obzirom na sve dublji jaz između bogatog Sjevera i siromašnog Juga.

U mnoštvu priloga sabranih u ovoj knjizi nalaze se i kratki prikazi života Tome Akvinskog, Alberta Velikog (čiji je nadimak »Veliki« sažeta oznaka njegove misaone i djelatne sveobuhvatnosti) i Jeronima Savonarole, a u jednom od svojih tekstova autor se pozabavio i *zagonetnom nadom* francuskog egzistencijalističkog mislioca i književnika Jean-Paula Sartrea. Donoseći izvatke iz intervjuja sa Sartream iz ožujka 1980., posljednje godine njegova života, iznosi kod nas malo poznate činjenice o njegovoj filozofskoj prekretnici, stavljaju u pitanje nekih svojih temeljnih uvjerenja s obzirom na temu beznađa i nade.

Vereševa *Razmišljanja jednog kršćanina* prožeta su mišljju o onom bitno i utoliko svedremenjski ljudskom, o čovjeku koji i danas u svojoj slobodi postavlja pitanje za čijim odgovorom jedino on može tragati: *kamo i u čemu da sreću tražimo?*

Proza



John Updike, Gertrude and Claudius, Alfred A. Knopf, New York, 2000.

Filip Krenus

John Updike godišnje u prosjeku objavlja jedno prozno djelo. Takvu, za danasne poimanje, zavidnu brzinu književne produkcije James Marcus opisuje kao *izdržljivo kakvog kasnoviktorijanskog pisca te kao lingvistički životni žar*. Tako je u tom nesmiljenom tempu Updike prošle godine objavio zbirku eseja čiji naslov *More Matter* aludira na Gertrudin urednički komentar Poloniju. Čini se kako je taj naslov služio kao svojevrsna najačava za njegov novi, devetnaesti po redu šekspirijanski roman *Gertrude and Claudius*.

Rezultati strategije pogleda izakulis često imaju gorak okus razočaranja. Dodatni uvidi u motiviranost likova obično ne otkrivaju ništa novo, a većina romana koja govori o tome što je bilo prije ili što je bilo poslije bolje da nikad nije napisana. Updike se ovdje oslanja na W. Kerriganov sažetak Knightova tumačenja Hamleta: *Zanemarimo li prikriveno ubojstvo, možemo zaključiti kako je Klaudije sposoban vladar, Gertruda plemenita*

Nove knjige

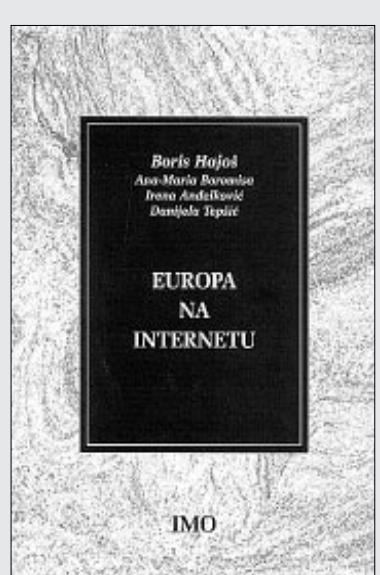
Grozdana Cvitan

Dvije nove knjige i CD-ROM u izdanju Instituta za međunarodne odnose u Zagrebu predstavljeni su u Hrvatskom novinarskom domu u utorak, 2. svibnja. Predstavnici aktualne vlasti (Ivan Jakovčić, Goranko Fižulić), direktor Instituta Mladen Stanišić te stručni predstavljaci (Dražen Kaloder, Višnja Samardžija, Gorazd Nikić, Nenad Prelog, Boris Hajoš i Ana-Maria Boromisa) govorili su o novim izdanjima u službi približavanja Europe i Hrvatske.

Upratnji CD-ROMA

Boris Hajoš, Ana-Maria Boromisa, Irena Andelković, Danijela Tepšić: Europa na Internetu, Institut za međunarodne odnose, Zagreb, 1999.

Knjiga i CD-ROM *Europa na Internetu* pripadaju ediciji Europa (pokrenutoj 1994. godine), a izdanja su za one kojima je integracija s Europom poziv do onih koji bi svoj strah od Europe trebali što prije razbiti. U te svrhe Europa na Internetu opre-



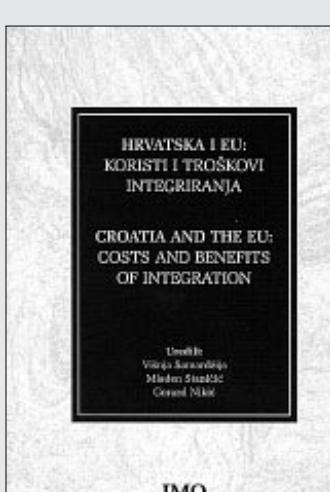
mljena je pojmovnikom uz čiju pomoć možete naći put do institucija Europe, Europske unije i Vijeće Europe, ali i do najvažnijih europskih subregionalnih integracija. Međutim, knjiga nije samo predstavljanje institucija, uredu i centra, kao što su Europski parlament ili Europski sud, nego i onih koje otvaraju put kroz informacije o sebi. Uz bazu podataka o Europskoj uniji na Internetu dostupni su Europski dokumentacijski i informativni centri, specijalizirane agencije, ali i programi i projekti kojima se ovog trenutka bavi Vijeće Europe. U svakom slučaju knjiga i CD-ROM *Europa na Internetu* pojašnjava, otvara i upoznaje s prostorom koji nas kao društvo čeka, za koji kao država ulazećim naporcima i u čije institucije i integracije stiže-

mo sa svim sumnjama i otporima koje jedno društvo u tim pitanjima može postaviti. Nova izdanja Instituta za međunarodne odnose otvaraju put k razumijevanju vlastita okruženja i vlastite sudbine, onog u čemu ćemo se kao dio Europe naći.

Skupi procesi integracija

Hrvatska i Europska unija: Koristi i troškovi integriranja / Croatia and the European Union: costs and benefits of integration, urednici: Višnja Samardžija, Mladen Stanišić, Gorazd Nikić, Institut za međunarodne odnose, Zagreb, 2000.

I integracije su skup proces, a propušteno vrijeme čini ga još skupljim, zajednička je konstatacija svih razgovora zagovornika europskih integracija. Jednako tako složna je i njihova slika alternativne integracije: nije nema, odnosno umjesto integracije ostaje izolacija i prostor zatvorene samodovoljnosti koji u ovom trenutku teško sebi netko može dopustiti. Europa ima svoje mjere i Hrvatska se u njih zakonima i ponašanjem mora uklopiti. Nije sve što nas u Europi čeka jednostavno, bezborno i lako prihvatljivo, ali je spoznatljivo, posebice kad alternativa ne postoji. Riječ je o knjizi koja ispituje i pojašnjava ekonomske zakonitosti, prvenstveno pridruženog članstva ili srodnog statusa u Europskoj uniji i mogućnosti hrvatskog gospodarstva da



se razvija u uvjetima buduće liberalne trgovine. Zbog novih odnosa u ovom dijelu Europe hrvatski put u punopravno članstvo EU-a vezan je za naše sudioništvo u regionalnom Paktu o stabilnosti, ali kako su zasad i Pakt i njegov daljnji put neizvjesni zbog ponašanja pojedinih zemalja europskog jugoistoka, to se uvijek nude i alternativne mogućnosti pridruživanja. Koji su zahtjevi Europe pred Hrvatskom, što jedna druga trebaju dati i na koji način tema je dvoježičnog izdanja knjige *Hrvatska i Europska unija: Koristi i troškovi integriranja / Croatia and the European Union: costs and benefits of integration* u ediciji Europa, a urednički posao Višnje Samardžije, Mladena Stanišića i Gorazda Nikića na engleski je prevela Vesna Grbin.

kraljica, Ofelija oličenje dražesti, Pononije zamoran, ali ne i zlonamjeran savjetnik, a Laert mladić u naponu snage. Hamlet ih sve odvodi u smrt. Tako Updike neizravno priznaje kako ne nudi ništa novo: neurotična na kraljevića, za čiju čudljivost Gertruda, odnosno Gerutha, ovde je krivi njemačku filozofiju, stavlja u pozadinu i usredotočuje se na sredovečne prelubnike.

Početni srednjovjekovni dijalazi, koji uvelike podsjećaju na Twainovo poigravanje poviješću u *Yankeeju na dvoru kralja Arthura ili Kraljeviću i prosjaku*, navode na (pogrešan) zaključak kako se ovdje radi o satiri no — nakon početnog šoka arhaizama — priča se razvija u uvjerljiv prikaz borbi za prevlast u kasnosrednjovjekovnoj Skandinaviji i dvoru kralja Horwendila koji se ženi nevoljnog Geruthom te nakon smrti njegina oca postaje danskim kraljem. Kako roman odmiče, Updike slaže sve više citata iz Shakespeareovog *Hamleta*, pa tako i Feng (kasnije Klaudije), kao Othello Dezmemonu, zavodi Geruthu svojim pustolovnim pričama. No, kada se Gerutha i Feng prihvate postelje njegova se uvjerljiva historicistička proza veoma brzo prometne u erotsku nizanku (ipak je riječ o Updikeu): *podignuti skuti i spuštene blaće otvarali su dovoljno velik prolaz za izaslanike njihovih duša ili njemu bi se podala i u blatu, čak i u blatu svinjaca, samo da je opet obuzme užitak koji su stvorili njegovi iskazi ljubavi*. Updike doduše u drugom, slabijem, dijelu romana uspijeva veoma uvjerljivo prikazati Geruthin razvojni put od strastvene djevojke do izmorene sredovečne žene i umetnuti dojamljiv portret čudljiva kraljevića koji je već počeo otkucavati kao tempirana bomba. No nedorečena i citatima pretrpana završnica (iako je svima veoma dobro poznato što će uslijediti) razočaravajući je kraj ovog inače veoma zanimljiva eksperimenta. □

Časopisi



Književna revija, časopis za književnost i kulturu, broj 3-6, 1999, Matica hrvatska, Osijek, glavni i odgovorni urednik Josip Čvenić

Sanja Jukić

Pojavio se dugoočekivani izvanredni četverobroj jednoga od pet najznačajnijih hrvatskih časopisa za književnost i kulturu — osječke *Književne revije* koja, neuobičajeno, nosi naslov *Sretne ulice, osječka čitanka*. *Revija* je, naime, ovaj put prostor ustupila neuobičajenoj sadržajnoj konceptiji — prvi dio je *Osječka čitanka*, kronologički vodič kroz tri stoljeća osječke književnosti (od 18. do 20. stoljeća), a drugi, *Jezikoslovn appendix*, osvrт na II. slavistički kongres izdvojiti je razgovor Branka Kune s akademikom Radoslavom Katičićem o položaju kroatistike u svijetu, o jezikoslovnjoj literaturi, o kompaktnosti lingvistike kao znanstvene discipline, o Martićevoj gramatici i njenome mjestu u standardizaciji hrvatskoga jezika te o drugim aktualnim jezikoslovnim pitanjima. □

Posebnu pozornost valja uputiti upravo prvome dijelu što su ga priredili Helena Sablić Tomić i Goran Rem. Naslovna dosjetka *Sretne ulice, osječka čitanka* proizšla je iz teksta Branka Maleša — Slavonski noisekunst, u kojem se pojašnjava kako *Reviju ne treba čitati*. Maleš kaže: »...književnik Delimir Rešicki svojom knjigom *Sretne ulice* (1987) kao i brojnim tekstovima o popularnoj kulturi... niječe pedagošku diktaturu čitanke i zauzvrat neštedimice nudi himnizirani i ekstatični »prijepis« ulice i njenih (rock-)heroja.« Izbor za stupljenih autora i tekstova u kronološkom pregledu *tekstualnoga Osijeka* nema, dakle, pretenziju na metnuti čitatelju nepromjenjivu sliku stanja osječke književnosti kroz povijest, već je, kako priredivači kažu, *neobranjiv seleksijski uvid* u književnu proizvodnju *u i o gradu* složen prije prema *sentimentalno-nostalgiskom*, nego prema *vrijednosnom* kriteriju. Korigirala bih gorespomenutu hijerarhiju kriterija kojom su preskromni priredivači željeli ostaviti prostor i drugim kriterijima usložnjavanja iste grada (a i zaštiti odabir prezentiranih tekstova) te naglasila kako iščitavanje iz perspektive »domaćega«, upućenoga čitatelja prepoznaće ravnotežu između spomenuta dva kriterija koja *neosječkome čitatelju* nedvojbeno nudi *jamstvo pravoga uvida u osječku književnu produkciju*. Ono što je posebno vrijedno u povjesnom pregledu osječke književnosti jest činjenica da su Goran Rem i Helena Sablić Tomić uklonili popriličan sloj prašine s nekih nepravedno zapostavljenih književnih opusa i njihovih autora koji su itekako utjecali na profiliranje književne slike grada (Vladimir Jelovšek Tebarski, Marijan Matijašević, Martin Dragolić...).

SVAKO OD ĆETIRI RAZDOBLJA OSJEČKE KNJIŽEVNOSTI predstavljeno je u svojoj slojevitosti — uvijek isto naslovljenim potpoglavlјima — *Pričom o gradu* (koja daje uvodni društveno-povijesni i kulturni kontekstualni orijentir), *Pripovješću o autorima* (pripadajućim prikazanome razdoblju, a predstavljenim poetičkim natuknicama), *Tekstuarjem* (izborom iz tekstova ranije predstavljenih autora) i *Knjigopisom* (bibliografskim prikazom produkcije autora iz dijela *Pripovješću o autorima*). Krajnji ishod je brižno satkana *vrpcu* osječke književne produkcije koja svjedoči o kontinuitetu najrazličitije žanrovske djelatnosti autora koji nisu nužno Osječani, ali su barem jedan dio svoga života bili vezani uz ovaj grad. Tako je ovdje moguće pročitati poeziju Saše Benčeka, Delimira Rešickog, Marinka Plazibata, Kornelije Pandžić, Brune Andrića Brmbe, Fileta, Lady Dabilly, ali i Vinkovčanke Marijane Radmilović, Zvonka Makovića, Bore Pavlovića..., prozu Jagode Trubelke, Julijane Matanović, dnevničko-esejističko-prozne zapise Gorana Rema, Davora Špišića, Daria Topića, ali i Branka Maleša koji u izvrsnom faktografiski iscrpnom tekstu *Slavonski noisekunst* predstavlja djelatnost osječkog/slavonskog predratno-ratnog kulturnog projekta *Noise Slavonische Kunst* kao i ljudi koji su za realizaciju toga projekta najzaslužniji. Iz drugoga dijela *Revije — Jezikoslovn appendix*, uz osvrт na II. slavistički kongres izdvojiti je razgovor Branka Kune s akademikom Radoslavom Katičićem o položaju kroatistike u svijetu, o jezikoslovnjoj literaturi, o kompaktnosti lingvistike kao znanstvene discipline, o Martićevoj gramatici i njenome mjestu u standardizaciji hrvatskoga jezika te o drugim aktualnim jezikoslovnim pitanjima. □



Troje u mraku

...a od toga su barem dvoje u braku

Boris Beck

Kandaul: erotska ostavština, Andrija Maurović, TV Extra, Zagreb 2000.

Počelo je, nesumnjivo, slučajno: crtajući snosaje muškaraca i žena, a činio je to rado i često, sebi i drugima za zabavu, Maurovićeva je ruka jednom nacrtaла i promatrača. I potom se sve više i više zabavljala tom temom dok nije napokon, u jednoj od beskonačnog niza verzija, promatraču dala svoj lik. Mora da je u tom trenu Maurović zastao, i sam zatečen — strip mu je otkrio istinu, nepoznatu, potisnuto ili nepriznatu. U svakom slučaju, budući da se suočio s najtajnjim maštanjima, bacio se na posao. Rezultat je da je tijekom godina fantaziji dao upravo algoritamsku preciznost u kojoj uvijek isti *input* daje uvijek zajamčen *output*, to jest crtačev užitak.



Input, ako baš morate znati, sastoji se od pljunutog Maurovića i njegove supruge, pedesetogodišnjakinje zamašnih grudiju i stražnjice, rijetke kose zamotane u pundžu, koja ima točno određenu vrstu naušnica, a nosi prozirni crni kombine i najlonke ili ništa. Treći u tom savršenom paru jest neznanač: crnac, Židov, musliman, Nijemac ili kakva domaća baraba — lučki radnik, pijanac, postolar ili svećenik *ružan kao davao*. Poslije kratkog upoznavanja sa strancem *stari mačak* svoju ženu prepusta drugome i katkad u igricama sudjeluje, a katkad samo promatra ili se pravi da spava. Što se samih crteža tiče, Auerova erotska ostavština prema ovoj djeluje poput hlebinske likovne škole, a silovanje muškarca u Pa-

klenom šundu školska je zadaća u odnosu na Maurovićevu doktorsku disertaciju nazvanu *U zatvoru* (str. 80-82). Ne sumnjam da će taj antipod Manarinim erotskim lutanjima kroz književnost i podsvijest, surov i banalan, ginekološki precizan, steći brojne poklonike te da je tjednik *Nacional* učinio dobar posao njezinim objavljinjem.

Ovdje predstavljeni striпови vrsta su intimnog dnevnika, papirnatog prijatelja kojem se povjeravamo i u tom povjeravanju upoznajemo. Maurovićevi su stripovi imali i dodatnu namjenu — ne samo da su svojem autoru otkrili prirodu njegova užitka, oni su taj užitak i proizvodi. Odlatne specifična situacija da je ista osoba i autor i glavni lik i jedini konzument tog niza sličica koje govore uvijek o jednome te istome. Iz toga proizlazi i njihova dvostruka priroda: dok su, s jedne strane, najintimnija ispunjed (pa se Ispovjednik i javlja kao jedan od *dvojice u mraku*), s druge su strane ordinaran kič. Pa ako se već neće svi složiti da zbog hipertrfije seksualnosti, predimenzioniranih spolnih organa, gomile ljudskih tijela u mehaničkim spolnim odnosima koji se bez ikakva smisla i opravdanja smjenjuju kao na tekućoj traci (a to je sve očigledno kod ovih Maurovićevih stripova) čitava pornografija i nije drugo do kič, ima nešto što je sigurno kič, a to je tekst u oblačićima. Fabula, ma koliko tanka, ipak je neodvojiva od seksualne maštarije. No tekst, koji je Maurović neprestano ispravljao i mijenjao, dakle trudio se oko njega, jest kič jer prikazivanje spolnih odnosa predstavlja kao nešto drugo, kao priču ili spontani doživljaj, a to nije.

I tako su ove table istovremeno loši stripovi i šokantni crteži, iskrene ispunjedi i obilne doze kiča. Maurovićovo proturjeće u kojem je strip isprva njegovo intimno ogledalo, a potom pornografski ekran prispolobivo je situaciju u kojoj vjernik uživa u kajanju pa grijesi namjerno da si užitak poveća. Riječ je o igri od one vrste koju Eric Berne naziva zamjenom za stvarnu bliskošć s drugim ljudima. U njoj nema ni draži, ni uzajamnog priznajanja, ni strukture — nema, dakle, ljubavi. □



Falsifikati i laži

Damir Radić

Uz reagiranje Zore Dirnbach pod naslovom Bijeda sitnog plete-nja, Zarez, broj 29, str. 46

Raskrinkana u svojim obmanama Zora Dirnbach počela je lamatati rukama i nogama i tako sve više tonuti u živi pijesak beskrupuloznih laži. Pozivajući se s buržujskom inferiornoscu na »minimum građanske uljedenosti« pripisuje mi zapjenjenost, pisanje gluposti i insinuacije, nasilje nedoučenosti i drskosti, misleći da će tom galantiziskom bukom nekog impresionirati. No everything stvari stoje.

1. Dirnbach se na sva usta razvezala o Slavku Goldsteinu kojeg sam tek uzgred spomenuo, jer je djelovanje dotičnog, jednako kao i ono Zore Dirnbach, nezaobilazna činjenica sramotnog slučaja skidanja slavnog filma Johna Hustona *Džungla na asfaltu* s hrvatskog kinoreportera. Namjere Zore Dirnbach su jasne: sakriti se iz skuta Goldsteinova ugleda i usput si trpanjem u isti koš s njim pridati važnost koju nema. Pa tako Dirnbach ridikuloznom logom dokazuje kako Goldstein nije mogao potkraj 1951. godine biti istaknuti mladi kada na koj Partija može ozbiljno računati jer je 1989. bio osnivač HSLS-a (?). Da nije tako 'zabavljiva' (ili možda ipak nedoučena), kad joj već od ruke ne ide najelementarnija logika, mogla bi znati da je Milovan Đilas u mnogo, mnogo kraćem razdoblju prešao put od opasnog crvenog radikalista do zagovornika pluralističko-proanarhističke društvene konцепcije, da se ne spominje općepoznati slučaj Franje Tuđmana koji je od partizana i najmladeg generala JNA dogurao do osnivača desničarskog HDZ-a i pritom djelomično rehabilitira NDH. Da, Slavko Goldstein je 1951. godine zaista bio čovjek od povjerenja, kao uostalom i Dirnbach, jer da tako nije bilo, ne bi mogli pisati u prestižnim novinama kao što su bili *Vjesnik* i *Naprijed*. A o njihovom »sinkroniziranom« djelovanju neka govore činjenice:

6. listopada 1951. godine, u 44. broju tijednika *Naprijed* (službenog organa Komunističke partije Hrvatske), Dirnbach je u tekstu *Zločin — negativna ambicija?* iz patetične kolektivističko-moralizatorske perspektive (za koju bi i danas imala argumente, kako poručuje u svom reagiranju) ocijenila *Džunglu na asfaltu* potencijalno opasnim filmom »u najočitijem značenju tog izraza«. Dirnbach poučava kako je općenita zadaća filma da »s obzirom na svoju tendencioznost — pouči i odgoji«, a tekst završava ovim riječima: »...bilo je možda neoprezno kupovati ovakav film, ..., i zaboraviti pri tom da će ga gledati i naša omladina, koja, bez sumnje, neće iz njega izvući pozitivne korist«. Potom 3. studenoga iste godine Slavko Goldstein piše u *Vjesniku* (str. 2) tekst pod naslovom *Gangsterska tema u našim kinematografima* i zastupa identična stajališta Dirnbachovoj: *Džunglu na asfaltu* ne samo da nije film koji pozitivno djeluje na idejnom ili odgojnem planu, »nego što više, njegovo odgojno djelovanje može da bude samo negativno«. Samo dan kasnije, 4. studenoga, Dirnbach u dnevniku *Narodni list*, na str. 2, objavljuje isti onaj tekst objavljen 6. listopada u *Naprijedu*, ali pod agresivnijim naslovom *Jedan štetan film te uz sitne, ali znakovite modifikacije: iskaz »bilo je možda neoprezno kupovati ovakav film, ..., i zaboraviti pri tom da će ga gledati i naša omladina, koja, bez sumnje, neće iz njega izvući pozitivne korist« mijenja se u »bilo je neoprezno kupovati ovakav film (dakle ispalja je riječ možda; op. D. R.), ..., i zaboraviti pri tom da će ga gledati i naša omladina, na koju on može samo negativno djelovati« (podcrtao D. R.). Potom se 7. studenog u *Narodnom listu* (str. 2) pojavljuje nepotpisan pamflet *Žašto se još uvijek prikazuje film 'Džunglu na asfaltu'*, kojim se odlučno traži skidanje filma s repertoara, a 8. studenog slijedi istovrstan, nešto dulji, pamflet u *Vjesniku* (str. 2), pod naslovom *U ime odgoja*, u kojem se »energično« zahtijeva »da se ova loša tvorevina skine s platna naših kinematografa«. Samo dan kasnije *Vjesnik* ponovno objavljuje nepotpisan pamflet *Još na repertoaru*, a hajka epilog dobiva zahtjevom Zajednice doma i škole IV. (muške) gimnazije u Zagrebu (*Narodni list*, 13. studenoga 1951) te Pedagoškog zboru da se film zabrani. Film dakako biva zabranjen, zbog čega Dirnbach i Goldstein, smatrajući ih izravnim krivcima za to, napada ugledni Vicko Raspot u beogradskom *Filmu*. Dirnbach mu odgovara u tekstu *O Zabranjenoj Džungli* u *Naprijedu* br. 1-2 od 1. siječnja 1952. godine, gdje dokazuje opasnost filma u činjenici da je zaveo čak i Vicka Raspota (sic!) te brani odluku o zabrani poručujući kako će to biti poučan primjer da se takvi filmovi ubuduce ne kupuju.*

I sad, nakon svega, u svom reagiranju Zora Dirnbach tvrdi da ja i Ivo Škrabalj izmišljamo, da film nikad nije bio skinut s repertoara. A sama je pozdravila zabranu, nakon što ju jeinicirala. Nadam se da je iz ovog i najvećim slijepcima jasno s kakvom osobom polemiziram i s kakvim se skandaloznim, upravo goebelsovskim lažima moram suočiti.

2. Nisam podučavao Dirnbach, kako mi podmeće u svom reagiranju, da je *Deveti krug* bio »samo jedan od pet ne-američkih filmova u užem izboru za Oscara«. Dirnbach je naime u intervjuu lagala kako je *Deveti krug* bio jedini europski film, uz Bergmanov *Djevičanski izvor*, koji je te godine nominiran za Oscara u kategoriji najboljeg filma izvan engleskog govornog područja, a ja sam je demandirao navedeni točan podatak da su nominirana bila još dva europska filma, talijanski *Kapo* i francuska *Istina*. No Z. Dirnbach nije dovoljno da krije moje riječi, nego nastavlja s falsifikatima. Tvrdi da »još uvijek ostaje činjenica da je *Deveti krug* bio prvi i za dugo jedini jugoslavenski film koji je zaista bio u konkurenčiji« za Oscara. O toj problematice ja, usput rečeno, nisam rekao ni riječi, ali kad ju je već potegnula, činjenice su sljedeće: prvi jugoslavenski (hrvatski) film nominiran za Oscara bila je *Cesta duga godina dana* iz 1958. godine, potom je 1961. godine *Surogat* osvojio Oscara, pa je 1966. nominiran *Tri*, a 1967. godine *Sakupljači perja*. Prema tome *Deveti krug* nije ni slučajno bio ni »prije« ni »zadugo jedini« jugoslavenski film nominiran za Akademiju nagradu.

3. Dirnbach ovdje ponovno implicitno tvrdi da su *Igre na skelama* bile zabranjene zbog ideološke nepočuđnosti i upućuje na članak Ervina Šinka, navodno objavljen u *Telegramu* iz 1962., u kojem »može svatko naći« potvrdu njezine teze o političkoj zabrani. Predano sam pregledao ne samo čitavo navedeno godište *Telegrama*, nego i polovici 1961. — od navodnog Šinkova teksta nema ni trag. Našao sam samo na jedan tekst u kojem se osuđuje svedobni progon *Džungle na asfaltu* (*Puritanci gdje ste?*, br. 130, str. 6) te jedan u kojem se *Igre na skelama* stavljaju u kontekst »poluistina« od kojih »trpe mnogi naši filmovi koji se krase atributom suvremenosti« (*Savjest epoha*, br. 135, str. 6). Autor oba članka je izvjesni Reflectus, koji je u to doba imao redovnu filmsku kolumnu u *Telegramu*.

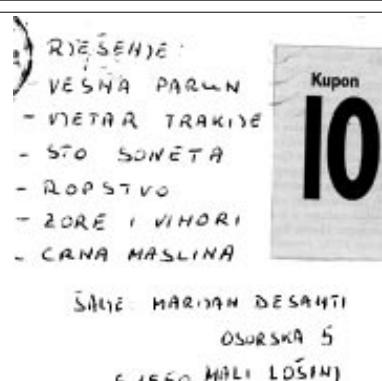
Dakle Šinkov tekst ne postoji, ali postoji svjedočanstvo Ante Peterlića koji je u ono vrijeme bio dramaturg u *Zora filmu* (poduzeće koje je proizvelo *Igre na skelama*) i koji decidirano tvrdi da ni slučajno nije bilo nekakvih ideoloških prijepora oko tog ostvarenja. Ono je jednostavno povućeno iz distribucije zbog iznimno slabog gledateljskog odjeka, čime je kumovalo skoraj propasti *Zora film*.

4. Nesporno je da si je Dirnbach u intervjuu prisvojila ključne zasluge za tobožnji povratak Kreše Golika režiji putem TV serije *Gruntovčani*. U svom sam reagiranju pokazao da se Golik (filmskog) režiji vratio punih devet godina prije *Gruntovčana*, a da je čak i prvi režijski TV projekt, *Razmede*, realizirao dvije godine prije *Gruntovčana* (zapravo mu je prva TV režija bio 40-minutni film *Diskrecija zajamčena* iz 1972.). U svom odgovoru Dirnbach kaže da je pod Golikovim povratkom režiranju »dakako« mislila na televizijsku režiju. Pa ako je tako mislila, kako je preskočila *Razmede*, koje je bez obzira na Dirnbachčino minoriziranje itekav argument? No ključno je to što Golik prije filmova *Diskrecija zajamčena* i *Razmede* za televiziju uprće nije režirao. Na koji ga je to onda način Dirnbach vratila TV režiji, kad se on nijem dotad nije ni bavio?

5. Nakon svih obmana, falsifikata i laži, nisam sklon samo na riječ povjerovati Z. Dirnbach kad kaže da nije bila član Partije. No formalna pripadost Partiji i nije presudna činje-

NAGRADNA KRIŽALJKA

KOMA	PAMELA OMILA	NA ONAJ NAČIN	ZEUSOVA ŽENA (LETO)	PRIZEMLJITI ZRAKO- PLOV	AMONIJA- KOV SPOJ	BEZ PRJEĆI, NE DAJUĆI GLASA OD SEBE	PRIDJEVAK GOETHEVE MAJKE	PREDNJI SAMO- GLASNIK	"RADIJUS"	OSOBITO, POSEBNO (LAT.)	JAPANSKA TEŠINA- ĆICA, KIMIKO	ANTE BABAJA	SUDSKI PRIPRAV- NI (LAT.)	GLUMICA MacGRAW
KOMA				?										
PROLJET- VANJE GRADE ORGANSKIH BICA										SL. GRAD AFGANI- STANA				
KORISTO- LJUBAC SEBICNJAK										DRUGO, OSTALO				
KOMA	GENERAL HV-a, IVAN						KUKČEVO TICALO GRADIĆ NA KUPI							
DE NIROV FILM					MOTOCIKL RAZLJUTITI SE									
AUSTRIJA	KRONIČNA BOLEST ZGLOBOVA GLUMICA GIRARDOT													
JOSS ACKLAND	DUGOREPA ŠARENA PAPIGA SPRINTER BOLDON				NAJDUBLIJI ŽENSKI GLAS ESTONCI					NOGOM. TRENER, KRAJSNODAR OBRTNIČKA UDRLICA				
RADOZNALA ŽENA														
LUČKI GRAD U FRANCU- SKOJ							NAZIVI AMERIČKA PTICA KUKAVICA							
IME VIŠE PAPA			NAJVIŠI DRŽAVNI ZAKON UTOČITI						PLUTONOV SATELT FRANČUSKI REDATELJ, ROGER					
SELEN	BRITANSKI GLUMAC, PETER STARORIM. POZDRAV				MITSKI LETAC GL. GRAD GRČKE				LJEĆENJE, OPORAVAK (LAT.) ZAREZ U KULTURA					
"EAST"	ZAKONOM COREDEVA FINOCA NOVCA VRSTA KAMONA													
INTERVAL ZMEĐU 1.15. TONA DUATON LESTVICE														
TAEKWON- DOJSTICA FILIPOVIC			ČEZMOĽKA SUSIEDNA DRŽAVA DIO DONJE VILICE											
ANTE PRKACIN	NORVEŠKI KNIJEŽEVNIK, HENRIK IMOBILATOR (MED.)													
DAIRE	FR. PISAC, ERNEST DOLINA IZMEĐU PLANINA													
GLUMICA BUENRIL			SKLADA- TELJ HACA- TURJAN NAPAD, NAVALA											
"ISTOK"	ZAVRŠETAK STAVKA MUZA LJUBAVNE POEZIJE				"DOJEĆA" GIMNA- STIČARKI TEUTNI PODANICI									
ISČEZ- NUTI							LIBIJCI EGIPCANI OTILJNA CDMILA							
EURO- AZUJSKO GORJE			VELIKA RIBARSKA MREŽA						BRIT. GLU- MAC. DAVID "FINANCIAL INVENTORY REPORT"					
DUJELOVI DANA			NAJVEĆI (MORSKI) SISAVAC AUGUST SENČA						PROČELJE ZGRADE NOVA GRADISKA					
RIJEČ BEZ NAGLASKA			UGLJK											
KOMA	MALI ORASI								PODSELJ- MENSKI PREDMET ZAGREBA					



Rješenja s nagradnim kuponom poslati u redakciju do 20. svibnja 2000., a ime dobitnika bit će objavljeno u sljedećem broju 25. svibnja 2000. Nakladnička kuća Meandar daruje pobednika knjigom *Milana Kundere Nepodnošljiva lakoća postojanja*.

Kupon

nica, tako da je njezino likovanje suvišno. Najsvježiji primjer: Tomislav Radić, (donedavni?) urednik Dramskog programa HTV-a, nije član HDZ-a, a opće je poznato da je pouzdani HDZ-ov kada. Smješno je i pomisliti da bi Dirnbach upravo nakon sloma masovnog pokreta 1971. mogla realizirati ključne TV projekte, a da nije bila osoba na koju se vlast mogla osložiti.

6. Kao diplomirani književni komparatist vjerojatno sam manje kompetentan za te stvari od nesvršene studentice povijesti umjetnosti Dirnbach, ali ipak si dopuštam primijetiti da radijske i televizijske drame te filmski scenariji nisu književna djela, nego oblici koji samo imaju književne elemente. No oni su neprjeponi i u svakoj pjevanoj pjesmi, pa svejedno još nikom nije palo na pamet da opus npr. Jure Stubić ili Jasenka Houre proglaši književnim. Prema tome i dalje stoji moje pitanje na temelju kojih je to književnih djela Dirnbach mogla biti, prije devedesetih, primljena u članstvo Društva književnika.

7. Sto se tiče mojih »gluposti i insinuacija«, »nasilja nedoučenosti i drskosti«, ponovit ću ono što sam rekao: Dirnbach je bila i ostala zarobljenica kolektivističkog svjetonazora, za to postoje mnogi argumenti. Dovoljno je spomenuti neke iz njezina intervjuja: »Srbi... imaju urođen glumacki talent«; »...iskustvo rata, ..., (je) otkrilo da je neizbrisivo zlo u čovjeku kojem je usadio Cain«; »vjerujem... da (hrvatski narod) nipošto

Danska

U Danskoj je otvoren prvi svjetski muzej krumpira, biljke koja u toj zemlji uživa gotovo kulni status. Najmanji danski muzej smješten je u gradiću Hofmansgaveu, u fjordu Odense, usred velikog poljoprivrednog imanja kojim je obožavao šetati poznati pisac bajki Hans Christian Andersen, a koje je predstavljalo izvor inspiracije za neke od njegovih priča. U muzeju skromne površine od 47 m² smještena su oruđa za sijanje krumpira i obradu polja, a na zidovima se nalaze tabele, gravure i fotografije koje objašnjavaju sve o povijesti krumpira od njegova otkrića u Latinskoj Americi i prenošenja u Europu 1537. godine, a zatim u Dansku (oko 1720. g.). U ovu su ga zemlju prenijeli francuski hugenoti koji su bježali od progona u Francuskoj. Krumpir je u Danskoj prvi put ugojen na posjedu obitelji Hofman Bang, 15 km sjeverno od Odensea, Andersenova rodnog grada. Direktor muzeja je izjavio da je cilj otvaranja ovakve ustanove »želja da Danci ne zaborave ovo nacionalnojelo koje sve više gubi bitku s tjesteninom i rižom, a njegova potrošnja danas iznosi oko 57 kg po stanovniku godišnje, što je čak dvostruko manje nego prije pedeset godina«. (S. R.)

Italija

Razlaz Oliviera Toscanija i Luciana Benettone

Nakon osamnaest godina suradnje Luciano Benetton i fotograf Oliviero Toscani najavili su sporazumno razlaz. Toscani je postao poznat po svojim kontroverznim i provokativnim propagandnim kampanjama koje su pokazivale bolesnike od SIDE, osuđenike na smrt, konje kako se pare i slično, a objavio je da će se odsad posvetiti tisku. Benetton je Toscaniju zahvalio na njegovu doprinisu novom obliku reklamiranja, dok je Toscani rekao da ništa nije vječno i da treba imati hrabrosti prekinuti neke fantastične projekte i započeti nove. Toscanijeva supruga Kristi opovrgnula je glasine da su se Toscani i Benetton razili zbog posljednje kampanje koja je prikazivala američke osuđenike na smrt. Benetton je pak objavio da će za svoj propagandni sektor odsad angažirati talijansku multimediju kuću Fabrica. (S. R.)

Nizozemska

Zaklada kupila preko 800 slika francuskih umjetnika

Zaklada Van Gogh kupila je privatnu zbirku s više od osamsto radova Henrija Toulouse-Lautreca i drugih francuskih umjetnika iz 19. stoljeća. Trideset najboljih umjetničkih djela od 3. je svibnja izloženo u muzeju Van Gogh u Amsterdamu, objavila je istoimena zaklada. Među slikama također se nalaze kazališni plakati Toulouse-Lautreca, koji je svojim impresionističkim prikazima noćnih scena iz pariškoga boemskoga miljea dosegao svjetsku slavu.

Zbirka je bila u vlasništvu jednoga privatnog kolektora koji je u razdoblju od pedeset godina skupljao umjetnička djela. U prodanoj zbirci se uz djela Toulouse-Lautreca nalaze i djela Pierrea Bonnarda, Edouarda Vuillarda, Mauricea Denisa i Felixa Vallottona. (G.-A. U.)

Francuska

Claudia Cardinale prvi put na kazališnim daskama

U dobi od šezdeset godina i nakon 120 filmova talijanska glumica Claudia Cardinale prvi je put nastupila u kazalištu (u pariškom kazalištu Rond-Point), točnije u kazališnoj predstavi *Venecijanka*, a time je na-



pokon poklekla pred nagovorima redatelja Maurizia Scaparra. Inače, Claudiju Cardinale na kazalište je nagovarao i Luchino Visconti, redatelj s kojim je glumica snimila *Geparda*, kao i milanski redatelj Giorgio Strehler, no bez uspjeha. Claudia Cardinale izjavila je da je tako dugo izbjegavala kazalište jer se nije osjećala spremnom, te da danas od silnog uzbudjenja sanja trenutak u kojem na sceni zaboravlja svoj tekst. (S. R.)

Rusija

Agonija Trećega Reicha, ruski Državni arhiv, Moskva

Izložba u ruskom Državnom arhivu u Moskvi brojnim eksponatima, koji su dosad bili u tajnosti, dokumentira prije svega posljednje dane nacističkoga vodstva u opkoljenom Berlinu. U središtu izložbe nalazi se fragment lubanje Adolfa Hitlera, koji je, izložen u staklenoj vitrini, prvi put predstavljen javnosti. Na dijelu lubanje veličine petnaest centimetara vidljivo je mjesto kroz koje je prošao metak. Prema podacima Državnoga arhiva i tajne službe FSB, organizacije koja je naslijedila KGB, fragment lubanje i jedna čeljusna kost jedini su ostaci Hitlerova trupla. Čeljusna kost, koja se čuva u tajnim arhivima, na izložbi se može vidjeti samo na fotografijama, budući da se uz pomoć nje može identificirati Hitlerov leđ. Hitler je počinio samoubojstvo 30. travnja 1945. go-



dine. Sovjetski su vojnici zaplijenili njegove posmrtnе ostatke koji su spaljeni i zakopani. Dok je ruska vojska prolazila Njemačkom, Hitlerovo je tijelo od 1945. do 1946. godine bilo premještano najmanje tri puta. Ruska je vlada tek 1970. godine naredila spaljivanje njegovih ostataka. Čeljusna kost u Moskvu je donesena 1945. godine, a Rusija je 1993. objavila kako je 1946. godine u ponovnom iskopavanju bunkera otkriven dio lubanje, no neki su zapadni stručnjaci sumnjali u njegovu autentičnost. Na izložbi se također mogu vidjeti mnogobrojni dokumenti iz sovjetskih spisa o Hitlerovoj sudbini, dijelovi Hitlerove sofe u kojoj je navodno počinio samoubojstvo, njegova odora te privatni predmeti istaknutih nacija. (G.-A. U.)

Španjolska

Umro dramatičar Buero Vallejo

Španjolski dramatičar Antonio Buero Vallejo umro je u osamdeset trećoj godini od posljedica srčanog udara. Bio je jedan od vodećih kazališnih pisaca i predstavnika socijalnog realizma u španjolskom teatru te dobitnik prestižne nagrade *Cervantes*. U mladosti se priključio komunističkoj partiji te



ratovao u građanskom ratu (1936-1939) na strani republikanaca. 1939. godine bio je osuđen na smrt zbog »sudjelovanja u pobuni«, a kasnije je bio osuđen na doživotnu kaznu, no u zatvoru je proveo sedam godina. Začuduje njegov uspjeh u pedesetim i šezdesetim godinama, budući da je Buero Vallejo pripadao najodlučnijim borcima protiv diktature Francisca Franca. Pisao je djela u kojima nije odstupao od svojih uvjerenja koliko god je bilo moguće, a cenzuru je obmanjivao uz pomoć metafora. Gotovo sva njegova djela bila su izvedena, pa čak i nakon dugotrajnih borbi sa cenzorima. Njegovo djelo *Historia de una Escalera* (Priča jedne stepenice) jedan je od najznačajnijih suvremenih kazališnih komada u Španjolskoj. Po završetku diktature 1975. godine autor je izgubio najbitniju temu, a originalnost i svježina nestale su iz njegovih novijih djela. (G.-A. U.)

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb

telefon: 4855 449, 4855 451

fax: 4856 459

e-mail: zarez@zg.tel.hr

web: www.zarez.com

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

poslovna direktorka: Marcela Ivančić

glavna i odgovorna urednica: Andrea Zlatar

zamjenik glavne urednice: Dean Duda

pomoćnice glavne urednice: Katarina Luketić, Iva Pleše

redaktori: Boris Beck, Dragutin Lučić - Luce

redakcijski kolegi:

Sandra Antolić, Tomislav Brlek, Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Višeslav Kirinić, Gioia-Ana Ulrich, Branimira Lazarin, Jurica Pavićić, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauer, David Sporer, Igor Štiks, Davorka Vukov Colić

grafički urednik: Željko Zorica

lektura: Marko Plavić

tajnik redakcije: Srđan Rahelić

priprema: Kolumna d.o.o., Zagreb

tsikat: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su
Institut Otvoreno društvo Hrvatska
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:

• 6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

• 12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

• 6 mjeseci 85,00 kn

• 12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću.

IZVJEŠTAJ ZA ARHIV	DRŽAVLJANIN	DRŽAVLJANIN
Uplatač: Boris Beck	ŽAHAROVICH A.N. ŽAHAROV	DRŽAVLJANIN
Šifra rezervacije: 0000000000000000	REZERVACIJA	DRŽAVLJANIN
Prijava: DRŽAVLJANIN 3.00.	DRŽAVLJANIN 3.00.	DRŽAVLJANIN
Prijavljeno: 0000-00-00 10:00:00		
Broj ulaznice: 30101-601-741985		

General Tribune
SLOBODA NARODU!

